

ISSN 2311-8040

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 1



Видавничий дім
«Гельветика»
2024

УДК 34(05)
НЗ4

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична: збірник наукових праць / головний редактор Ю. Назар. Львів: ЛьвДУВС, 2024. Вип. 1. 208 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 27.12.2019 р. КВ № 24290-14130ПР.

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ до друку та поширення через мережу Інтернет (протокол від 28 березня 2024 р. № 10).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – НАЗАР Юрій, доктор юридичних наук, професор, ORCID 0000-0002-8059-4413 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Відповідальний секретар – СПОДИНСЬКИЙ Олександр, доктор філософії в галузі знань «Право», ORCID 0000-0001-7583-8033 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Члени редколегії:

ЗАБЗАЛЮК Дмитро – доктор юридичних наук, професор, ORCID 0000-0001-5565-4675 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

БАЛОБАНОВА Дар'я – доктор юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-7247-0560 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

ХИТРА Олександра – доктор юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0002-3632-5101 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

АНДРУСІВ Уляна – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0003-2300-5114 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

БОНДАРЕНКО Вікторія – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0003-2326-4394 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

ВЕРБА Ольга – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-9254-9575 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

СТЕЦЮК Наталія – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-8895-3153 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

КЛОНОВСЬКА Івона – габілітований доктор, професор, ORCID 0000-0002-3320-5649 (Академія поліції в м. Щитно, Щитно, Республіка Польща).

У публікаціях висвітлено результати досліджень у галузі права, здійснених фахівцями у теоретичних і практичних напрямках.

У статтях висловлено позицію авторів, яку не завжди підтримує редакційна колегія.

За достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу відповідають автори і рецензенти. Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 157 від 09.02.2021 р. (додаток 4) видання включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність»).

Офіційний сайт видання: <https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law>

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛІСТИКА; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

UDC 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-1>**Bespalko Inna Leonydivna,**

PhD in Law, Associate Professor,
Teaching assistant,
Department of Criminal Procedure,
Yaroslav Mudryi National Law University,
Pushkinska Street, 77, Kharkiv, 61024, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7161-1720>

Romantsova Yana Volodymyrivna,

PhD in Philology, Associate Professor,
Department of Foreign Languages,
Yaroslav Mudryi National Law University,
Pushkinska Street, 77, Kharkiv, 61024, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1972-9224>

Zelinska Olga Igorivna,

PhD in Philology, Associate Professor,
Department of Foreign Languages,
Yaroslav Mudryi National Law University,
Pushkinska Street, 77, Kharkiv, 61024, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7792-1065>

STANDARDS OF PROOF IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES OF THE COUNTRIES OF ANGLO-SAXON LEGAL SYSTEM

The multifaceted concept “law enforcement activity” creates an urgent need to conduct a special theoretical and legal study, including its comparative and legal components. The complex, systematic study of the problem of law enforcement activity is acutely relevant in Ukraine nowadays. At the current stage of the development of statehood and legal science, law enforcement activities face new complex challenges and tasks that require comprehensive, systematic research and effective solutions. The role of an individual, not the state, the concept of natural law, the needs of a person, society, and then a state are decisive. The essential tasks typical for most law enforcement agencies and aimed at the protection of rights and freedoms of a person and citizen constitute the fundamental principle which should be used as the basis for revealing the essence and content of the tasks of law enforcement activities. Law enforcement (security) activity of the state implements the security function of law. The relevant provisions are reflected in the Constitution and laws of Ukraine and other European states. The system of law enforcement bodies is an organic component of society, a product of its activity, reflection of mentality, and the level of civilizational development. Learning from the positive experience of other states in the organization and functioning of the law enforcement system can prevent mistakes, miscalculations and negative phenomena, which is especially relevant for Ukraine on the way of its democratic development. The unification of standards of law enforcement activity will contribute to increasing its effectiveness and cooperation between law enforcement agencies.

Today, the process of convergence of various criminal procedure systems of the world is taking place. And in this regard, the Anglo-Saxon system of criminal procedure is quite interesting, it has the features that are different from the Ukrainian system and deserve attention. In particular, the sources of criminal procedure law are judicial precedents, normative legal acts and legal doctrine. The system is based on adversarial process and equity, such phenomena of the criminal proceedings as the plea guilty agreement, the jury trial, the concept of restorative justice, discretion of the powers of persons conducting criminal proceedings originate from it. Another feature of the criminal procedure of the Anglo-American system is the specificity of the implementation of evidentiary criminal procedural activities.

The concept of the standards of proof is quite new for the criminal procedure in Ukraine. The source of its borrowing is the criminal procedure activity of law enforcement agencies of the Anglo-Saxon legal family. Therefore, it seems to be important and necessary to consider the specifics of the activities of this institution in the countries that are part of this legal system. This study and further implementation of the methods in Ukraine will provide an opportunity to increase the quality and efficiency of evidentiary standards application in law enforcement activities in our country.

The professional research of the Anglo-Saxon law-enforcement system requires the sufficient English language skills. The development of academic and communicative skills for law enforcement officers will provide access to the sources of information in the English language, essential for both: research and practical activities. The growing importance of learning a foreign language is necessitated by the rapid entry of our country into the European space and the introduction of integration reforms, which, in turn, requires significant changes in the approaches to teaching of foreign languages.

The materials of the article represent both theoretical and practical value. They can be used for further scientific research on the peculiarities of the domestic criminal procedure proof, as well as for proper understanding and implementation of it into law-enforcement criminal procedure activities.

Key words: law enforcement activity, Anglo-Saxon legal system, criminal procedure proof, standards of proof, reasonable suspicion, balance of probabilities, beyond a reasonable doubt, language skills for professional activities.

Беспалько Інна, Романцова Яна, Зелінська Ольга. Стандарти доказування в правоохоронній діяльності країн англосаксонської правової системи

Комплексна проблематика багатогранного поняття «правоохоронна діяльність» викликає актуальну потребу у проведенні спеціального теоретико-правового дослідження, включаючи його порівняльно-правову складову. З огляду на потреби сьогодення, в Україні гостро актуальним є питання саме комплексного, системного дослідження проблеми правоохоронної діяльності. На сучасному етапі розвитку державності та юридичної науки перед правоохоронною діяльністю постають нові складні виклики і завдання, що потребують комплексного, системного вивчення і ефективного вирішення. Визначальними при цьому є роль людини, а не держави, концепція природного права, потреби людини, суспільства і держав. Найсуттєвіші завдання, що характерні для більшості правоохоронних органів і спрямовані на захист прав і свобод людини і громадянина, зумовлюють виокремлення цього фундаментального принципу, який варто покласти в основу розкриття сутності і змісту завдань правоохоронної діяльності. Правоохоронна (охоронна) діяльність держави реалізує охоронну функцію права. Відповідні положення відображені у тексті Конституції і законів України, інших європейських держав. Система правоохоронних органів становить органічну складову частину суспільства, продукт його діяльності, відтворення менталітету і рівня цивілізаційного розвитку. Запозичення позитивного досвіду організації і функціонування системи цих органів однієї держави в інших здатне запобігти помилкам, прорахункам і негативним явищам, що особливо актуально для України на шляху розбудови демократії. А уніфікація стандартів правоохоронної діяльності також сприятиме підвищенню її ефективності, співпраці правоохоронних органів тощо.

Сьогодні відбувається процес конвергенції різних кримінальних процесуальних систем світу. І в цьому плані досить цікавою є саме англосаксонська система кримінального процесу, яка має відмінні від вітчизняної характерні особливості, що заслуговують на увагу. Ними, зокрема, є те, що джерелами кримінального процесуального права є судовий прецедент, нормативно-правові акти та правова доктрина. Особливістю цієї системи є й те, що вона заснована на змагальності та справедливості, у ній беруть початок такі явища кримінального процесу, як угода про визнання вини, суд присяжних, концепція відновного правосуддя, дискреційність повноважень осіб, які здійснюють кримінальне провадження тощо. Ще однією характерною особливістю кримінального процесу англо-американської системи є також і специфіка здійснення доказової кримінальної процесуальної діяльності. Зокрема, поняття стандартів доказування є досить новим для кримінального процесу України. Джерелом його запозичення є саме кримінальна процесуальна діяльність правоохоронних органів англо-саксонської правової сім'ї. Тому вважаємо за важливе та необхідне розглянути особливості реалізації даного інституту в країнах, які входять до цієї системи права. Це надасть можливість підвищити якість та ефективність використання стандартів доказування у правоохоронній діяльності України. Розвиток іноземномовних комунікативних умінь співробітників правоохоронних органів передбачає необхідність знання іноземної мови, що забезпечить доступ до джерел інформації іноземною мовою, що є суттєвим як в дослідницькій діяльності так і практичній. Зростання важливості вивчення іноземної мови пояснюється стрімким входженням нашої держави в загальноєвропейський простір та впровадженням інтеграційних реформ, що в свою чергу потребує значних змін в підходах до викладання іноземної мови.

Матеріали статті представляють як теоретичну, так і практичну цінність. Вони можуть бути використані для подальшого наукового дослідження особливостей вітчизняного кримінального процесуального доказування, а також для належного розуміння та здійснення його правозастосовної кримінальної процесуальної діяльності.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, англосаксонська система права, кримінальне процесуальне доказування, стандарти доказування, обґрунтована підозра, баланс ймовірностей, поза розумним сумнівом.

Problem Statement. Since the declaration of independence, Ukraine has been in the process of reforming the system of public administration and local self-government, the forms and methods of their work, the territorial organization of the authorities, and the search for the ways and tools to ensure the rights and freedoms of people and citizens. The majority of modern states have faced the similar tasks in their development. We are talking, among other things, about the countries of the Anglo-Saxon legal system, which have achieved the significant success in strengthening legality, law and order, implementing generally recognized international legal standards in this area. Today, Ukraine is also gradually implementing such standards, sometimes borrowing the positive practice of other states, the experience of the European integration processes, convergence of legal systems, and some legal institutions. At the same time, in the Ukrainian legal science, the discussions have been going on for a long time regarding the definition of the essence and nature of state, legal phenomena, and institutions in connection with the change and development of social relations, the organization of public authority, the interests of a person and citizen, society and state. Undoubtedly, law enforcement activities, the peculiarities of proof should be highlighted among them. The successful completion of the reform of the law enforcement system remains an urgent task that requires a timely solution by the Ukrainian state in modern conditions. This cannot be done without a proper theoretical conceptualization of the nature and essential characteristics of law enforcement, the mechanism of its provision and implementation, taking into account the mechanism of the similar reforms in foreign countries. Therefore, the researched topic can be considered as relevant at both theoretical and practical levels.

Materials and Methods. A significant contribution to the development of the concept, essence and system of standards of proof, the scope and mechanism of their application in the field of law enforcement has been made by V. Basai, V. Vapnyarchuk, I. Glowiyuk, V. Hrynyuk, V. Zavtur, I. Zinkovskyi, O. Kaplina, S. Kovalchuk, O. Kuchynska, V. Maryniv, V. Nor, A. Pavlyshyn, M. Pohoretskyi, O. Podobny, V. Popelushko,

H. Slyusarchuk, A. Stepanenko, V. Stepanenko, O. Tolochko, V. Trofymenko, O. Shilo, M. Shumylo, O. Yanovska and other domestic and foreign scientists. At the same time, there are still many unsolved and insufficiently researched issues in this field.

The methodological basis of the research is a combination of general scientific methods (analysis, synthesis, dialectical) and special research methods (comparative jurisprudence, historical, systemic and structural, and others). This approach allows for a comprehensive analysis of the subject under research.

The purpose of the article is to study the peculiarities and distinctive as well as common features of criminal procedure proof in countries within the Anglo-Saxon legal system and Ukraine. It also aims to explore the potential for adopting positive experiences in implementing standards of proof, which could aid in resolving numerous legislative and practical challenges in Ukraine.

The Results. In the modern legal science of Ukraine, in the context of the evaluation of proof and in connection with the deepening of the adversarial nature of criminal proceedings, the issue of standards of proof is becoming relevant, which usually means certain criteria for evaluating evidence in particular and proof in general.

This approach to the essence of this concept deserves support. So, the *standards of proof* are certain conditional samples, benchmarks, optimal levels of requirements, which testify to the sufficiency of knowledge (both in the objective aspect: certain set of evidentiary information) and in the subjective one (certain level of conviction) for making the appropriate procedural decision. (textbook).

The emergence and development of the standards of proof in the countries of Anglo-Saxon legal system are conditioned by the historically formed adversarial form of the procedure, which involves the passive role of the court as an arbitrator in the procedural dispute of the parties and, as a result, operating with the rules for evaluating evidence that allow a procedural decision to be made on the basis of the evidence provided by the parties. In contrast to the assessment of evidence carried out according to the internal

conviction of the court in the countries of the Romano-Germanic legal system, in the Anglo-Saxon legal system the evidence is assessed on the basis of the standards of proof formed and tested by judicial practice [3, p. 66; 4, p. 84]. In this regard, the standards of proof developed in the countries of the Anglo-Saxon legal system are often considered to be an objective model of the sufficiency of evidence in the domestic doctrine of the criminal procedure. In particular, V. Vapnyarchuk notes that the significant jurisdictional role of jury courts (both in criminal and civil proceedings) necessitated the development and use of the concept of “*standard of proof*” as a certain objective criterion to evaluate the proof [1, p. 102]. Taking into account the flexibility of the standards of proof and the specifics of their application in the judicial practice of the countries of the Anglo-Saxon legal system, the evaluation of evidence based on the standards of proof is subjective in its nature [2, p. 151].

Based on the analysis of Articles 214, 314 and others of the current Criminal Procedure Code, it can be assumed that to initiate a pre-trial investigation, appoint a trial, make other procedural decisions or implement procedural actions the law involves the simplest and least rigid standard of proof which can be called “*at the first sight*” (“*according to the external signs of phenomena*” or “*probable assumption*”). The essence of this standard is to establish the presence of certain facts to believe in their existence. Thus, according to Art. 214 of the Criminal Procedure Code, the cause (a legally defined source of information about the commission of a criminal offense) and the grounds (sufficient data on the signs of the offense commission – an object and the objective party) are necessary to initiate a pre-trial investigation. Another example of the application of this standard of proof can be the decision to question a witness. If an investigator believes (assumes the probability) that a person knows (or may know) about the circumstances to be proven during the criminal proceedings, he / she can quite legitimately summon the person to testify (textbook) [5, p. 153].

In the legal doctrine of the United Kingdom, the standards of proof are considered as civil (“*balance of probabilities*”) and criminal (“*beyond*

a reasonable doubt”), indicating their different degrees: lower – for the first and higher – for the second. N. Monaghan explains the application of a higher standard of proof – “*beyond a reasonable doubt*” – in a criminal trial, by the necessity to protect a defendant from the wrongful accusation and the risk of being deprived of liberty as a result of a conviction [15, p. 56]. V. Stepanenko draws attention to the significant predominance of the “*beyond a reasonable doubt*” standard of proof in the criminal procedure of the UK and notes the limited scope of application of the “*balance of probabilities*” standard of proof which can be used by the defendant to refute certain presumptions or prove some circumstances [8, p. 173].

In Australia, as in the UK, two standards of proof are applied: “*balance of probabilities*” in civil proceedings and “*beyond reasonable doubt*” in criminal proceedings. At the same time, the Australian scientists note that the application of the “*balance of probabilities*” standard of proof in civil proceedings is not absolute. Thus, C. R. Williams points out that a different standard may be established by law in civil cases, as provided by the Repatriation Act of 1920, which imposes a criminal standard on repatriation commissions [21, p. 165–188]. Intermediate standards are not used in the Australian legal system although the High Court of Australia in the decision in the case “*The King v. Jenkins*” (1949), made an attempt to introduce a higher standard of proof “*practical certainty*” into the civil procedure [19].

In New Zealand two standards of proof are also used – “*balance of probabilities*” (predominantly in civil cases) and “*beyond a reasonable doubt*” (exclusively in criminal cases). The legal system of New Zealand, like the UK and Australia, does not operate with intermediate standards of proof. At the time when the House of Lords in the UK was the highest court its jurisdiction was extended in civil and criminal cases to the courts of England, Wales and Northern Ireland. Meanwhile, the legal doctrine of New Zealand outlines the range of cases where the “*balance of probabilities*” standard of proof is applied in criminal proceedings [16, p. 35–36].

In the USA, unlike the UK, Australia, and

New Zealand, along with the “*balance of probabilities*” and “*beyond a reasonable doubt*” standards of proof, the “*clear and convincing evidence*” standard of proof is used. This standard of proof occupies an intermediate position between the standards of proof “*balance of probabilities*” and “*beyond a reasonable doubt*” [9, p. 247] being more “strict / demanding” than the “*preponderance of the evidence*” standard of proof, but not as demanding as the “*beyond a reasonable doubt*” standard [6, p. 20].

In the legal system of Canada, as in the United States, three standards of proof are applied, along with the standards of “*balance of probabilities*” and “*beyond a reasonable doubt*”, the third one is “*evidence raising a reasonable doubt*”. The abovementioned standard of proof, as noted by V. Stepanenko, provides for the defense to overcome the allegations of the prosecution and, unlike other standards of proof, provides not for conviction, but for its destruction [7, p. 135–138].

In the countries of the Anglo-Saxon legal system, the standard of proof “*balance of probabilities*” (“*preponderance of the evidence*”) has almost the same meaning (with the exception of UK where this standard of proof is flexible). This standard of proof in the Anglo-Saxon legal doctrine is generally interpreted as “more likely than not” [13, p. 469]. Similarly, the content of the standard of proof “*balance of probabilities*” (“*preponderance of the evidence*”) is defined in the legal systems of Australia, New Zealand, the USA and Canada. The doctrine draws attention to several aspects related to understanding the content of the “*balance of probabilities*” (“*preponderance of the evidence*”) standard of proving.

Firstly, the “balance of probabilities” is not just about one party’s position being more likely than the other’s. The very probability of the proven event must be possible and based on common sense. Secondly, the balance of probabilities is established by the court based on the evidence [12, p. 51]. Thirdly, the superiority of evidence does not mean simply a greater number of witnesses or the presence of material evidence, but consists in the quality of such evidence, that is, the ability to convince, the weight and the effect they have on the mind of the judge, the jury [6, p. 19], and therefore requires evidence of a

persuasive force that is greater than the mere possibility that the statement is true [14, p. 321]. Thus, the content of the standard of proof “*balance of probabilities*” (“*preponderance of the evidence*”) lies in the fact that, in order to make a decision, the court must be convinced that the event as a whole and the individual facts to be established are more likely than not have occurred. The value of this standard of proof, as noted by K. Clermont, is that it applies to minimize the expected cost of a mistake if mistake against the plaintiff is as costly as mistake against the defendant [13, p. 469].

Despite its inherent civil character, the “*balance of probabilities*” (“*preponderance of evidence*”) standard of proof is used in certain cases in the criminal procedure of the countries of the Anglo-Saxon legal system.

In Canadian jurisprudence, the “*preponderance of the evidence / balance of probabilities*” standard of proof is seen as placing the burden of proof on the accused, which requires them to satisfy a presumption that demands for them to establish or prove the fact or existence of the grounds for acquittal [20].

The scope of application of the “*balance of probabilities*” standard of proof is defined by the Model Code of Criminal Procedure of the United States, the summary of the provisions of which indicates that this standard is used during: 1) a court hearing for detention, bail or other restrictive measures – articles 186 (3) and 186 (4) [14, pp. 302–303]; 2) extension of terms of detention or house arrest – Articles 190(7) – 190(9) [14, p. 309]; 3) court hearing regarding the confirmation of the indictment – Articles 201(5) and 201(7) [14, p. 320]. In the US criminal procedure, the content of the abovementioned standard of proof also consists in the need for a prosecutor to prove the circumstances that indicate the existence of grounds for the application of restrictive measures initiated by him / her before the judge (detention, bail, other restrictive measures, extension of the terms of detention or house arrest) or confirm the commission of a crime specified in the indictment (in the case the prosecutor has to confirm the commission of a crime).

The second standard of proof which can be distinguished in the criminal procedure of

Ukraine is the standard of “*significant belief*” or “*reasonable assumption*”. In accordance with it, the law provides for the possibility of applying measures to ensure criminal proceedings, including the selection of preventive measures (Part 3, Article 132, Part 2, Article 177 of the Criminal Procedure Code); notification on suspicion (Part 1, Article 276 of the Criminal Procedure Code). The essence of this standard of proof is that in order to make a certain decision, the subject of proof must have sufficient evidence that confirms its legality [5, p. 154].

The “*reasonable suspicion*” standard of proof is used in the criminal procedure of the UK and the USA. The legislation of the UK provides for the application of the “*reasonable suspicion*” standard of proof for the detention of a person or a vehicle, and their search. Unlike the UK, in the USA the standard of proof “*reasonable suspicion*” formed in judicial practice, but then its content was disclosed in Art. 1(40) of the Model Criminal Code of the United States, according to which “*reasonable suspicion*” means the existence of evidence and information of such quality and reliability that they indicate that a person could have committed a crime [14, p. 37]. The commentary to this article states that the “*reasonable suspicion*” standard of proof will be met when a police officer, based on specific objective facts or conclusions and taking into account his own experience, believes that a person has committed a crime. This standard is partly objective and partly subjective, and carries a lesser burden than “*probable cause*”, “*balance of probabilities*”, and “*beyond a reasonable doubt*” [14, p. 43]. The “*probable cause*” (“*sufficient cause*”) standard of proof used in the US criminal proceedings is based on the Fourth Amendment to the US Constitution, according to which the right to privacy of a person, home, personal papers and property shall not be violated by unreasonable searches and seizures; a warrant for search and seizure must be issued only upon probable cause evidenced by oath or affirmation, and with a detailed description of the place to be searched and the persons to be arrested or the things to be seized [18].

The concept of “*probable cause*” (“*sufficient reason*”) is defined in Art. 1(36) of the Model

Code of Criminal Procedure of the United States, according to which probable cause means an objectively justified and clearly defined suspicion based on specific facts and circumstances that indicate that a certain person may have committed a crime [14, p. 37]. At the same time, as indicated in the commentary to the mentioned article, the probable cause is a higher degree of proof than “*reasonable suspicion*” contained in Art. 1(40) of the Model Code of Criminal Procedure of the United States.

Unlike “*reasonable suspicion*”, “*probable cause*” is entirely objective in nature and requires the existence of such facts that could create a reasonable belief that a crime was committed; in other words, the “*probable cause*” standard requires the presence of the facts that would convince a reasonable or prudent person that a crime was committed [14, p. 43]. In the US case law, the scope of the “*probable cause*” (“*sufficient basis*”) standard of proof is not limited to search and seizure decisions. Thus, based on the analysis of a number of decisions of American courts, A. Stepanenko notes that the mentioned standard of proof is used during detention, arrest of a person, search and seizure, seizure of property, preliminary court hearing and consideration of the case by the grand jury [6, p. 22].

Thus, the content of the specified standard of proof is that a number of procedural actions that lead to the restriction of a person’s rights (search of premises, housing and person, inspection and search of vehicles without a warrant, temporary seizure of property, search and other technical measures, autopsy and corpse exhumation, arrest and detention of a person, bail, and other restrictive measures) can be carried out only if there is a “*probable cause*” (“*sufficient grounds*”) – a reason (ground) established with a high degree of probability, which depends on the types of necessary procedural actions [3, p. 90; 4, p. 151].

The standard of proof “*sufficiency of the evidence*” is used in the criminal procedure of the United States and Canada when a judge reviews the preliminary hearing on evidence of the case that will be presented to the jury by the prosecution. In the US criminal procedure, the the above-mentioned standard of proof is formed in judicial practice. While examining this standard of proof

J. Fleming points out that the concept of sufficiency of the evidence belongs to the functions of court, not the jury. The court will not send a case to the jury unless it resolves the initial issue of whether the litigant has proven each of the allegations essential for their claim by sufficient evidence to acquit or justify a finding in their favor. This requirement is apparently a consequence of the modern notion that the jury should decide a case based on the evidence presented to them in court and can no longer rely on private knowledge unknown to the judge. Thus, the content of the indicated standard of proof lies in the fact that the prosecution must prove to the judge conducting the preliminary hearing of the case that they have the evidence at their disposal which they intend to present to the jury and which, as a whole, may be sufficient for the conviction [3, p. 92].

The “*air of reality*” standard of proof is used in Canadian criminal proceedings when a judge determines during the pre-trial hearing if the objections of defence are admissible for their consideration by the jury. The conceptual foundations for understanding of the abovementioned standard of proof were laid by the Supreme Court of Canada in the decision on the case “*R. v. Cinous*” (2002), in which the Court pointed out several key aspects of its understanding. Thus, first, the judge has to familiarize the jury with all claims of the defense that arise from the facts, whether or not they were specifically raised by the accused, but the accused has a positive duty not to give to the jury the claims of the defense that have no evidentiary basis – the air of reality. Second, the “*air of reality*” test places the burden that is only probative, not persuasive on the accused. Third, in applying the “*air of reality*” test the judge considers the corpus of the evidence and assumes that the evidence relied on by the accused is true. The judge’s threshold determination is not intended to resolve the claims of defense on the merits, as that issue is the competence of the jury. The judge does not make a decision on the credibility of witnesses, does not weigh the evidence, establish facts or make factual conclusions. Fourth, the “*air of reality*” test involves determining whether there is “*separate evidence*” to support the defense and should not involve the level of the evidence. Fifth, the “*air*

of reality” test was never intended to produce a conviction, but was primarily intended to avoid juror confusion, especially in cases of conflicting alternatives. Sixth, when the defense uses the reasonableness requirement, the “*air of reality*” test has to focus on assessing whether there is any evidence that explains the defendant’s perception and conduct. Seventh, the defense has an air of reality if the properly instructed jury acting reasonably can acquit an accused on the basis of the defense’s statements.

Thus, the content of the “*air of reality*” standard of proof is that the defense has the right to present the evidence at their disposal to the judge during the pre-trial hearing, which the defence intends to give to the jury and which, in its totality, may be sufficient for acquittal [3, p. 93]. According to the current criminal procedural legislation of Ukraine, the third standard of proof, which also should be distinguished, is the standard “*beyond a reasonable doubt*” (it essentially corresponds to the legally regulated method of free evaluation of evidence based on internal conviction). In the Ukrainian criminal procedure, it refers to final court decisions (in particular, the sentence). Thus, according to Part 2 of Art. 17 of the Criminal Procedure Code, if the prosecution does not prove the person’s guilt “*beyond a reasonable doubt*”, the court has to pass the acquittal. The essence of the “*beyond a reasonable doubt*” standard is that it does not mean proof beyond a reasonable doubt. Such doubts may exist. The main thing is that they are reasonable. A reasonable doubt is based on certain circumstances and common sense, arises from a fair and balanced consideration of all relevant and admissible information, and in the absence of the latter, motivates a person to refrain from making a decision on matters of the greatest importance. From a practical point of view, the issue of compliance with the “*beyond a reasonable doubt*” standard can be resolved as follows: a fact should be considered proven beyond a reasonable doubt, if such a doubt can be rejected on the basis of the collected evidentiary information, the knowledge of the subject of proof, their professional and life experience with the following phrase: “of course, it is possible, but not likely at all.”

The standard of proof “*beyond a reasona-*

ble doubt” is also used in international jurisdictions. International criminal courts and tribunals are guided by this standard in the situation where the burden of proof lies on the side of the prosecution. This means that when assessing a fact, judges must be convinced “*beyond a reasonable doubt*” of its authenticity. If this standard is not met, the fact cannot be considered established and form the basis for a “guilty” verdict [11, p. 99]. In the countries of the Anglo-Saxon legal system, as emphasized by O. Tolochko, the standard of proof “*beyond a reasonable doubt*” is understood as the level of proof of the statements made by one or the other party regarding the circumstances of the case, which they should achieve, with the burden of proving all the circumstances of the case and convincing the jury of the defendant’s guilt beyond a reasonable doubt and placed on the prosecution [10, p. 7]. The value of this standard of proof, according to K. Clermont, is that it helps to minimize the expected cost of an error, since the error of exposing the innocent is particularly costly [13, p. 469]. The single approach to understanding the standard of proof “*beyond a reasonable doubt*” has neither been formed in the doctrine of criminal procedure nor in the judicial practice of the countries within the Anglo-Saxon legal system. In the UK, the standard of proof “*beyond a reasonable doubt*” is defined as a high degree of confidence in the guilt of the accused. In researching the practice of applying the standard of proof “*beyond a reasonable doubt*” by English courts, O. Tiaglo points to its alignment with the standard of moral credibility: the standard of proof “*beyond a reasonable doubt*” is met when the moral credibility of the indictment is established, and any corresponding “*shadow of doubt*” remains in the realm of moral unreliability [13, p. 92].

In New Zealand, the content of the “beyond a reasonable doubt” standard of proof, as well as the concept of reasonable doubt, was clarified by the Wellington Court of Appeal in the case of “R. v. Wanhalla” (2007), which states that the Crown has to prove the accused is guilty beyond a reasonable doubt. The proof “*beyond a reasonable doubt*” is a very high standard of proof that the Crown will only accept if the jury is convinced at the end of the case hearing that the accused is guilty. It is not enough for the Crown

to convince the jury that the accused is probably guilty or even that he is likely to be guilty [17].

In the United States, the standard of proof “*beyond a reasonable doubt*” is based on the concept of “due process”, formed on the basis of the Fifth and Fourteenth Amendments to the US Constitution, and is the highest standard of proof required to convict a person of a committing crime [14, p. 43]. Despite the widespread use of the “*beyond a reasonable doubt*” standard of proof in court practice and its recognition as an element of due process, the US Supreme Court does not define the concept of this standard, which leaves federal and state courts free to interpret its meaning. Some of them reveal the concept of the abovementioned standard but at the same time have a rather ambiguous approach to understanding its content. In particular, based on the analysis of the practice of applying the standard of proof “*beyond a reasonable doubt*” by the US courts, A. Stepanenko points out that among those jurisdictions that provide its definition, the following most common approaches can be distinguished: 1) as such convincing proof / conviction that a prudent person would rely on when making the most important decisions in his / her own life, i.e., a reasonable doubt is the kind of doubt that would force a person to make decisions in his / her own life based on the same doubt; 2) as a feeling of firm, unchanging conviction that should arise after a full and impartial examination of the evidence or in the absence of certain evidence; 3) as a combination of the first two approaches [6, p. 145].

In the Canadian jurisprudence, the standard of proof “*beyond a reasonable doubt*” is considered to be the standard that the Crown must meet against the accused [20]. Unlike the UK and the US, in Canada the concept of the standard of proof “*beyond a reasonable doubt*” is defined by providing its inherent characteristics, which are set out in court practice as recommendations to the jury. Thus, in the decision in the case of “R. v. Lifchus” (1997), the Supreme Court of Canada identified the following characteristics of this standard of proof: 1) the standard of proof “*beyond a reasonable doubt*” is inextricably linked to the presumption of innocence as a fundamental principle of criminal proceedings; 2) the burden of proof rests

with the prosecution throughout the trial and never shifts to the accused; 3) reasonable doubt is not a doubt based on sympathy or bias; 4) most likely, reasonable doubt is based on reason and common sense; 5) reasonable doubt is logically related to the evidence or lack thereof; 6) reasonable doubt does not require proof to the level of absolute certainty; it does not require proof beyond a reasonable doubt and is not an imaginary or frivolous doubt; 7) it is more that required than proof that the accused is likely to be guilty – the jury that finds only that the accused is likely to be guilty must acquit him or her [19]. Thus, the meaning of the standard of proof “*beyond a reasonable doubt*” is that in order to reach a guilty verdict in court, a level of conviction must be formed on the basis of the evidence presented by the prosecution that the accused is guilty of the crime, which excludes any reasonable doubt [3, p. 77; 4, p. 49].

Along with the standard of proof “*beyond a reasonable doubt*”, the doctrine of criminal procedure indicates the existence of the standard “*beyond the shadow of a doubt*” in the countries of the Anglo-Saxon legal system. Analyzing the content of the standards of proof in the US legal system, V. Stepanenko notes that the highest standard in the US is “*beyond the shadow of a doubt*”, i.e. a conviction that does not allow any doubt at all. However, at present, this concept has no practical dimension and is not actually applied in the American criminal procedure, since the standard under which certain circumstances are brought to the level of absolute conviction, i.e., excluding any, even fictitious, unrealistic doubt, is unattainable [9, p. 248].

The standard of proof “*proof that raise a reasonable doubt*” is applied in Canadian criminal proceedings when an accused provides evidence that indicates his or her innocence of the crime charged. Based on a study of Canadian case law, V. Stepanenko points out that the accused has the right to remain silent, but if the case, “*prima facie*”, has certain evidence against him and he is the only person who can provide “*evidence to the contrary*”. Thus, the meaning of the standard of proof “*evidence that gives rise to reasonable doubt*” is that the accused must, with the help of evidence that indicates his innocence of the crime charged, cause the court to have reasonable doubt about his guilt in committing it [3, p. 80; 4, p. 49].

Conclusions. Summarizing the abovementioned, it should be noted that the standards of proof (“*reasonable suspicion*”, “*reasonably believe*” (“*reasonable / justified grounds to believe*”), “*probable cause*” (“*reasonable grounds*”), “*separate reliable evidence*”, “*sufficiency of evidence*”, and “*air of reality*”) relate to certain procedural actions or adoption of certain procedural decisions, and therefore are characterized by an auxiliary nature in solving the problems of criminal proceedings. At the same time, each of them has its own content and scope of application, defined either in the provisions of the criminal procedure legislation or in court practice.

These standards of proof require a lower degree of probability than the standards of proof to be applied in making final procedural decisions (in particular, “*beyond a reasonable doubt*” and “*balance of probabilities*”). At the same time, given the required degree of probability, they are also in close hierarchical relationship, which has been repeatedly pointed out by scientists.

It should also be noted that the countries of the Anglo-Saxon legal system differ in defining the system of standards of proof due to the peculiarities of their formation in the judicial practice of each country. In general, it consists of two main standards of proof that apply to the final procedural decision: “*balance of probabilities*” (“*preponderance of evidence*”) and “*beyond a reasonable doubt*”.

In addition, the system of evidentiary standards in the USA distinguishes an intermediate standard of “*clear and convincing evidence*” and in Canada – “*evidence that creates a reasonable doubt*”, which is not, however, given the character of an intermediate standard of proof.

Other standards of proof are applied in criminal proceedings of the countries of the Anglo-Saxon legal system either in the course of certain procedural actions (“*reasonable suspicion*”, “*reasonable belief*” (“*reasonable grounds to believe*”), “*probable cause*” (“*reasonable grounds*”)), or at certain stages of criminal proceedings (“*separate reliable evidence*”, “*sufficiency of evidence*”, “*air of reality*”), and therefore are essentially auxiliary to the basic standards of proof.

One of the main tasks of our state is to raise

the level of law enforcement to the European standards, to create an effective system of training of cadets (students) and subsequently law enforcement officers who would be able to solve professional tasks successfully during interactive communication in a foreign language in professional environment. The current stage of the Ukrainian police development has opened a new chapter in its formation, namely, international cooperation in various areas of state functioning, including the training of highly professional per-

sonnel. In the course of performing their official duties, police officers engage in communication with dozens of people, so in order to avoid most conflict situations or to resolve them most effectively, police officers must adhere to the cultural norms of professional speech. The knowledge of a foreign language, the English language for professional and academic purposes in particular, and skills of intercultural communication should be developed enough for officers to perform professional duties effectively and successfully.

References:

1. Vapniarchuk, V. (2015). Standart kryminalnogo protsesualnogo dokazuvannia [The standard of criminal procedural evidence]. *Visnyk Natsionalnoi Akademii Pravovykh Nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. 1.* 100–112 [in Ukrainian].
2. Vapniarchuk, V.V. (2017). *Teoriia i praktyka kryminalnogo protsesualnogo dokazuvannia [Theory and practice of criminal procedural evidence]: monograph.* Kharkiv: Yurait. Retrieved from: https://pravo-izdat.com.ua/index.php?route=product/product/download&product_id=4280&download_id=1330 [in Ukrainian].
3. Kret, H.R. (2020). *Mizhnarodni standarty dokazuvannia u kryminalnomu protsesi Ukrainy: teoretyko-pravovi ta praktychni osnovy [International standards of proof in the criminal process of Ukraine: theoretical-legal and practical foundations]: monograph.* Kalush: Petrash K.T. [in Ukrainian].
4. Kret, H.R. (2019b). Sfera zastosuvannia i zmist standartiv dokazuvannia «obgruntovana pidozra», «rozumni pidstavy vvazhaty» ta «imovirna prychna» u kryminalnomu protsesi krain anhlosaksonskoi pravovoi systemy [The scope and content of the standards of proof "reasonable suspicion", "reasonable grounds to believe" and "probable cause" in the criminal process of the countries of the Anglo-Saxon legal system]. *Naukovoinformatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho: Zhurnal. Seriia Pravo – Scientific information bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi: Journal. Law series. 7.* 145–152 [in Ukrainian].
5. Kaplina, O.V., Shilo, O.G., & Trofymenko, V.M., et al (2018). *Kryminalnyi protses [Criminal process].* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Stepanenko, A.S. (2017). Standart dokazuvannia «poza rozumnym sumnivom» u kryminalnomu provadzhenni [The "beyond a reasonable doubt" standard of proof in criminal proceedings]. *Candidate's thesis.* Odesa. Retrieved from: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a00395f1-a340-49ba-a402-d077238518e3/content> [in Ukrainian].
7. Stepanenko, V.V. (2016). Standarty dovedennia v kryminalnomu sudochynstvi Kanady [Standards of proof in Canadian criminal justice]. *Yurydychnyi biuletyn – Legal bulletin. 3.* 133–138 [in Ukrainian].
8. Stepanenko, V.V. (2017). Standarty dovedennia v kryminalnomu sudochynstvi Spoluchenooho Korolivstva [Standards of proof in United Kingdom criminal justice]. *Forum prava – Law forum. 1.* 171–174 Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_1_30 [in Ukrainian].
9. Stepanenko, V.V. (2016). Standarty perekonannia (dosvid Spoluchenykh Shtativ Ameryky) [Standards of persuasion (the experience of the United States of America)]. *Forum prava – Law forum. 3.* 245–249 Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_3_45 [in Ukrainian].
10. Tolochko, O. (2015). Kryterii vyznachennia standartu dokazuvannia vyny poza rozumnym sumnivom u kryminalnomu provadzhenni [Criteria for determining the standard of proof of guilt beyond a reasonable doubt in criminal proceedings]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine. 4.* 5–10 [in Ukrainian].
11. Vapniarchuk, V.V., Davydenko, S.V., & Kaplina, O.V., et al (2021). *Teoriia ta praktyka kryminalnogo protsesualnogo dokazuvannia [Theory and practice of criminal procedural evidence]* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
12. Choo, A. L.-T. (2012). *Evidence (3d ed.).* Oxford: Oxford University Press [in English].
13. Clermont, K.M. (2009). Standards of Proof Revisited. *Vermont Law Review. 33(3).* 469–487 [in English].
14. O'Connor, V., Rausch, C., Albrecht, H.J., & Klemencic, G. (Eds.). (2008). *Model Codes for Post-Conflict Criminal Justice. Vol. II. Model Code of Criminal Procedure.* Washington: Unites States Institute of Peace Press [in English].

15. Monaghan, N. (2015). *Law of Evidence*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
16. New Zealand Law Commission. (2001). *Proof of Disputed Facts on Sentence: Report 76*. Wellington [in English].
17. Rai, U.R. (2011). *Fundamental Rights and Their Enforcement*. New Delhi: PHI Learning Private Limited [in English].
18. U.S. Const. amend. IV. Retrieved from: <https://www.constitutionfacts.com/us-constitution-amendments/bill-of-rights/> [in English].
19. The King v. Jenkins, HCA 69; 80 CLR 626 (1949). Retrieved from: <http://www6.austlii.edu.au/au/cases/vic/VicLawRp/1949/51.pdf> [in English].
20. The Queen v. Proudlock, 1 SCR. 525 (1979). Retrieved from: <https://scccsc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2612/index.do> [in English].
21. Williams, C. R. (2003). In Burdens and Standards in Civil Litigation. *Sydney Law Review*. 25(2). 165–188 Retrieved from: <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/SydLawRw/2003/9.html#fn103> [in English].

References:

1. Вапнярчук В. Стандарт кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1. С. 100–112.
2. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Х.: Юрайт, 2017. 408 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/index.php?route=product/product/download&product_id=4280&download_id=1330
3. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Калуш: Петраш К.Т., 2020. 452 с.
4. Крет Г.Р. Сфера застосування і зміст стандартів доказування «обґрунтована підозра», «розумні підстави вважати» та «ймовірна причина» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Науковоінформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2019. № 7. С. 145–152.
5. Кримінальний процес: підручник / [О. В. Капліна, О. Г. Шило, В. М. Трофименко та ін.]; за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2018. 584 с.
6. Степаненко А.С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 234 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a00395f1-a340-49ba-a402-d077238518e3/content>
7. Степаненко В.В. Стандарти доведення в кримінальному судочинстві Канади. *Юридичний бюлетень*. 2016. Вип. 3. С. 133–138.
8. Степаненко В.В. Стандарти доведення в кримінальному судочинстві Сполученого Королівства. *Форум права*. 2017. № 1. С. 171–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_1_30.
9. Степаненко В.В. Стандарти переконання (досвід Сполучених Штатів Америки). *Форум права*. 2016. № 3. С. 245–249. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_3_45.
10. Толочко О. Критерії визначення стандарту доказування вини поза розумним сумнівом у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 5–10.
11. Теорія та практика кримінального процесуального доказування: навч. посіб. для підготовки до іспиту / В. В. Вапнярчук, С. В. Давиденко, О. В. Капліна та ін. Харків: Право, 2021. 256 с.
12. Choo Andrew L.-T. Evidence. Third Edition. Oxford: Oxford University Press, 2012. 435 p.
13. Clermont Kevin M. Standards of Proof Revisited. *Vermont Law Review*. 2009. Vol. 33. No. 3. P. 469–487.
14. Model Codes for Post-Conflict Criminal Justice. Vol. II. Model Code of Criminal Procedure. Edited by Vivienne O'Connor and Colette Rausch with HansJoerg Albrecht and Goran Klemencic. Washington: Unites States Institute of Peace Press, 2008. 554 p.
15. Monaghan Nicola. Law of Evidence. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 528 p.
16. Proof of Disputed Facts on Sentence: Report 76 of the New Zealand Law Commission. Wellington, 2001. 51 p.
17. Rai Udai Raj. Fundamental Rights and Their Enforcement. New Delhi: PHI Learning Private Limited, 2011. 803 p.
18. The Amendment IV to the United States Constitution. URL: <https://www.constitutionfacts.com/us-constitution-amendments/bill-of-rights/>.
19. The King v. Jenkins [1949] HCA 69; (1949) 80 CLR 626. URL: <http://www6.austlii.edu.au/au/cases/vic/VicLawRp/1949/51.pdf>.
20. The Queen v. Proudlock [1979] 1 S.C.R. 525. URL: <https://scccsc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2612/index.do>.
21. Williams Charles Robert. Burdens and Standards in Civil Litigation. *Sydney Law Review*. 2003. Vol. 25. Issue 2. P. 165–188. URL: <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/SydLawRw/2003/9.html#fn103>.

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-2>

Бондар Володимир Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету підготовки фахівців для підрозділів поліції
Луганського ННІ імені Е. О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ,
вулиця Велика Перспективна, 1, Кропивницький, 25006, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1552-4555>

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНО- ПРОТИПРАВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗЛОЧИННИХ СПІЛЬНОТ

У статті розглядаються особливості інформаційного забезпечення тактичних операцій у досудовому розслідуванні кримінально-протиправної діяльності злочинних спільнот. Виокремлено сукупність методологічних принципів створення автоматизованих інформаційних систем: а) єдність керівництва процесами формування, ведення та використання інформаційних ресурсів на основі єдиного міжвідомчого нормативно-правового акту загальнонаціонального значення; б) охоплення інформаційним ресурсом усіх сфер та галузей діяльності (інформація про трафік та контент, що міститься у відкритих базах даних та ресурсах); в) раціональне використання фактичних даних та відомостей у виявленні, розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень на основі цілісної системи знань про властивості об'єктів реєстрації; г) інтеграція обліків у єдине інформаційне поле, а полів – у єдиний інформаційний ресурс органів правопорядку державного та міждержавного значення для створення можливості проведення наскрізного пошуку; ґ) організація зв'язків різномірної інформації з можливістю переходу з одного об'єктового простору в інший з можливістю отримання так званого «досьє» на об'єкт реєстрації; д) інтеграція інформаційних систем органів правопорядку та автоматизованих інформаційних систем, які забезпечують завершальний етап ідентифікації об'єкта за запитуваною інформацією.

Обґрунтовано, що вирішення задач з аналізу та використання криміналістично значущої інформації під час досудового розслідування злочинів, учинених злочинними спільнотами передбачає: а) збирання та систематизацію інформацію про обставини вчинення конкретного діяння або їх серії одними й тими ж особами; б) використання вихідної інформації в сукупності з узагальненими відомостями, поданими в криміналістичній характеристиці розслідуваного виду кримінального правопорушення; в) ситуаційну оцінку результатів кожної проведеної слідчої (розшукової) дії, негласної слідчої (розшукової) дії, тактичної операції, оперативно-розшукової діяльності; г) вивчення відомостей про проведену або здійснювану протидію розслідуванню, яка має на меті ускладнити або зробити неможливим досудове розслідування в цілому або вирішення окремих криміналістичних завдань зокрема.

Ключові слова: *аналіз, інформаційне забезпечення, інтегрований банк даних, колабораційна діяльність, об'єкти оперативного контролю.*

Bondar Volodymyr. Information security of tactical operations in the pre-judicial investigation of criminal and illegal activities of criminal communities

The article examines the peculiarities of information provision of tactical operations in the pre-trial investigation of criminal and illegal activities of criminal communities. A set of methodological principles for the creation of automated information systems is singled out: a) unity of management of the processes of formation, management and use of information resources on the basis of a single interdepartmental normative legal act of national significance; b) information resource coverage of all spheres and branches of activity (information about traffic and content contained in open databases and resources); c) rational use of factual data and information in the detection, disclosure and investigation of criminal offenses based on a comprehensive system of knowledge about the properties of registration objects; d) integration of records into a single information field, and fields into a single information resource of law enforcement bodies of state and international importance to create the possibility of end-to-end search; e) organization of connections of heterogeneous information with the possibility of transition from one object space to another with the possibility of obtaining the so-called "dossier" on the object of registration;

e) integration of information systems of law enforcement agencies and automated information systems that provide the final stage of identification of the object according to the requested information.

It is substantiated that solving the problems of analyzing and using forensically significant information during the pre-trial investigation of crimes committed by criminal communities involves: a) collecting and systematizing information about the circumstances of committing a specific act or a series of them by the same persons; b) use of source information in combination with generalized information provided in the forensic characteristics of the investigated type of criminal offense; c) situational assessment of the results of each conducted investigative (search) action, covert investigative (search) action, tactical operation, operative search activity; d) study of information about the conducted or implemented opposition to the investigation, which aims to complicate or make impossible the pre-trial investigation in general or the solution of individual forensic tasks in particular.

Key words: analysis, information support, integrated data bank, collaborative activity, objects of operational control.

Вступ. Обов'язковою умовою результативного проведення тактичних операцій у досудовому розслідуванні кримінально-протиправної діяльності злочинних спільнот є належне інформаційне забезпечення.

Значну роль у реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 850-р відіграє система інформаційного забезпечення, яка здійснює інформаційну підтримку проведення тактичних операцій під час досудового розслідування кримінальних проваджень за фактами злочинів, учинених злочинними спільнотами, надає багатоцільову статистичну, аналітичну та довідкову інформацію [1].

Останніми роками в Україні відбувається інтенсивне впровадження сучасних інформаційних технологій в діяльність органів правопорядку. Комп'ютеризовані системи успішно використовуються в боротьбі з організованою злочинністю, найбільш розповсюдженими видами якої, на слушну думку А. В. Мовчана та Т. І. Созанського є вимагання, шахрайство, привласнення коштів, незаконне виробництво та розповсюдження наркотиків, кіберзлочинність, торгівля людьми та незаконна міграція, відмивання злочинних доходів, злочини проти природних ресурсів [2, с. 49–56].

Надзвичайно збільшився потік інформації, що надходить на адресу спеціалізованих підрозділів, які здійснюють протидію організованим злочинності, зростає кількість оперативних документів, які потребують негайного прийняття рішення. Гранично зріс обсяг спеціалізованих обліків. Майже жодна з інформаційних систем не є повноцінною аналітич-

ною, адже не може надати повну, вичерпну та цілісну інформаційну картину, котра описує об'єкт або подію. Тому можна стверджувати, що створення кінцевого документа шляхом аналізу, зіставлення та об'єднання проміжних результатів, отриманих з різних інформаційних підсистем є можливим тільки в ручному режимі, унікальних навичок та високої кваліфікації співробітників, оскільки є продуктом суб'єктивного сприйняття, а спроби інтеграції різних інформаційних середовищ, у більшості випадків, приречені на невдачу. Основними перешкодами можуть стати відмінності форматів зберігання даних або самих даних, у яких зберігається інформація.

У цих умовах першочергового значення набуває активізація та удосконалення політики в сфері діяльності органів правопорядку щодо протидії кримінально-протиправній діяльності злочинних спільнот, що має на меті створення такої організаційної та інформаційно-технологічної інфраструктури, та умов її функціонування, які б забезпечували максимально ефективну інформаційно-аналітичну підтримку боротьби зі злочинністю та її профілактики. Результатом практичної реалізації такої роботи повинно стати формування єдиного інформаційно-правового середовища органів правопорядку щодо протидії організованим злочинності, створення ефективної системи інформаційно-аналітичного забезпечення органів правопорядку та забезпечення її постійного розвитку на базі сучасних досягнень науки і техніки.

Стан опрацювання проблематики. Проблемні питання інформаційного забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень взагалі та злочинів, учинених

організованими групами зокрема досліджено в працях учених – представників наук кримінально-правового циклу – С. Є. Абламського [3, с. 122–131], О. О. Бахуринської [4, с. 182–188], Д. В. Дабіжі, В. А. Журавля, О. М. Зайця, Ю. О. Задорожного, В. П. Захарова, А. В. Іщенко, О. Є. Користіна [5, с. 109–114], Є. Д. Лук'янчикова, А. В. Мовчана, М. А. Погорецького, Б. Г. Розовського, Д. Б. Санакоєва [6, с. 213–220; 7, с. 213–220], Т. І. Созанського, О. Б. Фаріона [8, с. 223–241], В. Г. Хахановського, А. М. Черняка, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька та інших науковців [9, с. 131–137; 10; 11, с. 49–53; 12, с. 320–324; 13, с. 388–391; 14, с. 65–71; 15]. Водночас чимало питань, пов'язаних із виявленням кримінально-протиправної діяльності злочинних спільнот, встановленням кримінальних, ділових та інших зв'язків фігурантів кримінальних проваджень даної категорії потребують подальших наукових розвідок.

Метою статті є розгляд наведених проблем та формулювання на підставі проведеного дослідження рекомендацій щодо оптимізації інформаційного забезпечення проведення тактичних операцій у досудовому розслідуванні кримінально-протиправної діяльності злочинних спільнот.

Виклад основного матеріалу. Інформаційне забезпечення проведення тактичних операцій у досудовому розслідуванні кримінально-протиправної діяльності злочинних спільнот представляє собою розгалужену складну систему, яка охоплює наступні напрями діяльності:

- аналіз зібраної органами правопорядку та Офісом Генерального прокурора статистичної інформації про стан, структуру та динаміку кримінальних правопорушень, скоєних злочинними спільнотами (ч. 4 ст. 255 Кримінального кодексу України – далі КК України);
- аналіз інформації про обставини, способи вчинення злочинів злочинними спільнотами;
- включення в процес аналізу та синтезу інформації, накопиченої в централізованих, статистичних, оперативних та інших обліках МВС України, а також інших органів правопорядку;

- використання відомостей, що містяться в базах даних, якими володіють інші державні органи та недержавні установи та організації (державна казначейська служба, банківські установи, пенсійний фонд, державна міграційна служба, бази даних обліку робочого часу співробітників, бази персоналізованого обліку доступу співробітника до інформаційних систем, бази даних систем відео нагляду за об'єктами, бази даних сеансів всіх видів послуг зв'язку, що надаються населенню, бази даних провайдерів, які здійснюють надання послуг Інтернет своїм користувачам та ін.);

- використання сучасних комунікацій для створення умов для логічного та технічного об'єднання різних інформаційних масивів при вирішенні обліково-реєстраційних задач.

Водночас, під час досудового розслідування злочинів, учинених злочинними спільнотами взагалі та при проведенні тактичних операцій зокрема, оперативно-аналітична робота має низку особливих властивостей. Специфічність вихідної інформації, її оперативної перевірки призводить до виникнення найскладнішої ситуації за двома основними аспектами:

- 1) необхідність відпрацювання надвеликого масиву різнопланової інформації з перспективою запиту, отримання та переробки додаткової інформації суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, визначених ч. 3 ст. 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»;

- 2) вимушена екстреність оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій, слідчих (розшукових) дій з метою недопущення настання тяжких наслідків.

Аналітичний пошук здійснюється практично безперервно. Аналізуються факти, події, стосунки, зв'язки, співвідношення різних злочинних груп. Піддаються аналізу групи кримінальних проваджень. Запитується на аналізується інформація органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів. Таким чином, на початковому етапі залежно від розглядуваних версій події окреслюється те чи інше коло осіб, можливо причетних до підготовки злочину злочинною спільнотою.

До оперативно-розшукової діяльності за даною проблематикою доцільно залучати підрозділи Бюро економічної безпеки, яке має суттєві інформаційні бази та підрозділи, котрі здійснюють аналітичну роботу.

В низці випадків у відпрацюванні знаходилося до 300 аркушів інформаційних масивів можливих фігурантів та їх зв'язків, включаючи родичів, зареєстровані фірми, кримінальні зв'язки з іншими регіонами України, наявність корумпованих зв'язків в органах правопорядку, адміністрації, лікувальних установах тощо.

Відповідно до позначених напрямів можна виокремити сукупність методологічних принципів створення автоматизованих інформаційних систем:

- єдність керівництва процесами формування, ведення та використання інформаційних ресурсів на основі єдиного міжвідомчого нормативно-правового акту загальнонаціонального значення, імплементація Європейської методології Socta в протидії організованій злочинності в Україні;

- охоплення інформаційним ресурсом усіх сфер та галузей діяльності;

- раціональне використання фактичних даних та відомостей у виявленні, розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень на основі цілісної системи знань про властивості об'єктів реєстрації;

- блочно-ієрархічний принцип побудови баз даних, їх структурованість і типізація;

- інтеграція обліків у єдине інформаційне поле, а полів – у єдиний інформаційний ресурс органів правопорядку державного та міждержавного значення для створення можливості проведення наскрізного пошуку, що надає можливість відслідковувати осіб, які спільно можуть скоювати кримінальні правопорушення;

- організація зв'язків різнорідної інформації з можливістю переходу з одного об'єктового простору в інший з можливістю отримання так званого «досьє» на об'єкт реєстрації. Наприклад, автоматизована інформаційна система «Зв'язки» передбачає формування кримінальних, родинних зв'язків, та зв'язків осіб, які

разом працюють або навчаються. Формування кримінальних зв'язків здійснюється за допомогою АІС «Злочин». Формування родинних зв'язків, та осіб, які разом працюють або навчаються здійснюється за допомогою АІС «Єдиний облік» та за інформацією органів правопорядку;

- підтримання інформаційних ресурсів в актуальному стані, що потребує відновлюваності, оптимальності кількості формалізованих та введених параметрів, алгоритми пошуку;

- адекватність інформації, що зберігається в обліках, об'єктам реєстрації;

- інтеграція інформаційних систем органів правопорядку та автоматизованих інформаційних систем, які забезпечують завершальний етап ідентифікації об'єкта за запитуваною інформацією.

Для боротьби з організованою злочинністю, на думку Д. Санакоєва [6, с. 213–220], О. Користіна [5, с. 109–114], О. Фаріона [8, с. 223–241] та інших авторів може бути використана оцінка загроз як ефективний інструмент для спрямування та визначення пріоритетів технічної допомоги. За стандартами ЄС боротьба з таким видом злочинності передбачає проведення стандартизованої аналітичної методології для оцінки загроз організованої злочинності і тяжких злочинів – методологія Оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності Socta (Serious and Organized Crime Threat Assessment), що використовується для оцінки реальної ситуації у цій сфері та виявлення прогалів у діяльності органів правопорядку для отримання відповідної оперативної інформації.

Методологію Socta (як сукупність систематизованих певним чином прийомів та способів організації аналітичної діяльності з питань оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності) було розроблено Європолем спільно з групою експертів з оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності. Метою Socta є:

- аналіз характеру або типу загроз організованих злочинних угруповань;

- аналіз сфер впливу тяжких злочинів та організованої злочинності;

– аналіз аспектів загроз організованих злочинних угруповань та сфер злочинності залежно від регіону;

– визначення найбільш загрозливих організованих злочинних угруповань, кримінальних сфер впливу залежно від регіону.

Socta за своїм змістом визначає систему й модель оцінювання загроз організованої злочинності та тяжких злочинів.

Головною особливістю цієї методології є застосування індикаторів, які поділяють на:

1) індикатори організованих злочинних угруповань;

2) індикатори сфери кримінально-протиправної діяльності;

3) індикатори впливу [1].

Під час аналітичної роботи вирішуються завдання:

– вивчення структури, внутрішніх та зовнішніх зв'язків;

– оцінки масштабів організованої злочинної діяльності, визначення необхідності включення в оперативно-розшукові заходи уповноважених оперативних підрозділів різних рівнів та відомств;

– оперативно-тактичного та криміналістичного вивчення конкретних кримінально-протиправних проявів для документування дій правопорушників та підготовки доказової бази у кримінальному провадженні;

– оперативно-тактичного вивчення конкретних ситуацій, які складаються в ході оперативного пошуку, оперативної профілактики та оперативних перевірок.

Сутність розв'язання актуалізованих проблем полягає в створенні керівної надбудови, здатної вести автоматизований діалог зі всіма наявними в розпорядженні оператора автономними сховищами даних, при тому, з кожного з них система вилучає не тільки вичерпну інформацію, котра має відношення до запитуваного об'єкта, але й всі дані про прямі та непрямі зв'язки цього об'єкта. Далі, проміжні вибірки піддаються складній логічній обробці, під час якої формується повний, сумарний набір характеристик об'єкта, який має чітке змістовне структурування, яке виключає будь-які варіанти дублювання

даних, який пройшов складний фільтр логічного контролю. Всі ці питання вирішуються в автоматичному режимі.

Після введення даних про об'єкт аналізу відповідні реквізити передаються в модуль розподілених запитів, який здійснює пошук шуканого об'єкта в усіх базах даних, підключених до системи. Підсумкова інформація подається користувачеві у вигляді списку, в якому двійники логічно згруповані. Далі, користувач обирає зі списку об'єкт оперативного інтересу і ця інформація передається так званому диспетчеру даних.

Диспетчер даних здійснює пошук інформації про шуканий об'єкт та його зв'язки в усіх базах, підключених до системи. Важливо зазначити, що в процесах пошуку однойменні фізичні об'єкти обліку з різних баз даних, які мають ідентичні ключові реквізити, розглядаються системою як єдині логічні об'єкти. Результатом такого підходу до пошуку та аналізу інформації стає підсумковий документ, довідка, яка містить вичерпну інформацію про шуканий об'єкт та його зв'язки будь-якого рівня, в тому числі, й похідних.

Серед інших можливостей автоматизованих інформаційних систем слід відмітити такі, як візуалізація результатів пошуку у вигляді логічно структурованого дос'є, відображення зв'язків об'єкта у вигляді графічної схеми, аналіз інформації з використанням геоінформаційних технологій.

Висновки. Подібне вивчення надає обізнаності про протиборчу сторону та ймовірних союзників, його результати активно використовуються в оперативно-тактичному прогнозуванні й впливають на тактичні й процесуальні рішення.

Наявність спеціально підготовлених, здатних до аналітичної роботи працівників, їх професійний рівень та досвідченість, певних знань та навичок у різних галузях, різноманітність джерел надходження інформації, можливість вибіркової перевірки інформації є основною умовою отримання аналітичним способом найбільш реальної картини вчиненого або триваючого злочину.

Стосовно інформаційного забезпечення проведення тактичних операцій у досудовому розслідуванні конкретних кримінальних правопорушень, учинених злочинними спіль-

нотами (ч. 4 ст. 255 КК України), необхідно зазначити, що вирішення задач з аналізу та використанню криміналістично значущої інформації, отримуваної слідчим (дознавачем) із різних джерел, передбачає:

– збирання та систематизацію інформацію про обставини вчинення конкретного діяння або їх серії одними й тими ж особами;

– використання вихідної інформації в сукупності з узагальненими відомостями, поданими в криміналістичній характеристиці розслідуваного виду кримінального правопорушення в цілях заповнення інформаційних прогалин, здійснення на основі отриманих відомостей доказування в кримінальному провадженні, версійної роботи, організації і планування розслідування, розшукових заходів;

– ситуаційну оцінку результатів кожної проведеної слідчої (розшукової) дії, негласної

слідчої (розшукової) дії, тактичної операції, оперативно-розшукової діяльності та інших заходів та вже в новій з інформаційних позицій слідчій ситуації коригування як плану досудового розслідування в цілому, так шляхів вирішення криміналістичних задач стратегічного й тактичного рівня;

– вивчення відомостей про проведену або здійснювану протидію розслідуванню, яка має на меті ускладнити або зробити неможливим досудове розслідування в цілому або вирішення окремих криміналістичних завдань зокрема.

Ефективна робота слідчого (дознавача) з криміналістично значущою інформацією, як передумова успішного проведення тактичних операцій, слугує й основою оптимізації такого процесу, покликаною зробити прийняття та реалізацію таких рішень максимально ефективним і раціональним.

Список використаних джерел:

1. Стратегія боротьби з організованою злочинністю: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. Відомості Верховної Ради України. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020> (дата звернення: 20.12.2023).
2. Мовчан А. В., Созанський Т. І. Характерні ознаки сучасної організованої злочинності за результатами опитування Socta. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* № 1. 2023. С. 49–56.
3. Абламський С. Є., Конюшенко Я. Ю. Стратегічне управління у сфері протидії злочинності в Україні. *Форум права.* 2023. № 1. С. 122–131.
4. Бахуринська О. О. Перспективні напрями протидії організованій злочинності в Україні. *Право і суспільство.* 2018. № 6. С. 182–188.
5. Користін О. Є., Свиридюк Н. П. Національні реалії впровадження методології Європолу “SOCTA”. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2022. № 1–2. С. 109–114.
6. Санакоєв Д., Вашко А., Єфімов В. Імплементация європейської методології SOCTA в протидії організованій злочинності в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. № 1 (116). С. 213–220.
7. Санакоєв Д., Вашко А., Єфімов В. Імплементация європейської методології Socta в протидії організованій злочинності в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. № 1. С. 213–220.
8. Фаріон О. Метод стратегічного кримінального аналізу загроз прикордонній безпеці України. *Збірник Національної академії державної –прикордонної служби України. Серія. Військові та технічні науки.* № 2 (83). 2020. С. 223–241.
9. Білоус Р.В., Василичук В.І., Таран О.В. Використання методів кримінального аналізу під час оперативного провадження та досудового розслідування. *Науковий вісник академії внутрішніх справ.* 2021. № 1 (118). С. 131–137.
10. Бірюков В.В. Інформаційно-довідкове забезпечення кримінальних проваджень: підручник / В.В. Бірюков, В.Г. Хахановський, В. С. Бондар; за заг. ред. В.В. Бірюкова. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 288 с.
11. Колісник Т. П. Система оцінки SOCTA Україна. Застосування інформаційних технологій у правоохоронній діяльності: матеріали Круглого столу (м. Харків, 14 груд. 2022 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 6, Каф. кібербезпеки та ДАТА-технологій. Харків: ХНУВС, 2022. С. 49–53.
12. Перелигіна Р. В., Дмитришак Ю. І. Щодо стратегії боротьби з організованою злочинністю (на прикладі України та Іспанії). *Часопис Київського університету права.* 2019. № 4. С. 320–324.

13. Соловей В. В. Загальносоціальні заходи запобігання розвитку організованих груп та злочинних організацій у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2023. С. 388–391.

14. Ткаченко О. В., Мальцев В. В. Удосконалення законодавства щодо протидії організованій злочинності як складової забезпечення державної безпеки. *Честь і закон*. № 2 (85). 2023. С. 65–71.

15. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 288 с.

16. Інструкція з формування та ведення бази даних «Розшук» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України 28 червня 2023 року № 534. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1486-23> (дата звернення: 20.12.2023).

17. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «Слід» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України 16 березня 2020 року № 257. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0319> (дата звернення: 20.12.2023).

References:

1. Stratehiia borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 veresnia 2020 r. № 1126-r. (2020) [Strategy for combating organized crime: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 16, 2020 No. 1126. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. [Electronic resource] N. p. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020> [in Ukrainian].

2. Movchan, A.V., & Sozanskyi, T.I. (2023). Kharakterni oznaky suchasnoi orhanizovanoi zlochynnosti za rezultatamy opytuvannia Socta [Characteristic features of modern organized crime according to the results of the Socta survey]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal series*, 1, 49–56 [in Ukrainian].

3. Ablamskyi, S.Ye., & Koniushenko, Ya. Yu. (2023). Stratehichne upravlinnia u sferi protydii zlochynnosti v Ukraini [Strategic management in the field of countering crime in Ukraine]. *Forum prava – Law forum*, 1, 22–131 [in Ukrainian].

4. Bakhurynska, O.O. (2018). Perspektyvni napriamy protydii orhanizovanoi zlochynnosti v Ukraini [Prospective directions of combating organized crime in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 6, 182–188 [in Ukrainian].

5. Korystin, O.Ye., & Svyrydiuk, N.P. (2022). Natsionalni realii vprovadzhennia metodolohii Yevropolu “SOCTA” [National realities of implementation of the Europol methodology “SOCTA”]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys – South Ukrainian legal journal*, 1–2, 109–114 [in Ukrainian].

6. Sanakoiev, D., Vashko, A., & Yefimov, V. (2022). Implementatsiia yevropeiskoi metodolohii SOCTA v protydii orhanizovanoi zlochynnosti v Ukraini [Implementation of the SOCTA European methodology in combating organized crime in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1 (116), 213–220 [in Ukrainian].

7. Sanakoiev, D., Vashkom A., & Yefimov, V. (2022). Implementatsiia yevropeiskoi metodolohii Socta v protydii orhanizovanoi zlochynnosti v Ukraini [Implementation of the European Socta methodology in combating organized crime in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 213–220 [in Ukrainian].

8. Farion, O. (2020). Metod stratehichnoho kryminalnoho analizu zahroz prykordonnii bezpetsi Ukrainy [The method of strategic criminal analysis of threats to the border security of Ukraine]. *Zbirnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriiia. Viiskovi ta tekhnichni nauky – Proceedings of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series. Age and technical sciences*, 2 (83), 223–241 [in Ukrainian].

9. Bilous, R.V., Vasylynchuk, V.I., & Taran, O.V. Vykorystannia metodiv kryminalnoho analizu pid chas operatyvnoho provadzhennia ta dosudovoho rozsliduvannia [Use of criminal analysis methods during operative proceedings and pre-trial investigation]. *Naukovyi visnyk akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Academy of Internal Affairs*, 1 (118), 131–137 [in Ukrainian].

10. Biriukov, V.V. (2014). Informatiino-dovidkove zabezpechennia kryminalnykh provadzen: pidruchnyk [Information and reference provision of criminal proceedings: textbook] / V. V. Biriukov, V. H. Khakhanovskiy,

V. S. Bondar (Eds.) ; za zah. red. V. V. Biriukov (Ed.). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

11. Kolisnyk, T.P. (2022). Systema otsinky SOCTA Ukraina [SOCTA Ukraine evaluation system]. *Zastosuvannia informatsiinykh tekhnolohii u pravoohoronni diialnosti: materialy Kruhloho stolu (m. Kharkiv, 14 hrud. 2022 r.)- Application of information technologies in law enforcement activities: materials of the Round Table (Kharkov, December 14, 2022)*, 49–53. / MVS Ukrainy, Khark. nats. un-t vnutr. sprav, F-t № 6, Kaf. kiberbezpeky ta DATA-tekhnolohii. Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].

12. Perelyhina, R.V., & Dmytryshak, Yu.I. (2019). Shchodo stratehii borotby z orhanizovanoi zlochynnisti (na prykladi Ukrainy ta Ispanii) [Regarding the strategy of combating organized crime (on the example of Ukraine and Spain)]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyivskoho University of Law*, 4, 320–324 [in Ukrainian].

13. Solovei, V.V. (2023). Zahalnosotsialni zakhody zapobihannia rozvytku orhanizovanykh hrup ta zlochynnykh orhanizatsii u sferi nezakonnogo obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn abo yikh analogiv v Ukraini [General social measures to prevent the development of organized groups and criminal organizations in the sphere of illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 7, 388–391 [in Ukrainian].

14. Tkachenko, O.V., & Maltsev, V.V. (2023). Udoskonalennia zakonodavstva shchodo protydii orhanizovanoi zlochynnosti yak skladovoi zabezpechennia derzhavnoi bezpeky [Improvement of legislation on combating organized crime as a component of ensuring state security]. *Chest i zakon – Honor and law*, 2 (85), 65–71 [in Ukrainian].

15. Fedchak, I.A. (2021). Osnovy kryminalnoho analizu: navchalnyi posibnyk [Fundamentals of criminal analysis: a study guide]. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

16. Instruktsiia z formuvannia ta vedennia bazy danykh «Rozshuk» informatsiino-komunikatsiinoi systemy «Informatsiinyi portal Natsionalnoi politsii Ukrainy»: zatverdzheno nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy 28 chervnia 2023 roku № 534. (2023) [Instructions for the formation and maintenance of the "Search" database of the "Information portal of the National Police of Ukraine" information and communication system: approved by order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on June 28, 2023 No. 534]. [Electronic resource] N. p. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1486-23> [in Ukrainian].

17. Instruktsiia z formuvannia ta vedennia informatsiinoi pidsystemy «Slid» informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy «Informatsiinyi portal Natsionalnoi politsii Ukrainy»: zatverdzheno Nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy 16 bereznia 2020 roku № 257. (2020) [Instructions for the formation and management of the information subsystem "Trace" of the information and telecommunications system "Information Portal of the National Police of Ukraine": approved by the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of March 16, 2020 No. 257]. [Electronic resource] N. p. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0319> [in Ukrainian].

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-3>

Бугера Сергій Іванович,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник,

Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю
при Раді національної безпеки і оборони України,

площа Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3414-0058>

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

*У статті розглянуто проблеми формування системи заходів запобігання та протидії злочинності у сфері економіки та розроблені відповідні практичні рекомендації. Встановлено, що кримінологічні підходи щодо формування системи заходів запобігання та протидії злочинності у сфері економіки потребують удосконалення зважаючи на активний процес цифровізації, що відбувається у більшості сфер життєдіяльності суспільства. Також для реалізації положень **Стратегії національної безпеки України** «Безпека людини – безпека країни» необхідним є формування дієвої системи заходів запобігання та протидії економічній злочинності, яка забезпечить: сталий розвиток національної економіки та її інтеграцію в європейський економічний простір; захист особи, суспільства та держави від правопорушень, зокрема корупційних; створить умови для забезпечення відновлення порушених прав та відшкодування заподіяної шкоди. Наголошено, що запобігання злочинності у сфері економіки, як і злочинності загалом – це винятково складна багаторівнева та різнопрофільна суспільна діяльність, яка має здійснюватися через системне застосування запобіжних заходів різного змісту та характеру, що мають єдине спрямування щодо перешикоджання дії детермінантів цього виду злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх. Також відповідно до Концепції розвитку цифрових компетентностей із збільшенням темпів розвитку цифрових технологій, впровадженням інноваційних рішень у всіх сферах суспільного життя виникає необхідність у підвищенні якості підготовки працівників для створення можливості модернізації економіки країни відповідно до сучасних вимог. Доведено, що при формуванні системи заходів запобігання та протидії злочинності у сфері економіки важливим є врахування загальних процесів цифровізації, і зокрема, доцільним є розроблення методичних рекомендацій щодо використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення рівня запобіжної діяльності відповідних суб'єктів запобігання злочинності (в т. ч. в частині підвищення професійного рівня працівників), розширення можливостей комунікації з громадськістю з вказаних проблем, впровадження практичного міжнародного досвіду.*

Ключові слова: злочинність у сфері економіки, запобігання, протидія, система заходів, суб'єкти запобігання злочинності.

Bugera Sergii. On the question of the formation of a system of measures to prevent and combat crime in the economic sphere

The article examines the problems of forming a system of measures to prevent and combat crime in the economic sphere and develops relevant practical recommendations. It has been established that criminological approaches to the formation of a system of measures to prevent and combat crime in the economic sphere need to be improved, taking into account the active process of digitalization that is taking place in most spheres of society's life. Also, in order to implement the provisions of the National Security Strategy of Ukraine «Human security – the security of the country», it is necessary to form an effective system of measures to prevent and counter economic crime, which will ensure: sustainable development of the national economy and its integration into the European economic space; protection of the person, society and the state from crimes, in particular corruption; will create conditions to ensure the restoration of violated rights and compensation for the damage caused. It is emphasized that the prevention of crime in the economic sphere, as well as crime in general, is an extremely complex multi-level and multi-disciplinary social activity, which must be carried out through the systematic application of preventive measures of various content and nature, which have a single direction to prevent the action of the determinants of this type of crime and its manifestations, primarily the reasons and conditions of the latter. Also, in accordance with the Concept of

the development of digital competences, with the increase in the pace of development of digital technologies, the introduction of innovative solutions in all spheres of social life, there is a need to improve the quality of training of employees in order to create an opportunity to modernize the country's economy in accordance with modern requirements. It has been proven that when forming a system of measures to prevent and combat crime in the economic sphere, it is important to take into account the general processes of digitalization, and in particular, it is appropriate to develop methodological recommendations for the use of modern information and communication technologies to increase the level of preventive activities of the relevant subjects of crime prevention (including h. in terms of raising the professional level of employees), expansion of opportunities for communication with the public on the specified problems, implementation of practical international experience.

Key words: *crime in the economic sphere, prevention, counteraction, system of measures, subjects of crime prevention.*

Вступ. В багатьох країнах протидія економічній злочинності визнана об'єктом державної політики, а отже і об'єктом державного управління, що знаходить формалізацію у публічному праві. Економічна злочинність визначена у нормативно-правових актах багатьох країн як ризик, виклик, загроза національній безпеці. Розробка будь-якої складової державної політики має врахувати максимально різнобічні складові, аспекти сфери суспільного життя та базуватися на стратегії програмно-цільових, комплексного змісту заходах запобігання, профілактики та інших заходів протидії економічній злочинності, як інструменту підтримки відповідного, нормативно визначеного рівня національної економічної безпеки з урахуванням умов розвитку Глобального кіберпростору [1, с. 350, 354].

При цьому кримінологічні підходи щодо формування системи заходів запобігання та протидії злочинності у сфері економіки потребують удосконалення зважаючи на активний процес цифровізації, що відбувається у більшості сфер життєдіяльності суспільства.

Матеріали та методи. Питання формування системи заходів запобігання та протидії злочинності у сфері економіки досліджували такі вчені: О. І. Барановський, А. М. Бойко, Б. М. Головкін, Д. О. Грицишен, А. П. Закалюк, В. А. Предборський, С. С. Чернявський та ін. Проте процеси цифровізації економіки та необхідність забезпечення удосконалення системи заходів запобігання злочинності у цій сфері потребують проведення подальших наукових досліджень. Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: діалектичний метод,

логічний метод, системно-структурний та формально-юридичний методи.

Метою статті є дослідження проблем формування системи заходів запобігання та протидії злочинності у сфері економіки та розроблення практичних рекомендацій з даного питання.

Результати. Злочинність у сфері економіки – це сукупність передбачених законом умисних корисливих злочинів, що мають об'єктом посягання легальні економічні відносини та спрямовані на задоволення матеріальних інтересів суб'єкта злочину, а наявності у нього окремого економічного інтересу, – до отримання власного економічного результату [2, с. 116–117].

При цьому стан злочинності у сфері економіки залишається складним. Зокрема, у 2022 році було зареєстровано 2,6 тис. кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Викрито 7,9 тис. службових злочинів, з яких 2,1 тис. – факти отримання неправомірної вигоди. Також в порівнянні з 2021 роком зросла на 49% (з 10 тис. до 14,9 тис.) кількість викритих кримінальних правопорушень у сфері високих інформаційних технологій, зокрема пов'язаних з онлайн шахрайствами – в 2,8 раза (з 2,9 тис. до 7,9 тис.) [3].

Запобігання злочинам у сфері економіки являє собою узгоджену систему заходів політичного, економічного, соціального, організаційно-правового характеру, спрямованих на усунення передумов цих протиправних дій. Їх реалізація сприяє економічному розвитку, підвищенню доброботу населення, а також і загальному соціальному прогресу. До загальносоціальних заходів запобігання

злочинам у сфері економіки належать: подолання бідності та безробіття населення країни; зменшення податкового навантаження на суб'єктів підприємництва; протидія монополізації економіки, поширення конкурентних засад щодо діяльності її суб'єктів; залучення у країну вітчизняних та закордонних інвестицій; нормотворчість, яка стимулює розвиток підприємництва; забезпечення видатків на наукові дослідження тіньової економіки та розроблення заходів протидії щодо неї; забезпечення кримінологічної експертизи нормативних актів у сфері підприємництва; виховання належної правосвідомості громадян. До спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинам у сфері економіки, зокрема, належать: створення служб, підрозділів на підприємствах, які б відповідали за їх економічну безпеку; створення об'єднань товаровиробників за відомчою належністю, статутна діяльність яких була б спрямована на захист галузевого бізнесу [4, с. 230–232].

Необхідно зазначити, що відповідно ст. 1 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» [5] Бюро економічної безпеки України – це центральний орган виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Відповідно до покладених завдань Бюро економічної безпеки України виконує правоохоронну, аналітичну, економічну, інформаційну та інші функції.

Застосування ризик-орієнтованого підходу у діяльності Бюро економічної безпеки дозволяє прогнозувати події та випереджати їх на основі комплексного аналізу значних масивів даних, у т. ч. інформації, отриманої з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів, банків (баз) даних органів державної влади, місцевого самоврядування. Аналіз отриманих даних на стратегічному рівні дозволяє визначати тенденції розвитку глобальних загроз економіці держави, належним чином підготуватися до можливих сценаріїв, а також оперативно вживати заходи щодо їх упередження та/або протидії. Отже, головним завданням Бюро економічної безпеки за

цим напрямом є ефективне виявлення ризиків економічної безпеки держави, їх оцінювання, встановлення ступеня небезпеки для економіки, визначення спроможності ефективно реагувати на такі ризики, а також розроблення й вжиття заходів щодо їх мінімізації та/або усунення. Таким чином робота Бюро економічної безпеки, керована аналітикою, є найбільш ефективною у боротьбі із явищами та процесами, які продукують ризики у сфері економіки, та забезпечує захист суб'єктів господарської діяльності від безпідставного втручання у їх діяльність [6].

Також Бюро економічної безпеки України та Управління з питань запобігання зловживанням та шахрайству при Єврокомісії (European Antifraud Office – OLAF) домовилися про нові напрями співпраці. Йдеться, у першу чергу, про запровадження практичних навичок, обмін досвідом у розслідуваннях конкретних кейсів. Зокрема, у випадках незаконного вивезення коштів за кордон з подальшою легалізацією, кіберзлочинів, зловживань у податковій сфері тощо [7].

Зважаючи на цифровізацію всіх сфер суспільного життя необхідно зазначити, що аналіз процесу використання цифровізованих явищ (штучного інтелекту, віртуальних підприємств, бізнес-сайтів тощо) свідчить про їх неоднозначність: крім незаперечних переваг (швидкість відповідних процесів, зручність, доступність, економічність), їм притаманні і ризики, пов'язані з недобросовісним та/або неконтрольованим їх використанням, що може спричинити матеріальні втрати та/або загрожувати безпеці людей [8, с. 60]. Зокрема, потужним ризиком цифрової трансформації економіки є зростання кіберзлочинності (крадіжки персональних даних, коштів із рахунків, збирання безлічі конфіденційної та комерційної інформації, блокування діяльності тощо), боротьбу з якою потрібно проводити як на особистому, так і державному рівні. Для досягнення максимального ефекту від цифровізації потрібно, щоб держава докладала максимум зусиль до інформування населення щодо цих ризиків, забезпечення консультаційною та технологічною підтримкою у впрова-

дженні та використанні захищених інформаційно-комунікаційних систем, інфраструктур, платформ, заохочування до самозайнятості, формування культури «навчання протягом усього життя» тощо [9, с. 175–176].

Загалом система заходів запобігання економічній злочинності включає: 1) економічні та управлінські заходи (удосконалення/оптимізація регулювання економічною діяльністю, підвищення рівня прозорості регулювання; створення сприятливих ринкових та інвестиційних механізмів та інститутів; економіко-правовий моніторинг сфери господарювання, в т. ч. фінансовий моніторинг); 2) кримінологічні заходи (перманентна оцінка стану економічної злочинності, моніторинг загроз та ризиків; прогноз розвитку; аналіз посткримінальної поведінки, нейтралізація загроз рецидиву, протидія супутнім злочинним проявам, в тому числі корупційній злочинності); 3) віктимологічні заходи (громадський контроль, підвищення юридичної та цифрової грамотності економічної поведінки, навчання безпечній поведінці тощо); 4) інноваційні технології – технологічності шахрайських схем повинні відповідати нові технології забезпечення безпеки комерційних розрахунків, користування електронними пристроями та інше, що обмежують або нейтралізують саму можливість шахрайства; 5) інформаційно-комунікативні заходи – внутрішньодержавна міжвідомча та інформаційна взаємодія спеціалізованих та неспеціалізованих суб'єктів протидії економічній злочинності; взаємний інформаційний обмін у межах міжнародних баз даних, зокрема бази Інтерполу I-24/7; 6) санкційні заходи – реалізація кримінально-правових заходів впливу на економічну злочинність; судовий порядок захисту та відновлення прав учасників господарських відносин; конфіскація злочинних доходів; відшкодування завданої шкоди [10, с. 168–170].

Боротьба із економічною злочинністю є особливо актуальною в період кризи та в умовах війни. Глобальний економічний простір та його невпинні виклики регулярно створюють нові можливості для розвитку шахрайства. На жаль, бізнесу потрібно більше часу, щоб

адаптуватися до ринкових змін, аніж шахраям, щоб вчасно використати зміни з метою власної наживи. Оскільки фінансовий вплив випадків шахрайства зростає в усьому світі, здатність ефективно реагувати на нього стає все більш важливою [11, с. 165].

При формуванні системи заходів запобігання та протидії злочинності у сфері економіки важливим є також врахування вимог міжнародних документів, і зокрема, положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності в частині протидії відмиванню доходів від злочинів [12].

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що відповідно до Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» [13] реалізація базових пріоритетів національних інтересів України забезпечуватиметься, зокрема, за такими напрямками: сталий розвиток національної економіки та її інтеграція в європейський економічний простір; захист особи, суспільства та держави від правопорушень, зокрема корупційних, забезпечення відновлення порушених прав, відшкодування заподіяної шкоди. Для реалізації положень вказаної стратегії необхідним є формування дієвої системи заходів запобігання та протидії економічній злочинності.

При цьому запобігання злочинності у сфері економіки, як і злочинності загалом – це винятково складна багаторівнева та різнопрофільна суспільна діяльність, яка має здійснюватися через системне застосування запобіжних заходів різного змісту та характеру, що мають єдине спрямування щодо перешкодження дії детермінантів цього виду злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх [2, с. 170]. Також відповідно до Концепції розвитку цифрових компетентностей [14] – цифровою компетентністю є динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, інших особистих якостей у сфері інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій. При цьому із збільшенням темпів розвитку цифрових технологій, впровадженням інноваційних рішень у всіх сферах суспільного життя виникає необхідність

у підвищенні якості підготовки працівників для створення можливості модернізації економіки країни відповідно до сучасних вимог.

Тому при формуванні системи заходів запобігання та протидії злочинності у сфері економіки важливим є врахування загальних процесів цифровізації, і зокрема, доцільним є розроблення методичних рекомендацій щодо

використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення рівня запобіжної діяльності відповідних суб'єктів запобігання злочинності (в т. ч. в частині підвищення професійного рівня працівників), розширення можливостей комунікації з громадськістю з вказаних проблем, впровадження практичного міжнародного досвіду.

Список використаних джерел:

1. Грицишен Д. О., Драган І. О., Цимбалюк В. С. Теоретично-правові аспекти протидії економічній злочинності в глобальному кіберпросторі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 36. С. 349–355. URL: <https://nzlubp.org.ua/article/download>.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. К: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
3. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2022 році. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zvit-natsionalnoi-politsii-ukrainy-pro-rezultaty-roboty-u-2022-rotsi>.
4. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Х.: Право, 2014. 440 с.
5. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січня 2021 року № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2021 № 23. Ст.197. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
6. Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2022 рік. URL: <https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/zvit-pro-diialnist-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-ukrainy-za-2022-rik.pdf>.
7. БЕБ та OLAF домовилися про спільні розслідування. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/beb-ta-olaf-domovylysia-pro-spilni-rozsliduvannia>.
8. Вінник О. Переваги та ризики цифровізації економіки: проблеми правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 56–62. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/11.pdf>.
9. Шевчук І. Б., Депутат Б. Я., Тарасенко О. Є. Цифровізація та її вплив на економіку України: переваги, виклики, загрози й ризики. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Випуск 47-2. С. 173–177. URL: https://financial.lnu.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/10/stattia_Shevchuk_Deputat_Tarasenko.pdf.
10. Організована та економічна злочинність / С. В. Ківалов, В. О. Туляков, Б. М. Головкін, Л. І. Аркуша, Т. В. Мельничук; В. І. Маркін, Д. Є. Крикливець); за ред. В. Тулякова. Електрон. вид. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. 292 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/26025/Final%20text%8c.pdf?sequence=4&isAllo wed=y>.
11. Нежива М. О., Мисюк В. О. Протидія шахрайству в умовах війни. *Бізнесінформ*. 2023. № 1. С. 160–166. URL: https://www.researchgate.net/publication/369196936_PROTIDIA_SAHRAJSTVU_V_UMOVAN_VIJNI.
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.
13. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»: затверджено Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
14. Концепція розвитку цифрових компетентностей: схвалено розпорядженням кабінету міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%d1%80#text>.

References:

1. Hrytsyshen, D.O., Drahan, I.O., & Tymbaliuk, V.S. (2023). Teoretychno-pravovi aspekty protydii ekonomichnii zlochynnosti v hlobalnomu kiberprostorі [Theoretical and legal aspects of combating economic crime in global cyberspace]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriiia ekonomichna. Seriiia yurydychna*. Vyp. 36. S. 349–355. Retrieved from: <https://nzlubp.org.ua/article/download> [in Ukrainian].

2. Zakaliuk, A.P. (2007). Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka: U 3 kn. [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice: In 3 books]. K: Vydavnychi Dim «In Yure», 2007. Kn 2: Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia vchynenniu okremykh vydiv zlochyniv. 712 s. [in Ukrainian].
3. Zvit Natsionalnoi politsii Ukrainy pro rezultaty roboty u 2022 rotsi [Report of the National Police of Ukraine on the results of work in 2022]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/zvit-natsionalnoi-politsii-ukrainy-pro-rezultaty-roboty-u-2022-rotsi> [in Ukrainian].
4. Kryminolohiia: pidruchnyk (2014). [Criminology: a textbook] / V. V. Holina, B. M. Holovkin, M. Yu. Valuiska ta in.; za red. V. V. Holiny, B. M. Holovkina. Kh.: Pravo. 440 s. [in Ukrainian].
5. Pro Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 sichnia 2021 roku # 1150-IX [About the Bureau of Economic Security of Ukraine: Law of Ukraine dated January 28, 2021 No. 1150-IX]. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2021 # 23. St.197. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> [in Ukrainian].
6. Zvit pro diialnist Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy za 2022 rik [Report on the activities of the Economic Security Bureau of Ukraine for 2022]. Retrieved from: <https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/zvit-pro-diialnist-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-ukrainy-za-2022-rik.pdf> [in Ukrainian].
7. BEB ta OLAF domovylysia pro spilni rozsliduvannia [BEB and OLAF agreed on joint investigations]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/beb-ta-olaf-domovylysia-pro-spilni-rozsliduvannia> [in Ukrainian].
8. Vinnyk, O. (2020). Perevahy ta ryzyky tsyfrovizatsii ekonomiky: problemy pravovoho rehuliuвання [Advantages and risks of digitalization of the economy: problems of legal regulation]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 3. S. 56–62. Retrieved from: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/11.pdf> [in Ukrainian].
9. Shevchuk, I.B, Deputat, B.Ya., & Tarasenko, O.Ye. (2019). Tsyfrovizatsiia ta yii vplyv na ekonomiku Ukrainy: perevahy, vyklyky, zahrozy y ryzyky [Digitization and its impact on the economy of Ukraine: advantages, challenges, threats and risks]. *Prychornomorski ekonomichni studii*. 47-2. S. 173–177. Retrieved from: https://financial.lnu.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/10/stattia_Shevchuk_Deputat_Tarasenko.pdf [in Ukrainian].
10. Orhanizovana ta ekonomichna zlochynnist (2022) [Organized and economic crime]/ S. V. Kivalov, V. O. Tuliakov, B. M. Holovkin, L. I. Arkusha, T. V. Melnychuk; V. I. Markin, D. Ye. Kryklyvets); za red. V. Tuliakova. Elektron. vyd. Odesa: Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». 292 s. Retrieved from: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/26025/Final%20text%8c.pdf?sequence=4&isAllo wed=y> [in Ukrainian].
11. Nezhyva, M.O., & Mysiuk, V.O. (2023). Protydiia shakhraistvu v umovakh viiny [Anti-fraud in war conditions]. *Biznesinform*. 1. S. 160–166. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/369196936_PROTIDIA_SAHRAJSTVU_V_UMOVAH_VIJNI [in Ukrainian].
12. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti. Pryiniata rezoliutsiieiu 55/25 Heneralnoi Asamblei vid 15 lystopada 2000 roku [United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Adopted by General Assembly resolution 55/25 of November 15, 2000]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text [in Ukrainian].
13. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy «Bezpeka liudyny – bezpeka krainy»: zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku # 392/2020 [Ukraine's national security strategy "Human security – country's security": approved by Decree of the President of Ukraine dated September 14, 2020 No. 392/2020]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukrainian].
14. Kontsepsiia rozvytku tsyfrovyykh kompetentnosti: skhvaleno rozporiadzhenniam kabinetu ministriv Ukrainy vid 3 bereznia 2021 r. # 167-r [Concept of development of digital competences: approved by order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 3, 2021 No. 167]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%d1%80#text> [in Ukrainian].

УДК 344:351.746 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-4>

Лящук Роман Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії права
та кримінально-процесуальної діяльності,
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
вулиця Шевченка, 46, Хмельницький, 29000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0137-0989>

Вичавка Валерій Іванович,

доктор філософії за спеціальністю 081 – право,
старший викладач кафедри теорії права
та кримінально-процесуальної діяльності,
Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького
вулиця Шевченка, 46, Хмельницький, 29000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0052-8246>

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВЕРХНЕВОЇ ПЕРЕВІРКИ ОСІБ, РЕЧЕЙ, ТОВАРІВ (ВАНТАЖІВ) І ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ОСОБОВИМ СКЛАДОМ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Мета дослідницької роботи полягає у тому, щоб вивчити та розкрити зміст правових підстав здійснення поверхневої перевірки осіб, речей, товарів (вантажів) і транспортних засобів особовим складом Державної прикордонної служби України. Дана проблема є малодослідженою.

За допомогою загальних та спеціальних методів наукового пізнання авторами досліджено закони України, чинні підзаконні нормативно-правові акти та наукові джерела що врегульовують підстави здійснення поверхневої перевірки осіб, речей і транспортних засобів.

У роботі з'ясовано зміст та особливості правового забезпечення підстав здійснення поверхневої перевірки осіб, речей і транспортних засобів

Встановлено, що право прикордонників на здійснення поверхневої перевірки осіб, речей, товарів (вантажів) і транспортних засобів виникає у випадках: порушення (спроби порушення) особою прикордонного режиму, режиму в пунктах пропуску через державний кордон України, або створення загрози національній безпеці України; перебування особи без відповідного дозволу в межах прикордонної смуги; наявності підстав вважати, що в транспортному засобі перебуває правопорушник, особа, яка незаконно утримується, речі заборонені чи обмежені в обігу, або які становлять загрозу здоров'ю чи життю людей; якщо предмет або транспортний засіб знаходяться в місці, де могло бути вчинено правопорушення чи можуть бути знаряддям вчинення правопорушення.

Автори приходять до висновку, що випадки здійснення поверхневої перевірки осіб, речей, товарів (вантажів) і транспортних засобів особовим складом Державної прикордонної служби України що визначені у законах України призначені для попередження, припинення правопорушень, злочинів та забезпечення притягнення винних до юридичної відповідальності. Ці правові норми є бланкетними. З метою з'ясування змісту правових підстав здійснення поверхневої перевірки осіб, речей, товарів (вантажів) і транспортних засобів варто звернутись до низки законів та підзаконних нормативно-правових актів України та врахувати специфіку правоохоронної і службово-бойової діяльності Державної прикордонної служби України.

Ключові слова: *поверхнева перевірка осіб, речей, товарів (вантажів) і транспортних засобів, Державна прикордонна служба України, правові підстави проведення поверхневої перевірки, заходи адміністративного примусу, службово-бойова діяльність.*

Liashuk Roman, Vychavka Valeriy. Legal grounds for surface inspection of persons, things, goods (cargo) and vehicles by personnel of the state border guard service of Ukraine

The purpose of the research work is to study and reveal the content of the legal grounds for conducting a surface inspection of persons, things, goods (cargo) and vehicles by the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine. This problem is understudied.

With the help of general and special methods of scientific knowledge, the authors researched the laws of Ukraine, current subordinate legal acts and scientific sources that regulate the grounds for conducting a superficial inspection of persons, things and vehicles.

The work clarifies the content and features of the legal provision of the basis for conducting a superficial inspection of persons, things and vehicles

It has been established that the right of border guards to carry out a surface check of persons, things, goods (cargo) and means of transport arises in the event of: violation (attempted violation) of a special border regime, the regime at checkpoints across the state border of Ukraine or the creation of a threat to the national security of Ukraine; stay of a person without an appropriate permit within the border strip; there are reasons to believe that the vehicle contains an offender, a person who is illegally authorized, things that are prohibited or restricted in circulation, or that pose a threat to people's health or life; if an object or a vehicle is found in a place where a crime could have been committed or could be a tool for committing a crime.

The authors come to the conclusion that cases of surface checks of persons, things, goods (cargo) and vehicles by personnel of the State Border Guard Service of Ukraine are defined in the laws of Ukraine, designed to prevent, stop offenses, crimes and ensure the prosecution of the guilty. These legal norms are blanket. In order to clarify the content of the legal grounds for conducting a surface inspection of persons, things, goods (cargo) and vehicles, it is worth referring to a number of laws and in accordance with the normative legal acts of Ukraine and taking into account the specifics of the law enforcement and service-combat activities of the State Border Guard Service of Ukraine.

Key words: *surface inspection of persons, things, goods (cargo) and means of transport, State Border Guard Service of Ukraine, legal grounds for surface inspection, measures of administrative coercion, service-combat activity.*

Вступ. Невід'ємним елементом охорони державного кордону, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму є застосування заходів адміністративного примусу для попередження, припинення правопорушень та притягнення порушників до відповідальності. Одним із заходів адміністративного припинення Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) є здійснення поверхневої перевірки осіб, речей, товарів (вантажів) і транспортних засобів [1, ст. 21-7].

Окремі аспекти досліджуваної теми знайшли своє відображення у наукових працях Д. В. Голобородька, О. С. Фролова, В. А. Ковраха, А. Т. Комзюка, О. Г. Комісарова, Т. О. Коломоєць, А. А. Манжули, М. І. Мельника, Т. П. Мінки, М. І. Репана та інших. Однак з урахуванням змін до законодавства, комплексного дослідження змісту правових підстав здійснення поверхневої перевірки осіб, речей, товарів (вантажів) і транспортних засобів особовим складом ДПСУ не проводилося.

Метою статті є розгляд обсягу та змісту правових підстав здійснення поверхневої перевірки осіб, речей, товарів (вантажів) і транспортних засобів особовим складом ДПСУ.

Матеріали та методи. Досліджувались закони України, чинні підзаконні нормативно-правові акти та наукові джерела що врегульовують підстави здійснення поверхневої перевірки осіб, речей, товарів (вантажів) і транспортних засобів особовим складом ДПСУ.

Під час проведення дослідження було застосовано низку спеціально-правових методів, що були обумовлені специфікою дослідницьких завдань. Лексикологічно-правовий метод дозволив проаналізувати правову термінологію у досліджуваній сфері й розтлумачити низку визначень правових термінів. Структурно-правовий метод застосовано для визначення особливостей та змісту структури підстав здійснення поверхневої перевірки особовим складом ДПСУ. Метод контент-аналізу використовувався під час вивчення правового

механізму здійснення поверхневої перевірки осіб, речей, товарів (вантажів) і транспортних засобів особовим складом ДПСУ. Праксеологічний метод використовувався для формулювання мети здійснення поверхневої перевірки осіб, речей, товарів (вантажів) і транспортних засобів особовим складом ДПСУ.

Результати. Територіями, на які розповсюджується повноваження посадових осіб ДПСУ зі здійснення поверхневої перевірки осіб, речей, товарів (вантажів) і транспортних засобів є: контрольовані прикордонні райони, пункти пропуску (пункти контролю) через державний кордон України або контрольні пункти в'їзду-виїзду [1, ст. 21-7].

Контрольовані прикордонні райони встановлюються, як правило, в межах території району, міста, селища, сільради, прилеглої до державного кордону України або до узбережжя моря, що охороняється органами ДПСУ. До контрольованого прикордонного району включаються також територіальне море України, внутрішні води України і частина вод прикордонних річок, озер та інших водойм України і розташовані в цих водах острови [2, ст. 22; 3].

Пункт пропуску через державний кордон – це спеціально виділена територія на залізничних та автомобільних станціях, автомобільних і пішохідних шляхах, в аеропортах (на аеродромах), морських і річкових портах, включаючи частину їх акваторії (захищена повністю або частково огорожувальними гідротехнічними спорудами чи об'єктами природного походження), з комплексом будівель, споруд і технічних засобів, на якій здійснюються прикордонний, митний контроль, інші види контролю і пропуск через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна [4].

Контрольний пункт в'їзду-виїзду – це тимчасовий об'єкт, який складається з режимної та сервісної зон, розташованих на спеціально визначених земельних ділянках, з комплексом будівель, споруд (у тому числі спеціальних, інженерних, фортифікаційних тощо) і технічних засобів, де здійснюються заходи контролю в'їзду-виїзду осіб, транспортних

засобів, товарів, вантажів та іншого майна, які переміщуються на тимчасово окуповані території та з таких територій, а також надаються соціальні, банківські, адміністративні, послуги поштового зв'язку та інші послуги населенню, та об'єктів сервісного обслуговування [5].

Закон передбачає перелік підстав для здійснення поверхневої перевірки посадовими особами ДПСУ. Серед них випадки порушення особою чи спроби особи порушити прикордонний режим, режим у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України, режим у контрольних пунктах в'їзду-виїзду або зашкодити інтересам національної безпеки України [1, ст. 21-7];

Правила прикордонного режиму встановлюються Законом України «Про державний кордон України» [2] та іншими підзаконними нормативно-правовими актами [3; 6]. Режим у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України визначаються у технологічній схемі пропуску осіб, транспортних засобів та вантажів [7]. Така схема затверджується для кожного пункту пропуску через державний кордон керівником органу охорони державного кордону за погодженням з митним органом та керівниками контрольних органів і служб, а також підприємств, на території яких розміщено пункти пропуску через державний кордон [8, ст. 25].

Інтересами національної безпеки України є:

- державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

- сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

- інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами [9, ст. 3].

Поверхнева перевірка здійснюється у разі перебування особи в межах прикордонної

смуги без відповідного дозволу [1, ст. 21-7]. Прикордонна смуга встановлюється безпосередньо вздовж державного кордону України на його сухопутних ділянках або вздовж берегів прикордонних річок, озер та інших водойм з урахуванням особливостей місцевості та умов, що визначаються Кабінетом Міністрів України. До прикордонної смуги не включаються населені пункти і місця масового відпочинку населення.

У межах прикордонної смуги з метою забезпечення національної безпеки і оборони, дотримання режиму державного кордону військовими частинами ДПСУ для будівництва, облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій надаються в постійне користування земельні ділянки шириною 30–50 метрів уздовж лінії державного кордону на суші, по берегу української частини прикордонної річки, озера або іншої водойми, а вздовж лінії державного кордону України з Російською Федерацією і Республікою Білорусь – шириною до 2 кілометрів. У цих межах Кабінетом Міністрів України встановлюється спеціальний прикордонний режим щодо заборони вільного в'їзду, перебування, проживання, пересування осіб і провадження робіт, не пов'язаних з обороною чи охороною державного кордону України. У смузі місцевості, яка знаходиться за лінією прикордонних інженерних споруд встановлюється дозвільний порядок перебування.

Поверхнева перевірка здійснюється якщо у прикордонника є інформація чи обґрунтована підозра того, що в транспортному засобі перебуває правопорушник або особа, свобода якої обмежується в незаконний спосіб [1, ст. 21-7].

Також поверхнева перевірка проводиться якщо прикордонник володіє інформацією чи має обґрунтовану підозру про знаходження в транспортному засобі речі, обіг якої заборонено чи обмежено або яка становить загрозу життю і здоров'ю людини [1, ст. 21-7].

Речі, які вилучені із цивільного обороту встановлюються у законодавстві України, зокрема: виключно у державній власності

можуть перебувати ядерні матеріали [10, ст. 9]; пам'ятки археології [11, ст. 17], зброя військового призначення тощо. До речей, які є обмеженими в цивільному обороті, Цивільний кодекс України відносить об'єкти, які можуть належати лише певним учасникам обороту, або цивільний оборот яких дозволений лише за спеціальним дозволом. Віднесення об'єкту до цієї групи також може здійснюватися лише на підставі закону, зокрема: зброя, наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори [12] та інше.

Поверхнева перевірка здійснюється посадовими особами ДПСУ якщо транспортний засіб або річ особи є знаряддям вчинення правопорушення чи знаходяться в місці, в якому могло бути вчинено правопорушення [1, ст. 21-7]. Такими є транспортні засоби або речі особи, які використовувалися для активного впливу на зовнішній світ для досягнення мети правопорушення чи завдяки яким настали суспільно небезпечні наслідки.

Зазначений у Законі України «Про Державну прикордонну службу України» перелік підстав для здійснення поверхневої перевірки посадовими особами ДПСУ не є вичерпним. Інші підстави для здійснення поверхневої перевірки можуть встановлюватись законодавством України або рішеннями суду.

Поверхнева перевірка посадовими особами ДПСУ осіб, речей, товарів (вантажів) і транспортних засобів може включати візуальний огляд та проведення по поверхні вбрання особи рукою, спеціальним приладом або засобом, а також візуальний огляд речей особи, перевірку наявності речей, обіг яких заборонено, обмежено чи які становлять загрозу життю та здоров'ю людей [1, ст. 21-7]. Поверхнева перевірка не здійснюється стосовно осіб, які відповідно до законодавства користуються правом недоторканності або мають дипломатичний імунітет [1, ст. 21-7].

Недоторканність – це спеціальний правовий захист певних категорій посадових осіб публічної влади (глав держав, депутатів, суддів). Недоторканність виключає юридичну відповідальність за прийняття рішень та/чи висловлювання при виконанні служб. повно-

важень, можливість притягнення до юридичної відповідальності за вчинення злочину або ін. правопорушення, а також застосування примусових процесуальних заходів забезпечення (затримання, арешту, взяття під варту) та передбачає особливий порядок притягнення до кримінальної чи іншої юридичної відповідальності, а також застосування примусових процесуальних заходів забезпечення [13].

Дипломатичний імунітет – це сукупність прав та привілеїв, наданих дипломатичним керівникам та працівникам дипломатичних установ на території конкретної країни, а також у країнах їхнього перебування. Глави дипломатичних представництв, члени дипломатичного персоналу консульські посадові особи та консульські службовці користуються імунітетом від кримінальної, адміністративної юрисдикції України та юрисдикції судів України в цивільних справах щодо діяльності, яку вони здійснюють у межах службових обов'язків [14, П. 13, 25].

Обов'язковим правилом поверхневої перевірки осіб є її здійснення військовослужбовцями чи працівниками ДПСУ однієї статі з особою яка перевіряється. Виняток становлять невідкладні випадки, до яких варто віднести врятуванням життя людей та майна, переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, загрози національній безпеці України. У таких випадках поверхневу перевірку може здійснити будь-яка уповноважена посадова особа ДПСУ, за умови використання спеціального приладу або засобу які призначення для перевірок та оглядів [1, ст. 21-7].

Поверхнева перевірка посадовими особами ДПСУ осіб, речей, товарів (вантажів) і транспортних засобів передбачає їх візуальний огляд, проведення по поверхні вбрання особи рукою чи використання спеціального приладу або засобу. При цьому здійснюється візуальний огляд вмісту особистих речей, салону, багажника, підкапотного простору транспортного засобу та вантажів (товарів та інших предметів), що переміщуються у такому транспортному засобі [1, ст. 21-7]. Втручання посадових осіб ДПСУ в конструктивні особливості речей чи транспортних

засобів, порушення цілісності пакування виходить за межі поверхневої перевірки.

В процесі поверхневої перевірки військовослужбовці та працівники ДПСУ в праві висловити законну вимогу відкрити сумку, рюкзак, портфель, мішок чи інші засоби розміщення речей, капот, кришку багажника та/або двері салону транспортного засобу, причепу, вантажу (контейнера), показати вміст кишень одягу особи, стосовно якої проводиться перевірка. Такі вимоги є обов'язковими для виконання особами, які перевіряються [1, ст. 21-7].

У разі виявлення в ході поверхневої перевірки будь-яких слідів правопорушення військовослужбовці та працівники ДПСУ повинні забезпечити їх схоронність та негайно повідомити (усно або письмово) про це свого начальника (керівника) [1, ст. 21-7].

Сліди правопорушення – це будь-які пов'язані з правопорушенням зміни в елементах уречевленої навколишньої обстановки, що утворилися внаслідок механічного, хімічного, біологічного, термічного або іншого взаємовпливу (наприклад, сліди подолання інженерних загороджень, тілесні ушкодження, різноманітних дій правопорушників, потерпілих, переміщення предметів або речовин, втрата або набуття ними певних ознак, властивостей тощо).

У випадку їх виявлення, під час поверхневої перевірки, військовослужбовці та працівники ДПСУ зобов'язані вжити заходів для їх збереження та негайно повідомити про це свого начальника (керівника) (усно або письмово).

Якщо транспортні засоби та вантажі, що переміщуються через державний кордон України, перебувають під митним контролем, то вони підлягають огляду тільки разом з митними органами. Митний контроль транспортних засобів, товарів та інших предметів здійснюється виключно в зонах митного контролю у пунктах пропуску через державний кордон і завершується митним оформленням відповідно до вимог законодавства [1, ст. 21-7; 7, П. 2].

Проведення огляду транспортних засобів і вантажів під час прикордонного контролю

здійснюється відповідно до Закону України «Про прикордонний контроль» [8]. Огляд транспортних засобів – це комплекс дій та заходів щодо недопущення випадків незаконного переміщення через державний кордон осіб з використанням обладнаних схованок та їх виявлення, а також незаконного переміщення, у тому числі з використанням схованок, через державний кордон зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, боєприпасів, вибухових речовин, матеріалів і предметів, заборонених для переміщення через державний кордон, виявлення викрадених транспортних засобів та контролю за перевищенням допустимого рівня іонізуючого випромінювання [15, П. 21; 16].

Висновки. Отже, випадки здійснення поверхневої перевірки осіб, речей, товарів (вантажів) і транспортних засобів осо-

бовим складом ДПСУ визначені у Законі України «Про Державну прикордонну службу України» та призначені для попередження, припинення правопорушень, злочинів та забезпечення притягнення винних до юридичної відповідальності. Ці правові норми є бланкетними. З метою з'ясування змісту правових підстав здійснення поверхневої перевірки осіб, речей, товарів (вантажів) і транспортних засобів варто звернутись до низки законів та підзаконних нормативно-правових актів України та врахувати специфіку правоохоронної і службово-бойової діяльності ДПСУ.

Перспективами подальших наукових досліджень у цій сфері є удосконалення правових механізмів забезпечення застосування заходів адміністративного припинення спеціального призначення особовим складом ДПСУ.

Список використаних джерел:

1. Про Державну прикордонну службу України: закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003 р. № 661-IV. ВВР. 2003. № 27. Ст. 208.
2. Про державний кордон України: закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 2, ст. 5.
3. Про контрольовані прикордонні райони: постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.1998 р. № 1199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1199-98-%D0%BF#Text> (дата звернення 24.01.2024 р).
4. Про затвердження Положення про пункти пропуску через державний кордон та пункти контролю: постанова Кабінету Міністрів України від 18.08.2010 р. № 751.
5. Про затвердження Положення про облаштування контрольних пунктів в'їзду на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях, тимчасово окуповану територію Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та виїзду з них: постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2020 р. № 1368.
6. Про прикордонний режим: постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.1998 р. № 1147.
7. Питання пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними: постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 р. № 451.
8. Про прикордонний контроль: закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, № 6, ст. 46.
9. Про національну безпеку України: закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2018, № 31, ст. 241.
10. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1995, № 12, ст. 81.
11. Про охорону культурної спадщини: закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2000, № 39, ст.3 33.
12. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1995, № 10, ст. 60.
13. Мельник М. І. Недоторканність. Енциклопедія Сучасної України. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. URL: <https://esu.com.ua/article-72883>
14. Про Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні: Указ Президента України від 10.06.1993 р. № 198/93.
15. Про затвердження Інструкції про службу прикордонних нарядів ДПСУ: наказ МВС України від 19.10.2015 р. № 1261.
16. Про організацію та здійснення огляду транспортних засобів і вантажів : наказ Адміністрації ДПСУ від 22.04.2011 р. № 260.

References:

1. Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy [About the State Border Guard Service of Ukraine] : zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (VVR), 2003 r. № 661-IV. VVR. 2003. № 27. St. 208 [in Ukrainian].
2. Pro derzhavnyi kordon Ukrainy [About the state border of Ukraine] : zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (VVR), 1992, № 2. St. 5 [in Ukrainian].
3. Pro kontrolovani prykordonni raiony [About controlled border areas] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy dated 03.08.1998. № 1199. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1199-98-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro punkty propusku cherez derzhavnyi kordon ta punkty kontroliu [On the approval of the Regulation on checkpoints across the state border and checkpoints] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy dated 18.08.2010 № 751 [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro oblashtuvannia kontrolnykh punktiv vizdu na tymchasovo okupovani terytorii u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh, tymchasovo okupovanu terytoriiu Avtonomnoi Respubliky Krym i mista Sevastopolia ta vyizdu z nykh [On the approval of the Regulation on the establishment of checkpoints for entry into and exit from the temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions, the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy dated 28.12.2020 № 1368 [in Ukrainian].
6. Pro prykordonnyi rezhym [About the border regime] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy dated 27.07.1998 № 1147 [in Ukrainian].
7. Pytannia propusku cherez derzhavnyi kordon osib, avtomobilnykh, vodnykh, zaliznychnykh ta povitrianykh transportnykh zasobiv pereviznykiv i tovariv, shcho peremishchuiutsia nymy [The issue of passage across the state border of persons, automobile, water, rail and air vehicles of carriers and goods moved by them] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy dated 21.05.2012 № 451 [in Ukrainian].
8. Pro prykordonnyi kontrol [About border control] : zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (VVR), 2010, № 6. St. 46 [in Ukrainian].
9. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [About the national security of Ukraine] : zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (VVR), 2018, № 31. St. 246 [in Ukrainian].
10. Pro vykorystannia yadernoi enerhii ta radiatsiinu bezpeku [About the use of nuclear energy and radiation safety] : zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (VVR), 1995, № 12. St. 81 [in Ukrainian].
11. Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny [On the protection of cultural heritage] : zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (VVR), 2000, № 39. St. 333 [in Ukrainian].
12. Pro narkotychni zasoby, psykhotropni rechovyny i prekursorsy [About narcotic drugs, psychotropic substances and precursors] : zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (VVR), 1995, № 10. St. 60 [in Ukrainian].
13. Melnyk, M.I. (2021). Nedotorkannist [Inviolability] Encyclopedia of Modern Ukraine. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-72883> [in Ukrainian].
14. Pro Polozhennia pro dyplomatychni predstavnytstva ta konsulski ustanovy inozemnykh derzhav v Ukraini [About the Regulation on diplomatic missions and consular institutions of foreign countries in Ukraine] : Decree of the President of Ukraine dated June 10, 1993 № 198/93 [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia Instruksii pro sluzhbu prykordonnykh nariadiv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [On the approval of the Instructions on the service of border guards of the State Border Guard Service of Ukraine] : order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 19.10.2015 № 1261 [in Ukrainian].
16. Pro orhanizatsiiu ta zdiisnennia ohliadu transportnykh zasobiv i vantazhiv [About the organization and implementation of inspection of vehicles and cargo] : order of the Administration State Border Guard Service of Ukraine dated 22.04.2011 № 260 [in Ukrainian].

УДК 343.3.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-5>**Навроцький Вячеслав Олександрович,**

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України
професор кафедри теорії права та прав людини
Український католицький університет,
вулиця Іл. Свенціцького, 17, Львів, 79011, Україна
професор кафедри кримінального права і кримінології
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4276-037X>

Максимович Роман Львович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівський державний університет
внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9796-998X>

«РОЗПОВСЮДЖЕННЯ» ЯК НАСКРІЗНЕ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОНЯТТЯ

Аналізується зміст та обсяг поняття «розповсюдження», яке неодноразово використовується в Кримінальному кодексі (КК) України для вказівки на суспільно-небезпечне діяння та мету посягання щодо різних складів кримінальних правопорушень. Показано, що зазначене поняття використовується в низці нормативно-правових актів України. Констатовано, що в Конституції України не йдеться про аналізоване правове поняття, а натомість використовується поняття «поширення». Розглянуто семантичне значення даного правового поняття. Проаналізовано стан дослідження даного правового поняття у доктрині кримінального права. Доведено, що в судовій практиці Верховного Суду не міститься роз'яснення даного правового поняття. Інколи в рішеннях Конституційного Суду України розглядається співвідношення даного правового поняття із суміжними. Доводиться, що поняття, позначене терміном «розповсюдження», має однакове значення у всіх статтях КК України, тобто, це поняття є наскрізним для кримінального права України. Виділені та охарактеризовані ознаки цього поняття. Продемонстровано значення наскрізних правових понять у кримінальному законодавстві України. Підтримано позицію авторів проекту нового Кримінального кодексу України щодо відмови від правового поняття «розповсюдження». Сформульовано дефініцію розглядуваного правового поняття на основі його істотних ознак, які можна вивести з галузевого законодавства, юридичної літератури і семантичного значення. Показане співвідношення понять «розповсюдження» та суміжних з ним понять «поширення», «демонстрація», «збут». Констатовано, що на практиці часто мають місце труднощі пов'язані зі встановленням змістового навантаження даного правового поняття. Обгрунтовано, що поняття «демонстрація» не охоплюється поняттям «розповсюдження». Доведено, що відсутня необхідність вести мову про збут одночасно із розповсюдженням в статтях Кримінального кодексу України. Розглядуване правове поняття має однаковий зміст щодо усіх випадків застосування в статтях Кримінального кодексу України.

Ключові слова: Кримінальний кодекс, розповсюдження, поширення, демонстрація, збут.

Navrotskiy Viacheslav, Maksymovych Roman. Dissemination as a through criminal-legal notion

The content and scope of the concept of "dissemination" is analyzed, which is repeatedly used in the Criminal Code of Ukraine to indicate a socially dangerous act and the purpose of encroachment in relation to various components of criminal offenses. It is shown that the specified concept is used in a number of normative legal acts of Ukraine. It was established that the Constitution of Ukraine does not refer to the analyzed legal concept, but instead uses the concept of "spreading". The semantic meaning of this legal concept is considered. The state of

research of this legal concept in the doctrine of criminal law is analyzed. It is proven that the judicial practice of the Supreme Court does not contain an explanation of this legal concept. Sometimes the decisions of the Constitutional Court of Ukraine consider the relationship between this legal concept and related ones. It is proven that the concept marked by the term "dissemination" has the same meaning in all articles of the Criminal Code of Ukraine, that is, this concept is universal for the criminal law of Ukraine. The features of this criminal-legal notion are highlighted and characterized. The importance of through criminal legal notion in the criminal legislation of Ukraine is demonstrated. The position of the authors of the draft of the new Criminal Code of Ukraine regarding the rejection of the legal concept of "dissemination" was supported. The definition of the considered legal concept is formulated on the basis of its essential features, which can be deduced from industry legislation, legal literature and semantic meaning. The relationship between the concepts of "dissemination" and the related concepts of "distribution", "demonstration", and "sales" is shown. It was established that in practice there are often difficulties associated with establishing the content load of this criminal-legal notion. It is proved that the concept of "demonstration" is not covered by the concept of "distribution". It has been proven that there is no need to talk about sales at the same time as distribution in the articles of the Criminal Code of Ukraine. This criminal-legal notion under consideration has the same meaning for all cases of application in the articles of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: Criminal Code, distribution, dissemination, demonstration, sale.

Вступ. Термін «розповсюдження» широко застосовується в КК України для вказівки на окремі ознаки складу відповідних кримінальних правопорушень. Це дає підставу припустити, що позначене ним поняття є наскрізним для українського кримінального права – тобто, має однакове значення щодо усіх випадків, коли застосовується в кримінальному законі, правозастосовній практиці, теорії кримінального права, навчальному процесі. Разом із тим, це припущення, яке базується на максимі, згідно якої поняття, позначені одним терміном мають однакове значення в межах усієї правової системи, спеціально не піддавалося критичному аналізу в українській кримінально-правовій доктрині. Тому немає чіткої відповіді на питання, чи однаково слід тлумачити відповідне поняття щодо усіх відповідних статей КК та складів злочину Також детально не досліджувався зміст цього поняття, зрима наявність чи відсутність специфіки його значення щодо окремих складів злочинів, ознакою яких є «розповсюдження». Водночас, правозастосовна практика стикається з труднощами при встановленні його змісту, зокрема відмежуванні від ряду суміжних кримінально-правових понять, насамперед таких, як «поширення», «демонстрація», «збут». Вже це вказує на актуальність проблеми, якій присвячена ця публікація. Адже її вирішення

має і суто наукове значення, оскільки покликане заповнити одні з прогалів у наукових дослідженнях, і практично-прикладне, так як спрямоване на вироблення рекомендації для працівників органів системи кримінальної юстиції України щодо з'ясування змісту відповідних понять та застосування певних правових норм. Тим більше злгоденність теми виявляється в аспекті законотворчості. Адже значна кількість випадків використання терміна/поняття «розповсюдження» в чинному КК України має місце щодо законодавчих новел, натомість в Проекті КК України таке поняття згадується лише один раз (у ст. 11.5.1, де йдеться про поняття міжнародної санкції за розповсюдження зброї масового знищення). У зв'язку з цим виникає питання про доцільність більш чи менш широкого використання аналізованого поняття в ході законопроектних робіт та доцільність його заміни суміжними.

Таким чином, можна констатувати, що розв'язання проблеми, якій присвячена ця публікація, має не лише наукове значення, а й важливе в плані правозастосування та законотворчості. Точне з'ясування того, що слід розуміти під «розповсюдженням» покликане забезпечити юридичну визначеність, а тим самим і спрямоване на досягнення справедливості в кримінально-правовій сфері. Зокрема при вирішенні питань кримінальної відповідальності за посягання, ознаки складу яких є описані в кримінальному законі з використанням терміну «розповсюдження».

Матеріали та методи. Розглядуване питання викликає певний інтерес у кримінально-правовій літературі. Поняття розповсюдження, як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, в різний час було предметом вивчення багатьох науковців, зокрема: О. О. Дудорова, З. А. Загіней, М. І. Хавронюка ін. Здебільшого дане питання досліджувалося в межах загального вчення про об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, або ж зосереджувалась увага на цій ознаці лише щодо окремих складів кримінальних правопорушень. Проте, наявність деяких змін у законодавстві, і привернення уваги до не врахованих раніше аспектів дають можливість по-новому підійти до його вирішення.

Результати. По-перше, це єдине суспільно небезпечне діяння в складі кримінального правопорушення, яке передбачено в ст. 363-1 КК України. По-друге, це альтернативне суспільно небезпечне діяння в низці випадків (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 176, ст. 258-2, ст. 295, ч. 1, 2 ст. 300, ч. 1, 2 ст. 301, ч. 3 ст. 301-1, ч. 1 ст. 361-2, ст. 436, ч. 2 ст. 442 КК України). По-третє, є вказівкою на мету відповідних суспільно небезпечних дій або ж відсутність мети розповсюдження в ч. 1 ст. 258-2, ст. 295, ч. 1 ст. 300, ч. 1 ст. 301, ч. 1, 2 ст. 301-1, ч. 1 ст. 361-1, ст. 436, ч. 2 ст. 442 КК України. По-четверте, це правове поняття є частиною назви державного органу в ч. 1, 2 ст. 209-1 КК України.

У зазначених випадках розглядуване кримінально-правове поняття використовується у статтях, які встановлюють відповідальність за вчинення певних дій (так званих «заборонних»). Одного разу це поняття використовується у статті, яка встановлює виняток із загального правила про кримінальну відповідальність (так званий – винятковий (ч. 5 ст. 301-1 КК України)). Як видно, поняття «розповсюдження» вітчизняний законодавець використав лише в Особливій частині КК України.

В КК України відсутня дефініція розглядуваного кримінально-правового поняття. Однак загальноновизнане значення того чи іншого слова має використовуватися під час тлумачення тих

понять, які стають кримінально-правовими” [1, с. 180].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови роз'яснено, що розповсюджувати означає: 1. Роздавати, передавати, продавати і т.ін. багатьом для придбання, ознайомлення і т.ін.; поширювати. 2. Доводити до відома багатьох, поширювати серед багатьох (певні ідеї, погляди, чутки і т.ін.) [2, с. 1257]. Тобто, з філологічної точки зору поняття розповсюдження охоплює поширення і надання доступу до відповідних предметів.

При цьому законодавець в низці випадків використав термін „поширення” по суті для позначення тих же дій, які в інших статтях назвав як «розповсюдження» (ст. 111-1, ч. 1 ст. 113, ч. 1, 2 ст. 114-2, ч. 1 ст. 182, ст. 251, ч. 1 ст. 255-1, ч. 1, 4 ст. 299, ч. 1 ст. 325, примітка до ст. 345-1, ч. 2 ст. 435-1, ч. 1 ст. 436-1, ч. 2 ст. 436-2 КК України).

Водночас встановлення змісту кримінально-правових понять, у тому числі й наскрізних, має відбуватися з використанням визначень, які наведені в актах інших галузей законодавства” [3, с. 31]. Скажімо в Законі України «Про медіа» від 13 грудня 2022 року, так само, як в КК України, має місце ототожнення понять «розповсюдження» і «поширення» (ч. 5 ст. 7, п. 20, 22 ч. 1 ст. 90, п. 7 ч. 2 ст. 90, тощо) [4]. Також ототожнення цих понять наявне і в ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року [5]. Варто звернути увагу й на те, що у ст. ст. 32, 34, 50, 54 Конституції України використовується поняття «поширення» і натомість таке поняття як «розповсюдження» взагалі не згадується [6].

У жодній з Постанов Пленуму Верховного Суду України не було роз'яснено це кримінально-правове поняття. Наскільки відомо, то і діючий Верховний Суд не висловив правову позицію щодо розуміння поняття «розповсюдження».

Таким чином, враховуючи семантичне значення слова «розповсюдження», роз'яснення відповідного терміну в галузевому законодавстві, міркування, висловлені з приводу змісту цього поняття в літературі, можна виділити такі його ознаки як, власне, кримінально-правове поняття:

1) це акт поведінки, який вчиняється щодо певної речі чи інформації, які прямо вказані в статті Особливої частини КК України. Розповсюдження не може вчинюватися щодо чогось абстрактного, не існує кримінальної відповідальності за розповсюдження взагалі;

2) полягає розповсюдження у наданні будь-яким іншим особам доступу до певних речей чи інформації, створення іншим особам можливості для володіння такими предметами чи ознайомлення з інформацією, їх поширення серед невизначеного кола осіб. При цьому речі мають перейти хоча б у тимчасове володіння іншої (сторонньої) особи, а інформацією така особа принаймні має можливість ознайомитися;

3) «розповсюдження» має місце, коли певна річ чи інформація відповідного змісту стають доступними хоча б одній сторонній особі – яка досі ними не володіла чи не знала певних відомостей та не має права на отримання речі чи інформації;

4) розповсюдження може виразитися як в дії, так і в бездіяльності. Так чи інакше – це поведінка, яка відбувається під контролем волі і свідомості того, хто вчинює таке діяння. Відтак мимовільне вибуття певної речі чи інформації з-під контролю особи (наприклад, в результаті дії стихійної сили чи технічної помилки) не можна відносити до їх розповсюдження;

5) суб'єктивне ставлення до розповсюдження виражається у формі умислу. На це вказує системний аналіз Особливої частини КК України – у статтях, де законодавець допускає необережну вину при втраті контролю над поширенням певних речей чи інформації, він послуговується іншими термінами, зокрема – «втрата» (ст. 329, ч. 2 ст. 422 КК України).

Таким чином, можна сформулювати кримінально-правове поняття «розповсюдження» як злочинного діяння – це передбачена статтею особливої частини КК України умисна дія або бездіяльність, яка полягає у наданні іншій особі речі чи інформації, якими вона досі не володіла.

Як вже відзначалося, чинний кримінальний закон регламентує розповсюдження не лише як діяння, але й як відповідну поведінку пов'язану з метою/без мети розповсюдження. Іншими

словами, кримінально-правове значення надається наявності або відсутності мети розповсюдження певного предмета. Однак, за змістом розповсюдження-мета трактується так же, як і розповсюдження-діяння (звісно, з урахуванням фактичного невчинення відповідної дії або бездіяльності).

Таким чином, можна констатувати, що в усіх випадках, коли КК України використовує термін «розповсюдження», він позначає одне і те ж поняття. Відтак, є підстава для висновку, що поняття «розповсюдження» в чинному кримінальному законі є наскрізним з усіма наслідками, що звідси випливають.

У кримінально-правовій літературі зазначається, що наскрізними поняттями слід вважати такі, які використовуються неодноразово і мають одне і те ж значення, які зберігають своє значення незалежно від того, щодо якого інституту кримінального права вони використовуються [7, с. 74]. «Наскрізні поняття здатні відігравати різноманітні функції в кримінальному праві. Ці поняття: підтверджують наступність кримінального законодавства, якщо використовуються у попередніх та прийнятих на їх заміну кримінальних законах; означають стабільність системи протидії злочинності; є показником якості кримінального закону; забезпечують дотримання законності у кримінально-правовому правозастосуванні; полегшують вивчення кримінального права» [3, с. 20].

З'ясування змісту поняття «розповсюдження» буде неповним, якщо не виявити його співвідношення з суміжними, зокрема синонімами, через які розкривається семантичний зміст відповідного діяння та мети і які широко використовуються в КК України для позначення ознак подібних складів кримінальних правопорушень. Найважливішим у цьому аспекті є встановлення співвідношення з одного боку поняття «розповсюдження», а з іншого боку таких як «поширення», «демонстрація», «збут».

Цікаве і принципово важливе співвідношення понять «розповсюдження» і «демонстрація». У навчальній літературі з кримінального права інколи зазначається, що

розповсюдження творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру – більш широке за змістом поняття ніж збут, воно включає як збут даних предметів, так і забезпечення платного або безоплатного ознайомлення (поширення) з ними якомога більшої кількості осіб (шляхом демонстрації кінофільму, безоплатного або за символічну плату роздавання книжок або плакатів, іншої друкованої продукції, тощо) [8, с. 188]. В одному із науково-практичних коментарів до КК України вказано, що під розповсюдженням варто розуміти безоплатну передачу іншим особам, включаючи дарування, передачу у спадок, надання в тимчасове користування. При цьому, ані збутом, ані розповсюдженням не можна визнати демонстрацію відповідних творів, включаючи організацію платних переглядів [9, с. 879]. Видається, що в даному контексті варто враховувати наступне. По-перше, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що демонстрація – це публічний показ чого-небудь [2, с. 283]. По-друге, в ст. 3 Закону України «Про кінематографію» від 13 січня 1998 року передбачено, що демонстрування (публічний показ, публічна демонстрація та публічне сповіщення (доведення до загального відома) фільму – професійна кінематографічна діяльність, що полягає в показі фільму глядачам у призначених для цього приміщеннях (кінотеатрах, інших кіновидовищних закладах), на відеоустановках, а також аудіовізуальними медіа, в тому числі нелінійними, а розповсюдження фільму – процес, у рамках якого суб'єктами кінематографії фільм у будь-який спосіб безпосередньо чи опосередковано пропонується глядацькій аудиторії (дистрибуція, прокат, просування, рекламування тощо) [10]. Тобто, такі поняття як «розповсюдження» і «демонстрація» тут законодавцем розмежовуються. По-третє, у рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини другої статті 14 Закону України «Про кінематографію» (справа про розповсюдження інозем-

них фільмів) від 20 грудня 2007 року (Справа № 1-46/2007) ці поняття також розмежовуються (п. 1, 4, 5.1, 5.2) [11]. По-четверте, до змін в ст. 301 КК України від 10 листопада 2015 року, в ч. 2-5 цієї статті передбачався такий вид покарання як конфіскація порнографічної продукції і засобів її демонстрування. Отже, з цього опосередковано можна було зробити висновок, що демонстрування також було кримінально-карним. По-п'яте, там де законодавець мав на меті передбачити кримінальну відповідальність за демонстрацію, це здійснено. А саме в ст. 301-2 КК України, але лише щодо продукції сексуального характеру у якій задіяно неповнолітню особу. По-шосте, у п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 року № 1 зазначено, що поширення інформації також є вивішування (демонстрація) в громадських місцях плакатів, гасел, інших творів, а також розповсюдження серед людей листівок, що за своїм змістом або формою порочать гідність, честь фізичної особи або ділової репутації фізичної та юридичної особи [12]. Тобто, тут Верховний Суд України роз'яснюючи відповідні положення також стоїть на позиції, що демонстрація не охоплюється розповсюдженням.

Звернемося ще до співвідношення понять «розповсюдження» і «збут», оскільки, на перший погляд, видається, що вони мають подібне значення. Так, в КК України ці наскрізні кримінально-правові поняття розмежовуються (ст. ст. 300, 301, 301-1, 361-1, 361-2, 363-1), тобто законодавець не вважає їх тотожними. Деякі автори розмежовують ці поняття [13, с. 157, 159]. Зокрема, йдеться про те, що в загальному вигляді розповсюдження в мережі Інтернет відомостей, що становлять державну або іншу таємницю, творів, зображень, предметів порнографічного характеру або творів, що пропагують культ насильства та жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію – це будь-яка дія, за допомогою якої зазначені

об'єкти безпосередньо чи опосередковано пропонуються публіці, зокрема доводяться до відома невизначеного кола осіб таким чином, що особи мають можливість здійснити вільний доступ до цих об'єктів за власним вибором [13, с. 157]. Далі в цій же науковій праці зазначено, що збут шкідливих програмних засобів – оплатне або безоплатне (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позика, тощо) відчуження фактичного носія зі шкідливим програмним засобом іншій особі [13, с. 159]. Подібне розуміння значення розглядуваних понять наявне і в інших науковців. «До розповсюдження шкідливих програмних засобів слід відносити не тільки надання оплатного або безоплатного доступу до певних предметів невизначеному колу осіб, а і їх поширення шляхом самовідтворення (найчастіше застосовується для розповсюдження комп'ютерних вірусів), «закладання» в програмне забезпечення чи розповсюдження з використанням комп'ютерної мережі» [14, с. 756]. «Під збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів слід розуміти як оплатні, так і безоплатні форми їх відчуження, наприклад продаж, дарування, обмін, сплата боргу, оплата виконання робіт чи надання послуг, введення володільцем цих засобів або речовин ін'єкцій іншій особі за її згодою» [14, с. 732]. Щодо відмінності між збутом і розповсюдженням, то в кримінально-правовій літературі зазначається таке. «Збут шкідливих програмних або технічних засобів відрізняється від розповсюдження тим, що він пов'язаний з відчуженням предмета. Тобто якщо при розповсюдженні предмет залишається в особи (шкідливе програмне забезпечення продовжує знаходитися на мережевому ресурсі, з якого розповсюджується, повертається шкідливий програмний засіб, що передавався для використання), то в результаті збуту він відчужується, тобто не залишається в особи, яка його збуває (зокрема, продаж дисків із записаними на них шкідливими програмами)» [13, с. 757–758]. У літературі відзначається, що єдине, чим можна пояснити вживання цих

термінів поряд із терміном «збут» – це те, що вони позначають різні поняття. При цьому очевидно, що використання терміна «збут» у диспозиціях статей, де передбачена відповідальність за розповсюдження чи передачу тих чи інших предметів, є зайвим, адже останні охоплюють будь-яке їх надання іншим особам чи доступ невизначеного кола осіб, як безоплатне, так і оплатне. Тобто поряд із більш широким за змістом терміном без потреби використовується і вузький [3, с. 221].

Вищенаведене, аж ніяк не свідчить про належну якість кримінального законодавства в даному контексті, по-друге, загальновизнано, що положення законів мають бути чіткими і зрозумілими, тому, що тільки в такому разі може наставати відповідальність за їх невиконання. Відсутність точності і визначеності юридичних конструкцій є свідченням недотримання вимог законодавчої техніки.

Тому видається раціональним підхід авторів проекту КК України, спрямований на уніфікацію термінології кримінального закону, відмову від термінів-синонімів. У рамках цього підходу вони обґрунтовано відмовилися від використання поняття «розповсюдження» на користь, зокрема, більш широкого і ємкого поняття «поширення» через яке, як вище відзначено, і визначається у чому полягає аналізоване поняття.

Висновки. Поняття «розповсюдження» у кримінальному законі має однаковий зміст щодо усіх випадків (статей Особливої частини КК України), де воно застосовується. Це і дає підстави відносити його до наскрізних кримінально-правових понять. Водночас, воно має близький зміст щодо цілої низки інших кримінально-правових понять. З метою уніфікації термінології кримінального закону варто відмовитися від використання понять, зміст яких у значній мірі пересікається. Адже кримінальний закон – це не той «твір», де варто демонструвати обсяг словникового запасу – точність і конкретність формулювань тут явно повинні переважати над можливостями використання багатства мови.

Список використаних джерел:

1. Загинеї З. Кримінально-правова герменевтика: монографія. К: Видавничий дім „АртЕк”, 2015. 380 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2005. 1728 с.
3. Навроцький В. О. Наскрізнi кримінально-правові поняття: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
4. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2849-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 25.07.2023).
5. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 25.07.2023).
6. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.07.2023).
7. Навроцький В. О. Наскрізнi кримінально-правові поняття. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2011. С. 73-77.
8. Кримінальне право (Особлива частина): підручник за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т.2. Луганськ: видавництво „Елтон-2”, 2012. 704 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. К.: Юридична думка, 2012. 1316 с.
10. Про кінематографію: Закон України від 13 січня 1998 р. № 9/98-ВР/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.07.2023).
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини другої статті 14 Закону України "Про кінематографію" (справа про розповсюдження іноземних фільмів) від 20 грудня 2007 року Справа № 1-46/2007 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-07#Text> (дата звернення: 25.07.2023).
12. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (дата звернення: 25.07.2023).
13. Тарасенко О. С. Теорія та практика протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет: монографія. Одеса: Видавничий дім „Гельветика”, 2021. 426 с.
14. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник. К.: Ваіте, 2014. 944 с.

References:

1. Zahynej, Z. (2015). Kryminal'no-pravova hermenevtyka: monohrafiia [Criminal Law Hermeneutics: Monograph]. K: Vydavnychyj dim „ArtEk". 380 s. [in Ukrainian].
2. Velykij tлумachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy (2005). [Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language] (z dod. i dopov.)/Uklad. i holov. red. V.T. Busel. K.; Irpin': VTF „Perun". 1728 s. [in Ukrainian].
3. Navrots'kyj, V.O. (2023). *Naskrizni kryminal'no-pravovi poniattia: navch. posib [Cross-cutting Criminal Law Concepts: Educational Handbook]*. Kyiv: Yurinkom Inter. 376 s. [in Ukrainian].
4. Pro media: Zakon Ukrainy [About Media: Law of Ukraine] vid 13 hrudnia 2022 r. № 2849-IX / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (data zvernennia: 25.07.2023) [in Ukrainian].
5. Pro zakhyst personal'nykh danykh: Zakon Ukrainy [About Personal Data Protection: Law of Ukraine] vid 1 chervnia 2010 r. № 2297-VI / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (data zvernennia: 25.07.2023) [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 roku Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 25.07.2023) [in Ukrainian].
7. Navrots'kyj, V.O. (2011). *Naskrizni kryminal'no-pravovi poniattia [Integral Criminal Law Concepts]. 10 rokiv chynnosti Kryminal'noho kodeksu Ukrainy: problemy zastosuvannia, udoskonalennia ta pdal'shoi harmonizatsiiz zakonodavstvomievropejs'kykhkrain: materialymizh nar. nauk.-prakt. konf., 13–14 zhovt. 2011 r. (10 Years of the Ukrainian Criminal Code: Issues of Application, Improvement, and Further Harmonization with the Legislation of European Countries: Proceedings of the International Scientific-Practical Conference, October 13–14, 2011) / redkol.: V.Ya. Tatsij (holov. red.), V.I. Borysov (zast. holov. red.) ta in. Kh.: Pravo. S. 73–77 [in Ukrainian].*

8. Kryminal'ne pravo (Osoblyva chastyna): pidruchnyk (2012). [Criminal Law (Special Part): Textbook] za red. O.O. Dudorova, Ye.O. Pys'mens'koho. T.2. Luhans'k: vydavnytstvo „Elton-2”.704s. [in Ukrainian].
9. Naukovo-praktychnyj komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrainy (2012). [Scientific-Practical Commentary on the Criminal Code of Ukraine] / za red. M.I. Mel'nyka, M.I. Khavroniuka. 9-te vyd., pererobl. ta dopov. K.: Yurydychna dumka. 1316 s. [in Ukrainian].
10. Pro kinematohrafiu: Zakon Ukrainy [About Cinema: Law of Ukraine] vid 13 sichnia 1998 r. № 9/98-VR/ Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 25.07.2023) [in Ukrainian].
11. Rishennia Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsijnym podanniam 60 narodnykh deputativ Ukrainy pro ofitsijne tlumachennia polozhen' chastyny druhoi statti 14 Zakonu Ukrainy "Pro kinematohrafiu" (sprava pro rozpovsiudzhennia inozemnykh fil'miv) vid 20 hrudnia 2007 roku Sprava № 1-46/2007 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine on the case by constitutional submission of 60 People's Deputies of Ukraine on the official interpretation of the provisions of the second part of Article 14 of the Law of Ukraine "On Cinema" (case on the distribution of foreign films) dated December 20, 2007. Case No. 1-46/2007] / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-07#Text> (data zvernennia: 25.07.2023) [in Ukrainian].
12. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zakhyst hidnosti ta chesti fizychnoi osoby, a takozh dilovoi reputatsii fizychnoi ta iurydychnoi osoby: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy [About judicial practice in cases concerning the protection of the dignity and honor of an individual, as well as the business reputation of individuals and legal entities: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine] vid 27 liutoho 2009 roku № 1. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (data zvernennia: 25.07.2023) [in Ukrainian].
13. Tarasenko, O.S. (2021). Teoriia ta praktyka protydii kryminal'nym pravoporushenniam, pov'iazanym z obihom protypravnoho kontentu v merezhi Internet: monohrafiia [The Theory and Practice of Combating Criminal Offenses Related to the Circulation of Illegal Content on the Internet: Monograph]. Odesa: Vydavnychyj dim „Hel'vetyka". 426 s. [in Ukrainian].
14. Dudorov, O.O., & Khavroniuk, M.I. (2014). *Kryminal'ne pravo: navchal'nyj posibnyk* [Criminal Law: Textbook]. K.: Vaite. 944 s. [in Ukrainian].

УДК 343.213.5+343.31

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-6>**Письменський Євген Олександрович,**

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри поліцейської діяльності

Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка

Донецького державного університету внутрішніх справ,

вулиця Велика Перспективна, 1, Кропивницький, 25015, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000000-0001-7761-7103>**ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
ДОСЛІДЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ¹**

У статті визначаються основні негативні тенденції формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану (за час після початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України), здійснюється їх науковий розгляд. Таким чином робиться спроба на основі наявних доктринальних здобутків виявити «слабкі місця» у правотворчій діяльності, що полягала у спробі вдосконалити КК України з початком другої фази російсько-української війни (після 24 лютого 2022 р.) та в її умовах.

З використанням методів наукового пізнання, які застосовувалися у їх поєднанні (порівняння, абстрагування, індукція, аналіз та синтез, системний) встановлено, що в умовах впливу факторів воєнного характеру формування кримінально-правової політики в Україні відбувалося на рівні, який не задовольняє потреби держави в ефективній протидії злочинності, включаючи її нові прояви в контексті війни високої інтенсивності. Висловлена гіпотеза, що негативні тенденції в цій сфері за період після початку другої фази російсько-української війни привалюють над позитивними.

За підсумками проведеного дослідження визначено такі головні негативні тенденції, які характеризують формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: 1) кримінально-правовий популізм (у всіх його типових проявах); 2) низька якість кримінального законодавства (недосконалий закон, що породжує неефективне його застосування); 3) кримінально-правові прогалини, які не усунуті та помилки, що не виправлені (назрілі проблеми тривалий час лишаються не розв'язаними попри очевидну та нагальну потребу їх вирішити).

Виснувано, що наявність цих тенденцій характеризує правотворчий процес як такий, що ускладнює (інколи унеможлиблює) протидію кримінальним правопорушенням, зокрема зумовленим або пов'язаним з війною, а отже, практика нормотворення потребує трансформації. Фахове обговорення та експертне схвалення мають бути обов'язковою передумовою розгляду тих чи інших змін КК України в парламенті.

Ключові слова: кримінально-правова політика, воєнний стан, правотворчість, кримінальний закон, правові принципи, якість закону.

Pysmenskyu Yevhen. Formation of criminal law policy of Ukraine under martial law: a study of negative trends

The article determines and provides a scholarly analysis of the main negative trends in the formation of the criminal law policy of Ukraine under martial law (since the beginning of the full-scale invasion of Ukraine by Russian troops). In this way, an attempt is made to identify "weaknesses" in lawmaking activities that were aimed at improving the Criminal Code of Ukraine with the beginning of the second phase of the Russian-Ukrainian war (after February 24, 2022) and in its conditions, based on the available doctrinal achievements.

Using the methods of research that were applied in their combination (comparison, abstraction, induction, analysis and synthesis, systematic), it was established that under the influence of military factors, the formation of criminal law policy in Ukraine has been taking place at a level that does not meet the needs of the state for effective counteraction to crime, including its new manifestations in the context of high-intensity war. A hypothesis is made that negative trends in this area since the beginning of the second phase of the Russian-Ukrainian war have outweighed the positive ones.

¹ Стаття підготовлена в межах виконання проєкту «Кримінально-правова політика України під впливом факторів воєнного характеру та її віддзеркалення в експертній думці» (реєстраційний номер 2022.02/0046) Національного фонду досліджень України за підтримки Кембриджського університету, Велика Британія.

Based on the results of the study, the following main negative trends characterizing the formation of Ukraine's criminal law policy under martial law are identified: 1) criminal law populism (in all its typical manifestations); 2) poor quality of criminal legislation (imperfect law, which leads to ineffective application); 3) criminal law gaps that have not been eliminated and errors that have not been corrected (urgent problems have remained unresolved for a long time despite the obvious and urgent need to solve them).

It is found that the existence of these trends characterizes the law-making process as one that complicates (sometimes makes impossible) the counteraction to criminal offenses, in particular those caused by or related to war, and therefore, the practice of rule-making needs to be transformed. Professional discussion and expert approval should be prerequisites for consideration of certain amendments to the Criminal Code of Ukraine in Parliament.

Key words: criminal law policy, martial law, lawmaking, criminal law, legal principles, quality of law.

Вступ. Внутрішня політика держави завжди є рухливою. Вона перебуває в динаміці, а на її розвиток впливають безліч чинників (зміна політичних еліт або / та лідерів, суперечливість інтересів різних соціальних груп, стан економіки, зовнішня кон'юнктура, прояв відкритої або гібридної агресії з боку інших держав тощо). Політика у сфері протидії злочинності, складником якої є кримінально-правова політика, не становить винятку, адже здатна зазнавати змін під впливом таких потужних факторів, яким є сучасна російсько-українська війна.

Кримінально-правова політика здійснюється як у правотворчій, так правозастосовній формах, кожна з яких заслуговує на дослідницьку увагу в умовах дії воєнного стану. Якщо йдеться про правотворчий процес, під час якого уповноважені на це суб'єкти формують кримінально-правову політику, то він характеризується наявністю низки новітніх тенденцій, що насамперед стосуються змін і доповнень КК України як основної форми існування кримінального права. Прикро, але не всі з цих тенденцій здатні поліпшити стан протидії злочинності на тлі російської агресії, що триває. Питання того, якими є головні негативні прояви формування кримінально-правової політики на поточному етапі (за впливом двох років війни високої інтенсивності), є надзвичайно актуальним, оскільки ціна помилок на поточному етапі правового розвитку може виявитися надзвичайно високою.

Матеріал та методи. Кримінально-правова політика та її формування в умовах воєнного стану перебуває у фокусі багатьох провідних дослідників України. Зокрема, окремі

тенденції формування кримінально-правової політики в період після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну розглядали такі юристи, як Д. Азаров, Н. Антонюк, Ю. Баулін, А. Вознюк, З. Загінній-Заболотенко, М. Карчевський, В. Кузнецов, А. Музика, І. Медицький, В. Навроцький, О. Марін, В. Мисливий, Р. Мовчан, Ю. Орлов, О. Острогляд, Ю. Пономаренко, М. Хавронюк. Праці цих та інших фахівців потребують узагальнення та предметного вивчення з тим, щоб виявити основні проблеми, які виникають в умовах війни у царині кримінального законодавства України. У цій статті робиться спроба на основі наявних наукових здобутків виявити «слабкі місця» у правотворчій діяльності, що полягала у спробі вдосконалити КК України з початком другої фази російсько-української війни (після 24 лютого 2022 р.) та в її умовах.

Методологічну основу дослідження утворюють методи наукового пізнання, які використовувалися у їх поєднанні, а саме: порівняння, абстрагування, індукції, аналізу та синтезу, системний метод.

Метою статті є виявлення та науковий розгляд основних негативних тенденцій формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану (за час після початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України).

Результати. На основі аналізу юридичної літератури, наукового спостереження за внесенням змін до кримінального законодавства в період, починаючи з 24 лютого 2022 р., вивчення характеру цих змін тощо можна визначити такі основні негативні (шкідливі) тенденції, що характеризують процес форму-

вання кримінально-правової політики в умовах викликів воєнного часу.

1. *Кримінально-правовий популізм як провідний тренд кримінально-правової політики.* Ідеться про практику ухвалення простих і примітивних рішень, які не призводять до розв'язання соціальних проблем, проте здатні сприйматися у суспільстві як такі, що мають відповідну властивість (при чому це стосується сфери правової політики загалом, і протидії злочинності зокрема).

У цьому контексті вартує уваги таке твердження про вплив суспільних очікувань на процес формування кримінально-правової політики. Якщо рішення й дії у сфері протидії злочинності узгоджуються з вимогами та очікуваннями суспільства, то підтримка політичної системи посилюється. Якщо влада ігнорує вимоги членів суспільства ..., то рішення й дії не зустрічають підтримки і розуміння [1, с. 195–196]. На жаль, але з огляду на досить низький рівень правової культури населення України¹, вимоги та очікування суспільства не завжди є такими, що здатні вплинути на належне функціонування кримінально-правової системи держави. Ба більше, саме через деякі (хибні) очікування суспільства виникають помилки як у правотворчій діяльності, так і у сфері правозастосування.

Кримінально-правовий популізм – це складний феномен, що тягне негативні наслідки і призводить до невиправданого (неефективного) використання соціальних ресурсів держави. Українці рідко від українських політиків можна почути щось на кшталт пропозиції пом'якшити кримінально-правовий вплив, декриміналізувати якусь поведінку, нормалізувати становище правопорушника тощо. Натомість радикальні ідеї, зокрема про встановлення нових підстав кримінальної відповідальності, істотне посилення покарання й відповідальності загалом є затребуваними і знаходять підтримку в суспільстві, яке має недостатньо сформовані правові знання. На цьому тлі суб'єкти, які беруть безпосередню

участь у формуванні політики з протидії злочинності, схильні нав'язувати прості й водночас шкідливі або щонайменше безрезультатні правові рішення, які поступово закладають відповідний тренд у формуванні кримінально-правової політики².

Характеризуючи період формування кримінально-правової політики під час дії воєнного стану, М. Акімов небезпідставно зазначає, що суб'єкти права на законодавчу ініціативу (здебільшого з огляду на суб'єктивні причини) часто-густо намагаються, втілюючи власні напрацювання, у спосіб відвертого популізму задовольнити політичні амбіції та продемонструвати нібито державницькі, а насправді егоїстичні прагнення [4, с. 3]. Про прояви кримінально-правового популізму під впливом факторів воєнного характеру можна судити, звернувшись до таких ілюстративних прикладів.

По-перше, це посилення відповідальності за мародерство та вчинення посягань на власність в умовах воєнного або надзвичайного стану³ (у результаті виникли підстави для застосування посиленої відповідальності не лише для тих, хто безпосередньо використовує воєнну або бойову обстановку для посягання на власність, але й тих, хто їх здійснює поза впливом цих факторів під час формальної дії воєнного стану). Ю. Пономаренко в контексті зазначених змін ставить резонне питання, чи не «перегнув палицю» законодавець, так істотно посиливши кримінальну відповідальність за злочини проти власності? Попри побоювання неоднозначного сприйняття такого кроку з боку суспільства (!), науковець пропонує замислитися над мож-

² Десять років тому М. Хавронюк наголошував, що можливості кримінального права у сфері протидії кримінальним правопорушенням та його вплив на стан сучасної злочинності не слід переоцінювати. Якщо політична верхівка держави не розуміє справжньої ролі кримінального закону і намагається вирішувати за його допомогою всі політичні, економічні і соціальні проблеми, то наслідком цього є лише підвищення рівня криміналізації суспільства, збільшення кількості ув'язнених, штучна маргіналізація тощо [3, с. 60]. Його слова зберегли повною мірою актуальність і зараз (в умовах воєнного стану), а питання забезпечення системного, науково обґрунтованого та якісного оновлення кримінального законодавства лишається нерозв'язаним.

³ Запроваджені згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» від 03 березня 2022 р.

¹ Для пересічних громадян найпоширенішими формами правової свідомості (складник правової культури) визнаються правовий нігілізм, правовий песимізм і правовий інфантилізм [2, с. 203].

ливим зниженням караності, принаймні, крадіжки, привласнення, розтрата (а, можливо, і грабежа) до такого рівня, щоб вони з категорії тяжких злочинів перейшли до категорії нетяжких злочинів [5, с. 28].

Отже, саме з метою «підіграти» суспільним настроям законодавець ухвалив просте рішення посилити відповідальність за окремі злочини проти власності, що на сьогодні очікувано зумовлює питання перегляду такого рішення, зокрема з огляду на поточну практику несправедливого застосування кримінального законодавства. Практика показує, що далеко на завжди умови воєнного стану реально впливають на вчинення кримінальних правопорушень проти власності. Здебільшого відповідний зв'язок має формальний характер, що уможливорює неадекватне (диспропорційне) кримінально-правове реагування⁴. До того ж виникає несправедлива ситуація щодо осіб, які під час воєнного стану або/та користуючись його обставинами, вчиняють інші подібні кримінальні правопорушення. Ю. Орлов з цього приводу зазначає про непослідовність законодавця, адже ознака «воєнного стану» не визнана такою, що кваліфікує цілу низку інших корисливих кримінальних правопорушень: у сфері господарської діяльності, проти довкілля тощо [7, с. 37].

Показово, що на цьому тлі продовжує очікувати змін п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, згідно з яким передбачена обставина, що обтяжує покарання у виді вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій. Потребу вдосконалити нормативне відбиття цієї обставини аргументує В. Киричко [8, с. 35–36].

По-друге, вартує уваги звуження можливостей для індивідуалізації відповідальності щодо військовослужбовців, які вчинили кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці⁵. З приводу цього є слухними міркування дослідників,

⁴ Один з прикладів такого реагування, що висвітлюється у засобах масової інформації: [6].

⁵ Запроваджені згідно із Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» від 13 грудня 2022 р.

які зауважують, що законодавець не врахував і не пояснив доктринальні підстави таких новацій, не обґрунтував потребу відступити від конституційного принципу рівності. Як наслідок виникла ситуація, за якої на призначення покарання насамперед впливають воєнний стан або бойова обстановка, а інші обставини можуть нівелюватися [9, с. 148].

Треба констатувати, що популістичний підхід до формування кримінально-правової політики не з'явився разом із початком нової (більш активної) фази війни, а був закладений до цього [10]. Тож відповідний тренд зберігся і не покидає український політикум навіть в умовах впливу факторів воєнного характеру, що не спрє розвитку кримінального права.

2. *Низька якість кримінального законодавства, порушення базових правових принципів при внесенні змін і доповнень до КК України.* О. Марін порахував, що з моменту початку активної фази агресії росії проти України та оголошення воєнного стану, КК України був змінений 20-ма Законами України, 15 з яких, містять помилкові нормативні положення (станом на червень 2023 р. – Є. П.). Тобто 3/4 прийнятих законів можуть вважатися сумнівними з позиції якості їх змісту [11, с. 96].

Справді, кримінальне законодавство в умовах воєнного стану характеризується тенденцією безсистемних і неузгоджених коригувань, коли одна зміна КК України «накладається» на іншу, не виправдано її дублюючи. Це, своєю чергою, призводить до виникнення не виправданої конкуренції кримінально-правових норм, а так само їх колізій тощо.

На погляд Ю. Пономаренка, дуже незначна кількість новел, що були привнесені до КК України за час воєнного стану, можуть бути однозначно схвалені і є такими, які спрямовані на однозначне поліпшення кримінально-правових норм. Більшість поспіхом прийнятих новел створили колізії з іншими нормами кримінального права, часто стали необґрунтованими спеціальними складами, викликали інші складнощі їх практичного застосування. Як приклад він наводить ч. 4 ст. 43-1 КК України (одна з новел воєнного часу – Є. П.), що становить собою конгло-

мерат слів і словосполучень, насмиканих з інших статей розділу VIII Загальної частини КК України, еkleктично поєднаних у текст, який не лише теоретично нечитабельний, але й практично не може бути застосований без порушення прав людини [5, с. 30, 34].

Законодавець не воліє застосовувати комплексний підхід та демонструє банальну нездатність оцінювати наявні системні зв'язки кримінально-правових норм до їх змінення. Зокрема, запроваджуючи відповідальність за пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України) парламентарі проігнорували наявність таких кримінально-правових заборон, як державна зрада (ст. 111 КК України) та колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України). А встановлюючи відповідальність за виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікацію її учасників (ст. 436-2 КК України) законодавець лишив поза увагою кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК України (колабораційна діяльність в інформаційній сфері), що призвело до виникнення істотних проблем при їх розмежуванні.

Прикметною рисою нормотворчості воєнного часу⁶ є встановлення кримінально-правових норм, які формулюються нечітко, містять елементи невизначеності, а отже, здатні призвести до свавільного тлумачення або навіть корупційних вчинків. Фахівці висвітлюють відповідні питання у своїх публікаціях, звертаючи увагу на подібні хиби законодавства та розглядаючи разом з цим перспективи його вдосконалення [12, с. 138–143; 13, с. 271–273].

Намагання максимально швидко реагувати на конкретні казуси, що медійно обговорюються (утрачаючи можливість їх експертного осмислення), є ще однією рисою формування вітчизняної кримінально-правової політики. Вона не втрачає значущості в умовах впливу факторів воєнного характеру та негативно впливає на якість нормативного матеріалу. Зокрема, оперативне встановлення

відповідальності за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2 КК України), є результатом появи перших подібних актів поведінки, однак воно не є належно продуманим. Швидкість розв'язання тієї чи іншої проблеми кримінально-правовими засобами зазвичай супроводжується недоліками законотворчої роботи. Показаний приклад не є винятком.

Якість кримінального закону є базовим компонентом кримінально-правової політики, що формується. Відсутність належної якості КК України не дає змоги ефективно протидіяти правопорушенням в умовах воєнного стану, а адекватний захист інтересів держави лишається недостатньо забезпеченим. Заслужує на увагу також кореляція між якістю кримінального закону та якістю правозастосовних рішень (дотримання принципу верховенства права можливе лише за умови застосування нормативно-правового акту, який відповідає критерію «якості закону» [14, с. 31–35]). Як зазначає О. Острогляд, ефективність кримінально-правової політики залежить від ефективності кримінального закону, який впливає через його якість на правотворчість як форму реалізації політики і через практичне застосування на таку її форму, як правозастосування [15, с. 31].

3. *Нездатність усунути явні прогалини та розв'язати давно наболілі проблеми кримінально-правового регулювання.* Одним із проявів негативних тенденцій формування кримінально-правової політики є те, що попри фактори воєнного характеру не відбулося ухвалення назрілих законодавчих рішень, як-от оновлення розділу XX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» або ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду [16].

⁶ Цей недолік формування кримінально-правової політики України є усталеним, однак в умовах воєнного стану його значущість і негативний вплив на стан протидії злочинності може впливати найбільш негативно.

Показово, що так потрібний закон про узгодження кримінального закону України з нормами міжнародного права прийнятий парламентом ще до початку повномасштабного вторгнення на територію України⁷. Цей закон вчасно направлений на підпис Президенту України однак лишається дотепер не підписаний. Ю. Орлов називає недоліком кримінально-правової політики України стратегічного характеру, що має комплексний зміст, повну відсутність уваги (на рівні доконаного правотворчого продукту) до проблем удосконалення протидії злочинам агресії, у термінології Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Зокрема, конче необхідною є потреба в ратифікації Україною Римського статуту МКС та Кампальських додатків до нього [7, с. 13–30]⁸.

Загалом можна стверджувати (на рівні гіпотези), що негативні тенденції у формуванні кримінально-правової політики помітно привалюють над позитивними. Ю. Пономаренко з цього приводу слушно зауважує, що на основні виклики воєнного стану кримінальне законодавство України не отримало належних відповідей⁹.

До того ж не втрачають значущості певні обставини, які сприяють низькій якості кримінального закону та впливають (як станом на сьогодні, так і у майбутньому) на збереження негативних тенденцій у формуванні кримінально-правової політики України в умовах

воєнного стану. До проявів таких обставин, зокрема, належать інертність законодавця, нездатність виявляти та швидко виправляти зроблені помилки, відірваність парламентського корпусу від експертного середовища, які функціонують без належної взаємодії, збереження схильності використовувати кримінальний закон для розв'язання окремих соціальних проблем та посилення покарання як ключовий спосіб вирішення інших¹⁰.

Переконаний, що забезпечити якість кримінального закону зокрема та здійснювати формування кримінально-правової політики на основі науково обґрунтованих підходів загалом є можливим, відмовившись від усталених традицій вітчизняного нормотворення, які характеризуються відірваністю від здобутків науки кримінального права.

Досвід показав, що вдосконалення КК України (на основі доказової кримінально-правової політики¹¹) потребує обов'язкового залучення до цього процесу вузьких фахівців-кримінологів. Україна має відповідний потенціал та він має бути використаний задля того, щоб кожна зміна та / або доповнення кримінального закону в той чи інший спосіб отримували комплексну експертну оцінку поза врахуванням результатів якої відповідні зміни не відбудуться. Законотворчий процес таким чином може бути ускладнений, але тут треба зважати на те, що дещо запізнилі зміни та доповнення КК України мають перевагу над неякісним його коригуванням. Як один з варіантів при Верховній Раді України може

⁷ Ідеться про ухвалення 20 травня 2021 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права», який спрямований на забезпечення повноти імплементації положень міжнародного кримінального і гуманітарного права щодо кримінально-правового переслідування за міжнародні злочини (геноциду, злочин агресії, злочини проти людяності та воєнні злочини), а також забезпечення виконання міжнародних зобов'язань щодо запобігання юридичній та фактичній безкарності за вчинення таких злочинів.

⁸ На сьогодні в парламенті зареєстрований проект Постанови про звернення до Президента України з проханням невідкладно внести на розгляд Верховної Ради України проект Закону України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального Суду», однак він досі не розглянутий.

⁹ Висловлену думку вчений ілюструє виникненням істотних неузгодженостей між статтями розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» та, знову ж таки, відсутністю належного (такого, що відповідало б положенням Римського статуту Міжнародного кримінального Суду) унормування кримінальної відповідальності за міжнародні злочини в розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» [5, с. 34].

¹⁰ Одним із прикладів викладеного є ситуація, пов'язана з недоліками ст. 111-1 КК України, яка на сьогодні є вкрай затребуваною у практиці правозастосування, і щодо якої неодноразово висловлювалося чимало правників. Лунають конкретні пропозиції щодо її вдосконалення. На цьому тлі в парламенті реєструється понад десяти законопроектів, спрямованих змінити кримінально-правову норму про колабораційну діяльність. Однак жоден з них досі не ухвалений. За спливом дворічного періоду одна з найважливіших кримінально-правових норм, що є конче затребуваною в умовах перебування частини території України під окупацією, зберігає безліч недоліків і все ще очікує на поліпшення.

¹¹ І. Козич резонно звертає увагу на потребі сконцентрувати зусилля на формуванні кримінально-правової політики нового типу – доказової кримінально-правової політики (англ. *evidence-based criminal policy*). Її основне призначення полягає у певній фільтрації проблем, які треба вирішити в процесі реалізації державної політики: доказова кримінально-правова політика уможливує застосування певних засобів кримінально-правового впливу для вирішення конкретної проблеми тільки в тому разі, якщо ефективність їх впровадження доведена [1, с. 378].

бути створена експертна рада за відповідним профілем фахівців, що діятиме як дорадчий орган при Комітетові з питань правоохоронної діяльності, та опікуватиметься удосконаленням кримінального законодавства. Висновок (негативний) експертної ради щодо наявності істотних зауважень певного законопроекту про внесення змін і доповнень до КК України повинен унеможливити його подальший розгляд у парламенті.

Водночас на сьогодні науковці пропонують використовувати й інші засоби, які здатні впливати на забезпечення якості кримінального законодавства. Зокрема, ідеться про такий запобіжник від безладного доповнення КК України, як висвітлення в засобах масової інформації і соціальних мережах (вони вже стали частиною нашого життя і часто громадяни за їх допомогою більш оперативно реагують на ситуацію через надання їй розголосу) законопроектної діяльності Верховної Ради України, особливо доти, доки проєкт не отримав статусу Закону. Отже, парламентська діяльність має перебувати під постійним контролем громадськості; медіа і соціальні мережі є дієвим доповненням для такого контролю; засобам масової інформації пропонується розглянути можливість спеціалізації журналістів саме на контролі над законопроектною роботою [17, с. 85, 86].

Для забезпечення ефективної протидії злочинності пропонується також її раціоналізація, що передбачає прийняття законодавчих рішень на основі аналізу фактичного стану речей (розроблених на підставі великої кількості даних, за методологією, яка забезпечує високий рівень довіри до результатів аналізу) та їх впровадження у сферу практичної кримінально-правової політики [18, с. 221].

Одним із найбільш докорінних способів істотно поліпшити якість кримінального закону може бути ухвалення розробленого провідними науковцями України абсолютного нового Кримінального кодексу, проєкт якого

станом на початок 2024 року підготовлений та оприлюднений, або затвердження Концепції кримінально-правової політики України, покликаної сформулювати основу правової політики держави у сфері протидії кримінальним правопорушенням з метою забезпечити захист від необдуманих або обдуманих проте шкідливих рішень законодавця (у вигляді органічного закону *lois organiques*) [19, с. 71–72].

Висновки. В умовах впливу факторів воєнного характеру формування кримінально-правової політики в Україні відбувалося на рівні, що не задовольняє потреби держави в ефективній протидії злочинності, включаючи її нові прояви в контексті війни високої інтенсивності. Висловлена гіпотеза, що негативні тенденції в цій сфері за період після початку другої фази російсько-української війни привалюють над позитивними (перевірка цієї гіпотези здійснюватиметься під час подальшого дослідження з використанням емпіричних методів).

За підсумками проведеного дослідження визначено такі головні негативні тенденції, які характеризують формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: 1) кримінально-правовий популізм (у всіх його типових проявах); 2) низька якість кримінального законодавства (недосконалий закон, що породжує неефективне його застосування); 3) кримінально-правові прогалини, які не усунуті та помилки, що не виправлені (назрілі проблеми тривалий час лишаються не розв'язаними попри очевидну та нагальну потребу їх вирішити). Наявність цих тенденцій характеризує правотворчий процес як такий, що ускладнює (інколи унеможливує) протидію кримінальним правопорушенням, зокрема зумовленим або пов'язаним з війною, а отже, практика нормотворення потребує трансформації. Фахове обговорення та експертне схвалення мають бути обов'язковою передумовою розгляду тих чи інших змін КК України в парламенті.

Список використаних джерел:

1. Козич І. В. Функції кримінально-правової політики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Івано-Франківськ, 2020. 482 с.

2. Суходоля М. Фактичний стан правової культури населення України як відображення деформованої правосвідомості. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 200 – 204.
3. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник. Київ : ВАІТЕ, 2014. 944.
4. Акімов М. О. Посилення кримінальної відповідальності як прояв політичного популізму (на прикладі законопроекту реєстр. № 9519 від 24 липня 2023 року). *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція* : матеріали ІХ (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26–27 жовтня 2023 року). Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 3–6.
5. Пономаренко Ю. А. Основні виклики, що постали перед кримінальним правом України з початком широкомасштабної фази війни, та відповіді законодавця на них. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 5 трав. 2022 р.) Харків : Право, 2022. С. 18–34.
6. Дак П. У Кропивницькому на 7 років засудили чоловіка, який вкрав в аптеці ліків на 146 гривень / Вголос (12 грудня 2023 р.). URL: https://vgolos.ua/news/u-kropivnickomu-na-7-rokiv-zasudili-cholovika-yakiy-vkrav-v-apteci-likiv-na-146-griven_1442686.html
7. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.
8. Киричко В. М. Про особливості кримінального права, обумовлені воєнним станом, та їх відображення в Кримінальному кодексі України. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 5 трав. 2022 р.) Харків : Право, 2022. С. 35–42.
9. Чугаєвська А. Реалізація конституційного принципу рівності в контексті новел Кримінального кодексу України. *Права та свободи людини в умовах особливого періоду* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5 червня 2023 р.). Київ : Видавничий центр «Кафедра», 2023. С. 146–149.
10. Демчук П. Популізм як двигун змін до кримінального закону / Лівий Берег (23 липня 2022 р.). URL: https://lb.ua/blog/pavlo_demchuk/462465_populizm_yak_dvigun_zmin.html
11. Марін О. К. Послідовність помилок законодавця як тенденція розвитку кримінального законодавства воєнного часу. *Кримінальне законодавство воєнного часу: правотворчі та правозастосовні проблеми* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 26 травня 2023 р.). Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2023. С. 96–101.
12. Коваль А. А., Самойленко М. С. Зміни до Кримінального кодексу в умовах воєнного стану: дискусійні питання. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 138–143.
13. Яковенко А. В. Основні ознаки кримінального права в умовах воєнного стану. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 271–273.
14. Цебенко С. Б. Вимога «якості» закону як один з основних аспектів принципу верховенства права. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 4. С. 31–35.
15. Острогляд О. В. Ефективність кримінально-правової політики та кримінально-правової норми: можливість вимірювання (постановка проблеми). *Правова політика України: історія та сучасність* : матеріали ІІ Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Житомир, 8 жовтня 2021 року). Житомир : Житомирська політехніка, 2021. С. 30–34.
16. Ліскович М. Україна та Римський статут: чому треба ратифікувати цей договір? / Укрінформ (03 квітня 2023 р.). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3691045-ukraina-ta-rimskij-statut-comu-treba-ratifikuvati-cej-dogovir.html>
17. Острогляд О. В. ЗМІ, соціальні мережі та законотворча діяльність Верховної Ради України у сфері кримінально-правового регулювання. *Правова політика України: історія та сучасність* : матеріали ІV Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Житомир, 6 жовтня 2023 року). Житомир : Житомирська політехніка, 2023. С. 85–88.
18. Карчевський М. В. Протидія злочинності в Україні у форматі DATA SCIENCE. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 2 (98). С. 202–227.
19. Азаров Д. С. Наступність та правова політика. *Наступність у кримінальному праві: до 70-річчя проф. Ю. В. Бауліна* : матеріали наук. конф. (м. Харків, 8 верес. 2023 р.). Харків : Право, 2023. С. 69–72.

References:

1. Kozych, I. V. (2020). Funktsii kryminalno-pravovoi polityky [Functions of criminal law policy]. *Doctor's thesis*. Ivano-Frankivsk, 482 p. [in Ukrainian].

2. Sukhodolia, M. (2021). Faktychnyi stan pravovoi kultury naselennia Ukrainy yak vidobrazhennia deformovanoi pravosvidomosti [The actual state of the legal culture of Ukrainians as a reflection of the deformed legal consciousness]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, 1, 200–204 [in Ukrainian].
3. Dudorov, O.O., & Khavroniuk, M.I. (2014). *Kryminalne pravo [Criminal law]: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: VAITE, 944 p. [in Ukrainian].
4. Akimov, M.O. (2023). Posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti yak proiav politychnoho populizmu (na prykladi zakonoproiektu reiestr. № 9519 vid 24 lypnia 2023 roku) [Strengthening criminal liability as a manifestation of political populism (on the example of the draft law No. 9519 of July 24, 2023)]. *Ukrainska voienna ta povoienna kryminalna yustytisia: materialy IX (XXII) Lvivskoho forumu kryminalnoi yustytisii* (m. Lviv, 26–27 zhovtnia 2023 roku). Lviv: LvDUVS, 3–6 [in Ukrainian].
5. Ponomarenko, Yu.A. (2022). Osnovni vyklyky, shcho postaly pered kryminalnym pravom Ukrainy z pochatkom shyrokomasshtabnoi fazy viiny, ta vidpovidi zakonodavtsia na nykh [The main challenges faced by the criminal law of Ukraine with the beginning of the large-scale phase of the war and the legislator's responses to them]. *Kryminalno-pravovi vidpovidi na vyklyky voiennoho stanu v Ukraini: materialy Mizhnar. nauk. konf.* (m. Kharkiv, 5 trav. 2022 r.). Kharkiv: Pravo, 18–34 [in Ukrainian].
6. Dak, P. U Kropyvnytskomu na 7 rokiv zasudyly cholovika, yakyi vkrav v aptetsi likiv na 146 hryven [In Kropyvnytskyi, a man who stole UAH 146 worth of medicines from a pharmacy was sentenced to 7 years in prison] Vholos (12 hrudnia 2023 r.). Retrieved from: https://vgolos.ua/news/u-kropivnickomu-na-7-rokiv-zasudili-cholovika-yakiy-vkrav-v-aptetsi-likiv-na-146-griven_1442686.html [in Ukrainian].
7. Orlov, Yu.V. (2023). *Zlochynnist i protydiia yii v umovakh viiny: kryminalno-pravovi ta kryminolohichni vymiry [Crime and Counteraction to it in the Conditions of War: Criminal Law and Criminological Perspectives]: monohrafiia*. Kharkiv: Pravo, 252 p. [in Ukrainian].
8. Kyrychko, V.M. (2022). Pro osoblyvosti kryminalnoho prava, obumovleni voiennym stanom, ta yikh vidobrazhennia v Kryminalnomu kodeksi Ukrainy [On the peculiarities of criminal law due to martial law and their reflection in the Criminal Code of Ukraine]. *Kryminalno-pravovi vidpovidi na vyklyky voiennoho stanu v Ukraini: materialy Mizhnar. nauk. konf.* (m. Kharkiv, 5 trav. 2022 r.) Kharkiv: Pravo, 35–42 [in Ukrainian].
9. Chuhaievskia, A. (2023). Realizatsiia konstytutsiinoho pryntsyphu rivnosti v konteksti novel Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Implementation of the constitutional principle of equality in the context of novelties of the Criminal code of Ukraine]. *Prava ta svobody liudyny v umovakh osoblyvoho periodu: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kyiv, 5 chervnia 2023 r.). Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Kafedra», 146–149 [in Ukrainian].
10. Demchuk, P. Populizm yak dvyhun zmin do kryminalnoho zakonu [Populism as an engine of changes to the criminal law] *Livy Bereh* (23 lypnia 2022 r.). Retrieved from: https://lb.ua/blog/pavlo_demchuk/462465_populizm_yak_dvigun_zmin.html [in Ukrainian].
11. Marin, O.K. (2023). Poslidovnist pomylrok zakonodavtsia yak tendentsiia rozvytku kryminalnoho zakonodavstva voiennoho chasu [The sequence of legislators' mistakes as a trend in the development of wartime criminal law]. *Kryminalne zakonodavstvo voiennoho chasu: pravotvorchi ta pravozastosovni problemy: mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Vinnytsia, 26 travnia 2023 r.). Vinnytsia: DonNU im. Vasylia Stusa, 96–101 [in Ukrainian].
12. Koval, A.A., & Samoilenko, M.S. (2022). Zminy do Kryminalnoho kodeksu v umovakh voiennoho stanu: dyskusiini pytannia [Changes to the criminal code under martial law: discussion questions]. *Kyivskyi chasopys prava*, 4, 138–143 [in Ukrainian].
13. Yakovenko, A.V. (2023). Osnovni oznaky kryminalnoho prava v umovakh voiennoho stanu [The main features of criminal law under martial law]. *Yevropeiski oriientyry rozvytku Ukrainy v umovakh viiny ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia: synerhiia naukovykh, osvितnikh ta tekhnolohichnykh rishen: u 2 t.: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Odesa, 19 travnia 2023 r.). Odesa: Vydavnytstvo «Iurydyka», T. 2, 271–273 [in Ukrainian].
14. Tsebenko, S.B. (2021). Vymoha «iakosti» zakonu yak odyin z osnovnykh aspektiv pryntsyphu verkhovenstva prava [Requirement of “quality” of the law as one of the main aspects of the principle of the rule of law]. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava*, 4, 31–35 [in Ukrainian].
15. Ostrohliad, O.V. (2021). Efektyvnist kryminalno-pravovoi polityky ta kryminalno-pravovoi normy: mozhlyvist vymiriuvannia (postanovka problemy) [Effectiveness of criminal law policy and criminal law norms: possibility of measurement (problem statement)]. *Pravova polityka Ukrainy: istoriia ta suchasnist: materialy II Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru* (m. Zhytomyr, 8 zhovtnia 2021 roku). Zhytomyr: Zhytomyrskaya politekhnika, 30–34 [in Ukrainian].
16. Liskovych, M. Ukraina ta Rymskiyi statut: chomu treba ratyfikuvaty tsei dohovir? [Ukraine and the Rome Statute: Why it is necessary to ratify this treaty?] *Ukrinform* (03 kvitnia 2023 r.). Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3691045-ukraina-ta-rimskij-statut-comu-treba-ratifikuвати-cej-dogovir.html> [in Ukrainian].

17. Ostrohliad, O.V. (2023). ZMI, sotsialni merezhi ta zakonotvorcha diialnist Verkhovnoi Rady Ukrainy u sferi kryminalno-pravovoho rehuliuвання [Media, social platforms, and legislative activity of the Verkhovna Rada of Ukraine in the field of criminal law regulation]. *Pravova polityka Ukrainy: istoriia ta suchasnist: materialy IV Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru* (m. Zhytomyr, 6 zhovtnia 2023 roku). Zhytomyr: Zhytomyrska politekhnikha, 85–88 [in Ukrainian].

18. Karchevskiy, M.V. (2022). Protydiia zlochynnosti v Ukraini u formati DATA SCIENCE [Combating crime in ukraine in data SCIENCE FORMAT]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*, 2 (98), 202–227 [in Ukrainian].

19. Azarov, D.S. (2023) Nastupnist ta pravova polityka [Continuity and legal policy]. *Nastupnist u kryminalnomu pravi: do 70-richchia prof. Yu. V. Baulina: materialy nauk. konf.* (m. Kharkiv, 8 veres. 2023 r.). Kharkiv: Pravo, 69–72 [in Ukrainian].

УДК 343.9:343.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-7>**Пушкар Олег Анатолійович,**

кандидат юридичних наук,

докторант кафедри кримінального права та процесу,

Державний податковий університет

вулиця Університетська, 31, Ірпінь, Київська обл., 08201, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-9966-9693>

СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

Статтю присвячено дослідженню суспільної небезпеки прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Автором аргументовано думку про те, що криміналізація правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України, безпосередньо пов'язана з суттєвим підвищенням суспільної небезпеки цього корупційного правопорушення.

Охарактеризовано суспільну небезпеку прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди службовою особою як невід'ємної складової об'єктивної сторони цього корупційного правопорушення. Окреслено зміст та визначено конкретно визначені прояви суспільної небезпеки корупційних правопорушень у цілому та кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України, зокрема.

Обґрунтовано, що одним із проявів суспільної небезпеки прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди службовою особою є нівелювання демократичних засад рівноправності та соціальної справедливості, а також підрив основ суспільної довіри до держави.

Доведено, що визначення суспільної небезпеки відповідного виду корупційного правопорушення, як і будь-якого кримінального правопорушення, має практичне значення. Обґрунтовано, що таке рівень суспільної небезпеки впливає на обрання конкретного виду покарання для особи, яка вчинила відповідне правопорушення. Аргументовано, що на рівень суспільної небезпеки кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України, справляє вплив особа правопорушника, обставини вчиненого правопорушення.

Автором проведено огляд окремих прикладів із судової практики в справах, які стосувалися притягнення до кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди службовою особою. На підставі проведеного огляду, зроблено висновок про окремі практичні аспекти суспільної небезпеки корупційного правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: криміналізація, неправомірна вигода, корупційне правопорушення, об'єктивна сторона, суспільна небезпека.

Pushkar Oleh. Public danger of acceptance of an offer, promise or obtaining an irregular benefit by an official person

The article is devoted to the study of the public danger of accepting an offer, promise or receiving an undue benefit by an official. The author substantiates the opinion that the criminalization of the offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine is directly related to a significant increase in the public danger of this corruption offense.

The public danger of accepting an offer, promise, and obtaining an illegal benefit by an official is characterized as an integral component of the objective side of this corruption offense. The content is outlined and specifically defined manifestations of public danger of corruption offenses in general and the criminal offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine, in particular.

It is substantiated that one of the manifestations of the social danger of accepting an offer, promise and receiving an undue benefit by an official is the leveling of the democratic principles of equality and social justice, as well as the undermining of the foundations of public trust in the state.

It is proved that the determination of the public danger of the corresponding type of corruption offense, as well as any criminal offense, is of practical importance. It is substantiated that this level of social danger affects the

choice of a specific type of punishment for a person who has committed a relevant offense. It is argued that the level of public danger of a criminal offense provided for by Article 368 of the Criminal Code of Ukraine is influenced by the person of the offender and the circumstances of the offense committed.

The author reviewed individual examples from court practice in cases involving criminal liability for accepting an offer, promise, and receiving an illegal benefit by an official. On the basis of the conducted review, a conclusion was made about certain practical aspects of the public danger of the corruption offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *criminalization, unlawful benefit, corruption offence, objective side, public danger.*

Вступ. Як вбачається зі змісту ст. 11 Кримінального кодексу України (далі – КК України) обов'язковою ознакою кримінального правопорушення, передбаченого цим кодексом, є його суспільна небезпечність [1]. У свою чергу з теорії кримінального права відомо, що суспільна небезпечність протиправного діяння є елементом об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Крім того, як обґрунтовано стверджують деякі науковці, саме тоді, коли певне діяння набуває характеру суспільно небезпечного, це стає підставою для його криміналізації (від французької «criminalisation» та латинської «criminalis») [2, с. 29], тобто визнання таким, що є підставою для притягнення за його вчинення до кримінальної відповідальності.

Таким чином, дослідження ознак суспільної небезпеки корупційного правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, дає можливість визначити обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу цього правопорушення.

Метою статті є окреслення змісту суспільної небезпеки прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди службовою особою. Для досягнення цієї мети виконані такі завдання: 1) визначено поняття та зміст суспільної небезпеки кримінального правопорушення як елементу об'єктивної сторони складу такого правопорушення; 2) охарактеризувати суспільну небезпеку корупційних правопорушень у цілому та правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України зокрема; 3) провести огляд судової практики щодо притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення корупційного правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, та визначити на цій підставі практичне значення та зміст суспільної небезпеки цього правопорушення.

Матеріали та метод. Окремі аспекти визначення суспільної небезпеки корупційних правопорушень вивчали такі науковці, як Д. С. Арсентьев, М. Б. Желік, В. М. Кабаєв, Д. О. Колодін, О. Д. Ярошенко та ін. Разом з тим, наявні наукові роботи є фрагментарними та потребують актуалізації з урахуванням сучасної судової практики та здобутків науки кримінального права. З огляду на це, дослідження питань суспільної небезпеки прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди службовою особою є актуальним напрямком сучасної науки кримінального права.

Під час написання цього дослідження використовувалися загально-наукові та спеціально-галузеві методи наукового пізнання. Зокрема, методи аналізу та синтезу, а також індукції та дедукції покладено в основу з'ясування поняття, змісту та значення суспільної небезпеки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України. Завдяки цим методам вдалося встановити, що суспільна небезпека є обов'язковим елементом об'єктивної сторони будь-якого правопорушення, а суспільна небезпека прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди службовою особою полягає у тому, що вказане правопорушення підриває основи встановленого порядку реалізації публічно-владних повноважень, посягає на встановлений правовий порядок у державі.

Результати. У теорії кримінального права об'єктивна сторона кримінального правопорушення визначається як зовнішній вираз суспільно небезпечної поведінки кримінального правопорушника, який надає можливість визначити тяжкість кримінального правопорушення [3, с. 316].

Інакше кажучи, саме характеристики суб'єкта правопорушника впливають на сту-

пень суспільної небезпеки, а тому саме останній є підставою для визначення тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

При цьому до ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення традиційно відносять: суспільно-небезпечну дію або бездіяльність особи, суспільно-небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками, спосіб, час, місце, обстановка, засоби вчинення кримінального правопорушення. При цьому, на думку Д. О. Колодіна, суспільно небезпечна дія має два аспекти: перший аспект виражається в тому, що суспільна небезпечність є зовнішнім втіленням суспільно небезпечної волі суб'єкта, а по-друге, є наслідком тієї шкоди, якої було завдано [4, с. 354, с. 355].

Отже, суспільна небезпечність кримінального правопорушення тісно пов'язана, як із суб'єктом його вчинення, так і з наслідками відповідного протиправного діяння.

Разом з тим, суспільна небезпечність є оціночним поняття, про що справедливо зазначають деякі науковці. Зокрема, на думку О. Узунової та Є. Арт'юмова, критерієм оцінки суспільної небезпечності та ступеня такої небезпечності виступають об'єктивні й суб'єктивні ознаки злочину: об'єкт, на який посягає злочин, наслідки, спосіб учинення злочину, форма вини, мотив і мета та ін.; тільки оцінка всієї їх сукупності може розкрити об'єктивну, реальну небезпечність злочину – тяжкість [5, с. 147].

Погоджуючи з науковцями, варто також зауважити, що оскільки кримінальне правопорушення, визначене ст. 368 КК України, відноситься до корупційного, відповідно його суспільна небезпека є похідною від суспільної небезпеки корупції як негативного правового явища сучасної реальності.

Один із суддів Вищого антикорупційного суду України, висловив слушну думку про те, що корупція становить загрозу не лише розвитку держави та стабільності й безпеці суспільства, а й сприяє підриву її демократичних інститутів та цінностей; поширення корупції має вкрай негативний вплив на формування і діяльність органів державної влади, підри-

ває довіру громадян до них, зводить нанівець принцип верховенства права та руйнує засади моралі та почуття справедливості в суспільстві; корупція становить загрозу її демократичному розвитку, конституційному ладу, підриває авторитет України на міжнародній арені, створюючи тим самим безпосередню загрозу національній безпеці [6].

Таким чином, суспільна небезпека корупції не викликає сумнівів. Водночас, з огляду на те, що її прояви набувають усе більше різноманітних форм вираження, що пов'язано також з розвитком інформаційних технологій, відповідно, криміналізація прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди службовою особою свідчить про зростання суспільної небезпеки саме від цієї форми прояву корупції, предмет якої є суттєво ширшим за хабарництво.

Д. С. Арсент'єв, досліджуючи окремі ознаки об'єктивної сторони деяких корупційних правопорушень, зазначає, що неправомірна вигода, яка є метою зловживання влади або службовим становищем, може полягати як у наданні та отриманні матеріальної вигоди, так і інших привілеїв, які зокрема також можуть полягати в отриманні та наданні певних послуг особі, яка зловживає владою або службовим становищем [3, с. 317].

З огляду на те, що вчинення службовою особою неправомірних дій на користь іншої особи, яка обіцяє надати, фактично надає або з якою укладено домовленість про надання неправомірної вигоди у матеріальній або нематеріальній формі, або на користь третьої особи, посягає на встановлений порядок публічного управління, законодавець запровадив більш суворі норми, включивши до об'єктивної сторони завершеного кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, також прийняття пропозиції та прийняття обіцянки, а не лише фактичне отримання такої вигоди.

При цьому суспільно небезпечним вказане діяння робить саме те, що суб'єктом його вчинення є службова особа, оскільки саме протиправне використання службового становища в інтересах іншої особи (вигодонадавача) ста-

вить під загрозу встановлені основи публічного управління.

Як зазначає з цього приводу О. Д. Ярошенко, оскільки обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складів корупційних правопорушень є вчинення діянь саме у зв'язку із вчиненням чи невчиненням службовою особою в інтересах того, хто надає (пропонує) неправомірну вигоду, або в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, відповідно вказане й становить суспільну небезпеку та свідчить про те, що відповідне протиправне діяння, у якій би формі воно не виражалось, становить суспільну небезпеку [7, с. 10].

Позаяк, можна констатувати, що сама готовність службової особи, не залежно від того, чи мало місце фактичне одержання такою особою неправомірної вигоди або тільки планування її одержати, використати своє службове становище в інтересах іншої особи, вчинивши будь-які дії, які входять у коло її повноважень. Саме це відрізняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 368 КК України, від інших видів корупційних правопорушень, зокрема від зловживання службовим становищем.

Хоча фактично всі види корупційних правопорушень мають негативні наслідки у форму суспільної небезпеки, що виражається, зокрема у посяганні на встановлений порядок здійснення державного або іншого публічного управління, проте саме прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою набуває форми завершеного правопорушення та спричиняє негативні наслідки, незалежно від того, чи здійснила службова особа фактично дії в інтересах іншої особи та, чи отримала вона фактично неправомірну вигоду.

На це обґрунтовано звертають увагу деякі науковці, вказуючи, що кримінальна відповідальність за одержання неправомірної вигоди настає тільки за умови, якщо службова особа одержала її за вчинення чи невчинення дій в інтересах того, пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи з використанням наданої їй влади чи службо-

вого становища. Проте, фактичне виконання або невиконання дій службовою особою з використанням наданої влади чи службового становища в інтересах іншої особи знаходиться поза межами об'єктивної сторони злочину [8, с. 406].

Таким чином, оцінювати ступень суспільної небезпеки кримінального правопорушення, яке кваліфікується за ч. 1 ст. 368 КК України (простий склад злочину), необхідно з урахуванням: по-перше, розміру (обсягу) неправомірної вигоди (її грошового еквіваленту), що стала предметом обіцянки, пропозиції або фактичного одержання; по-друге, серйозністю наслідків вчинених службовою особою дій на користь іншої особи взамін за таку вигоду. При цьому на оцінювання рівня суспільної небезпеки відповідного правопорушення не справляє впливу те, чи була відповідна неправомірна вигода одержана, обіцяна або домовлена.

Як зазначає з цього приводу М. Б. Желік, кримінальні правопорушення, які полягають у прийнятті пропозиції чи обіцянки одержати неправомірну вигоду, а також проханні надати таку вигоду чи пропозицію, чи в обіцянці здійснити вплив за надання неправомірної вигоди, є правопорушеннями з усіченим складом та визнаються закінченими вже на початок виконання суспільно небезпечного діяння. На думку вченої, це свідчить про поширеність відповідних злочинних посягань та їх суспільну небезпеку, оскільки така форма прояву корупції підриває соціальну справедливість, порушує конституційні права громадян та перешкоджає економічному розвитку суспільства. [9, с. 6, с. 24].

Разом з тим, якщо кримінальне правопорушення кваліфікується за ч. 3 або ч. 4 ст. 368 КК України, як правопорушення, кваліфікуючою ознакою якого є його вчинення службовою особою, що займає відповідальне або особливо відповідальне становище, то суспільна небезпечність цього правопорушення підвищується. Те ж саме стосується такої кваліфікуючої ознаки, як значний, великий та особливо великий розмір неправомірної вигоди.

Тобто, незалежно від того, чи мало місце фактичне отримання службовою особою

неправомірної вигоди (за таких умов, не виникає труднощів при визначенні її розміру або майнового еквіваленту), під час розкриття відповідного правопорушення має бути чітко встановлено розмір (обсяг, еквівалент) обіцяної або домовленої вигоди, що на практиці може викликати деякі труднощі.

За таких умов, як вважає Д. С. Арсентьев, оцінка ступеню суспільної небезпечності, а також обсягу шкоди та наслідків впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення за відповідною частиною ст. 368 КК України. Науковець також зауважує, що з урахуванням того, що більшість «службових» протиправних діянь відносяться до категорії корупційних кримінальних правопорушень, в національному кримінальному законодавстві доцільно не тільки унормувати підходи до чіткого формулювання наслідків таких правопорушень, а і безпосередньо переглянути зміст поняття «неправомірна вигода» [3, с. 317].

Розкриваючи власне зміст суспільної небезпечності деяких корупційних правопорушень, деякі науковці зазначають, що останні проявляється в заподіянні чи блокуванні нормальної, тобто такої, яка відповідає вимогам нормативно-правових актів, діяльності державних органів влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від організаційно-правової форми, а також заподіяння шкоди авторитету та діловій репутації вищевказаних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій [2, с. 38].

При цьому деякі науковці зазначають, що на суспільну небезпечність, крім перелічених вище факторів, також впливає те, чи було службовою особою обіцяно або фактично вчинено взамін за неправомірну вигоду правомірні або неправомірні дії.

Зокрема, на думку деяких вчених, суспільна небезпечність «отримання неправомірної вигоди» за правомірні дії значно нижча, ніж суспільна небезпечність «отримання неправомірної вигоди» за неправомірні дії, що має бути враховано як законодавцем при криміналізації зазначених діянь, так і суддями при визначенні міри відповідальності [5, с. 148].

З таким підходом, беззаперечно, можна погодитися, проте, з огляду на те, що суспільна небезпека від правомірних дій службової особи за одержання, обіцянку чи домовленість надати таку вигоду залишається, відповідно кримінальна відповідальність настає навіть за таку правомірну дію.

Одним із прикладів із судової практики є Вирок Вищого антикорупційного суду України від 27 березня 2023 р., винесений у справі № 729/1248/18. Розглянувши цю справу, Суд вказав, що висловлюючи прохання та отримуючи неправомірну вигоду від особи, обвинувачений, який за посадою був суддею, усвідомлював суспільно небезпечний характер вчинюваних ним дій, передбачав їх протиправні наслідки, а також бажав їх настання, тобто вчинив кримінальне правопорушення із прямим умислом.

При визначенні основного покарання у виді позбавлення волі суд врахував вік обвинуваченого, відсутність судимостей, як обставини, що істотно знижують його суспільну небезпечність [10].

Проте з такою думкою не погодився один із суддів, що входив до колегії Вищого антикорупційного суду, виклавши свої міркування з цього приводу в Окремій думці. Зокрема, суддя зазначив, що обвинувачений вчинив закінчений умисний корупційний злочин, суспільна небезпечність якого полягає в посяганні на суспільні відносини, що забезпечують правильну (належну) діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних чи комунальних підприємств, установ чи організацій, а також їх службових осіб, у частині їх непідкупності та фінансування виключно у порядку, встановленому законодавством.

Суспільна небезпечність вчиненого злочину, як зазначив суддя, також полягає у тому, що він вчинений особою, яка має статус судді та, в силу законодавства України, навпаки, повинна була запобігати вчиненню корупційних правопорушень. Отже діями обвинуваченого завдано непоправну шкоду авторитету державної влади, зокрема її судовій гілці [6].

Видається, що наведена в Окремії думці позиція судді Вищого антикорупційного суду, є справедливою, оскільки у Вироку цей суд врахував вік особи обвинуваченого та відсутність у нього раніше вчинених правопорушень, проте вказані характеристики не знижують рівня суспільної небезпеки з урахуванням того, що ця службова особа є суддею, а отже, наслідки вчиненого нею корупційного правопорушення підривають авторитет судової системи та системи правосуддя загалом.

Висновки. Отже, суспільна небезпека прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою є похідною від суспільної небезпеки корупції як явища об'єктивної сучасності. При цьому суспільна небезпека корупції виражається в підриві демократичних засад суспільства, рів-

ноправності та встановленого порядку здійснення публічного управління, а також у посяганні на довіру до держави та її інститутів.

Водночас, на рівень суспільної небезпеки прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою впливають такі об'єктивні фактори: суб'єкт вчинення цього правопорушення (якщо така службова особа належить до осіб, що займають відповідальне або особливо відповідальне становище, то суспільна небезпека підвищується); фактичне вчинення або не вчинення з використанням свого службового становища певної дії в інтересах іншої особи; те, чи були вчинені службовою особою в інтересах того, хто надає, обіцяє та домовляється надати неправомірну вигоду, правомірними або неправомірними; розміру (обсягу, еквіваленту) неправомірної вигоди.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України. Документ 2341-III, редакція від 15.04.2023, підстава – 3000-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Гузоватий О. І., Титаренко О. О. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні та деяких зарубіжних країнах : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 260 с.
3. Арсентьев Д. С. Окремі ознаки об'єктивної сторони зловживання владою або службовим становищем. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 316–322.
4. Колодін Д. О. Окремі питання об'єктивної сторони складу провокації підкупу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 354–356.
5. Узунова О., Артёмов Є. Аналіз статті 368 Кримінального кодексу України на відповідність вимогам юридичної техніки, гуманності й верховенства права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 141–150.
6. Окрема думка на Вирок Вищого антикорупційного суду України від 27 березня 2023 року у справі № 729/1248/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110126889>.
7. Ярошенко О. Д. Кримінальна відповідальність за пропозицію та надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України). Автореф. дис. канд. юр. наук. Київ, 2014. 22 с.
8. Кабаєв В. М. Особливості об'єктивних ознак злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 404–409.
9. Желік М. Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика. Дис. ... канд. юр. наук. Львів, 2018. 258 с.
10. Вирок Вищого антикорупційного суду України від 27 березня 2023 року у справі № 729/1248/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109801337>.

References:

1. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny. Dokument 2341-III, redaktsiya vid 15.04.2023, pidstava – 3000-IX [Criminal Code of Ukraine. Document 2341-III, edition dated 04.15.2023, basis – 3000-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
2. Huzovaty, O.I., & Tytarenko, O.O. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne zbahachennia v Ukraini ta deiakykh zarubizhnykh krainakh [Criminal responsibility for illegal enrichment in Ukraine and some foreign countries]. *Monohrafiia (Monograph)*, 260 [in Ukrainian].
3. Arsentiev, D.S. (2022). Okremi oznaky obiektyvnoi storony zlovzhvannia vladoiu abo sluzhbovym stanovyshchem [Separate signs of the objective side of abuse of power or official position]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and public administration*, 3, 316–322 [in Ukrainian].

4. Kolodin, D.O. (2022). Okremi pytannia obiektyvnoi storony skladu provokatsii pidkupu [Separate issues of the objective side of the composition of bribery provocation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 1, 354–356 [in Ukrainian].
5. Uzunova, O., & Artomov, Ye. (2015). Analiz statti 368 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy na vidpovidnist vymoham yurydychnoi tekhniky, humannosti y verkhovenstva prava [Analysis of Article 368 of the Criminal Code of Ukraine for compliance with the requirements of legal technique, humanity and the rule of law]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1, 80, 141–150 [in Ukrainian].
6. Okrema dumka na Vyroky Vyshechoho antykoruptsiinoho sudu Ukrainy vid 27 bereznia 2023 roku u spravi № 729/1248/18 [Separate opinion on the Verdict of the Higher Anti-Corruption Court of Ukraine dated March 27, 2023 in case No. 729/1248/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110126889> [in Ukrainian].
7. Iaroshenko, O.D. (2014). Kryminalna vidpovidalnist za propozytsiiu ta nadannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovii osobi (st. 369 KK Ukrainy) [Criminal responsibility for offering and providing an unlawful benefit to an official (Article 369 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. 22 p. [in Ukrainian].
8. Kabaiev, V.M. (2020). Osoblyvosti obiektyvnykh oznak zlochyniv, vchynenykh sluzhbovymy osobamy, yaki zaimaiut osoblyvo vidpovidalne stanovyshe [Peculiarities of objective signs of crimes committed by officials who occupy a particularly responsible position]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 404–409 [in Ukrainian].
9. Zhelik, M.B. (2018). Pryiniattia propozytsii, obitsianky abo oderzhannia nepravomirnoi vyhody: kryminalno-pravova kharakterystyka [Acceptance of an offer, promise or receipt of an unlawful benefit: criminal law characteristics]. *Candidate's thesis*. 258 p. [in Ukrainian].
10. Vyroky Vyshechoho antykoruptsiinoho sudu Ukrainy vid 27 bereznia 2023 roku u spravi № 729/1248/18 [Verdict of the Higher Anti-Corruption Court of Ukraine dated March 27, 2023 in case No. 729/1248/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109801337> [in Ukrainian].

УДК 343.1:343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-8>

Рішко Василь Васильович,

здобувач ступеня доктора філософії з галузі 08 «Право»
кафедри оперативного-розшукової діяльності,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-8765-7477>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглянуто особливості протидії злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми, в умовах воєнного стану. Для досягнення зазначеної мети використано діалектичний, статистичний, системно-структурний та формально-логічний методи. Підкреслено, що у ході російсько-української війни з'явилась нова група ризику – вимушені переселенці або внутрішньо переміщені особи із зони бойових дій. З початку вторгнення РФ в Україну підрозділи міграційної поліції налагодили співпрацю з європейськими партнерами, зокрема Департаментом міграційної поліції під егідою Європолу спільно з правоохоронними органами країн Євросоюзу створено міжнародну інформаційну платформу в режимі 24/7. У рамках співпраці з європейськими поліцейськими проведені операції щодо протидії торгівлі дітьми, жебракуванню, сексуальній та трудовій експлуатації. У Нідерландах проведено день спільних дій EMPACT, який націлений на злочинні мережі, що використовують веб-сайти та платформи соціальних мереж для вербування жертв з метою сексуальної експлуатації. Зазначається, що спільні зусилля правоохоронних органів у моніторингу платформ, які можуть пропонувати сексуальні послуги, вербування та переховування чи транспортування жертв, сприяють боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми. Підкреслено, що важливе значення у підготовці працівників оперативних підрозділів Національної поліції до протидії злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми, та іншим злочинам загальнокримінальної спрямованості набуває питання розвитку компетентностей працівників поліції для ефективного забезпечення їх професійної діяльності в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови економіки України. Набуття цих компетентностей можливе лише за умови отримання здобувачами вищої освіти знань, умінь та навичок під час навчального процесу у закладах вищої освіти та закріплення їх під час практики і стажування в практичних підрозділах Національної поліції.

Ключові слова: торгівля людьми, вимушені переселенці, групи ризику, хакатон, злочинні мережі, компетентності.

Rishko Vasyly. Use of the latest technologies in the combat crimes related to human trafficking, under the conditions of the state of martial

The article examines the specifics of combating crimes related to human trafficking under martial law. Dialectical, statistical, system-structural and formal-logical methods were used to achieve the specified goal. It is emphasized that during the Russian-Ukrainian war, a new risk group appeared – forced migrants or internally displaced persons from the war zone. Since the beginning of the invasion of the Russian Federation into Ukraine, the units of the migration police established cooperation with European partners, in particular, the Migration Police Department under the auspices of Europol, together with the law enforcement agencies of the European Union countries, created an international information platform in a 24/7 mode. As part of cooperation with European partners, operations were carried out to combat child trafficking, begging, sexual and labor exploitation. The Netherlands hosted an EMPACT day of joint action targeting criminal networks that use websites and social media platforms to recruit victims for sexual exploitation. It is noted that the joint efforts of law enforcement agencies in monitoring platforms that may offer sexual services, recruitment, and hiding or transporting victims contribute to criminal intelligence. It is emphasized that the issue of developing the competences of police officers to effectively ensure their professional activities in the conditions of martial law and the post-war reconstruction of Ukraine's economy is of great importance in the preparation of employees of operational units of the National Police to combat crimes related to human trafficking and other crimes of a general criminal nature. Acquiring these competencies is possible only if students of higher education acquire knowledge, skills and abilities during the educational process at a higher education institution and consolidate them during practice and internships in practical units of the National Police.

Key words: human trafficking, forced migrants, risk groups, hackathon, criminal networks, competences.

Вступ. В умовах воєнного стану ризик потрапляння в ситуацію торгівлі людьми, як всередині України, так і за її межами став ще більшим, ніж в мирний час. Якщо раніше поняття «торгівля людьми» охоплювало здебільшого сексуальне рабство, то сьогодні воно увібрало широкий спектр форм: від трудової експлуатації до нелегальної трансплантації органів. Крім того, у ході російсько-української війни з'явилась нова група ризику – вимушені переселенці або внутрішньо переміщені особи із зони бойових дій. Усього з початку війни з України за кордон виїхало понад 11,5 млн українських громадян. Водночас в Україні офіційно зареєстровано 4 867 106 внутрішньо переміщених осіб, а за міжнародними оцінками кількість внутрішніх переселенців перевищує 7 млн громадян. Крім того, станом на 05.12.2023 р. депортовано до рф 19 546 дітей, повернуто всього 387 дітей [1]. Більшість біженців, за даними урядів країн, вирушили до Польщі (більше 4 млн) та Румунії (понад 619 тис.), Угорщина прийняла 814 тис. осіб, Молдова – понад 448 тис. осіб, Словаччина – 525 тис. осіб. При цьому на територію рф виїхало 1,3 млн людей, а до білорусі – 16 тисяч. За даними ООН, усього понад 14 млн українців були змушені покинути свої домівки через російську агресію. Також в ООН повідомили, що з 28 лютого 2023 року в Україну повернулося майже 3 млн людей [2].

За цих умов працівники Національної поліції протидіють непоодиноким спробам шахраїв обдурити людей, які евакуюються з прифронтових районів і є особливо вразливими, оскільки прагнуть знайти нове житло і роботу. Для захисту вимушених переселенців та громадян України, які виїхали за кордон, працівники міграційної поліції проводять просвітницькі кампанії і обмінюються інформацією з правоохоронними органами європейських країн.

Крім того, поліція одразу після звільнення заходить на деокуповані території для захисту жителів від зловмисників. Адже ми маємо справу зі злочинцями, які досі залишаються на деокупованих територіях у Харківській

та Херсонській областях, і поліцейські допомагають людям почуватися максимально безпечно. Водночас правоохоронці ідентифікують ймовірних колаборантів та беруть активну участь у документуванні воєнних злочинів, скоєних на територіях, тимчасово окупованих російськими військами [1].

Метою статті є визначення особливостей протидії злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми, в умовах воєнного стану.

Матеріали та методи. Окремі аспекти діяльності правоохоронних органів щодо протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з торгівлею людьми, розглядали у своїх працях Н. М. Ахтирська, К. Л. Бугайчук, В. І. Василичук, Т. І. Возна, А. Ф. Возний, А. І. Волкова, Т. А. Денисова, О. М. Ємець, В. О. Іващенко, О. В. Кушнір, В. В. Максимов, О. В. Манжай, В. В. Матвійчук, А. В. Мовчан, А. А. Небитов, Д. Й. Никифорчук, А. М. Орлеан, В. В. Поливода, В. В. Пясковський, Є. Д. Скулиш, П. Холмс, С. С. Чернявський, Д. В. Швець та інші науковці.

Однак у свої працях, ними не достатньо уваги приділено протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з торгівлею людьми, в умовах воєнного стану.

При проведенні дослідження нами використано як загальнонаукові методи пізнання, так і спеціальні. Зокрема, для досягнення зазначеної мети використано діалектичний, статистичний, системно-структурний та формально-логічний методи.

Результати. Як зазначає В. І. Дубина, ефективна протидія злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми, потребує належної взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції з іншими суб'єктами протидії таким злочинам і неможлива без вивчення та врахування правових, організаційних і тактичних чинників функціонування оперативних підрозділів [3, с. 241].

Відтак, зважаючи на існуючі загрози торгівлі людьми, підрозділи Департаменту міграційної поліції налагодили співпрацю з європейськими партнерами, зокрема під егідою Європолу спільно з правоохоронними органами країн Євросоюзу створено міжнародну

інформаційну платформу в режимі 24/7, призначену для проведення спільних перевірок за ознаками можливих фактів торгівлі людьми. Основною метою створення зазначеної платформи є запобігання трафікінгу українських біженців, спільне оперативне реагування на повідомлення щодо можливих фактів торгівлі людьми та взаємодія під час ідентифікації жертв торгівлі людьми [4].

Натомість, з метою підвищення рівня професійної підготовки працівників міграційної поліції, налагодження взаємодії між усіма суб'єктами протидії торгівлі людьми, а також проведення інформаційної кампанії серед населення, у Львівському державному університеті внутрішніх справ було підписано Комплексну профілактичну програму міжвідомчої взаємодії у сфері протидії торгівлі людьми, розроблену у рамках договору про співпрацю, укладеного між ЛьвДУВС, Департаментом міграційної поліції та Департаментом соціального захисту населення Львівської обласної державної адміністрації [5].

Як свідчать результати проведеного дослідження, серед виявлених жертв торгівлі людьми є люди різної статі, віку, соціального походження, статку. Водночас існують певні групи ризику, які об'єднують особливо вразливих людей, стосовно яких існує висока ймовірність, що вони можуть стати об'єктами цього злочину. Насамперед до цієї категорії слід віднести представників соціально незахищених і неблагополучних верств населення, які знаходяться у складних життєвих обставинах, зокрема: членів багатодітних родин та малозабезпечених сімей; людей з особливими потребами; самотніх людей похилого віку; одиноких матерів; жертв насильства в сім'ї; сиріт, дітей, що позбавлені опіки та піклування, «дітей вулиці»; безробітних працездатного віку; безпритульних.

Працівники міграційної поліції спільно з координатором протидії торгівлі людьми ОБСЄ та Міжнародною організацією «А21 Україна» проводять роз'яснювальну кампанію серед громадян, які виїжджають за кордон. Зокрема, за допомогою чат-боту «Залишайся в безпеці» @stay_in_safe_ua у

месенджері «Telegram» наші співвітчизники можуть дізнатися про ризики торгівлі людьми, правила безпечного працевлаштування, контакти установ, що надають допомогу в Україні та за кордоном, форми торгівлі людьми та законодавство.

Крім того, Україна плідно співпрацює з Міжнародною організацією міграції та іншими партнерами, аби вживати превентивні заходи для протидії торгівлі людьми, зокрема, проводить систематичні інформаційні кампанії на пунктах пропуску на кордоні, здійснює розсилку sms українцям на території європейських країн, створює чат-боти тощо.

У рамках співпраці з європейськими партнерами працівниками міграційної поліції вже проведені операції щодо протидії торгівлі дітьми, жебракуванню, сексуальній та трудовій експлуатації. За результатами проведення цих операцій було отримано 50 повідомлень про злочини, пов'язані з торгівлею людьми, водночас лише за шести такими фактами відкриті кримінальні провадження. Зокрема у Тернопільській області було затримано членів ОЗГ, які відправили до Польщі у сексуальне рабство чотирьох дівчат. Наразі потерпілих врятовано і повернуто додому. На Київщині ліквідовано дві ОЗГ, які переправили до Туреччини 30 дівчат у сексуальне рабство. У Хмельницькій області викрито злочинців, які примушували дітей до жебракування, а у Дніпропетровській області – примушували до трудової експлуатації [6].

Як встановили працівники Управління міграційної поліції спільно з Управлінням кримінального аналізу Головного управління Національної поліції (ГУНП) у Львівській області, 43-річний мешканець Стрийського району обіцяв вимушеним переселенцям створити належні умови для проживання та забезпечити оплату праці. Проте, насправді, роботодавець своїх обіцянок не виконав та за роботу на фермі заробітну плату працівникам не платив, а лише надав їм місце для проживання з неналежними умовами та періодично забезпечував продуктами харчування. Слідчі слідчого управління ГУНП, за процесуального керівництва Львівської обласної про-

куратури, повідомили фермеру про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.2 ст.149 КК України [7].

Натомість у листопаді 2023 року слідчими Головного слідчого управління спільно з Департаментом міграційної поліції за процесуального керівництва Офісу Генерального прокурора закінчено досудове розслідування стосовно 55-річного педофіла з Київської області, який систематично брав дітей знайомою для сексуальної експлуатації за гроші. Зокрема, протягом двох років фігурант розбещував і гвалтував неповнолітню дівчинку, а над неповнолітнім хлопцем здійснював сексуальне насильство. Такі «послуги» своїх дітей матір, яка кожного разу добровільно передавала їх збоченцю, оцінювала в 100-200 грн. Крім того, обвинувачений фіксував акти розбещення, гвалтування та сексуального насильства стосовно дітей на мобільний телефон, а порно контент зберігав для задоволення власних сексуальних потреб. Обвинувальний акт стосовно фігуранта за обвинуваченням у торгівлі людьми, згвалтуванні, сексуальному насильстві, розбещенні неповнолітніх, а також виготовленні та зберіганні дитячої порнографії скеровано до суду. Обвинувальний акт проти матері за розбещення своїх малолітніх дітей та торгівлю ними для створення порно контенту, скеровано до суду в травні 2023 року [8].

За даними різних міжнародних організацій, кількість переміщених дітей складає понад половину дитячого населення України. Більше ніж 2 млн дітей переїхали в сусідні країни як біженці та близько 3 млн дітей є внутрішньо переміщеними особами. Відтак, розроблений у партнерстві з американською компанією «Find My Parent» мобільний застосунок «Reunite Ukraine» сприяє пошуку дітей, з якими втрачено зв'язок, за допомогою технологій штучного інтелекту, а також возз'єднанню членів сімей, які були внутрішньо переміщені, змушені виїхати за межі України або незаконно депортовані до рф, білорусі чи тимчасово окупованих територій України [9].

З 18 по 22 вересня 2023 року в Нідерландах за підтримки Європолу було проведено загальноєвропейський онлайн-хакатон проти

торгівлі людьми ЕМРАСТ, в якому брали участь 85 експертів з різних правоохоронних органів ЄС з 26 країн. Організації, що займаються торгівлею людьми, стають все більш цифровими, а інтернет стає важливим джерелом злочинної діяльності в цій сфері. Торговці людьми використовують різні методи, щоб заманити вразливих людей і використовувати їх для отримання прибутку. Наприклад, вони все частіше використовують соціальні медіа та онлайн-платформи для вербування жертв для сексуальної та трудової експлуатації, а також для інших форм рабства. Вони використовують кілька підходів для вербування своїх жертв. Один з них – обман: торговці людьми обманюють жертв брехливими обіцянками кращого життя, освіти, роботи чи шлюбу. Іншим є фальшива пропозиція високооплачуваної роботи за кордоном, яка виявляється високоексплуатаційною роботою з дуже низькою оплатою або взагалі без неї. Торговці людьми також можуть пропонувати імміграційні послуги людям, які хочуть мігрувати, а потім скористатися їхньою вразливістю та експлуатувати їх, коли вони опиняться в чужій країні. Під час хакатону 2023 року учасники досліджували, як збирати оперативні розвіддані на рівні ЄС про веб-сайти та платформи соціальних мереж, де, ймовірно, відбувається вербування українських біженців. Дослідження відкритих джерел показало, що торговці людьми справді використовують найпопулярніші соціальні медіа-платформи, а також додатки для знайомств і форуми для відгуків. Спроби вербування також часто відбуваються в групах спільнот у соціальних мережах, які створюються на основі географічного походження тих, хто шукає послуги та країни призначення [10].

Натомість використання груп у соціальних мережах, в яких публікуються запити та пропозиції щодо підтримки, є ідеальним джерелом інформації для торговців людьми. Адже платформи соціальних мереж часто містять детальну інформацію про біженців та їхніх дітей, тому злочинці можуть використовувати ці платформи для виявлення та зв'язку з потенційними жертвами. Інша небезпека

полягає в тому, що злочинці також можуть бути присутні на прийомі біженців в центрах їх розміщення як псевдоволонтери.

Потенційними жертвами торговців людьми є, насамперед, жінки, діти, літні особи, інваліди та інші вразливі категорії. Серед них неповнолітні без супроводу, сироти війни, неповнолітні, які подорожують з опікунами (крім батьків), для яких неможлива ретельна перевірка. Жінки можуть стати жертвами сексуальної експлуатації, незаконних програм сурогатного материнства, примусового жебрацтва або залучення до злочинності. Діти можуть бути об'єктами сексуальної експлуатації, незаконного усиновлення чи можуть бути примушені злочинцями до жебрацтва та злочинності. Літні та інші вразливі категорії можуть бути змушені жебракувати або бути використані в схемах шахрайства.

Водночас інтернет і торгівля людьми взаємопов'язані. Багато платформ соціальних медіа, додатків для знайомств і приватних груп в інтернеті використовуються торговцями людьми з метою сексуальної або трудової експлуатації. Ці особи намагаються ввести в оману правоохоронні органи й уникнути відповідальності. Натомість спільні зусилля правоохоронних органів у моніторингу платформ, які можуть пропонувати сексуальні послуги, вербування та переховування чи транспортування жертв торгівлі людьми, сприяють боротьбі з торгівлею людьми. Кращому виявленню цього злочинного середовища та новим розслідуванням також сприяють міжнародна співпраця, обмін знаннями, досвідом і технологіями.

Крім того, слід зазначити, що важливе значення у підготовці працівників оперативних підрозділів Національної поліції до протидії злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми, та іншим злочинам загальнокримінальної спрямованості набуває питання розвитку компетентностей працівників поліції для ефективного забезпечення їх професійної діяльності в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови економіки України.

Зокрема, відповідно до вимог Стандарту вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, з галузі знань

26 «Цивільна безпека», зі спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність», затвердженої наказом МОН України від 30.04.2020 № 578, курсанти закладів вищої освіти МВС повинні мати наступні спеціальні (фахові, предметні) компетентності:

– здатність забезпечувати законність та правопорядок, безпеку особистості та суспільства, протидіяти нелегальній (незаконній) міграції, тероризму та торгівлі людьми;

– здатність систематизувати закономірності злочинності, визначати особу злочинця, причини і умови злочинності та її окремих видів, реалізовувати напрями і заходи її запобігання;

– здатність до використання технічних приладів та спеціальних засобів, інформаційно-пошукових систем та баз даних;

– здатність до застосування спеціальної техніки, спеціальних, оперативних та оперативно-технічних засобів, здійснення оперативно-розшукової діяльності;

– здатність забезпечувати кібербезпеку, економічну та інформаційну безпеку держави, об'єктів критичної інфраструктури;

– здатність вживати заходів з метою запобігання, виявлення та припинення адміністративних і кримінальних правопорушень, заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб та публічній безпеці [11].

Зрозуміло, що набуття цих компетентностей можливе лише за умови отримання здобувачами вищої освіти знань, умінь та навичок під час освітнього процесу в закладі вищої освіти та закріплення їх під час практики і стажування в практичних підрозділах Національної поліції.

Висновки. Ураховуючи нагальну потребу в удосконаленні правоохоронної діяльності та розвитку компетентностей працівників Національної поліції, для ефективного забезпечення їх професійної діяльності в умовах воєнного стану і післявоєнної відбудови економіки України, необхідно:

1. Запровадити передовий досвід діяльності правоохоронних органів зарубіжних країн, міжнародних поліцейських організацій Інтерпол та Європол стосовно боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми,

та іншими злочинами загальнокримінальної спрямованості, у навчальний процес закладів вищої освіти МВС та практичну діяльність оперативних підрозділів Національної поліції.

2. Удосконалити систему координації та взаємодії закладів вищої освіти МВС та структур-

них підрозділів Національної поліції під час проходження курсантами практики та стажування в практичних підрозділах ГУНП, спільного проведення бінарних занять науково-педагогічними працівниками закладів вищої освіти та практичними працівниками ГУНП.

Список використаних джерел:

1. «Від початку війни рівень злочинності в Україні знизився», – Ігор Клименко в інтерв'ю Reuters. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/vid-pochatku-viiny-riven-zlochynnosti-v-ukraini-znyzyvsia-ihorklymenko-v-interviu-reuters>

2. Скільки українців були змушені втекти з країни через війну: в ООН назвали нові дані URL: <https://vsviti.com.ua/news/139015>

3. Дубина В. І. Запобігання торгівлі людьми оперативними підрозділами Національної поліції України. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. № 1 (11). 2016. С. 240–249. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1349/2/20.pdf>

4. Міграційна поліція під егідою ЄВРОПОЛ створює міжнародну інформаційну платформу для запобігання торгівлі людьми серед українських біженців. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/torgivlyalyudmi/migracijnapolicziya-pid-egidoju-Jevropol-stvoryuje-mizhnarodnu-informacijnuplatformu-dlya-zapobigannya-torgivli-lyudmi-sered-ukrajinskix-bizhencziv/>

5. ЛьвДУВС розробив Комплексну профілактичну програму міжвідомчої взаємодії у сфері протидії торгівлі людьми. URL: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/new-ua/lvduvs-rozrobyv-kompleksnu-profilaktychnu-prohramu-mizhvidomchoi-vzaiemodii-u-sferi-protydii-torhivli-liudmy.html>

6. У Євросоюзі за участю України проведено 4 глобальних операції щодо протидії торгівлі людьми, жебракуванню та експлуатації – Нацполіція. URL: <https://mediacenter.org.ua/uk/u-yevrosoyuzi-zachastyu-ukrayini-provedeno-4-globalnih-operatsiyi-shhodo-protidii-torgivli-lyudmi-zhebrakuvannyu-ta-ekspluatatsiyi-natspolitsiya/>

7. На Львівщині правоохоронці повідомили фермеру про підозру в експлуатації людей URL: <https://www.npu.gov.ua/news/na-lvivshchyni-pravookhorontsi-povidomyly-fermeru-pro-pidozru-v-ekspluatatsii-liudei>

8. Систематично брав дітей знайомої для сексуальної експлуатації за гроші: слідчі Нацполіції скерували до суду обвинувальний акт проти педофіла з Київщини URL: <https://www.npu.gov.ua/news/systematychno-brav-ditei-znaiomoi-dlia-seksualnoi-ekspluatatsii-za-hroshi-slidchi-natspolitsii-skeruvaly-dosudu-obvynuvanyi-akt-protu-pedofila-z-kyivshchyny>

9. «Возз'єднати Україну»: Нацполіція запустила новий мобільний додаток із пошуку зниклих дітей. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/vozziednaty-ukrainu-natspolitsiia-zapustyla-novy-mobilnyi-dodatok-iz-poshuku-znyklykh-ditei>

10. Цільовий: торговці людьми, які заманюють жертв в Інтернеті. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/targeted-human-traffickers-luring-victims-online>

11. Стандарт вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, з галузі знань 26 «Цивільна безпека», зі спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність»: наказ МОН України від 30.04.2020 № 578. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2022/Standarty.Vyshchoyi.Osvity/Zatverdzeni.Standarty/01/31/262-Pravookhor.diyaln-bak.31.01.22.pdf>

References:

1. «Vid pochatku viiny riven zlochynnosti v Ukraini znyzyvsia», – Ihor Klymenko v intervii Reuters ["Since the beginning of the war, the level of crime in Ukraine has decreased," – Ihor Klymenko in an interview with Reuters]. Retrieved from: <https://www.npu.gov.ua/news/vid-pochatku-viiny-riven-zlochynnosti-v-ukraini-znyzyvsia-ihor-klymenko-v-interviu-reuters> [in Ukrainian].

2. Skilky ukrainsiv buly zmuzheni vteky z krainy cherez viinu: v OON nazvaly novi dani [How many Ukrainians were forced to flee the country because of the war: the UN announced new data]. Retrieved from: <https://vsviti.com.ua/news/139015> [in Ukrainian].

3. Dubyna, V.I. (2016). Zapobihannia torhivli liudmy operatyvnymy pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy [Prevention of human trafficking by operational units of the National Police of Ukraine]. *Yurydychnyi*

chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. No 1 (11). 2016. P. 240–249. Retrieved from: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1349/2/20.pdf> [in Ukrainian].

4. Mihratsiina politsiia pid ehidoiu YeVROPOL stvoriuie mizhnarodnu informatsiinu platformu dlia zapobihannia torhivli liudmy sered ukrainskykh bizhentsiv [Migration police under the auspices of EUROPOL creates an international information platform to prevent human trafficking among Ukrainian refugees]. Retrieved from: <https://www.npu.gov.ua/news/torgivlya-lyudmi/migracijnapolicziya-pid-egidoiu-Jevropol-stvoryuje-mizhnarodnu-informacijnuplatformu-dlya-zapobigannya-torgivli-lyudmi-sered-ukrajinskix-bizhencziv/> [in Ukrainian].

5. LvDUVS rozrobiv Kompleksnu profilaktychnu prohramu mizhvidomchoi vzaiemodii u sferi protydii torhivli liudmy [LvDUVS has developed a Comprehensive preventive program of interdepartmental cooperation in the field of combating human trafficking]. Retrieved from: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/new-ua/lvduvs-rozrobiv-kompleksnu-profilaktychnu-prohramu-mizhvidomchoi-vzaiemodii-u-sferi-protydii-torhivli-liudmy.html> [in Ukrainian].

6. U Yevrosoiuzi za uchastiu Ukrainy provedeno 4 hlobalnykh operatsii shchodo protydii torhivli liudmy, zhebrakuvanniu ta ekspluatatsii – Natapolitsiia [4 global operations against human trafficking, begging and exploitation were conducted in the European Union with the participation of Ukraine – National Police]. Retrieved from: <https://mediacenter.org.ua/uk/u-yevrosoyuzi-za-uchastyu-ukrayini-provedeno-4-globalnih-operatsiyi-shchodo-protidyyi-torgivli-lyudmi-zhebrakuvannyu-ta-ekspluatatsiyi-natapolitsiya/> [in Ukrainian].

7. Na Lvivshchyni pravookhorontsi povidomyly fermeru pro pidozru v ekspluatatsii liudei [In the Lviv region, law enforcement officers informed a farmer about the suspicion of exploitation of people]. Retrieved from: <https://www.npu.gov.ua/news/na-lvivshchyni-pravookhorontsi-povidomyly-fermeru-pro-pidozru-v-ekspluatatsii-liudei> [in Ukrainian].

8. Systematychno brav ditei znaiomoi dlia seksualnoi ekspluatatsii za hroshi: slidchi Natapolitsii skeruvaly do sudu obvynuvalnyi akt proty pedofila z Kyivshchyny [Systematically took the children of an acquaintance for sexual exploitation for money: National Police investigators sent an indictment to court against a pedophile from the Kyiv region]. Retrieved from: <https://www.npu.gov.ua/news/systematychno-brav-ditei-znaiomoi-dlia-seksualnoi-ekspluatatsii-za-hroshi-slidchi-natapolitsii-skeruvaly-do-sudu-obvynuvalnyi-akt-proty-pedofila-z-kyivshchyny> [in Ukrainian].

9. «Vozziednaty Ukrainu»: Natapolitsiia zapustyla novyi mobilnyi dodatok iz poshuku znyklykh ditei [“Reunite Ukraine”: The National Police has launched a new mobile application for searching for missing children]. Retrieved from: <https://www.npu.gov.ua/news/vozziednaty-ukrainu-natapolitsiia-zapustyla-novyi-mobilnyi-dodatok-iz-poshuku-znyklykh-ditei> [in Ukrainian].

10. Tsilovyi: torhovtsi liudmy, yaki zamaniuiut zhertv v Interneti [Target: Traffickers who lure victims online]. Retrieved from: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/targeted-human-traffickers-luring-victims-online> [in Ukrainian].

11. Standart vyshchoi osvity Ukrainy pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity, z haluzi znan 26 «Tsyvilna bezpeka», zi spetsialnosti 262 «Pravookhoronna diialnist»: nakaz MON Ukrainy vid 30.04.2020 № 578 [The standard of higher education of Ukraine of the first (bachelor) level of higher education, from the field of knowledge 26 "Civil security", from the specialty 262 "Law enforcement activity": order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated 04.30.2020 No. 578]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2022/Standarty.Vyshchoyi.Osvity/Zatverdzheni.Standarty/01/31/262-Pravookhor.diyaln-bak.31.01.22.pdf> [in Ukrainian].

УДК 343.136

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-9>**Чорний Андрій Михайлович,**

аспірант кафедри кримінального права та процесу,
Західноукраїнський національний університет,
вулиця Львівська, 11, Тернопіль, 46009, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5217-6583>

ВИРІШЕННЯ ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ, ЯКІ ПЕРЕШКОДЖАЮТЬ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ

Дане дослідження розкриває теоретико-практичні аспекти, які перешкоджають досудовому розслідуванню кримінальних проступків. Метою статті є висвітлення та вирішення основних законодавчих колізій, прогалини та недоліків інституту кримінальних проступків та дізнання.

У статті представлено результати дослідження інституту кримінальних проступків та дізнання, на основі яких здійснено аналітичний та критичний аналіз усіх недоліків, прогалини та колізії діючого законодавства.

Надано комплексні та обґрунтовані висновки, пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства України, зокрема внесення законодавчих змін і доповнень до чинного Кримінального процесуального кодексу (КПК) України.

Наголошено на відсутності у Конституції України такої юридичної категорії, як «кримінальний проступок».

Запропоновано уникати у штатних розписах працівників поліції таких посад як «інспектор відділу дізнання», «інспектор сектору дізнання», «дільничний офіцер дізнання» тощо.

Обґрунтовано необхідність прийняття проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України в частині удосконалення здійснення досудового розслідування та судового провадження щодо кримінальних проступків» № 6481 від 28.12.2021р. яким пропонується відповідні статті (частини статей) КПК після слова «слідчий» доповнити словом «дознавач».

Акцентовано увагу на відсутність у чинному законодавстві механізму стягнення із засудженого процесуальних витрат на реєстрацію та проведення, слідчих (розшукових) дій, залучення оперативних підрозділів, у тому числі витрати на розшук підозрюваного який переховується від органів досудового розслідування та/або суду під час кримінального провадження.

Проведене дослідження дає змогу дійти висновків, що висвітлення основних законодавчих колізій, прогалини та недоліків інституту кримінальних проступків та дізнання, є першим кроком до розроблення пропозицій та рекомендацій, що сприятимуть їх вирішенню.

Ключові слова: дізнання, дознавач, кримінальний проступок, кримінальний процес, кримінальне провадження, досудове розслідування.

Chorny Andrii. Solution of theoretical and practical aspects that hinder the pre-judicial investigation of criminal misdemeanor

This study reveals the theoretical and practical aspects that hinder the pretrial investigation of criminal misdemeanors. The purpose of the article is to highlight and resolve the main legislative conflicts, gaps and shortcomings of the institution of criminal misdemeanors and inquiries.

The article presents the results of the research of the Institute of Criminal Misdemeanors and Inquiry, based on which an analytical and critical analysis of all shortcomings, gaps and conflicts of the current legislation was carried out.

Comprehensive and substantiated conclusions, proposals and recommendations regarding the improvement of the current criminal procedural legislation of Ukraine, in particular the introduction of legislative changes and additions to the current Criminal Procedure Code of Ukraine, were provided.

The absence of such a legal category as "criminal misdemeanor" in the Constitution of Ukraine was emphasized.

It is proposed to avoid such positions as "inspector of the inquiry department", "inspector of the inquiry sector", "district inquiry officer", etc. in the staff lists of police officers.

The need to adopt the draft Law "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of improving pre-trial investigation and court proceedings regarding criminal misdemeanors" No. 6481 dated

12.28.2021 is substantiated. which proposes to add the word "investigator" after the word "investigator" to the relevant articles (parts of articles) of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Attention is focused on the lack of a mechanism in the current legislation for the recovery of procedural costs from the convicted person for registration and conduct, investigative (search) actions, the involvement of operative units, including the costs of searching for a suspect who is hiding from pre-trial investigation authorities and/or the court during criminal proceedings.

The conducted research makes it possible to come to the conclusion that highlighting the main legislative conflicts, gaps and shortcomings of the institution of criminal misdemeanors and investigation is the first step towards the development of proposals and recommendations that will contribute to their resolution.

Key words: inquiry, inquiring officer, criminal misdemeanor, criminal process, criminal proceedings, pre-trial investigation.

Вступ. Встановлення усіх законодавчих колізій, прогалини та недоліків інституту кримінальних проступків та дізнання, має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки дозволить надати комплексні висновки, пропозиції та рекомендації щодо їх подальшого усунення.

Вперше поняття «кримінального проступку» згадано у концепції реформування кримінальної юстиції, що була схвалена рішенням Ради національної безпеки та оборони України від 15.02.2008р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» та затверджена Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008. Однак дана концепція реформування не враховує необхідність внесення такої юридичної категорія, як «кримінальний проступок» до Конституцію України.

У 2020 році таку категорію, як «злочин», імплементовано до одного із видів кримінального правопорушення, виділивши поряд зі злочинами таку категорію, як «кримінальний проступок». Наразі у Конституції України використовується термінологія єдиного кримінального правопорушення у формі злочину.

Метою статті є висвітлення та вирішення основних законодавчих колізій, прогалини та недоліків інституту кримінальних проступків та дізнання.

Матеріали та метод методологічну основу дослідження склали загальнонаукові наукові методи пізнання, метод юридичного аналізу, порівняльно-правовий метод та формально-логічний метод, які застосовано при розробленні пропозицій щодо внесення законодавчих змін і доповнень до чинного КПК України.

Результати. Однією із головних та фундаментальних прогалин запровадження

інституту кримінальних проступків є відсутність у положеннях Конституції України такої юридичної категорії як «кримінальний проступок».

У статтях 29, 30, 31, 34, 39, 60, 62, 76, 92, 111, 126, 149, 149-1 Конституції України термін «злочин» та похідні від нього (злочину, злочинам, злочинами, злочинів, злочинні, злочинного, злочинністю) необхідно замінити на розширений термін «кримінальне правопорушення» у відповідних відмінках.

Аналогічних змін потребують також інші нормативно-правові акти де використовувалось поняття «злочин» до 01.07.2020 року. Наприклад ч. 3 ст. 311 Цивільного кодексу України яка дублює положення ст. 30 Конституції України.

Слід зазначити що у деяких нормативно-правових актах поняття «злочин» ще не замінено на поняття «кримінальні правопорушення», таким чином є незрозумілим чи мова йде про усі форми кримінальних правопорушень, включаючи кримінальні проступки, чи тільки про окрему форму – злочини.

Згідно п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України виключно законами України визначається організація і діяльність органів досудового розслідування (дізнання і слідства). У той же час таку галузь регулює положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ від 20.05.2020р. № 405, що не відповідає приписам п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України [1].

Організація і діяльність дізнання і слідства Національної поліції України повинна регулюватись законом України «Про Національну поліцію» а не підзаконними нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ.

Національна поліція наразі є єдиним правоохоронним органом, який має у своїй структурі підрозділи дізнання та посаду дізнавача.

У зв'язку з чим дефініцію терміну «дізнавач» (п. 4-1 ч. 1 ст. 3 КПК) слід скорегувати «дізнавач – службова особа підрозділу дізнання органу Національної поліції». А ч. 3 ст. 38 КПК викласти у наступній редакції:

«Дізнання здійснюють:

1) підрозділи дізнання Національної поліції;

2) слідчі підрозділи:

а) Служби безпеки України;

б) Державного бюро розслідувань;

3) підрозділи детективів:

а) Національного антикорупційного бюро України;

б) Бюро економічної безпеки України».

Згідно ч. 1 ст. 214 КПК Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування, а дізнавач – керівником органу дізнання, а в разі відсутності підрозділу дізнання – керівником органу досудового розслідування [2].

Дізнання мають здійснювати службові особи уповноважені на те посадою а не окремим наказом чи розпорядженням керівника органу досудового розслідування.

Необхідно встановити вичерпне коло службових осіб уповноважених розслідувати кримінальні проступки. В органах Національної поліції – особи які займають посади «дізнавач» та «старший дізнавач», в інших правоохоронних органах – особи які займають посади «слідчий» та «детектив». Слідчі органів Національної поліції повинні розслідувати виключно злочини.

Дізнавач при здійсненні дізнання наділяється повноваженнями слідчого, проте окремі прокурори та судді не підтримують деякі клопотання дізнавачів мотивуючи це тим що таким правом наділені лише слідчі.

У штатних розписах працівників слід уникати таких посад як «інспектор відділу дізнання», «інспектор сектору дізнання», «дільничний офіцер дізнання» тощо. Невідповідність назви посади, створює зайві перешкоди у роботі дізнавачів.

Дізнавач зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються в письмовій формі, однак наразі не передбачена відповідальність дізнавача за невиконання таких вказівок та доручень. Відповідно ч. 3 ст. 40-1 КПК слід доповнити «Невиконання дізнавачем законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому цим Кодексом, тягне за собою передбачену законом відповідальність».

Такий учасник кримінального провадження як «дізнавач» недостатньо інтегрований у кримінально процесуальне законодавство. Дізнавач при здійсненні дізнання наділяється повноваженнями слідчого, однак лише в деяких статтях КПК вказується «слідчий, дізнавач...» у той час у інших тільки слідчий. За такого неоднакового підходу незрозуміло чи у статтях які визначають права і обов'язки мова йде лише про слідчого чи про слідчого та дізнавача.

Так до прикладу, у ст. 216 КПК не згадується такий учасник кримінального провадження як «Дізнавач», за такого законодавчого підходу досудове розслідування проводять лише «Слідчі» та «Детективи».

Дізнавач не має права брати участь у кримінальному провадженні якщо він брав участь у цьому ж кримінальному провадженні як адвокат, натомість КПК не забороняє брати участь адвокату у кримінальному провадженні, якщо така особа брала участь у цьому ж кримінальному провадженні як дізнавач.

Наразі лише у деяких статтях КПК, які визначають права та обов'язки, вказується «слідчий, дізнавач» у той час як у більшості статей лише слідчий.

Для усунення вказаних недоліків необхідно прийняти техніко-юридичні правки запропоновані проектом Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України в частині удосконалення здійснення досудового розслідування та судового провадження щодо кримінальних проступків» № 6481 від 28.12.2021р. якими пропонується відповідні статті (частини статей) КПК після слова «слідчий» доповнити словом «дізнавач».

У ст. 214 КПК використовується терміни «медичне освідування» та «особистий огляд»

у той час як у ст. 241 та 298-3 КПК поняття «освідування особи» та «особистий обшук» що потребує термінологічного уточнення.

У КПК відсутній строк який надається для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку. Керуючись ч. 1 ст. 214 КПК вважаємо, що для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку надається не більше 24 годин з моменту виявлення обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального проступку.

У ст. 298-1 КПК не передбачено показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функцію звукозапису (аудіо запису).

Щодо доцільності існування статті 298-2 КПК «Затримання уповноваженою службовою особою особи, яка вчинила кримінальний проступок».

Стаття 298-2 КПК не є самостійною нормою, адже вона одразу відсилає до ч. 1 ст. 208 КПК, яка регламентує випадки затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, як на ті самі підстави затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, за який позбавлення волі не передбачено.

Слід зазначити, що раніше КПК 1960 року розмежовував затримання органом дізнання та затримання слідчим, з прийняттям КПК 2012 року затримання здійснюється уповноваженою службовою особою, однак ст. 208 КПК ніколи не передбачала затримання без ухвали слідчого судді, суду за вчинення злочинів невеликої тяжкості а сьогодні – кримінальних проступків.

Затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення без ухвали слідчого судді, суду повинно здійснюватися за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею кримінального правопорушення, або якщо є необхідним запобігти вчиненню нею кримінального правопорушення чи втечі особи одразу після його вчинення.

Статтю 298-2 КПК «Затримання уповноваженою службовою особою особи, яка вчинила кримінальний проступок» слід виключити, натомість доповнити статтю 208 КПК «Затримання уповноваженою службовою особою» частиною 2-2:

«Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати

особу, підозрювану у вчиненні кримінального проступку за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею кримінального проступку, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею кримінального проступку чи її втечі після його вчинення»

Провідний фахівець інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук Кравченко Наталія Станіславівна акцентує увагу на тому що законодавець нічого не зазначив про відшкодування (компенсації) шкоди у провадженнях щодо кримінальних проступків.

Проте це є дуже важливим та актуальним питанням, оскільки наслідками кримінальних правопорушень визнаються не лише втрати фізичного та психологічного характеру, а й завдання матеріальних збитків. Тому необхідно визначити, якою має бути процедура відшкодування (компенсації) шкоди у провадженнях щодо кримінальних проступків: на загальних підставах (відповідно до статей 127–129 Кримінального процесуального кодексу України чи у спрощеному порядку (відповідно до того, що розслідування кримінальних проступків буде проводитися у формі дізнання зі спрощенням процедури, включаючи скорочені строки – не більше 72 годин з моменту повідомлення особі про підозру чи затримання, або в інших випадках на строк – до одного місяця) [3, с. 68].

У свою чергу ми акцентуємо увагу на відсутність у чинному законодавстві механізму стягнення із засудженого процесуальних витрат на реєстрацію та проведення, слідчих (розшукових) дій, залучення оперативних підрозділів, у тому числі витрати на розшук підозрюваного який переховується від органів досудового розслідування та/або суду під час кримінального провадження.

Наразі відсутність такого механізму, покладає компенсацію даних процесуальних витрат не на засудженого а на платників податків.

Такий підхід є вкрай несправедливий і слугує одним із факторів обмежених фінансових можливостей при досудовому розслідуванні, який зокрема виражається заборонаю проведення необхідних негласних слідчих (розшукових) дій у дізнанні.

Слід відмітити негативну практику коли заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, що вказують на вчинення кримінального правопорушення, розцінюються уповноваженою службовою особою правоохоронного органу, як прості звернення громадян, відповідно вони реєструється до журналу єдиного обліку вхідної кореспонденції, та розглядаються згідно ЗУ «Про звернення громадян» без внесення відомостей до ЄРДР в порядку ст. 214 КПК.

Водночас в контексті розгляду і вирішення звернень громадян які надходять у зв'язку із проведенням дізнання, належить чітко розмежовувати звернення процесуального та позапроцесуального характеру, оскільки залежно від цього передбачено різний механізм реагування на них (зважаючи звісно на те, що на загальних підставах будь-яке оформлене відповідно до чинного законодавства звернення громадянина має бути вирішено) [4, с. 99].

Висновки. Правове регулювання запровадженого інституту кримінальних проступків

та відновленого інституту дізнання далеке від ідеалу та містить ряд фундаментальних недоліків, саме тому необхідні подальші дослідження для вдосконалення кримінально-процесуального законодавства України та практики його застосування.

Наведені у дані статті пропозиції було надіслано Комісії з питань правової реформи яка готує та узагальнює пропозиції стосовно змін до Конституції України, законодавства про організацію судової влади, здійснення правосуддя та статус суддів, законодавства про кримінальну відповідальність та кримінального процесуального законодавства, а також стосовно розвитку юридичної освіти, реформування органів правопорядку.

Висвітлення основних законодавчих колізій, прогалини та недоліків інституту кримінальних проступків та дізнання, є першим кроком до розроблення пропозицій та рекомендацій, що сприятимуть їх вирішенню.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.01.2024).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 01.01.2024).
3. Кравченко Н. С. Відшкодування шкоди потерпілому в провадженнях щодо кримінальних проступків. *Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 лист. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 67–70.
4. Кобзар О. Ф. Основні засади здійснення державного контролю за діяльністю правоохоронних органів України. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія : Право. 2017. № 1. С. 89–97.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon vid 28.06.1996 No 254k/96-BP. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku [Criminal Procedure Code of Ukraine: Code of Ukraine dated April 13, 2012]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
3. Kravchenko, N.S. (2019). Vidshkoduvannia shkody poterpilomu v provadzhenniakh shchodo kryminalnykh prostupkiv. [Compensation for damage to the victim in criminal misdemeanor proceedings]. *Aktualni pytannia teorii ta praktyky dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv* : materialy mizhvidom. nauk.-prakt. kruhloho stolu 67–70 [in Ukrainian].
4. Kobzar, O.F. (2017). Osnovni zasady zdiisnennia derzhavnoho kontroliu za diialnistiu pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy [Basic principles of state control over the activities of law enforcement agencies of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny*. Serii : Pravo. 1. 89–97 [in Ukrainian].

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 351.74-049.5-027.552:623.368]:378.147

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-10>

Йосипів Юрій Романович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки
факультету № 3 ПФПНП
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1019-3091>

Гречанюк Андрій Олексійович,

старший викладач кафедри
тактико-спеціальної підготовки
факультету № 3 ПФПНП
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7054-4391>

Алембець Микола Михайлович,

старший викладач кафедри
тактико-спеціальної підготовки
факультету № 3 ПФПНП
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6741-3948>

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ІДЕНТИФІКАЦІЇ ВИБУХОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРЕДМЕТІВ

У статті звернено увагу на питаннях системного підходу до якості підготовки поліцейських з метою запобігання випадків загибелі та травматизму серед працівників Національної поліції, які виконують службові завдання у районах звільнених від окупації збройних підрозділів Росії чи прифронтових територіях.

Також, звернено увагу на актуальні питання якості професійної підготовки працівників поліції які виконують службові обов'язки на територіях областей, що не межують із прифронтовими зонами проте зіштовхуються із необхідністю ідентифікації вибухонебезпечних предметів. Подібні ситуації виникають при реагуванні на правопорушення пов'язані із нелегальним обігом зброї.

Запропоновано бачення основних методологічних підходів до належної корекції професійних компетенцій поліцейських. Запропоновано тематичні напрями програми професійної підготовки поліцейських з метою забезпечення особистої безпеки службової діяльності за рахунок якісної ідентифікації вибухонебезпечних предметів, що можуть зустрічатись як на деокупованих територіях в результаті ведення бойових дій так і під час реагування на злочини пов'язані із замахами за допомогою вибухонебезпечних предметів на життя і здоров'я особи, а також нелегального обігу вибухових речовин та пристроїв.

Ключові слова: система службової підготовки, Національна поліція, вибухонебезпечні предмети, саморобні вибухові пристрої, ідентифікація вибухонебезпечних предметів, навчання курсантів, особиста безпека.

Yosypiv Yuriy, Hrechanyuk Andriy, Alembets Mykola. Contemporary challenges of professional training of police officers in the field of personal safety during the identification of explosive items

The article focuses on the issues of a systematic approach to the quality of training of police officers in order to prevent cases of death and injury among National Police officers who perform official duties at areas freed from the occupation of armed units of Russia or near-front territories.

Also, attention was paid to the urgent issues of the quality of professional training of police officers who perform official duties at the territories of regions that do not border the frontline zones, but are faced with the need to identify explosive objects. Similar situations arise when responding to crimes related to illegal arms trafficking.

The vision of the main methodological approaches to the proper correction of the professional competencies of police officers is proposed. The thematic directions of the professional training program of police officers are proposed in order to ensure the personal safety of official activities due to the qualitative identification of explosive objects that can be found both in the de-occupied territories as a result of hostilities and during the response to crimes related to infringement on health and life of a person using explosive objects, as well as the illegal circulation of explosives and devices.

Key words: *training system, National Police, explosive items, homemade explosive devices, identification of explosive items, cadet training, personal safety.*

Вступ. Одним із методів завдання втрат особовому складу противника, що досі не втрачає популярність в учасників бойових дій сучасності є тактика застосування вибухових пристроїв. На сьогодні існує чимало способів наповнення вибухонебезпечними предметами територій охоплених війною. Активне застосування воюючими арміями інженерних загороджень у тому числі тактики дистанційного мінування, артилерії, авіації та реактивної артилерії у тому числі конструкцій боеприпасів із суббоеприпасами, у значній мірі збільшує кількість небезпечних предметів та їх елементів на територіях України, що охоплені війною та тих територій, що межують із фронтом бойових дій [1].

Також, варто зауважити, що і у кримінальному середовищі нерідко можна виявити приклади застосування вибухових пасток у першу чергу за допомогою ручних гранат чи інших похідних від штатного військового озброєння з метою залякування чи фізичної розправи із опонентами [2].

Зазначені обставини призвели до того, що нерідко працівники Національної поліції України змушені реагувати на повідомлення громадян про виявлення предметів схожих на вибухонебезпечні подекуди володіючи лише дуже поверхневими знаннями у питаннях ідентифікації таких небезпечних знахідок. У підсумку, маємо сумну статистику випадків загибелі та травмування в результаті контакту із вибухонебезпечними знахідками серед пра-

цівників Національної поліції, про що свідчать дописи на офіційній сторінці МВС України.

Працівники підрозділів Національної поліції зіткнулись із феноменом застосування тактики мінування після запеклих боїв в околицях Києва та населених пунктів Київської області у лютому-квітні 2022 року.

Після масового відступу окупаційних військ Російської Федерації виникла логічна необхідність у так званій «зачистці» звільнених населених пунктів. У цих заходах також приймали участь і підрозділи Національної поліції України.

За підсумками проведених заходів, підрозділами збройних сил України, спеціальними службами та поліцейськими було виявлено значну кількість випадків імпровізованих мінувань окупантами предметів побуту та об'єктів побутового середовища. Виявлено значну кількість як пошкоджених боеприпасів так і тих які з невідомих причин не вибухнули.

Особливо старанно окупанти мінували квартири та помешкання цивільних громадян. Залишені гранати-пастки різного типу виявляли у легкових автомобілях та біля паркінгів, на опорах у здовж доріг та перилах підземних переходів, у квартирах між засобами побутової хімії та на полицях із книжками. У повідомленнях засобів масової інформації можна відшукати чимало ілюстрованих коментарів про виявлені мінування пральних машинок, дверцят кухонних меблів, вуликів та під'їздів багатоповерхівок.

Тому, в умовах потенційних загроз застосування окупантом тактики мінування цивільного середовища, засмічення його вибухонебезпечними предметами, доцільно проводити освітню та роз'яснювальну роботу із цивільним населенням стосовно ідентифікації вибухових пристроїв, зовнішніх ознак та методів мінування предметів побуту та цивільної інфраструктури, правил поведінки під час пересування територіями, що можуть становити небезпеку.

Особливу увагу необхідно приділяти професійній підготовці працівників поліції. Саме вони найчастіше першими прибувають на місце пригоди чи реагують на інформацію про виявлення предмету схожого на вибухонебезпечний. Саме від професійних дій поліцейських, від об'єктивного аналізу ситуації та можливих наслідків, у тому числі і відповідного реагування вагомо залежить безпека не тільки самих поліцейських але і цивільного населення.

Актуальність питань пов'язаних із особистою безпекою поліцейського ще більше зростають у зв'язку із існуванням загрози трафіку вибухонебезпечних предметів із зони ведення бойових дій на мирні території.

Сьогодні працівник Національної поліції, не залежно від регіону несення служби повинен володіти базовими знаннями про те які саме пристрої становлять небезпеку; у яких місцях можна на них натрапити; що може спричинити вибух; чи доцільно викликати допоміжні сили та вживати комплекс необхідних заходів чи перед працівниками поліції муляж вибухового пристрою який не становить загрози.

Аналіз попередніх досліджень. Феномен безпеки працівника поліції, як сукупність сформованих компетенцій, за допомогою яких він може об'єктивно оцінити ситуацію та діяти відповідно до обставин, що склались не є сталим. Це динамічна складова правоохоронця, що потребує постійного балансу між новими викликами службової діяльності у змінних соціально-політичних умовах та системою професійної підготовки на різних етапах формування професійних якостей пра-

цівника поліції. Підготовці кваліфікованих кадрів для підрозділів Національної поліції, викликам службової діяльності, загрозам та рекомендаціям в системі підготовки правоохоронців присвячено чимало цікавих досліджень [3].

Попри низку наукових праць, зокрема Гусаров С. М. (підготовка кадрів для національної поліції України як складова державної політики у сфері вищої освіти України), Загуменна Ю. О. (підготовка персоналу сектору безпеки і оборони як основа забезпечення національної безпеки України), Романюк В. В. (місце ЗВО зі специфічними умовами навчання в підготовці правоохоронців у системі МВС України в умовах воєнного стану), Сокурєнко В. В. (підготовка кадрів для сектору безпеки і оборони як передумова забезпечення національної безпеки України), та інших науковців, питання поведінки працівника поліції на забруднених вибухонебезпечними предметами територіях до кінця не досліджені та не зроблено відповідних висновків.

На сьогодні, Департаментом освіти, науки та спорту Міністерства внутрішніх справ України, зроблені перші кроки до імплементації питань пов'язаних із ідентифікацією потенційних небезпек до освітнього процесу правоохоронців.

У світовій практиці протидії негативним наслідкам контактів із вибухонебезпечними предметами, мінами та іншими НВП, значна увага приділяється саме просвітницькій роботі з питань небезпек.

Даний вид діяльності отримав назву Mine Risk Education. В українській практиці даний вид діяльності має багато назв, частіше за все використовується термін «протимінна безпека».

За результатами багаторічних досліджень проблем формування культури безпеки населення також можна ознайомитись із працями багатьох українських вчених [4] які працювали над проблематикою розвитку національної системи навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях як освітньої системи, що безумовно можуть бути використані як теоретичне підґрунтя для формування єдиного

навчально-методичного комплексу освітніх програм правоохоронців у питаннях формування професійних компетенцій із протимінної безпеки.

Метою статті є визначити методологічні основи, блоки професійних компетенцій осіб, що не мають допуску до піротехнічних робіт, окреслити необхідні напрями підготовки майбутніх працівників поліції щодо формування професійної культури безпеки протимінної діяльності на територіях забруднених вибухонебезпечними предметами під час виконання ними своїх службових повноважень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи з 2022 року діяльність правоохоронних органів здійснювалась в умовах підвищеного навантаження, що пов'язано з виконанням як безпосередньо функцій з протидії злочинності так і з виконанням завдань пов'язаних із відбиттям та стримуванням збройної агресії Російської Федерації.

З початку проведення локальної антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей а згодом і фази повномасштабної війни особовий склад підрозділів Національної поліції зіткнувся із необхідністю виконувати не завжди характерні для правоохоронного органу завдання. З плином часу, а особливо в умовах повномасштабної війни, стала очевидною потреба адаптації до нових реалій службової діяльності.

Працівники поліції різних підрозділів зіткнулись не лише із потребою освоєння нових не характерних для підрозділів поліції у минулому видів озброєння а і явищем забруднення зон відповідальності значною кількістю та номенклатурою вибухонебезпечних предметів. Ускладнюють ситуацію і тенденції до збільшення обороту нелегальної, у тому числі трофейної зброї у цивільного населення таких територій. Відповідно до офіційних звітних даних Національної поліції України, з 2022 року різко зросла кількість вилучених у населення протипіхотних мін, реактивних гранатометів та пострілів до них, пострілів до підствольних гранатометів, тротильових шашок різної ваги, ручних гранат різних модифікацій та призначення [5].

На негативну динаміку росту чорного ринку зброї у тому числі вибухонебезпечних предметів вагомо впливає динаміка бойових дій російсько-української війни. В результаті активного переміщення лінії фронту та хаотичного виникнення осередків зіткнення значна кількість засобів ведення бойових дій залишається на призволяще. Змішані із землею та побутовим і будівельним сміттям вони у великій кількості залишаються на значних територіях. Боеприпасами різних калібрів, іншими засобами ураження забруднено значні масиви лісів та лісосмуг у районах ведення бойових дій.

По при проведення заходів із оперативного розмінування деокупованих та прифронтових територій, загалом факторами небезпеки для поліцейських на деокупованих територіях виявляються: інженерні боеприпаси для облаштування мінно-вибухових загороджень; імпровізовані вибухонебезпечні саморобні пристрої чи інші боеприпаси, що використовуються не за штатним призначенням; залишки складів артилерійського та іншого озброєння; залишки боеприпасів та суббоеприпасів, що не вибухнули; окремі боеприпаси та крупнокаліберні набої. За неознаності із зовнішнім виглядом та матеріальною частиною пристрою, можуть становити небезпеку і сигнальні, освітлювальні, імітаційні та спеціальні засоби, які теж входять до числа виявленої піротехніки.

Місцями локалізації вибухонебезпечних предметів найчастіше стають: об'єкти дорожньої інфраструктури, (мости, перехрестя доріг, пішохідні переходи, залізничні колії), підходів до блокпостів (покинуті блокпости).

Станом на сьогодні, у працівника Національної поліції, що виконує свої повноваження у прифронтових чи на деокупованих територіях існує значна імовірність зіштовхнутись із боеприпасами різної номенклатури та призначення чи безпосередньо під час здійснення оперативно-силових міроприємств у населених пунктах чи за результатами реагування на повідомлення громадян про виявлення підозрілих предметів.

Окремої уваги до питань професійної підготовки працівників поліції вимагають ситу-

ації із необхідністю реагування на повідомлення про виявлення вибухонебезпечних предметів.

Проте, у сучасних умовах у зв'язку із значним ростом кількості повідомлень від населення про виявлення різноманітних вибухонебезпечних предметів у цивільному середовищі на працівників поліції покладаються додаткові обов'язки пов'язані не лише із забезпеченням безпеки прилеглої території а і по можливості ідентифікації потенційної загрози.

На сьогодні до нормативно правових актів, якими керуються у своїй діяльності поліцейські належить наказ Міністерства внутрішніх справ № 691 «Про затвердження Інструкції про поведження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України», від 19.08.2019 року, який передбачає алгоритм дій підрозділів поліції у таких ситуаціях: повідомлення про підготовку вибуху; виявлення вибухових матеріалів або таких, що їх нагадують; учинення вибуху [6].

У цьому нормативно-правовому акті містяться як мінімум три положення які вимагають від працівника поліції здійснити першину ідентифікацію вибухонебезпечного предмета для інформування безпосереднього керівника. На основі цієї інформації керівник підрозділу повинен прийняти рішення про перелік необхідних заходів та кількість особового складу, що необхідно залучити до їх реалізації.

Для реалізації такої функції поліції а також для забезпечення особистої безпеки поліцейського, вимогами часу продиктовано необхідність до формування нових професійних компетенцій працівника поліції з числа осіб у яких немає допуску до піротехнічних робіт, а саме необхідність формування знань із основ базової ідентифікації вибухонебезпечних предметів.

Станом на сьогодні, беручи до уваги зміст основних освітньо-професійних програм підготовки працівників Національної поліції, можна окреслити низку основних прогалин у професійній підготовці працівників поліції

які виконують чи потенційно виконуватимуть свої повноваження у регіонах забруднених вибухонебезпечними предметами, а саме:

- низький рівень інженерної підготовки більшої частини особового складу підрозділів поліції;
- недостатній рівень знань про зовнішній вигляд та властивості вибухонебезпечних предметів;
- відсутність навиків у визначенні саморобних вибухових пристроїв за демаскуючими ознаками;
- відсутність ефективного механізму оперативного інформування про появу нових видів засобів ураження;
- відсутність належної навчальної матеріально-технічної бази з сучасними та раніше невідомими зразками інженерних боєприпасів, боєприпасів номенклатури ракетно-артилерійського озброєння та засобів авіаційного ураження;
- недоліки психологічної готовності до дій на територіях потенційного мінування;
- відсутність взаємодії та координації в роботі між військовими інженерно-саперних підрозділів та територіальними управліннями поліції.

На сьогоднішній день наша країна перебуває на такому етапі війни, коли за підсумками попередніх років конфлікту, на різних інформаційних платформах точаться наукові дискусії стосовно перспектив у процесі розмінування забруднених вибухонебезпечними предметами територій.

В умовах сильного забруднення значної частини України вибухонебезпечними предметами, у післявоєнний час нагальною проблемою буде повне обстеження небезпечних територій та інфраструктурних об'єктів на предмет наявності вибухонебезпечних речовин та предметів, їх виявлення та знищення. Реалізація комплексу заходів з гуманітарного розмінування потребує чіткого планування та організації проведення всіх робіт зі знешкодження і знищення боєприпасів, що не вибухнули.

Не дивлячись на потребу наукового обґрунтування процесу вирішення цієї проблеми

уже стає очевидним, що цей процес займатиме десятки років та потребуватиме значних технічних та людських ресурсів. І протягом всього цього часу неодмінним елементом системи протидії небезпек пов'язаних із ризиками загибелі чи каліцтва людей від небезпечних знахідок будуть працівники Національної поліції.

Очевидним є те, що попри соціально-просвітницьку роботу із мінної безпеки яка проводиться у тому числі і на рівні Міністерства внутрішніх справ України, поліцейському практику, що не має допуску до піротехнічних робіт такої інформації для виконання службових обов'язків на сьогодні не достатньо.

Висновки. Станом на сьогодні склались умови при яких спостерігається значна переваженість роботою підрозділів Управління вибухотехнічної служби Національної поліції України, вибухотехнічних підрозділів Державної служби із надзвичайних ситуацій.

Тому, для вчасного та адекватного реагування на загрози пов'язані із небезпечними вибуховими пристроями, об'єктивної ідентифікації виявлених небезпечних вибухових предметів до структури освітнього процесу поліцейських доцільно запровадити теми подібного змісту:

- зовнішній вигляд та бойові властивості засобів військового ураження;
- системи маркування та позначок властивостей засобів військового ураження;
- ознаки мінування та тактика дій у зонах потенційного мінування;
- ознаки, будова та принципи застосування саморобних чи комбінованих вибухонебезпечних предметів.

Для відпрацювання практичних навиків заняття проводити із застосуванням масогабаритних макетів та імітаційних засобів, демонструвати фотографії знайдених вибухонебезпечних предметів.

Список використаних джерел:

1. Нероба В. Роль мінної зброї в сучасних війнах і прикордонних конфліктах. *Військова наука*. 2019. №. 3 (81). С. 155–171.
2. Тактика та способи встановлення прихованих вибухових пристроїв на основі ручних гранат : навчальний посібник / Ю. Р. Йосипів, В. М. Синенький, Н. Д. Туз, М. Д. Курляк, М. О. Лиса, В. Р. Булачек. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 156 с.
3. Міжнародна науково-практична конференція «Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану». Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків : ХНУВС, 2022. 440 с.
4. Гаваза А. Світовий досвід формування культури безпеки протимінної діяльності та можливість імплементації його в Україні. *Науковий вісник: Державне управління*, 2021. 1(1(7)), 40–65.
5. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2022 році. Офіційний портал Національної поліції України. <https://www.npu.gov.ua/>
6. Наказ Міністерства внутрішніх справ № 691 «Про затвердження Інструкції про поведження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України», від 19.08.2019 року.

References:

1. Neroba, V. (2019). Rol minnoi zbroi v suchasnykh viinakh i prykordonnykh konfliktakh [The role of landmines in modern warfare and border conflicts]. *Viiskova nauka – Military Science*. 3 (81). p. 155–171 [in Ukrainian].
2. Taktyka ta sposoby vstanovlennia prykhovanykh vybukhovyykh prystroiv na osnovi ruchnykh hranat : navchalnyi posibnyk (2023). [Tactics and methods of setting up concealed explosive devices based on hand grenades: a training manual]/ Yu. R. Yosypiv, V. M. Synenkyi, N. D. Tuz, M. D. Kurliak, M. O. Lysa, V. R. Bulachek. Lviv : Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 156 p. [in Ukrainian].
3. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Pidhotovka pravookhorontsiv v systemi MVS Ukrainy v umovakh voiennoho stanu» (2022). [International Scientific and Practical Conference "Preparation of Law Enforcement Officers in the System of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in Conditions of Martial Law"]. Kharkivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv : KhNUVS. 440 p. [in Ukrainian].

4. Havaza, A. (2021). Svitovyi dosvid formuvannia kultury bezpeky protymynnoi diialnosti ta mozhlyvist implementatsii yoho v Ukraini [World experience in shaping the culture of mine safety and the possibility of its implementation in Ukraine]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia – Scientific Bulletin: Public Administration*, 1(1(7), 40–65 [in Ukrainian].

5. Zvit Natsionalnoi politsii Ukrainy pro rezultaty roboty u 2022 rotsi. Ofitsiinyi portal Natsionalnoi politsii Ukrainy [Report of the National Police of Ukraine on the results of work in 2022. Official portal of the National Police of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.npu.gov.ua/> [in Ukrainian].

6. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav № 691 «Pro zatverdzhennia Instruksii pro povodzhennia z vybukhovymy materialamy v orhanakh i pidrozdilakh Natsionalnoi politsii Ukrainy ta pidrozdilakh Ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy» [Order of the Ministry of Internal Affairs No. 691 'On Approval of the Instruction on Handling Explosive Materials in the Units and Subunits of the National Police of Ukraine and the Units of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine], vid 19.08.2019 roku [in Ukrainian].

УДК 351.754.5 +159

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-11>**Андрусишин Роман Миколайович,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарної підготовки факультету № 3 ПФПНП
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7791-1107>

Пряхіна Наталія Олексіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарної підготовки факультету № 3 ПФПНП
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7512-1566>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Суперечки та різного роду конфлікти у нашому суспільстві виступають як не дивно суспільним розвитком, супроводжуючи життя людей як невід'ємний його фактор. Конфлікт у роботі патрульної поліції можна вивчати або розглядати як зіткнення інтересів сторін, як мінімум однією з яких виступають працівники патрульної поліції. Можна наголосити, що у діяльності поліції або окремо у підрозділі можливі як внутрішньо-особистісні, міжособистісні конфлікти, конфлікти між особистістю і групою. Ну це можна назвати вертикальні (у відносинах субординації) або горизонтальні (поза відносин влади-підпорядкування) конфлікти, конфлікти всередині підрозділу поліції, між працівником поліцейського підрозділу і іншими особами (громадянином, установою), між працівниками поліцейського підрозділу.

Визначено, що знати інформацію можливих причин виникнення, механізму розвитку і засобів попередження або ліквідації конфліктів дозволить визначити найбільш оптимальну лінію поведінки на шляху досягнення наміченої цілі в боротьбі з правопорушеннями. Виникнення якихось суперечок або конфліктів – одна із моментів або обставин, одна з невід'ємних характеристик службової діяльності працівника патрульної поліції. Поліцейський патрульної поліції може стати безпосереднім учасником суперечки чи конфлікту, при затриманні правопорушника або долаючи опір правопорушника, а також при вирішенні конфлікту чи суперечки між громадянами з метою його вирішення, протидія та попередження правопорушення тощо. Безпосередньо конфлікт або суперечка може виникнути в самому підрозділі поліції (між керівником і підлеглим, між працівниками різних служб).

Проблема конфлікту в правоохоронній діяльності надзвичайно складна і багатоаспектна, тому ми розглянемо лише специфіку та особливості конфліктів, суб'єктом яких стає працівник при виконанні службових обов'язків. Обставина виникнення конфлікту з громадянами пояснюється лише тим, що з виконанням своїх професійних завдань на патрульного поліцейського покладаються різні обов'язки як адміністративно-правового, так і оперативно-розшукового характеру. Патрульна поліція є державною структурою, що має захищати громадян від злочинних та інших посягань, тому патрульні нерідко змушені застосовувати методи, які прямо або опосередковано обмежують передбачені законом права інших осіб. Всі ці моменти можуть призвести до загострення суперечки або конфлікту.

Ключові слова: поліція, конфлікт, професійна підготовка, причини виникнення, вдосконалення, подолання.

Andrusyshyn Roman, Priakhina Natalia. Psychological peculiarities of conflict resolution in the professional activity of the patrol police

Conflicts are a constant companion of social development, accompanying people's lives as an integral factor in it. A conflict in law enforcement activities can be considered as a clash of parties, at least one of which is law enforcement agencies (its employees). Note that both intra-personal and interpersonal conflicts, conflicts between an individual and a group are possible. These can be vertical (in the relationship of subordination) or horizontal (outside the power-subordination relationship) conflicts, conflicts within a law enforcement body (organization), between an employee of a law enforcement institute and other persons (citizen, organization), between representatives of law enforcement structures.

It was determined that knowing information about the possible causes of occurrence, the mechanism of development and means of preventing or eliminating conflicts will allow to determine the most optimal line of behavior on the way to achieving the intended goal in the fight against crimes. The presence of conflict situations is one of the essential characteristics of the work of a patrol police officer. He can become a direct participant in the conflict, overcoming the resistance of offenders, or join the conflict between citizens in order to resolve it, prevent crime, etc. Finally, a conflict can arise in a team (between a manager and a subordinate, between employees of different services).

The problem of conflict in law enforcement activities is extremely complex and multifaceted, so we will consider only the specifics and features of conflicts, the subject of which becomes an employee in the performance of official duties. The circumstances of the conflict with citizens can be explained only by the fact that with the performance of their professional tasks, the patrol policeman is entrusted with various duties of both an administrative and legal nature, as well as an operational and investigative nature. The patrol police is a state structure that must protect citizens from criminal and other encroachments, so patrol officers are often forced to use methods that directly or indirectly limit the rights of other persons provided by law. All this can lead to conflict.

Key words: *police, conflict, professional training, causes, improvement, overcoming.*

Вступ. Для збереження норм забезпечення суспільних відносин у державі існують спеціальні інститути по попередженню і вирішенню конфліктних ситуацій. До таких інститутів у першу чергу відносяться органи Національної поліції. В нашій державі на сьогодні вже є розроблені певні напрями профілактики і попередження конфліктів. Система цих засобів складає у собі економічні, політичні, військові, релігійні, культурні і багато інших шляхів вирішення конфліктних ситуацій. Проте сама специфіка діяльності органів поліції обумовлює наявність різноманітних конфліктних ситуацій усередині цієї складної структури.

Таким чином, існує необхідність глибокого вивчення конфліктів, які є властивими саме для діяльності працівників органів поліції, і саме тому якісне і швидке вирішення суперечливих моментів і різних конфліктних ситуацій сприяє поліпшенню всієї роботи в органі поліції, становленню професійної майстерності працівників. Також вчасне виявлення причин та умов, які сприяли конфлікту, системи розвитку і способів протидії або взагалі уникнення конфліктних ситуацій буде сприяти застосуванню такої моделі поведінки, яка буде сприяти досягненню мети, а саме протидії правопорушенням, здійснення швидкого та якісного провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Виникнення суперечок та конфліктних ситуацій – є одною із нагальних проблем, які виникають у службовій діяльності співробітника патрульної поліції. Саме патрульний

поліцейський може стати учасником певного конфлікту, при затриманні правопорушника або долаючи опір правопорушника, а також при вирішенні конфлікту чи суперечки між громадянами з метою його вирішення, протидія та попередження вчинення правопорушення тощо. Безпосередньо, хочеться наголосити, що конфлікт може виникнути в колективі (між керівником і підлеглим, між працівниками різних служб). Виникнення суперечок та конфліктів в роботі патрульного поліцейського є надзвичайно складна і багатоаспектна і усунення таких конфліктів є дуже важливим в роботі, і саме тому ми окреслимо характеристику конфліктів, суб'єктом яких стає працівник патрульної поліції при здійсненні своїх повноважень.

Вивчення конфліктів, їхні причини стали предметом вивчення різних наукових теорій, зокрема соціології, психології, політології, економіки та ін. Причини виникнення та вивчення стилю поведінки в конфліктних ситуаціях в роботі різних органів Національної поліції, зокрема патрульного присвячені роботи В. Г. Андросюка, О. Я. Баєва, В. Л. Васильєва, Б. Ф. Водолазського, Н. І. Клименко, В. Е. Коновалової, В. Г. Лукашевича. Проте розглянувши їхні роботи, саме ці автори не ставили перед собою мети розкрити в повній мірі сутність, причини та структуру конфліктних ситуацій, механізми встановлення контакту та психологічного впливу, вирішення різних суперечок в процесі здійснення поліцейської діяльності і не зверталася увага на

вивчення конфліктів, які виникають в службовій діяльності патрульного.

Метою написання даної статті є аналіз та вивчення конфліктів і способи їх вирішення в діяльності патрульного поліцейського.

Результати. Суперечки та різного роду конфлікти у нашому суспільстві виступають як не дивно суспільним розвитком, супроводжуючи життя людей як невід'ємний його фактор. Конфлікт у роботі патрульної поліції можна вивчати або розглядати як зіткнення інтересів сторін, як мінімум однією з яких виступають працівники патрульної поліції. Відзначимо, що можливі як внутрішньо-особистісні, міжособистісні конфлікти, конфлікти між особистістю і групою, між керівником і начальником, і навіть, як тепер поширено між правопорушником і поліцейським. Ну це можна назвати вертикальні (у відносинах субординації) або горизонтальні (поза відносин влади-підпорядкування) конфлікти, конфлікти всередині підрозділу поліції, між працівником поліцейського підрозділу і іншими особами (громадянином, установою), між працівниками поліцейського підрозділу [13, с. 149].

Вивчаючи наукові роботи саме з цієї тематики, можна визначити, що *конфлікт* – це зіткнення його суб'єктів із метою реалізації суперечливих, протилежно спрямованих цілей, позицій, цінностей і поглядів; процес різкого загострення суперечностей, відсутність згоди і боротьба двох або більше сторін щодо вирішення проблеми або ситуації, коли кожен із учасників обстоює свою думку, свої інтереси [2, с. 3].

В науці психологія – конфлікт – це зіткнення, суперечність, протилежно спрямованих інтересів, цілей, позицій, думок, поглядів членів співпраці чи опонентів, а також конфліктні ситуації самих обох сторін. Також хочеться наголосити, що виникнення конфлікту веде до того, що ослаблення одного мотивуючого стимулу або сторони веде до посилення сил іншого, і тому тягне за собою вивчення причин та умов і взагалі оцінки ситуації. Якісний організаційний підхід вивчає конфлікти, які відображають

суперництво сторін за володіння якостями і навиками, яких не хватає, що розгортаються на рівні вищої управлінської структури у вертикальному і горизонтальному рівнях. Соціологічний підхід показує конфлікт як зіткнення об'єктивних і суб'єктивних суперечностей системи [1, с. 137].

Конфлікт – зіткнення опонентів з різними поглядами та думками, напруження і крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби, що можуть тривати із різними суперечливими моментами. Обставини, та умови, що мають значення для його утворення й протікання, можуть бути не тільки думки людей, а уявлення людей, їх установки, психічні стани, позиції у відносинах, індивідуальні властивості особистості [5].

Генезис виникнення конфліктів показує, що причинами їх виникнення є:

1. Сторони думають по різному – суб'єкти взаємодії. У практиці взаємодії в соціумі різноспрямованість інтересів є дуже поширеною, ніж їх співпраця. Дуже часто не правильні інтереси стосуються однієї і тієї ж мети, яку неможливо реалізувати одночасно, без співпраці та різноманітне посягання на інтереси інших суб'єктів (підрозділу), що, безумовно, породжує суперечливі обставини та ситуації [4, с. 10].

2. Різновекторність конфліктних сторін. Конфлікти, які виникають на основі різних поглядів, конфлікти часто перетворюються на безкомпромісну боротьбу за певне спрямування політичного, соціально-економічного розвитку держави, стосуючись таких суто прагматичних аспектів як власність, тощо.

3. Різноюнаправленість соціально-економічних векторів. Передусім вони пов'язані з соціально-економічною нерівністю, неправильним і нерівноправним розподілом матеріальних і духовних благ. Нерідко вони виявляються на етапі трансформації суспільно-економічних систем, що зумовлено певними змінами у сфері власності та привласнення, які, у свою чергу, породжують відповідні ситуації та обставини, що призводять до конфліктів.

4. Конфліктні ситуації між частинами соціуму зумовлені неузгодженістю метою та повноваженнями різних векторів організації суспільства (центр-периферія).

5. Соціально-психологічні та морально-етичні причини. Вони постають у вигляді незадоволення окремих індивідів власним статусом у певному середовищі, що породжує різноманітні спроби змінити його [4, с. 10].

Також до певних об'єктивних причин виникнення професійних конфліктів можна віднести головним чином ті обставини соціальної й професійної взаємодії людей, які привели до зіткнення їх інтересів, думок та ін. Об'єктивні причини призводять до створення передконфліктного оточення. Організаційно-управлінські причини конфліктів пов'язані із створенням і функціонуванням організацій, колективів, груп.

Функціонально-організаційні причини конфліктів виникають через не оптимальність функціональних зв'язків організації зовнішньому середовищу; неефективність відносин між структурними елементами організації та окремими працівниками.

Особисто-функціональні причини конфліктів пов'язані з неповною відповідністю працівника професійним, етичним, особовим якостям та іншим вимогам посади. Якщо людина не відповідає цим вимогам, то можливі конфлікти між нею і керівниками, підлеглими, колегами по службі. Конфлікти будуть викликані тим, що помилки, які допускаються цим працівником, зачіпають інтереси всіх, хто з ним взаємодіє.

Ситуації, які виникають в оточенні щодо управління, породжують причини конфліктів обумовлені ситуаціями, що допускаються керівниками і підлеглими у процесі вирішення та складанні інших завдань. Ухвалення помилкового управлінського рішення об'єктивно створює можливість конфліктів між авторами конкретної ситуації щодо вирішення проблеми та його виконавцями.

Невиконання працівниками задач, поставлених керівництвом, також викликає небезпеку конфлікту з цього приводу [4, с. 11].

Конфліктні ситуації притаманні правоохоронним органам, а саме поліції.

В діяльності поліцейського патрульної поліції виділяють конфлікти, які виникають:

- у спілкуванні з громадянами (частіше правопорушниками);
- у службовому колективі;
- всі інші.

Обставина виникнення конфлікту з громадянами пояснюється лише тим, що з виконанням своїх професійних завдань на патрульного покладаються різні обов'язки як адміністративно-правового, так і оперативно-розшукового характеру. Патрульна поліція є державною структурою, що має захищати громадян від злочинних та інших посягань, тому патрульні поліцейські нерідко змушені застосовувати методи, які прямо або опосередковано обмежують передбачені законом права інших осіб. Усе це може призвести до виникнення конфлікту [4, с. 12].

Однією з основних причин виникнення конфліктів є збільшення агресивності населення, зростання правового нігілізму, падіння довіри до корумпованої влади [5]. Усі ці зміни позначились на ставленні громадян до працівників патрульної поліції: нині простежується тенденція віддалення населення від всіх правоохоронних органів в державі. До того, як було розпочато реформування правоохоронних органів, спостерігалось швидке зниження довіри суспільства до роботи патрульно-постової служби, цьому послужило те, що грубість, необгрунтоване застосування примусових заходів, побори, отримання неправомірної вигоди стали постійним явищем у методах їх діяльності [4, с. 12].

У професійній роботі Національної поліції України реалізується різноманітна кількість тих напрацювань та навичок, які будучи приведені в систему, органічно поєднуються через особисті якості працівника і визначають його творчий потенціал та індивідуальний підхід до роботи. Деякі автори визначають, що «...високий ступінь інтелектуальних і емоційних навантажень, перевищення нормативів кількості розгляду справ призводять до виникнення негативних емоцій, до психологічних перенавантажень, а зрештою, і до професійної деформації (використання схема-

тичності і шаблона в діяльності, негативного ставлення до людей, спрощення розгляду... справ тощо)» [14, с. 302].

Обставини, які були перераховані є неприпустимими, адже в умовах посиленого психологічного перенавантаження у професійній роботі – діяльність працівника поліції може призвести до погіршення виконання службових обов'язків.

На кожній роботі працівників поліції можуть виникати моральні і психологічні процеси, які можуть бути пов'язані з проявами деформації працівників поліції, як: безвідповідальність, самовпевненість, грубість, недовіра до людей, низькі моральні, етичні якості [13, с. 150].

Працівник поліції, забезпечуючи публічну безпеку і порядок, на роботі змушений вступати у правовідносини з різними особами, для усунення різних небезпек, користуючись наданими правами і повноваженнями; вживати заходи для припинення антигромадських діянь з боку порушників, що вже є конфліктною ситуацією, так як в цьому простежується одна з умов конфлікту – «нав'язування» своєї волі противнику, вирішення конфлікту саме із застосуванням примусу і ніяк по-іншому».

На роботі працівник поліції має контролювати ситуацію, бо є люди, що мають неоднаковий ліміт поведінкової активності, можуть протягом певного часу бути некерованими, виникають різні ситуації. У такому стані людина може призвести збудження патрульного поліцейського та порушити психологічну атмосферу розмови і поведінки. Ступінь активності індивіда залежить від нього самого [4; с. 13].

В конфліктній ситуації між працівником правоохоронного органу та правопорушником, останній відчуває психологічне напруження, так як розуміє вагому перевагу з боку поліцейського. Патрульний не повинен піддавати катуванню затриманих осіб, допускати жорстоке, нелюдське або таке, що принижує людську гідність, ставлення до них. Поліцейський повинен забезпечити людське ставлення та повагу до затриманої особи.

Вплив на фрустрацію в конфлікті може відбуватися тоді, коли на шляху до мети існує перешкода, яка може виражатись у:

- наполягання-продовження своєї лінії;
- посилення-намагання робити максимум;
- обхід-непрямий шлях до мети;
- агресія-досягнення свого за допомогою насилля;
- звинувачення-пошук помилок або винних.
- ухилення від проблеми;
- втеча-ухилення від усього [6].

Особа, яка вчинила правопорушення, яка знаходиться в стані фрустрації, відчуває тривожність, агресію, емоційну напругу та його поведінка в конфлікті може носити деструктивний характер. Працівник поліції, в свою чергу, повинен звертати увагу на дрібниці, виявляти емоційну стійкість та в стані врівноваженості вдаватися до пошуків якісних шляхів вирішення конфлікту на відміну від особистостей, які знаходяться у спокійному стані [4; с. 13].

Працівник патрульної поліції незалежно, які посади займає чи у якому званні у відносинах із населенням зобов'язаний:

- бути тактовним та доброзичливим;
- висловлювати вимоги чи зауваження, що стосуються особи, у ввічливій та переконливій формах;
- вислухати та надати можливість висловити свої думки;
- до всіх потерпілих від злочинів або інших правопорушень проявляти повагу, охороняти їх безпеку та право на невтручання в особисте життя.

Незалежно від ситуації і різних обставин, які склалися і відносно будь-якої людини як у робочий, так і в неробочий час поліцейський зобов'язаний дотримуватися норм професійної етики.

При звертанні до особи поліцейському заборонено бути зверхнім, погрожувати, іронізувати, використовувати ненормативну лексику та допускати дискримінацію в будь-якій формі [6].

Варто наголосити, що причинами різноманітних конфліктів у професійній діяльності працівників серед особового складу Національної поліції можуть виступати:

- суперечки та конфлікти у професійній діяльності правоохоронних органів (певні дії

поліцейських для протидії правопорушенням та необхідність використовувати заходи примусу при охороні публічного порядку та безпеки дефіцит часу, відведеного на вирішення професійних завдань, необхідність якісно та суворо дотримуватися норм закону та працювати з конфіденційною інформацією, великі емоційні, моральні думки, стреси та переживання та ін.);

– війна у нашій державі, різні кризові етапи розвитку суспільства, у зв'язку з яким робота і життя працівників правоохоронних органів набувають ще більш стресового характеру (знецінення поваги до професії поліцейського, розмивання етичних норм життя і моралі у суспільстві, збільшення навантажень на роботі при недостатній платі за проведену роботу, відміна пільг, ненормований робочий день та ін.);

– визначення місця та ролі поліції у суспільстві (правильне формування суспільної думки про діяльність поліції, визначення меж владних повноважень органів Національної поліції тощо);

– визначення напрямів взаємодії поліції з «навколишнім середовищем» (з державними і недержавними структурами, громадськими організаціями тощо);

– напрями та фактори організації професійної діяльності всередині поліцейського підрозділу (напрями взаємодії між колегами, між підлеглими і керівництвом, розподіл обов'язків, форми заохочення і покарання тощо);

– психологічні і фізіологічні якості громадян – суб'єктів конфліктної ситуації.

Конфлікти завжди тягнуть за собою негативний емоційний фон. Суб'єкт конфлікту проявляє такі негативні емоції, як стрес, агресія, апатія, ненависть та ін. Виділяють такі параметри поведінкової атрибутики конфліктів:

– актуалізація потреб, які мають важливе значення для суб'єкта конфлікту;

– висока психічна напруга суб'єкта, яка збуджує несвідомі інстинкти;

– некерованість емоціями, стереотипами поведінки, неузгодженість думок та почуттів;

– використання форм активності, які зустрічають протидію з боку іншого суб'єкта;

– перенесення причин труднощів, неуспіху на противника;

– формування негативних установок по відношенню до опонента;

– демонстрація ворожості, агресивності та несприйняття опонента;

– нанесення навмисної або ненавмисної фізичної, моральної або матеріальної шкоди;

– інтеграція всіх видів активності: імпульсивної, насильницької, вольової [7, с. 170].

Також хочеться зауважити виділяють такі рівні розвитку конфліктів у людей, які схильні до конфліктних ситуацій залежно від прояву негативних відносин серед особового складу:

Перший рівень – вияснення стосунків, зіткнення, конфронтація. Тимчасові прирікання, критичні зауваження є великою проблемою для погіршення взаємовідносин між патрульним поліцейським та громадянином. Якщо конфліктна ситуація не вирішується та носить стійкий характер, можливе виникнення серйозних проблем у подальшому спілкуванні та досягненні мети при вирішенні завдань.

Другий рівень – протиріччя та суперечки. Рівень напруги, непорозуміння між суб'єктами зростає, при цьому збільшується кількість обставин, умов, причин для виникнення суперечок; періоди відчуження збільшуються в часі, зменшується бажання допомогти та зрозуміти іншого є приводом до рішучих превентивних дій поліцейського.

Третій рівень – криза, скандал. Кризові ситуації у взаємовідносинах досягають високого рівня гостроти, конфлікт остаточно переходить у відкриту стадію. Цей рівень характеризується емоційною нестриманістю, зривами, погрозами, образами та можливим застосуванням превентивних заходів з боку поліцейського [7, с. 171].

Конфлікти можуть заважати досягненню практичних цілей у професійній діяльності, що у процесі конфліктної взаємодії неминуче відбувається переключення уваги учасників із проблем правоохоронної діяльності на з'ясування міжособистісних відносин (наприклад, конфлікт між патрульним та громадянином), дезорганізується мислення та думки, руйнуються сформовані системи відносин.

Конфлікти, які виникають у *службовій діяльності* патрульних поліцейських, характеризуються:

– недосконалістю організації праці і ненормованим робочим днем, яка відзначається: переважаністю, невизначеністю компетенції й функціональних обов'язків, постійною відповідальністю;

– проблемою колізій правових норм;

– розмиванням розуміння норм моралі і життя у громадянському суспільстві;

– неналежним управлінням з боку керівництва та надмірним адмініструванням;

– міжособистісною ворожістю в колективі [4, с. 14].

Управлінські рішення, які приймають керівники підрозділів поліції (приблизно 80%) у більшості випадків можуть стати реальними причинами для виникнення конфлікту. Це відбувається в силу переважного впливу субординації, нерідко виключає вільний обмін думками, припиненням з боку керівництва спроб жодних дискусій та обговорень до вирішення суперечки [7, с. 172].

У поліцейських підрозділах мала кількість уваги приділяється вивченню якісних і дієвих форм і методів розв'язання конфліктів серед особового складу та громадян, а саме, які характеризуються надмірною впевненістю у своїй правоті, грубістю та неухважному ставленні поліцейських до громадян. В період реформації патрульної поліції, керівник будь-якого підрозділу намагається здійснювати системно-функціональний аналіз, який показує реальність функціональності конфлікту. Тобто враховується індивідуальний вплив конфлікту, і для кого з опонентів він виявився конструктивним, а для кого – деструктивним.

Конструктивні наслідки виявляються в:

– усуненні взагалі протиріч у підрозділі;

– допомозі і розумінні один одного;

– послабленні нервової напруги;

– підвищенні авторитетності патрульного.

Але при тому, бажано, щоб патрульний поліцейський мав:

– наділений владними повноваженнями, які у конфліктній ситуації можуть перерости у порушення закону;

– доступність інформації, яка складає службову таємницю;

– володіння спеціальними та технічними засобами і зброєю [8, с. 10].

Усі обставини і причини виникнення конфліктів у колективах органів та підрозділів Національної поліції можна виділити у три основні групи:

1. *Обставини та причини, що впливають із властивостей особистості керівника і стилю його роботи:*

– низький рівень організації процесу роботи у підрозділі поліції;

– низька підготовленість до роботи, відсутність досвіду роботи з кадрами;

– в деякій мірі незадовільний стиль керівництва (неякісний відбір та розташування кадрів, в організації контролю, у плануванні);

– недоліки в організації діяльності (службової, навчальної, виховної тощо);

– негативні риси характеру, насамперед крайня нечесність, принизливе ставлення до підлеглих, байдужість, надмірна владність, негнучкість тощо;

– низький рівень культури поведінки (не тактовність, злість, грубість, невірноваженість та відсутнє розуміння етики спілкування у підрозділі, серед колег та ін.) [4, с. 15];

2. *Причини, пов'язані з відносинами між особистістю і групою:*

– неправильне світосприйняття, неправильна реакція людини на вплив оточення або навпаки;

– негативна система домагань до оточення, середовища або завищена оцінка своїх можливостей і прав;

– необ'єктивна оцінка можливостей оточенням, розбіжність цих можливостей з їх сподіваннями; неповне та неточне сприйняття і нерозуміння обставин.

3. *Причини, що можуть впливати із характеристики колективу:*

– відсутність свідомої дисципліни в деяких членів групи, підрозділц;

– наявність в окремих групах, колективах соціально незрілих осіб (дезорганізаторів, егоїстів, перестраховальників, кар'єристів, розкрадачів тощо);

– байдужість, сформована інертність у стилі роботи груп, колективів працівників,

що призводить до неприйняття інноваційних процесів у службовій чи іншій діяльності;

– особливості характеру членів колективу, групи (причепливість, заздрість, грубість, схильність до пліток, скандалів тощо);

– моральна невихованість окремих осіб, що виявляється в негативності, черствості, владності, різкості, відсутності гнучкості у поведінці тощо;

– перешкоди в досягненні основних цілей сумісної діяльності (організаційний конфлікт);

– неякісна співпраця між колегами підрозділу (дії одного перешкоджають успішній діяльності іншого);

– недисциплінованість колективу, кругова порука [4, с. 16].

4. *Причини, що впливають від індивідуально-особистісних характеристик патрульного:*

– низький інтелектуальний рівень працівників, слабка професійна підготовка;

– труднощі несення служби, важкі умови праці, слабка матеріально-технічна база тощо;

– обмеженості у працівника зовнішніх (інтерактивних) відносин: приятельського оточення; взаємних контактів; вільної тематики в розмові з колегами; підтримки звичайного емоційного тону при спілкуванні тощо;

– обмеженості мотивації на працю, інтелектуальних, фізичних даних тощо;

– прояви незвичайно підвищеного або пониженого тону, непомірного роздратування, незвичайної запальності і дратівливості, недовіри тощо;

– перешкоди досягненню мети на роботі (конфлікти на ґрунті незадоволення заробітною платою, безсистемного надання відпустки, затримання кар'єрного росту та ін.) [9, с. 33].

Як правило, серед причин виникнення конфліктних ситуацій у ділових та міжособистісних відносинах виділяють дві групи: виробничі та невиробничі, стосовно співробітника патрульної поліції – службові та неслужбові.

До службових слід віднести такі:

– взаємозалежність завдань;

– проблемні тенденції у функціонуванні окремих підрозділів поліції;

– розподіл ресурсів;

– отримання вказівок від різних керівників (у такому разі підлеглий або сам встановлює пріоритетність їх виконання, або нічого не робить, або вимагає уточнень від свого безпосереднього керівника).

Класифікація організаційно-виробничих причин конфлікту:

– невдоволення оплатою праці;

– несприятливі умови праці;

– хиби в її організації;

– невідповідність прав і обов'язків;

– неритмічність роботи;

– відсутність чіткості в розподілі обов'язків;

– низький рівень виконавчої дисципліни;

– розбіжності в наказах чи розпорядженнях прямого керівника та безпосереднього [10].

Класифікація конфліктів, які виникають у службовому колективі поліцейського:

1. *міжособистісні (інтерперсональні):*

– між працівником і об'єктом втручання (чи об'єктом діяльності);

– між одним працівником та іншим працівником (або керівником) одного підрозділу;

2. *міжгрупові:*

– між різними підрозділами;

3. *внутрішньогрупові:*

– між окремим працівником (працівниками) і підрозділом;

4. *особистісні* [4, с. 16].

Міжособистісні конфлікти – це зіткнення між декількома людьми; ситуація протистояння учасників, що сприймається і переживається ними (принаймні, одним із них) як значима психологічна проблема, що потребує розв'язання та викликає активність сторін, спрямовану на подолання протиріччя в інтересах обох або однієї із сторін [11, с. 156].

Міжособистісні конфлікти в свою чергу поділяються на:

– *мотиваційні* – конфлікти інтересів, тобто коли цілі, плани, інтереси не співпадають з іншими;

– *когнітивні* – ціннісні конфлікти, тобто ситуації, в яких між учасниками несумісні уявлення;

– *діяльнісні* – рольові конфлікти, які виникають через порушення норм та правил взаємодії.

Міжособистісні конфлікти у діяльності працівників Національної поліції поділяються на *внутрішні* і *зовнішні*. Конфлікти першого типу відбуваються в колі працівників: між членами колективу, між керівниками і підлеглими.

Зовнішні конфлікти виникають між патрульними та громадянами чи структурами, що не належать до органів поліції. І внутрішні, і зовнішні конфлікти можуть виникати природно і утворюватися штучно.

У цілому, в основі службових конфліктів патрульних поліцейських лежать об'єктивні чи суб'єктивні протиріччя, які базуються на відмінностях цілей, інтересів, мотивів, потреб, норм і інших чинників службової діяльності.

Міжгрупові конфлікти – виникають при взаємодії як між групами людей, так і між окремими представниками цих груп, коли вони взаємодіють у міжгруповому вимірі, сприймаючи один одного і себе особисто як членів різних груп [4, с. 16].

Внутрішньогрупові конфлікти. Відкриті міжгрупові конфлікти в діяльності патрульних не мають великого розповсюдження, а щодо прихованих внутрішньогрупових конфліктів, то вони, як правило, є доволі помітним явищем.

Міжгрупові конфлікти можуть набувати вигляду протиріччя між патрульними і зовнішнім для них соціальним оточенням. Тут йдеться про несприйняття оточуючого мікросоціального середовища (його цілей, установок, норм тощо), що представлено як окремими індивідами, так і неформальними або формальними соціальними утвореннями, і є для вказаного працівника об'єктом діяльності або службового втручання. Це – окремі правопорушники, злочинні групи чи угруповання, їх соціальні зв'язки, в тому числі за сферами сімейних, родинних, побутових, дружніх, виробничих та інших контактних відносин.

У такий конфлікт, як вже зазначалося, включаються:

– з одного боку, опосередковані в конкретній діяльності патрульного, інтереси, цілі і завдання всієї системи поліції, коли це, напри-

клад, відбувається за рахунок здійснення заходів щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, припинення, викриття, розслідування злочинів, охорони безпеки дорожнього руху та ін., під час яких обмежуються певні права і свободи окремих громадян, застосовуються методи і засоби примусового, в тому числі й силового характеру тощо;

– з іншого – інтереси, потреби, цілі, мотиви правопорушників, що, крім дій, пов'язаних саме з їх задоволенням, супроводжується опором середовища, яке розглядається, відкритою його боротьбою з патрульними поліцейськими та ін.

Якщо розглядати діяльність працівника патрульної поліції тільки з боку діяльності по розкриттю правопорушень, то в цій сфері можна виділити два типи конфліктів, пов'язані:

– з профілактикою злочинів;
– з діяльністю саме по розкриттю злочинів та правопорушень.

Обидва типи конфліктів вимагають від патрульного суворого дотримання норм закону та вираження професійної компетенції.

Конфлікти другого типу, у порівнянні з першим, характеризуються значним емоційним напруженням, тривалістю, небезпечністю для життя і здоров'я.

За наявністю чи відсутністю суспільно корисної мети, конфлікти в правоохоронній діяльності поділяються на позитивно і негативно спрямовані.

Так, наприклад, коли патрульні поліцейські спільно вирішують завдання по розкриттю злочину, маючи різні підходи, версії тощо, мова йде про позитивно спрямований конфлікт. Коли ж патрульний намагається досягти егоїстичних чи корисливих цілей, – це негативно спрямований конфлікт. Крім цього, для поліцейського патрульної поліції вирішення конфліктної ситуації може мати як позитивні так і негативні наслідки [4, с. 17].

Аналіз правоохоронної діяльності, особливо міжособистісних відносин під час виконання службових обов'язків, дозволяє запропонувати такі заходи профілактики конфліктів в Національній поліції:

1) створення загальної оптимальної атмосфери службової діяльності, сумлінне виконання обов'язків по боротьбі зі злочинністю, що є гарантією доброзичливих відносин як між колегами, так і з керівництвом і населенням;

2) підвищення й укріплення авторитету працівників поліції серед населення, формування позитивної громадської думки;

3) створення в колективі сприятливої атмосфери трудової діяльності, гармонійних взаємовідносин, вживання заходів щодо закріплення кадрів, зменшення плинності;

4) організація правильного сприйняття і розуміння усіма членами колективу завдань, які перед ними виникають, за рахунок індивідуального та диференційованого підходу у роботі;

5) формування необхідних ділових якостей та професійної майстерності працівників;

6) вироблення у працівників психологічної стійкості проти негативного впливу осіб з антисуспільною спрямованістю, нейтралізація умов, які сприяють професійній деформації кадрів.

Відповідно до п. 10 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» працівник поліції вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях.

Отже, забезпечення публічної безпеки і порядку працівниками Національної поліції під час проведення масових заходів супроводжується посиленням режимом несення служби та обмеженнями прав і свобод людини та громадянина. Такі заходи вимагають від поліцейських уважності, зібраності, коректного ставлення та неупередженості під час винесення рішень, а усі виконувані дії потребують складання спеціальних планів [11, с. 171].

Алгоритм спілкування з колегами під час масових заходів:

– залежно від відстані встановити можливість підтримання комунікації (за допомогою засобів зв'язку, за допомогою жестів тощо);

– перейти на умовні словесні формули, що не викликають у оточуючих підозри або некеріваної поведінки;

– бути готовим до взаємодії при ускладненні ситуації.

Алгоритм спілкування з громадянами під час масових заходів:

– говорити гучно, чітко, впевнено;

– стисло відповідати на відволікаючі запитання, не втрачаючи пильності;

– не вступати в дискусії;

– стежити за певним сектором, що охороняється, звертати увагу на можливих провокаторів;

– керувати ситуацією за вказівкою командира [12, с. 350].

Алгоритм дій під час здійснення агресії щодо патрульного поліцейського:

1. Оцінка ситуації, зокрема щодо загрози життю та здоров'ю, щодо необхідності підмоги.

2. За необхідності сповістити чергового.

3. Заходи особистої безпеки, спецзасоби.

4. Зберігати спокій та залишатися ввічливим.

5. Попередити людину про відповідальність передбачену КУпАП або Кримінальним кодексом за неправомірну поведінку (агресію).

6. Заявити вимогу припинити правопорушення.

7. Затримати осіб, що не підкоряються законним вимогам патрульного. Провести поверхневий огляд.

8. Якщо ознаки правопорушення, передбаченого ст. ст. 173, 185 КУпАП, скласти протокол і доставити правопорушника в суд для винесення постанови.

9. Якщо в діях підозрюваного виявлено ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 342, 345 КК, доставити останнього до органу поліції для відкриття кримінального провадження.

10. Взяти ситуацію під контроль. Недопущення подальших конфліктів.

11. Встановити особу правопорушника(ків).

12. Опитати порушників, потерпілих, очевидців.

Пам'ятаємо про:

– свою безпеку (напарник у полі зору);

– підтвердження прибуття;

- підтвердження факту події;
- оцінку ситуації;
- виклик підмоги;
- спецзасоби (ефективно, виправдано, відповідно до конкретної ситуації);
- бронезилет;
- відеореєстратор;
- контроль ситуації, ефективну комунікацію;
- затримання підозрюваних;
- кваліфікацію ситуації, оцінку стану здоров'я;
- встановлення і опитування очевидців, фіксування пояснення [12, с. 353].

Алгоритм розмови з особою при змінених станах свідомості:

- встановити, чи може особа розмовляти: «Ви мене чуєте?»;
- попросити повторити за Вами певну фразу, переконатися, що Вас не тільки чують, але й розуміють;
- визначити, чи потрібна медична допомога, у разі необхідності викликати лікарів;
- якщо особа спроможна говорити (або ж за наявності у неї документів), встановити її прізвище, ім'я, місце проживання;
- доповісти керівництву, отримати вказівки з приводу подальших дій;
- спробувати зв'язатися з рідними або близькими особами, повідомити про місце її перебування;
- далі діяти за вказівкою керівництва [12, с. 354].

Подолання деструктивних конфліктів у системі органів поліції передбачає, в першу чергу, комплексні організаційно-управлінські, службово-методичні і тактичні, виховні і суто психологічні заходи, спрямовані на профілактику конфліктів у діяльності цих органів. При цьому потрібно враховувати, що працівники Національної поліції як суб'єкти конфлікту:

- 1) наділені владними повноваженнями, які у ході конфлікту можуть використовувати неправомірно, що призведе до порушень закону;
- 2) мають доступ до різноманітної інформації, в тому числі, й такої, що складає службову таємницю;

3) володіють спеціальними технічними засобами, в тому числі й зброєю;

4) працюють у агресивному середовищі, що накладає на них певний відбиток.

Висновки. Сучасний конфліктний простір працівника патрульної поліції включає частково систематизовану сукупність конфліктів, протиріч соціального та внутрішнього типів, що здійснюють суттєвий вплив на психічні складові частини його особистості, скеровують, трансформують ставлення працівника поліції до служби, оточення та громадян, результативність роботи та наявність прогалин в професійній діяльності. Наявні професійні проблеми та деформації, атмосфера гострого конфлікту нерідко породжує у працівників Національної поліції стреси, стани психічної напруженості. У тих, що спілкуються в такі ситуації, може звужуватися свідомість, важко здійснюється цілеспрямована діяльність, а в окремих випадках дезорганізуються інтелектуальні процеси й поведінка, втрачається можливість управляти своїми діями.

Одним із важливих завдань в роботі Національної поліції є якісна підготовка майбутніх поліцейських до компетентних, максимально безпечних та результативних дій у конфліктогенному та небезпечному середовищі. Перераховані категорії конфліктологічних знань та практичних вмінь здатні, на наш погляд, забезпечити використання працівником поліції власних соціально-психологічних, педагогічних та психічних резервів для успішного, свідомого впливу на конфлікт та його суб'єктів (враховуючи себе) для досягнення службової мети та стабілізації гострої ситуації.

Як було вивчено, правоохоронна діяльність протікає в умовах замаскованих і явних різноманітних конфліктів. Деякі фахівці даної проблеми вважають подібні колізії закономірними, тому що конфлікти, на їхню думку, є конкретним вираженням загального закону єдності і боротьби сторін конфлікту, вони неминучі, і навіть деколи необхідні.

Список використаних джерел:

1. Жавнерчик О.В. Психологія управління: Конспект лекцій. Одеса: ОДЕКУ, 2020. 161 с.
2. Словник-довідник термінів з конфліктології. За редакцією М. І. Пірен. Київ, 1996. 30 с.
3. Винословська О.В. Типи конфліктів та причини їх виникнення. Психологія. Київ. ІНКОС. 2005. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/psychology/vinoslavska_psihologiya/part5/5301.htm.
4. Особливості спілкування патрульних поліції з учасниками масових акцій в конфліктних ситуаціях : [метод. реком.] / В. М. Клачко, В. Л. Костюк, В. В. Литвин, Н. В. Федоровська. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 48 с.
5. Юридична психологія : [підруч.] / за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва. К.: КНТ, 2007. 233 с.
6. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: Наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179. (Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства внутрішніх справ № 615 від 28.09.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>
7. Иванов В.М. Юридична конфліктологія : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. М. Иванов, О. В. Иванова. К. : МАУП, 2004. 224 с.
8. Сутність конфлікту та його характерні риси. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/4617590/page:3/>.
9. Гіренко С.П., Червоний П.Д. Конфліктний простір працівників Національної поліції в контексті їхньої професійної підготовки. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2018. № 60. Т. 2. С. 33–38.
10. Кулінич І.О. Психологія конфліктів та шляхи вирішення у системі управління. Бібліотека українських підручників. URL: http://libfree.com/165784176_psihologiyapsihologiya_.html.
11. Назар Ю.С., Йосифович Д.І., Хатнюк Ю. А., Мороз О.Б. Актуальні проблеми організації охорони громадського порядку : навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 294 с.
12. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції: навч. посібник / О. І. Тьорло, Ю. Р. Йосипів, В. М. Синенький та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 480 с.
13. Платковська О. Конфліктна поведінка працівників поліції: гендерний аспект. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України. Харків. 2019. С. 148–151.
14. Ступакова О. В., Циганкова І. В. Гендерні особливості когнітивного самосприйняття працівників органів поліції. Вісник Національного університету оборони України. 2013. Вип. 5. С. 302–306.

References:

1. Zhavnerchik, O.V. (2020). *Psychology of management: Synopsis of lectures*. Odesa: ODEKU. 161 p. [in Ukrainian].
2. *Slovyk-dovidnyk terminiv z konfliktologii* (1996) [Dictionary-handbook of terms in conflictology]. (Piren, M.I., Eds.). Kyiv. 30 p. [in Ukrainian].
3. Vynoslavska, O.V. (2005). *Typy konfliktiv ta prychny yikh vynyknennia*. Psychology. Kyiv. INCOS. Retrieved from: http://www.ebk.net.ua/Book/psychology/vinoslavska_psihologiya/part5/5301.htm [in Ukrainian].
4. *Osoblyvosti spilkuvannia patrolnykh politzii z uchasnykamy masovykh aktsii v konfliktnykh sytuatsiiakh* (2016) [Peculiarities of communication between police patrols and participants of mass actions in conflict situations]. V. M. Klachko, V. L. Kostyuk, V. V. Lytvyn, N. V. Fedorovska. K.: Nat. Acad. internal of affairs. 48 p. [in Ukrainian].
5. *Yurydychna psikhologhiia* (2007) [Legal psychology]. (Kazmirenko, L.I., Moiseeva, E.M., Eds.). K.: KNT. 233 p. [in Ukrainian].
6. *Pro zatverdzhennia Pravyl etychnoi povedinky politseiskykh: Nakaz MVS Ukrainy vid 09.11.2016 № 1179. (Iz zminamy, vnesenyzy zghidno z Nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav № 615 vid 28.09.2022)* [On the approval of the Rules of Ethical Conduct of Police Officers: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated November 9, 2016 No. 1179. (With changes introduced in accordance with the Order of the Ministry of Internal Affairs No. 615 dated September 28, 2022)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text> [in Ukrainian].
7. Ivanov, V.M. (2004). *Yurydychna konfliktologhiia* [Legal conflict studies]. V. M. Ivanov, O. V. Ivanova. K.: MAUP. 224 p. [in Ukrainian].
8. *Sutnist konfliktu ta yoho kharakterni rysy* [The essence of the conflict and its characteristics]. Retrieved from: <http://www.studfiles.ru/preview/4617590/page:3/>.
9. Hireenko, S.P., & Cherveny, P.D. (2018). *Konfliktnyi prostir pratsivnykiv Natsionalnoi politzii v konteksti yikhnoi profesiinoi pidhotovky* [The conflict space of National Police employees in the context of their

professional training]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*. 60. Vol. 2. P. 33–38 [in Ukrainian].

10. Kulinich, I.O. Psykholohiia konfliktiv ta shliakhy vyrishennia u systemi upravlinnia [Psychology of conflicts and solutions in the management system]. *Biblioteka ukrainskykh pidruchnykiv – Library of Ukrainian textbooks*. Retrieved from: http://libfree.com/165784176_psihologiyapsihologiya_.html [in Ukrainian].

11. Nazar, Yu.S., Yosifovych, D.I., Khatniuk, Yu.A., & Moroz, O.B. (2021). *Aktualni problemy orhanizatsii okhorony hromadskoho poriadku [Actual problems of the organization of public order protection]*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. 294 p. [in Ukrainian].

12. Taktyko-spetsialna pidhotovka pratsivnykiv Natsionalnoi politsii: navch. Posibnyk (2018) [Tactical and special training of National Police employees: training. Manual]. O. I. Tyorlo, Yu. R. Yosypiv, V. M. Synenkyi, etc. Lviv: LvDUVS. 480 p. [in Ukrainian].

13. Platkovska, O. (2019). Konfliktna povedinka pratsivnykiv politsii: hendernyi aspekt. [Conflict behavior of police officers: gender aspect]. *Psykholohichni ta pedahohichni problemy profesiinoi osvity ta patriotychnoho vykhovannia personalu systemy MVS Ukrainy – Psychological and pedagogical problems of professional education and patriotic education of the personnel of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Kharkiv. P. 148–151 [in Ukrainian].

14. Stupakova, O.V., & Tsygankova, I.V. (2013). Henderni osoblyvosti kohnityvnoho samospryiniattia pratsivnykiv orhaniv politsii [Gender specifics of cognitive self-perception of police officers]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*. Issue 5. p. 302–306 [in Ukrainian].

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-12>

Кучер Віталій Орестович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії права, конституційного та приватного права
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0877-5735>

ПРАВА ЛЮДИНИ: ВТРУЧАННЯ У СФЕРУ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дотримання права на приватність осіб під час воєнного стану є складною проблемою, оскільки військова агресія російської федерації потребує від держави здійснювати непопулярні заходи, які обмежують окремі права громадян для забезпечення безпеки та ефективності оборонних дій. Однак це не означає, що право на приватність повинно повністю ігноруватися. Втручання у сферу приватного життя особи без її згоди можливе лише тоді, коли це відбувається відповідно до вимог законодавства України та міжнародних правових норм; тільки в такому обсязі, в якому обмежувальні заходи будуть розмірними до переслідуваної мети відповідно до принципу пропорційності.

Відомості про фізичну особу (персональні дані) є чутливою інформацією, а особливо в умовах воєнного стану. В Україні більшу увагу потрібно приділити інформаційній безпеці та системі захисту персональних даних, приведення її у відповідність до стандартів Європейського Союзу. Для забезпечення інформаційної, а як наслідок - національної безпеки України, потрібно забезпечити захист важливих елементів персональних даних осіб шляхом створення міжгалузевої багатofункціональної інформаційної інфраструктури держави.

Потребує вдосконалення рівень координації діяльності державних органів щодо виявлення, оцінки і прогнозування загроз інформаційній безпеці, запобігання таким загрозам та забезпечення ліквідації їх наслідків, здійснення міжнародного співробітництва з цих питань; вдосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення інформаційної безпеки, зокрема захисту інформаційних ресурсів, протидії комп'ютерній злочинності, захисту персональних даних, а також правоохоронної діяльності в інформаційній сфері.

Як наслідок, необхідно удосконалювати форми організації, взаємодії, координації діяльності органів державної влади у напрямку забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками в умовах воєнного стану.

Ключові слова: права людини, особисті немайнові права фізичної особи, обмеження прав людини, право на приватність, право на безпеку, інформаційна безпека, національна безпека, безпека.

Kucher Vitalii. Human rights: interference in the sphere of private life under martial law

Observance of the right to privacy of individuals during martial law is a complex problem, since the military aggression of the Russian Federation requires the state to implement unpopular measures that limit individual rights of citizens to ensure the safety and effectiveness of defense actions. However, this does not mean that the right to privacy should be completely ignored. Interference in the sphere of a person's private life without his consent is possible only when it takes place in accordance with the requirements of the legislation of Ukraine and international legal norms; only to the extent that restrictive measures are proportionate to the objective pursued in accordance with the principle of proportionality.

Information about a natural person (personal data) is sensitive information, and especially in the conditions of martial law. In Ukraine, more attention should be paid to information security and the personal data protection system, bringing it into line with European Union standards. In order to ensure the information and, as a result, the national security of Ukraine, it is necessary to ensure the protection of important elements of personal data of individuals by creating an interdisciplinary multifunctional information infrastructure of the state.

The level of coordination of the activities of state bodies in identifying, assessing and forecasting threats to information security, preventing such threats and ensuring the elimination of their consequences, international

cooperation on these issues needs improvement; improvement of the legal framework for ensuring information security, in particular protection of information resources, countering computer crime, protection of personal data, as well as law enforcement activities in the information sphere.

As a result, it is necessary to improve the forms of organization, interaction, and coordination of activities of state authorities in the direction of ensuring the process of managing threats and dangers in the conditions of martial law.

Key words: *human rights, personal non-property rights of an individual, restrictions on human rights, the right to privacy, the right to security, information security, national security, security.*

Вступ. В демократичному суспільстві людина знаходиться на першому місці, а її права і свободи відіграють ключову роль. В Україні права та свободи людини, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Це визначено в Конституції України та інших законодавчих актах країни.

Стаття 3 Конституції України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Держава зобов'язана створити такі умови, при яких кожна людина зможе розвивати свої якості та гарантувати імовірність їх використання для блага самої особи та суспільства.

Захист прав і свобод людини є фундаментальною засадою правової системи України та визнається як основний принцип правозахисної політики країни. Проте взаємовідносини людини та держави ускладнюються. Особливо це стосується реалізації правового режиму воєнного стану в державі, який призводить до введення тимчасових обмежень та додаткових заходів безпеки, що може впливати на права та свободи громадян.

У зв'язку з наведеним правовідносини держави та громадянина потребують подальшого аналізу та узагальнення.

Матеріали та метод. Питаннями прав людини, зокрема права на недоторканність приватного та сімейного життя (право на приватність) присвячено дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких можна виділити праці Д. Гудими, О. Панкевича, С. Погребняка, П. Рабіновича, В. Савицького, В. Серьогіна, С. Шевчука, В. Шемчука та інших. Проте, зважаючи на складність і багатогранність даної проблематики, доводиться констатувати про нагальну

потребу у подальших наукових розвідках питань втручання у сферу приватного життя особи.

Як зазначає О.З. Панкевич межі можливого втручання з боку держави і суспільства у сферу приватного життя потребують глибокого наукового аналізу [1, с. 54].

Тому метою статті є дослідження права на недоторканність приватного та сімейного життя та визначення меж можливого державного втручання в сферу приватного життя особи в умовах воєнного стану.

Під час написання статті використано ряд загально-наукових та спеціальних методів наукового пізнання, серед яких можна виокремити діалектичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий та інші методи.

Результати. Як зазначає В. Серьогін, «право на недоторканність приватного життя» необхідно розглядати у трьох аспектах: 1) як право індивіда на своє власне життя, на дії щодо самого себе; дане право безпосередньо пов'язане з індивідуальністю конкретної людини, а відповідно, й із захистом від втручання з боку всіх суб'єктів права; 2) як неприпустимість втручання у приватне життя особи з боку держави, організацій, юридичних і фізичних осіб; 3) як право, суміжне з іншими правами, а саме: з правом на недоторканність сімейного життя, правом на недоторканність житла, правом на недоторканність кореспонденції [2, с. 538].

Право на недоторканність приватного та сімейного життя (право на приватність) закріплене у міжнародних та національних нормативних актах. Так, стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3] зазначає, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

Стаття 12 Загальної декларації прав людини передбачає, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань [4].

Ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань (ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р.) [5].

Відповідно до ст. 32 Конституції України [6] ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди.

Норми Конституції України, зокрема про права, свободи людини, є нормами прямої дії – вони можуть застосовуватися безпосередньо в судовому порядку, забезпечуючи доступ до судового захисту та зміцнюючи верховенство Конституції у правовій системі країни.

Як зазначають М. Прядко та О. Чепик-Трегубенко будь-яка конституційна норма гарантує права і свободи людини, діє безпосередньо, і конкретні закони сприймаються як додатковий захист реалізації конституційної норми [7, с. 154].

Однак, у зв'язку із введенням воєнного стану в державі можуть вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів осіб в межах забезпечення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану».

Відповідно до ст. 64 Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих

обмежень. Але не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

Право на недоторканність приватного та сімейного життя (право на приватність) (ст. 32 Конституції України) не входить до переліку прав, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Стаття 32 Конституції у частині 2 звертає увагу на можливість збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Частина 2 статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод надає право органам державної влади порушувати право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції, але при дотриманні умов: коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [3].

Право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб. Втручання у конституційне право особи на приватне і сімейне життя вважатиметься законним у разі наявності підстави в національному законі, а також за умови, що такий закон відповідає принципу верховенства права. Конституційний принцип верховенства права вимагає законодавчого закріплення механізму запобігання свавільному втручанням органів публічної влади при здійсненні ними дискреційних повноважень у права і свободи особи [8].

Питання Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів (далі – Реєстр) регулює Закон України «Про Єдиний державний реєстр призовни-

ків, військовозобов'язаних та резервістів» від 16 березня 2017 р. Закон визначає правові та організаційні засади створення, функціонування Реєстру, регулює відносини у сфері державної реєстрації громадян України, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави, та осіб, приписаних до призовних дільниць.

Відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів» згода призовників, військовозобов'язаних та резервістів на обробку їхніх персональних даних для цілей Реєстру не потрібна. Можна стверджуватися, що в даному випадку втручання держави у сферу приватного та сімейного життя відбувається в інтересах національної безпеки.

Обмеження прав і свобод людини викликані неможливістю іншим чином забезпечити захист національної безпеки [9, с. 66]. В час війни перевага інтересів держави означає можливість збереження основоположних прав багатьох людей через забезпечення життєздатності самої держави [10, с. 153].

Закон України «Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів» (ст. 7) визначає перелік відомостей, які опрацьовуються та включаються до Реєстру без згоди особи: прізвище; власне ім'я (усі власні імена); по батькові (за наявності); дата народження; місце народження; стать; місце проживання та місце перебування; відомості про батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників та інших представників (прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), дата народження); відомості про сімейний стан особи та членів її сім'ї (прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), а також дітей); реквізити паспорта громадянина України та паспорта громадянина України для виїзду за кордон (серія, номер, дата видачі, орган, що видав, строк дії); відомості про громадянство; відомості про документи, що підтверджують

смерть особи або визнання особи померлою чи безвісно відсутньою; відомості щодо визнання особи недієздатною (поновлення дієздатності); відомості про зайнятість (код підприємства, місце роботи, посада); реєстраційний номер облікової картки платника податків; відцифрований образ обличчя особи; відомості про дату виїзду за межі України та дату повернення на територію України; відомості про освіту та спеціальність; відомості про стан здоров'я (у тому числі про встановлення, зміну групи інвалідності), що збираються з метою визначення придатності для виконання військового обов'язку; відомості про притягнення до кримінальної відповідальності (повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення); відомості про розгляд судом кримінальної справи, вирок, що набрав законної сили; відомості про наявність (відсутність) судимості; унікальний номер запису в Єдиному державному демографічному реєстрі (за наявності); відцифрований образ обличчя особи (за наявності) [11].

Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення порядку обробки та використання даних в державних реєстрах для військового обліку та набуття статусу ветерана війни під час дії воєнного стану № 10062 від 18.09.2023 пропонує суттєво розширити перелік відомостей, що необхідно включати до Реєстру. Тому, законно, виникає питання про надмірність персональних даних, доцільність отримання такого масиву конфіденційної інформації та включення її до Реєстру.

Стаття 6 закону України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 р., яка визначає загальні вимоги до обробки персональних даних, вказує, що склад та зміст персональних даних мають бути відповідними, адекватними та ненадмірними стосовно визначеної мети їх обробки [12].

Відповідно до Регламенту Європейського парламенту і ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС

(Загальний регламент про захист даних) будь-яке опрацювання персональних даних повинно бути законним та правомірним. Фізичні особи повинні бути обізнані про те, що їхні персональні дані збирають, використовують, обговорюють або іншим чином опрацюють, а також про те, якою мірою опрацюють чи опрацюватимуть персональні дані. Фізичні особи повинні бути обізнані про ризики, правила, гарантії та права щодо опрацювання персональних даних і про те, як реалізувати свої права у зв'язку з таким опрацюванням. Зокрема, спеціальні цілі опрацювання персональних даних повинні бути прямо вираженими та законними, а також означеними на момент збирання персональних даних. Персональні дані повинні бути достатніми, відповідними та обмежуватися тим, що є необхідним для досягнення цілей, для яких їх опрацюють [13].

Як зазначає С.П. Погребняк держава має право обмежувати права людини тільки тоді, коли це дійсно необхідно, і тільки в такому обсязі, в якому її заходи будуть розмірними до переслідуваної мети. Іншими словами, у цій сфері проголошується та діє принцип пропорційності (розмірності, або адекватності) [14, с. 294].

Обмеження, що переслідують істотну мету, мають бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими. Зазвичай подібна перевірка здійснюється за трьома критеріями: придатність, необхідність і заборона надмірності. Це означає, що непридатні, непотрібні й надмірні заходи заборонені [14, с. 301].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, на відміну від права ЄС, принцип пропорційності прямо не закріплює. Не зважаючи на це він є одним із найважливіших принципів, який, мабуть, найбільш часто застосовується в практиці Європейського суду з прав людини [14, с. 297]. Аналіз практики Суду свідчить про те, що цей принцип пов'язаний, насамперед, із проблемою правомірності обмежень прав людини [15, с. 115–119].

Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на тому, що обмеження

прав і свобод людини і громадянина визнаються допустимими, якщо вони здійснені згідно з чинним законодавством і відповідають правилу «збереження основного змісту прав і свобод» (рішення від 20 травня 1999 р. у справі «Реквеньї проти Угорщини», рішення Великої палати від 13 лютого 2003 р. у справі «Партія добробуту та інші проти Туреччини») [14, с. 305].

Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз. Стаття 3 зазначеного закону розкриває принципи державної політики у сферах національної безпеки і оборони, яка спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій [16].

Національна безпека – це багаторівневе й багатокомпонентне явище, що відображає стан захищеності життєвоважливих інтересів особи, суспільства та держави від реальних та потенційних загроз. Вона тісно пов'язана з усіма аспектами життя людини, суспільства і держави та є складовою їх існування та розвитку [17, с. 71].

Як зазначає В.Т. Савицький невід'ємною, органічною, складовою системи національної безпеки є інформаційна безпека [18, с. 205].

Незважаючи на те, що Законом України «Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів» у ст. 3 держава гарантує захист бази даних Реєстру від несанкціонованого доступу та зловживання доступом, незаконного використання відомостей Реєстру, порушення цілісності бази даних Реєстру та його апаратного чи програмного забезпечення, немає гарантій від витоку інформації в умовах воєнного стану.

Розкриття персональних даних¹ призводять, військовозобов'язаних та резервістів під час воєнного стану може мати шкідливі наслідки як для особи, так і держави в цілому: інформація може бути використана зловмисниками для здійснення фізичних, психологічних або кібератак. Конфіденційна інформація може стати загрозою для сімей військовослужбовців, особливо у випадках, коли військова агресія відбувається на території, де є ризик для цивільного населення. Незаконно отримана інформація ворогом може призвести до психологічного тиску на військовослужбовців та їхні сім'ї. Зростання рівня свідомості ворога може викликати труднощі у виконанні військових операцій і призводити до людських втрат.

Тому тут важливе місце має бути відведене інформаційній безпеці, тобто стану захищеності життєво важливих інтересів людини та держави, при якому запобігається нанесення шкоди за допомогою негативного інформаційного впливу; негативних наслідків несанкціонованого використання та розповсюдження конфіденційної інформації, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися лише у визначеному нею порядку відповідно до передбачених умов.

Інформаційна безпека спрямована на забезпечення стану захищеності інформаційного простору, передбачає здійснення превентивних і захисних заходів в інформаційному середовищі людини, суспільства та держави [19, с. 35].

Забезпечення інформаційної безпеки є однією з найважливіших функцій держави та справою всього Українського народу (ст. 17 Конституції України) поряд зі захистом суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення економічної безпеки.

Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 р. під кібербезпекою розуміє захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забез-

печуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі [20].

Застосування інформаційних технологій пов'язане з додатковими ризиками щодо захисту персональних даних. Це пов'язано з тим, що у воєнний час держава часто об'єктивно не в змозі гарантувати права людини в повному обсязі та збереження конфіденційної інформації.

Як зазначають Дмитришин М.В. та Журавківська М.І. витік персональних даних із державних інформаційних ресурсів приблизно на 50% стається з вини працівників (внутрішніх порушників) того чи іншого державного органу. Частка витоку персональних даних трапляється через неякісний програмний продукт, послуги, пов'язані з програмним забезпеченням, послуги у сфері інформаційних технологій, консультування, розроблення програмного забезпечення, послуг мережі інтернет і послуги з підтримки. Небезпечними для володільців інформації є також дії зовнішніх зловмисників – хакерські атаки, на які за світовою статистикою припадає половина неправомірних дій від усього масштабу витоку інформації [21, с. 115–116].

Висновки. Дотримання права на приватність осіб під час воєнного стану є складною проблемою, оскільки військова агресія російської федерації потребує від держави здійснювати непопулярні заходи, які обмежують окремі права громадян для забезпечення безпеки та ефективності оборонних дій. Однак це не означає, що право на приватність повинно повністю ігноруватися. Втручання у сферу приватного життя особи без її згоди можливе лише тоді, коли це відбувається відповідно до вимог законодавства України та міжнародних правових норм; тільки в такому обсязі, в якому обмежувальні заходи будуть розмірними до переслідуваної мети відповідно до принципу пропорційності.

Відомості про фізичну особу (персональні дані) є чутливою інформацією, а особливо в

¹ Персональні дані – це відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована – ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 р.

умовах воєнного стану. В Україні більшу увагу потрібно приділити інформаційній безпеці та системі захисту персональних даних, приведення її у відповідність до стандартів Європейського Союзу. Для забезпечення інформаційної, а як наслідок - національної безпеки України, потрібно забезпечити захист важливих елемен-

тів персональних даних осіб шляхом створення міжгалузевої багатофункціональної інформаційної інфраструктури держави. Потребує вдосконалення взаємодія, координація діяльності органів державної влади у напрямку забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Панкевич О.З. Право на приватність: царина незалежності особи. *Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія юридична*. 2017. № 2. С. 47–56.
2. Сergygin V. O. Право на недоторканність приватного життя у конституційно-правовій теорії та практиці: монографія. Х.: ФІНН, 2010. 608 с.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 2050 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/paran54#n54
4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Прядко М., Чепік-Трегубенко О. Особливості конституційно-правового статусу людини та громадянина. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 11 березня 2022 р). Дніпро: ДДУВС, 2022. С. 152–154.
8. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2018 р. № 7-р/2018 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-18#Text>
9. Часник Д. В. Забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії російської федерації. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Випуск 34. С. 61–67.
10. Котерлін І. Б. Інформаційна безпека в умовах воєнного стану у аспекті забезпечення інформаційних прав та свобод. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 150–155.
11. Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів: Закон України від 16 березня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1951-19#Text> (станом на 10.01.2024 р.).
12. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (станом на 10.01.2024 р.).
13. Регламент європейського парламенту і ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text
14. Погребняк С. П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9614/Pogrebniak%20294-310.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
15. Рабінович П. Європейські стандарти прав людини: онтологічні, гносеологічні та праксеологічні стандарти. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2–3 (33–34). С. 114–132.
16. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (станом на 10.01.2024 р.).
17. Мельниченко Б., Фігель Н. Основні підходи до розуміння поняття «Національна безпека». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 2. С. 68–72.
18. Савицький В. Т. Інформаційна безпека в системі національної безпеки України. *Університетські наукові записки*. 2017. № 2. С. 195–207.
19. Шемчук В. В. Інформаційна безпека та інформаційна оборона в контексті розвитку вітчизняної доктрини й законодавчої основи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: «Юридичні науки». 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 31–37.

20. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (станом на 10.01.2024 р.).

21. Дмитришин М. В., Жураківська М. І. Витік персональних даних в електронному урядуванні: реалії та проблеми державних вебсайтів і порталів. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. № 20. С. 111–119.

References:

1. Pankevych, O.Z. (2017). Pravo na pryvatnist': tsaryna nezalezhnosti osoby [The right to privacy: the realm of individual independence]. *Naukovyy visnyk L'vDUVS. Seriya yurydychna*. № 2. S. 47–56 [in Ukrainian].
2. Ser'ohin, V.O. (2010). Pravo na nedotorkannist' pryvatnoho zhyttya u konstyuttsiyno-pravoviy teoriiy ta praktytsi: monohrafiya [The right to inviolability of private life in constitutional and legal theory and practice]. KH.: FINN. 608 s. [in Ukrainian].
3. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 4 lystopada 2050 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/paran54#n54 [in Ukrainian].
4. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny [Universal Declaration of Human Rights] vid 10 hrudnya 1948 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
5. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] vid 16 hrudnya 1966 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].
6. Konstyuttsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] vid 28 chervnya 1996 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. Pryadko, M., & Chepik-Trehubenko, O. (2022). Osoblyvosti konstyuttsiyno-pravovoho statusu lyudyny ta hromadyanyna [Peculiarities of the constitutional and legal status of a person and a citizen. International and national security]. *Mizhnarodna ta natsional'na bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty: materialy VI Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (Dnipro, 11 bereznya 2022 r)*. Dnipro: DDUVS. S. 152–154 [in Ukrainian].
8. Rishennya Konstyuttsiynoho Sudu Ukrayiny [Decision of the Constitutional Court of Ukraine] vid 11 zhovtnya 2018 r. № 7-r/2018 u spravi za konstyuttsiynym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z prav lyudyny shchodo vidpovidnosti Konstyuttsiyi Ukrayiny (konstyuttsiynosti) okremykh polozhen' abzatsu pershoho punktu 40 rozdil VI «Prykintsevi ta perekhidni polozhennya» Byudzhetnoho kodeksu Ukrayiny. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-18#Text> [in Ukrainian].
9. Chasnyk, D.V. (2022). Zabezpechennya prav lyudyny u sferi natsional'noyi bezpeky v umovakh protystoyannya viys'koviy ahresiyi rosiys'koyi federatsiyi [Ensuring human rights in the field of national security in the face of military aggression by the russian federation]. *Naukovi zapysky L'viv'skoho universytetu biznesu ta prava. Seriya ekonomichna. Seriya yurydychna*. 34. S. 61–67 [in Ukrainian].
10. Koterlin, I.B. (2022). Informatsiyna bezpeka v umovakh voyennoho stanu u aspekti zabezpechennya informatsiynykh prav ta svobod [Information security in the conditions of martial law in the aspect of ensuring informational rights and freedoms]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi*. 1. S. 150–155 [in Ukrainian].
11. Pro Yedynny derzhavnyy reyestr pryzovnykiv, viys'kovozobov'yazanykh ta rezervistiv: Zakon Ukrayiny [About the Unified State Register of Conscripts, Conscripts and Reservists: Law of Ukraine] vid 16 bereznya 2017 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1951-19#Text> [in Ukrainian].
12. Pro zakhyst personal'nykh danykh: Zakon Ukrayiny [About the protection of personal data: Law of Ukraine] vid 1 chervnya 2010 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> [in Ukrainian].
13. Rehlament yevropeys'koho parlamentu i rady (YES) 2016/679 vid 27 kvitnya 2016 roku pro zakhyst fizychnykh osib u zv'yazku z opratsyuvanniam personal'nykh danykh i pro vil'nyy rukh takykh danykh, ta pro skasuvannya Dyrektyvy 95/46/ (Zahal'nyy rehlament pro zakhyst danykh) [General Regulation on data protection] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text [in Ukrainian].
14. Pohrebnyak, S.P. Pryntsyp proporsiynosti v ukrayins'kiy yurydychniy praktytsi ta praktytsi Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [The principle of proportionality in Ukrainian legal practice and the practice of the European Court of Human Rights]. Retrieved from: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9614/Pogrebniak%20294-310.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
15. Rabinovych, P. (2003). Yevropeys'ki standarty prav lyudyny: ontolohichni, hnoseolohichni ta prakseolohichni standarty [European human rights standards: ontological, epistemological and praxeological standards]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*. 2–3 (33–34). S. 114–132 [in Ukrainian].

16. Pro natsional'nu bezpeku Ukrayiny: Zakon Ukrayiny [About the national security of Ukraine: Law of Ukraine] vid 21 chervnya 2018 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

17. Mel'nychenko, B., & Fihel', N. (2021). Osnovni pidkhody do rozuminnya ponyattya «Natsional'na bezpeka» [Basic approaches to understanding the concept of "National Security"]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhniky»*. Seriya: «Yurydychni nauky». 2. S. 68–72 [in Ukrainian].

18. Savyts'kyi, V.T. (2017). Informatsiyna bezpeka v systemi natsional'noyi bezpeky Ukrayiny [Information security in the national security system of Ukraine]. *Universytets'ki naukovy zapysky*. 2. S. 195–207 [in Ukrainian].

19. Shemchuk, V.V. (2019). Informatsiyna bezpeka ta informatsiyna oborona v konteksti rozvytku vitchyznyanoi doktryny y zakonodavchoyi osnovy [Information security and information defense in the context of the development of the domestic doctrine and legislative framework]. *Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho*. Seriya: «Yurydychni nauky». T. 30 (69). № 4. S. 31–37 [in Ukrainian].

20. Pro osnovni zasady zabezpechennya kiberbezpeky Ukrayiny: Zakon Ukrayiny [About the main principles of ensuring cyber security of Ukraine: Law of Ukraine] vid 5 zhovtnya 2017 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> [in Ukrainian].

21. Dmytryshyn, M.V., & Zhurakivs'ka, M.I. (2020). Vytik personal'nykh danykh v elektronnomu uryaduvanni: realiyi ta problemy derzhavnykh vebsaytiv i portaliv [Leakage of personal data in e-government: realities and problems of state websites and portals]. *Publichne upravlinnya i administruvannya v Ukrayini*. 20. S. 111–119 [in Ukrainian].

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346.1; 342.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-13>

Боровікова Віталіна Станіславівна,
науковий співробітник відділу організації наукової роботи,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вул. Городоцька, 26, Львів, 79007, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4401-4562>

ПУБЛІЧНІ ЕЛЕКТРОННІ РЕЄСТРИ У СИСТЕМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті на підставі комплексного аналізу чинного українського законодавства розглянуто публічні електронні реєстри у системі правового регулювання. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері формування та використання публічних електронних реєстрів. Предмет дослідження – сукупність нормативно-правових актів, що регулюють публічні електронні реєстри, теоретичні наукові джерела та правозастосовна практика з досліджуваної проблематики. Визначено роль публічних електронних реєстрів. Аналізуються положення Закону України «Про публічні електронні реєстри» і інших нормативних актів у сфері, що досліджується. Публічні електронні реєстри розглядаються з позиції цивільного, адміністративного та інформаційного права. Зазначено роль інформаційного права в системі законодавства, що регулює відносини цифровізації, як чинника, що сприяє систематизації цього законодавства. З огляду на універсальність використання публічних електронних реєстрів і застосування в усіх основних сферах суспільного життя, охарактеризовано методи правового регулювання публічних електронних реєстрів – імперативний та диспозитивний. Сукупність взаємозалежних правових норм, регулюючих самостійну сферу однорідних суспільних відносин, що складаються з приводу формування та використання публічних електронних реєстрів, утворює правовий інститут публічних електронних реєстрів. Правові норми зазначеного комплексного інституту інформаційного права інтегрують норми різних галузей права та спрямовані на ефективне правове регулювання комплексних інформаційних відносин, що виникають у сфері діяльності органів публічної влади. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на вивчення впливу цифровізації реєстрів.

Ключові слова: інформація, інформаційне право, комплексна галузь права, метод правового регулювання, цифровізація, реєстри.

Borovikova Vitalina. Public electronic registers in the system of right regulation

The article examines public electronic registers in the system of legal regulation based on a comprehensive analysis of current Ukrainian legislation. The object of research is social relations arising in the field of formation and use of public electronic registers. The subject of the study is a set of legal acts regulating public electronic registers, theoretical scientific sources and law enforcement practice on the subject under investigation. The role of public electronic registers is defined. The provisions of the Law of Ukraine "On Public Electronic Registers" and other normative acts in the field under investigation are analyzed. Public electronic registers are considered from the point of view of civil, administrative and information law. The role of information law in the system of legislation regulating digitization relations is indicated as a factor contributing to the systematization of this legislation. Given the universality of the use of public electronic registers and their application in all major spheres of social life, the methods of legal regulation of public electronic registers are characterized – imperative and dispositive. A set of interdependent legal norms regulating an independent area of homogeneous social relations, which are formed regarding the formation and use of public electronic registers, forms the legal institution of public electronic registers. The legal norms of the specified complex institute of information law integrate the norms of various branches of law and are aimed at effective legal regulation of complex information relations arising in the sphere of activity of public authorities. Further research should be aimed at studying for the impact of digitization of registries.

Key words: information, information law, complex field of law, method of legal regulation, digitalization, registries.

Вступ. Значення публічних електронних реєстрів як об'єкта інформаційних правовідносин визначається еволюцією науково-технічного прогресу та розвитком інформаційного суспільства, можливістю та доцільністю автоматизованої обробки інформації та систематизацією інформаційних масивів в електронній формі у будь-якій галузі людської діяльності на основі застосування інформаційних технологій та технічних засобів, цінністю публічних реєстрів як інформаційного ресурсу діяльності органів публічної влади. Унікальність інформаційного права як самостійного утворення у системі права визначає інтегруючу роль задля забезпечення комплексного правового регулювання суспільних відносин у галузі формування та використання публічних електронних реєстрів. В умовах широкого застосування публічних реєстрів у публічному управлінні проблема розробки ефективної системи правового регулювання привертає увагу науки інформаційного права та визначає актуальність наукових досліджень, спрямованих на обґрунтування місця та ролі публічних електронних реєстрів у системі інформаційних об'єктів права.

Публічні електронні реєстри у контексті правового регулювання досліджено в працях: Г. О. Андрощука, І. В. Арістової, В. Д. Базилевича, О. А. Баранова, В. М. Брижка, Н. П. Бортник, В. Д. Гавловського, Р. А. Калюжного, О. М. Кохановської, А. І. Марущака, О. Д. Святоцького, О. В. Сосніна, В. П. Тихого, М. Я. Швеця і інших вчених. Процес інформатизації національної економіки, соціальної та правоохоронної сфери передбачає розвиток системи публічних електронних реєстрів, що вимагає проведення теоретико-правових досліджень правової природи публічних електронних реєстрів і підвищення ефективності правового регулювання.

Метою статті є дослідження публічних електронних реєстрів у системі правового регулювання.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: моделювання та порівняння, дедукція та індук-

ція, метод системного аналізу, логічний, формально-юридичний та інтерпретаційний методи. Використовувалися методики узагальнення законодавства та правозастосовної практики, процедури опису та аналізу законодавства, прийоми систематичного, спеціально-юридичного та функціонального способів тлумачення.

Результати. Подання інформації в певній формі за допомогою документування та фіксації на матеріальному носії обумовлює включення у сферу дії права самостійних інформаційних об'єктів, мета формування яких залежить від інформаційних потреб людини. Одним з таких інформаційних об'єктів є публічні електронні реєстри. Вони є продуктом людської діяльності, в якому в об'єктивній формі представлений великий масив систематизованої інформації [1, с. 220]. У даний час сформувалася велика сукупність правових норм у досліджуваній сфері, у нормативних актах різної галузевої приналежності. Такий розвиток законодавства щодо публічних електронних реєстрів (далі – публічні реєстри) є логічним прогресом у розвитку економічної, соціальної, правоохоронної та інших сфер (закон України «Про публічні електронні реєстри» [2]).

Публічні електронні реєстри є системоутворюючим елементом, навколо якого різні галузеві норми права вибудовуються у єдину цілісну структуру. Взаємозв'язок і однорідність таких норм свідчать, що формується самостійний комплексний інститут публічних електронних реєстрів, правове оформлення якого зумовлено факторами:

- розширення практики використання публічних електронних реєстрів у публічній сфері та активне застосування для реалізації стратегічних пріоритетів державної інформаційної політики;
- збільшення кількості правових норм і окремих нормативних актів, вкладених у регулювання суспільних відносин щодо формування та використання публічних електронних реєстрів;
- виявлення предметної та юридичної єдності в сукупності норм про публічні елек-

тронні реєстри, які норми розподілені за основними галузями права, але пов'язані єдиним комплексним правовим утворенням;

– необхідність застосування єдиних правових засад і спеціальних правових конструкцій та засобів для упорядкування суспільних відносин, що виникають у зазначеній сфері.

Сукупність правових норм у сфері публічних електронних реєстрів становить організований комплекс, що має ознаки системного правового утворення. Він є об'єктивно сформований в результаті процесу розвитку інформаційних технологій та її правового забезпечення групою норм права, регулюючих суспільні відносини щодо публічних електронних реєстрів. Ця група норм входить у структуру інформаційного права, відокремлюючись юридичним змістом, але утворюючи органічну єдність.

Правовий інститут – відносно невелика сукупність норм, специфіка та автономність якої не виходять за межі однієї галузі права, а правове регулювання обмежене порівняно вузькою сукупністю відносин [3, с. 63].

Інститут права, маючи спільні з галуззю права властивості, відрізняється від неї обсягом предмета регулювання. Головна функція правового інституту, на думку О. В. Петришина, полягає в тому, щоб за допомогою комплексу норм охопити всі істотні моменти регулювання в межах окремої ділянки суспільних відносин і забезпечити цілісне та завершене регулювання [4, с. 165]. Правові інститути дозволяють комплексно, всебічно впорядкувати певний вид суспільних відносин. Вчений наголошує на інформаційному значенні конструкції правового інституту, яке полягає в тому, що правовий інститут дозволяє юристам здійснювати пошук у правових масивах окремих норм права, що належать до предмета правового регулювання.

Як галузь інформаційного права, інститути, що утворюють систему мають комплексний характер. Комплексність інституту публічних електронних реєстрів проявляється у комплексному використанні методів правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із формуванням і використанням публічних електронних реєстрів.

Інститут публічних електронних реєстрів становлять галузеві норми, які структурно розташовані в інших галузях права: конституційному, цивільному, сімейному, кримінальному, адміністративному, митному, екологічному, трудовому, банківському, житловому та інших.

Конструювання у сфері застосування публічних електронних реєстрів великої кількості правових норм різної галузевої приналежності зумовлено різноманіттям інформаційних ресурсів органів влади та складністю системи суспільних відносин, об'єктом яких вони виступають. У цьому виявляється одна з основних особливостей комплексних галузей та інститутів права, норми яких перебувають у інших галузях права та об'єднуються у самостійну систему правових норм, пов'язаних єдністю предмета правового регулювання.

Норми права, що регулюють суспільні відносини з приводу окремих публічних електронних реєстрів, отримують галузеву прив'язку у відповідних галузях права, ними поширюється дія галузевих правових режимів. Такі норми виступають у єдності з іншими правовими положеннями галузі, об'єднані спільним предметом та галузевими особливостями правового регулювання. Залишаючись за своїми засадами нормами основної галузі права, вони відбивають галузеву специфіку правового режиму окремого публічного електронного реєстру, та завдяки інформаційній сутності та правовій природі публічних реєстрів об'єднуються у самостійну систему правових норм.

Забезпечення єдності та ефективності правового регулювання публічних реєстрів галузеві норми мають відповідати загальним положенням базових законів інформаційного права. Наприклад, норми права, що встановлюють правовий режим публічного реєстру представляють підбір чи розташування інформаційних матеріалів як результату творчої праці, мають пряму цивільно-правову прив'язку.

Цивільне право покликане регулювати передусім договірні та інші майнові відносини щодо публічних електронних реєстрів

як інформаційного продукту, який має комерційну цінність, у створення якого вкладено значні фінансові, кадрові та інші інвестиції, а також відносини, пов'язані із здійсненням інтелектуальних прав на публічні електронні реєстри, що відповідають ознакам складеного твору [5].

Зазначені правовідносини, переважаючими в яких є юридичні засоби цивільно-правового характеру, вимагають регулювання з позиції права власності, виняткових прав та інших законних прав на інформаційні ресурси. Але через комплексний характер об'єкта таких відносин не можна залишати поза увагою інформаційно-технологічні ознаки публічних реєстрів.

Специфіка правового режиму, застосовуваного для публічних електронних реєстрів, проявляється у поширенні інформаційних відносин щодо правових засобів зі сфери традиційних виняткових прав, передбачає застосування комплексу специфічних способів, типів і методів правового регулювання, вибір яких зумовлений метою, яку ставить перед собою законодавець [6, с. 105].

Незважаючи на зроблену законодавцем спробу розглянути в єдності правові режими бази даних і різних видів реєстрової інформації (реєстрів, кадастрів, реєстрів), хаотичність їх співвідношення в законодавстві є одним з недоліків правового регулювання цієї галузі суспільних відносин [7, с. 62].

Норми права, що встановлюють порядок централізованого обліку іноземних громадян та осіб без громадянства, у тому числі здійснюваного за допомогою формування та ведення відповідного реєстру, є невід'ємною частиною адміністративно-правового режиму перебування іноземних громадян в Україні [8]. У цьому випадку право регламентує адміністративні відносини, що виникають в особливій галузі діяльності держави – сфері державного управління, змістом якої є цілеспрямовано вплив, що надається державою, забезпечене владним характером застосовуваних методів і засобів. Основною ознакою таких відносин є зв'язок з організацією та функціонуванням системи державного управ-

ління, здійсненням виконавчо-розпорядчої діяльності органами державної влади, прояв у таких відносинах державної волі та державного інтересу.

Реалізований у цих відносинах публічний інтерес характеризується активною роллю держави як повноправного учасника суспільних відносин щодо публічних електронних реєстрів та вимагає застосування спеціальних публічно-правових методів та засобів для створення оптимального режиму формування та використання публічних реєстрів у діяльності органів влади.

Тому правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних з державно-управлінською діяльністю при формуванні та веденні реєстру з обліку іноземних громадян та осіб без громадянства, ґрунтується на системі імперативних юридичних засобів, здатних забезпечити обов'язковість виконання основних завдань держави в інформаційній сфері. Але ефективність їх регулювання не може бути досягнута без розуміння інформаційно-правових засад діяльності органів державного управління з формування та ведення публічних електронних реєстрів, таких як інформаційна безпека, стандартизація, технологічне забезпечення, що знайшло відображення в законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів» [9].

Правове регулювання суспільних відносин, що виникають з приводу публічних електронних реєстрів, не може здійснюватися лише галузевими методами та засобами. Комплексне застосування поряд із нормами основних галузей права спеціальних норм інформаційного права посилює юридичний вплив права, підвищуючи ефективність правового регулювання публічних електронних реєстрів як інформаційного об'єкта, особливо у контексті Порядку ведення Реєстру публічних електронних реєстрів [10].

Ще одна особливість комплексних правових утворень у системі права полягає у використанні комплексу методів правового

регулювання, які становлять сукупність способів та засобів впливу права на суспільні відносини.

Специфіка суспільних відносин, пов'язаних з інформацією, визначає необхідність використання всього відомого спектру методів правового регулювання залежно від її виду та призначення.

Характерна для інформаційного права множинність методів правового регулювання полягає у особливому поєднанні методів публічного права в інформаційних відносинах. У цьому виявляється унікальна можливість права ефективно впливати на сукупність суспільних відносин, що становлять предмет комплексної галузі чи інституту права у його структурі. Методи, якими користуються комплексні галузі, не просто юридично своєрідні, а унікальні за рахунок особливого поєднання юридичних прийомів регулювання.

Розподілені у різних галузях права суспільні відносини з приводу публічних електронних реєстрів зазнають правового впливу диспозитивного та імперативного методів правового регулювання.

Наприклад, механізм правового регулювання суспільних відносин, які за природою виходять зі свободи інформації (отримання інформації про об'єкт нерухомості з публічного електронного Реєстру прав власності на нерухоме майно для здійснення цивільно-правових угод та ін.), з неминучістю мають бути включені імперативні методи з метою захисту прав і законних інтересів учасників відносин [11].

Специфіка інформаційного права накладає проблему методу правового регулювання, що у юридичній науці носить дискусійний характер. Остаточне вирішення питання щодо методу правового регулювання інформаційних відносин залежить від підходу до змісту предмета галузі інформаційного права.

Вдосконалення правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері неможливо уявити без розробки та застосування спеціальних засобів правового впливу, які враховують унікальність об'єктів права цифрової доби. Право змушене використовувати спеціальні техніко-технологічні засоби,

прийоми та конструкції, які є головною відмінністю інформаційного права та інституту публічних електронних реєстрів.

Для забезпечення повноцінного правового регулювання інформаційних відносин у межах інституту публічних електронних реєстрів потрібно не просто традиційне, характерне всім комплексним інститутів права, поєднання імперативного та диспозитивного методів правового регулювання, а їх активну взаємодію з методами технічного характеру у вигляді внесення останніх у конструкціях правових норм.

При вирішенні завдання забезпечення безпеки інформації правові методи взаємодіють із методами технічного характеру. Межі повноважень останніх компенсуються застосуванням організаційно-правових заходів. Наприклад, технічні параметри засобів вироблення електронного підпису визначають умови надання юридичної сили документу в електронній формі.

В наслідок праворозуміння законодавцем сфери публічних електронних реєстрів Україна отримала статус учасниці програми Європейського Союзу «Цифрова Європа». У вересні 2022 року Україна та ЄС підписали договір про участь України у європейській програмі «Цифрова Європа». У період до 2027 рік, згідно програми, Європейським Союзом виділяються кошти на створення штучного інтелекту, розвиток кібербезпеки, а також – забезпечення раціонального використання цифрових технологій в економіці (в тому числі, сфері господарювання) [12, с. 144].

Висновки. Сукупність норм права, які регулюють суспільні відносини в галузі формування та використання публічних електронних реєстрів, щодо однорідності та логічної взаємопов'язаності повною мірою має ознаки правового інституту, а саме відокремленість предмета та кореспондуючу специфічність методів і засобів правового регулювання. Об'єднані предметом правового регулювання, ці норми утворюють вторинну юридичну цілісність у системі інформаційного права, не порушуючи структури основних галузей.

Місце інституту публічних електронних реєстрів в інформаційному праві зумовлено інформаційною природою, обумовленою сутністю публічних електронних реєстрів, яка виявляється у можливості автоматизованої обробки та систематизації електронних масивів інформації на основі інформаційних технологій і технічних засобів. Водночас, є об'єктом інформаційних правовідносин комплексного характеру.

Правовий інститут публічних електронних реєстрів є сукупність взаємозалежних пра-

вових норм, регулюючих самостійну сферу однорідних суспільних відносин, що складаються з приводу формування та використання публічних електронних реєстрів.

Правові норми досліджуваного комплексного інституту інформаційного права інтегрують норми різних галузей права, спрямовані на ефективне правове регулювання комплексних інформаційних відносин, що виникають відносно публічних електронних реєстрів у сфері діяльності органів публічної влади.

Список використаних джерел:

1. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.
2. Про публічні електронні реєстри: Закон України від 18.11.2021 р. № 1907-IX. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1907-20>.
3. Риндюк В. І. Система права в контексті сучасних підходів до праворозуміння. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: право*. 2022. Випуск. 70. С. 59–63.
4. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2021. 568 с.
5. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2811-20>
6. Тернавська В. М. Правові режими відповідно до теорії конституційно-правової політики. *Нове українське право*. 2023. Випуск 4. С. 100–106.
7. Єсімов С. С. Правове регулювання формування та використання публічних баз даних. *Право.ua*. 2020. № 3. С. 58–64.
8. Тимчасове проживання іноземців та осіб без громадянства в Україні. Портал державних послуг. URL. <https://igov.org.ua/subcategory/1/8/situation/40>
9. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів: Закон України від 15.03.2022 р. № 2130-IX. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2130-20>
10. Про функціонування Реєстру публічних електронних реєстрів: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.09.2023 р. № 969. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/969-2023-%D0%BF#Text>
11. Інформація з державного реєстру речових прав на нерухоме майно. URL. <https://online.minjust.gov.ua/rpr/>
12. Вінник О. М., Шаповалова О. В. Правове забезпечення сфери публічних електронних реєстрів. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2023. № 1 (45). С. 137–149.

References:

1. Kovaliv, M.V., Yesimov, S.S., & Yarema, O.H. (2022). *Informatsiyne pravo Ukrayiny: navchal'nyy posibnyk [Information law of Ukraine: textbook]*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
2. Pro publichni elektronni reyestry: Zakon Ukrayiny vid 18.11.2021 r. № 1907-IKH. [On public electronic registers: Law of Ukraine dated November 18, 2021 No. 1907-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1907-20> [in Ukrainian].
3. Ryndyuk, V.I. (2022). Systema prava v konteksti suchasnykh pidkhodiv do pravorozuminnya [The legal system in the context of modern approaches to legal understanding]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu. Seriya: pravo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*. 70. 59–63 [in Ukrainian].
4. Zahal'na teoriya prava: pidruchnyk (2021). [General theory of law: a textbook]. O.V. Petryshyn, D.V. Luk'yanov, S.I. Maksymov, V.S. Smorodyns'kyu ta in. (Petryshyna, O.V. Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

5. Pro avtors'ke pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrayiny vid 01.12.2022 r. № 2811-IKH [On copyright and related rights: Law of Ukraine dated December 1, 2022 No. 2811-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2811-20> [in Ukrainian].
6. Ternavs'ka, V.M. (2023). Pravovi rezhymy vidpovidno do teorii konstytutsiyno-pravovoyi polityky [Legal regimes according to the theory of constitutional and legal politics]. *Nove ukrayins'ke pravo – New Ukrainian law*. 4. 100–106 [in Ukrainian].
7. Yesimov, S.S. (2020). Pravove rehulyuvannya formuvannya ta vykorystannya publichnykh baz danykh [Legal regulation of the formation and use of public databases]. *Pravo.ua*. 3. 58–64 [in Ukrainian].
8. Tymchasove prozhyvannya inozemtsiv ta osib bez hromadyanstva v Ukrayini [Temporary residence of foreigners and stateless persons in Ukraine]. *Portal derzhavnykh posluh – Portal of public services*. Retrieved from: <https://igov.org.ua/subcategory/1/8/situation/40> [in Ukrainian].
9. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrayiny shchodo zabezpechennya funktsionuvannya informatsiyno-komunikatsiynykh system, elektronnykh komunikatsiynykh system, publichnykh elektronnykh reyestri: Zakon Ukrayiny vid 15.03.2022 r. № 2130-IKH [On making changes to some laws of Ukraine regarding ensuring the functioning of information and communication systems, electronic communication systems, and public electronic registers: Law of Ukraine dated March 15, 2022, No. 2130-IX]. Retrieved from: [in Ukrainian].
10. Pro funktsionuvannya Reyestru publichnykh elektronnykh reyestriv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 01.09.2023 r. № 969 [On the functioning of the Register of Public Electronic Registers: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 1, 2023 No. 969]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/969-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
11. Informatsiya z derzhavnoho reyestru rechovykh prav na nerukhome mayno [Information from the state register of property rights to immovable property]. Retrieved from: <https://online.minjust.gov.ua/rp/> [in Ukrainian].
12. Vinnyk, O.M., & Shapovalova, O.V. (2023). Pravove zabezpechennya sfery publichnykh elektronnykh reyestriv [Legal provision of the sphere of public electronic registers]. *Aktual'ni problemy prava: teoriya i praktyka – Actual problems of law: theory and practice*. 1 (45). 137–149 [in Ukrainian].

УДК 340.6:343.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-14>

Сибірна Рома Іллінічна,

доктор біологічних наук, професор,
професор кафедри теоретичної психології
Львівського державного університету внутрішніх справ;
професор кафедри кримінального права і процесу
Національного університету «Львівська політехніка»
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5704-2004>

Гап'як Сергій Степанович,

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Львівського національного університету імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6013-2238>

ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ШЛЯХОМ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

У роботі досліджено законодавчі та теоретичні підходи до розуміння поняття моральної шкоди, проаналізовано процесуальний порядок доказування заподіяння особі моральної шкоди та визначення розміру її компенсації. Вивчалась судова практика та нормативно правові акти, які регулюють порядок компенсації моральної шкоди, сучасні методики визначення розміру заподіяної шкоди, а також місце судової експертизи у цьому процесі.

Досліджено проблемні питання правового регулювання порядку компенсації моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

У цьому контексті слід наголосити, на тому, що інститут компенсації моральної шкоди розглядається як один із можливих способів відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, однак, дотепер в Україні немає спеціального закону, який визначав би поняття моральної шкоди в контексті кримінального та кримінально-процесуального права, а також встановлював чіткий правовий механізм компенсації немайнової шкоди та порядку визначення її розміру.

Слід зазначити, що як у законодавстві, так і в науці досі немає єдиного підходу щодо визначення поняття моральної шкоди. Деякі науковці пояснюють це тим, що достатньо важко дати універсальне визначення поняття моральної шкоди, без урахування її міжгалузевого характеру.

З огляду на це, практичне застосування законодавства щодо відшкодування моральної шкоди, викликає численні труднощі у зв'язку відсутністю єдиного підходу у визначенні її поняття. Окрім цього, слід наголосити на недосконалості законодавчого механізму грошової оцінки компенсації моральної шкоди, оскільки у більшості випадків вона здійснюється судом, опираючись на особисте внутрішнє переконання.

У процесі європейської інтеграції нашої держави така законодавча невизначеність породжує низку труднощів у правозастосовній діяльності, що у свою чергу змушує громадян звертатися до міжнародних судових органів для захисту своїх прав.

Прийняття відповідних законодавчих актів сприятиме забезпеченню гарантованих Конституцією України прав на судовий захист та, зокрема, на компенсацію моральної шкоди.

Ключові слова: *судова психологія, судово-психологічна експертиза, судова практика, моральна шкода, грошова компенсація, методика грошового відшкодування моральної шкоди, законодавство.*

Sibirna Roma, Gapyak Serhii. Determination of the amount of moral damage compensation by conduct of forensic psychological examination

The work examines legislative and theoretical approaches to understanding the concept of moral damage, analyzes the procedural procedure for proving the infliction of moral damage on a person and determining the

amount of its compensation. In addition, the article studied judicial practice and normative legal acts that regulate the procedure for compensation of moral damage, modern methods of determining the amount of damage caused, as well as the place of forensic examination in this process.

Also, the article examines the problematic issues of legal regulation of the order of compensation for moral damage caused by a criminal offense.

In this context, it should be emphasized that the institution of compensation for moral damage is considered as one of the possible ways of compensation for damage caused by a criminal offense, however, until now there is no special law in Ukraine that would define the concept of moral damage in the context of criminal and criminal procedural law, and also established a clear legal mechanism for compensation of non-property damage and the procedure for determining its amount.

It should be noted that both in legislation and in science there is still no single approach to defining the concept of moral damage. Some scientists explain this by the fact that it is quite difficult to give a universal definition of the concept of moral damage, without taking into account its interdisciplinary nature.

In view of this, the practical application of the legislation on the compensation of moral damage causes numerous difficulties due to the lack of a single approach in defining its concept. In addition, it should be emphasized the imperfection of the legislative mechanism for the monetary assessment of compensation for moral damage, since in most cases it is carried out by the court based on personal inner conviction.

In the process of European integration of our country, such legislative uncertainty creates a number of difficulties in law enforcement activities, which in turn forces citizens to turn to international judicial bodies to protect their rights.

The adoption of relevant legislative acts will contribute to ensuring the rights to judicial protection guaranteed by the Constitution of Ukraine and, in particular, to compensation for moral damage.

Key words: forensic psychology, forensic psychological examination, judicial practice, moral damage, monetary compensation, method of monetary compensation for moral damage, legislation.

Вступ. В умовах розвитку України як демократичної, соціальної та правової держави людина визначається найвищою соціальною цінністю, а її права і свободи є невідчужуваними та непорушними.

Саме закріплення за державою обов'язку забезпечення прав і свобод людини дає можливість, у випадку порушення останніх, звернутися до суду з метою їх захисту та відновлення, а також за компенсацією завданої шкоди.

Слід зазначити, що у Радянській правовій доктрині не існувало такого поняття як компенсація моральної шкоди, воно набуло кримінально-процесуального характеру в часи незалежності України.

Відповідно до ст. 32 Конституції України, кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації [4].

У зв'язку з цим набуває особливої актуальності створення розвиненого механізму реалізації прав і свобод людини, зокрема права людини на компенсацію моральної шкоди.

Постановка проблеми. Компенсація моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, розглядається як один зі способів відновлення порушеного права людини. У чинному Кримінальному процесуальному кодексі України передбачений принцип забезпечення права на захист зі сторони органів державної влади, який полягає у припиненні протиправних дій, спрямованих проти громадян, притягнення винних осіб до відповідальності, а також відновлення порушених прав потерпілих шляхом відшкодування матеріальної або компенсації моральної шкоди.

Однак, питання захисту порушених прав громадян, в частині компенсації моральної шкоди, потребує більш детальної правової регламентації основних понять, процесуального порядку її визначення та доказування, а також розробки принципово нових методик щодо її оцінки та відшкодування.

Така законодавча невизначеність породжує низку труднощів у правозастосовній діяльності, що у свою чергу змушує громадян звертатися до міжнародних судових органів для захисту своїх прав.

Аналіз останніх досліджень. У правовій доктрині існують різні думки щодо визна-

чення як поняття моральної шкоди, так і щодо методик її компенсації.

Зокрема, Р. О. Стефанчук [17], О. І. Остапенко [9], В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалов [3], Я. Ю. Кондратьєв [2], М. В. Костицький [5], А. Ю. Куликович [6], В. С. Медведєв [7], Л. В. Стрельников [18], І. С. Тімуш [19], Р. І. Сибірна [22] досліджували процесуальний порядок та особливості процесу доказування заподіяння особі моральної шкоди, визначення розміру її компенсації, шляхи удосконалення наявних та розробку нових методик її оцінки, а також психологічні аспекти спричинення моральної шкоди особі.

Поняття моральної шкоди у своїх працях досліджували М. Я. Шимінова, М. М. Малєїна, С. Є. Донцов, В. В. Глянцев, Б. Т. Безлепкін, М. І. Гошовський, О. П. Кучинська, В. Н. Паращенко, В. Ф. Сокол, В. А. Плаксін, Р. Д. Рахунов та деякі інші, які визначають моральну шкоду як наслідок порушення певних суб'єктивних прав людини, зокрема честі, гідності та ділової репутації, звичного для людини способу життя, порушення нормальних життєвих зв'язків, зменшення усіляких особистісних якостей громадянина як у суспільній, так і в його власній свідомості, позбавлення чи приниження честі, (позитивної репутації), дискредитація доброго імені особи [19, с. 163].

У свою чергу А. М. Белякова та М. С. Малєїн визначають моральну шкоду фізичної особи виходячи з категорії моральних страждань і вказують, що вона може знаходити свій вираз у порушенні «психічного благополуччя, душевної рівноваги особи потерпілого» [19, с. 166].

П. М. Рабінович та О. В. Гришук поєднують два вищезгаданих підходи, вказуючи, що під моральною (немайновою) шкодою фізичної особи слід розуміти «порушення нормального психічного стану людини, викликаного посяганнями на охоронювані законом її суб'єктивні права та інтереси, а також інші блага, в результаті чого цій особі завдаються моральні страждання» [19, с. 168].

Цікавий підхід у визначенні розміру компенсації моральної шкоди був запропонований О. Ерделєвським, який представив цілу

математичну методику щодо визначення розміру компенсації моральної шкоди [18].

Перспективний підхід у визначенні розміру компенсації моральної шкоди запропонував також Р. О. Стефанчук, відповідно до якого визначення розміру компенсації моральної шкоди матиме певний комплексний характер і складатиметься із першого «загального» (гарантованого) рівня і другого – рівня «експертного». Дана методика розрахунку моральної шкоди містить у собі певний початковий параметр і різні коригувальні коефіцієнти. На думку науковця, для особи, яка завдала шкоду, повинен бути введений коригуючий коефіцієнт її майнового стану. Причому до уваги повинен братися не тільки низький рівень матеріального забезпечення (що може впливати на зменшення розміру відшкодування), а й високий рівень (що може його підвищувати) [17, с. 240–241].

Мета. З'ясувати значення судової психології у кримінальному судочинстві. Здійснити аналіз методик визначення компенсації моральної шкоди у кримінальному провадженні та ролі у них судово-психологічних експертиз.

1. Місце судової психології у юридичній практиці

Як відомо, психологія вивчає зв'язок психічних процесів у єдності з процесами фізіологічними, які є механізмами відображення діяльності мозку. Основним завданням психології є вивчення законів психічної діяльності людини. А закони психології, у свою чергу, пояснюють як відбувається відображення об'єктивного світу в корі головного мозку людини, як вона пізнає оточуючий її світ. Відповідно, такі закони впливають на діяльність особистості. Психологічні закони дають можливість зрозуміти як відбувається розвиток психічної діяльності в цілому, та як формуються психічні особливості людини.

З метою вивчення психічних процесів та індивідуальних особливостей особистості психологічна наука широко використовує певні методи дослідження. Основними з них є спостереження та експеримент, а також бесіда, аналіз процесів діяльності, біографічний метод та ряд інших.

Відомо, що крім загальної психології існує цілий ряд спеціальних напрямків цієї науки, які забезпечують відповідні потреби різних сторін життєдіяльності людського суспільства. Серед них особливої уваги заслуговує судова психологія, яка покликана вивчати психологічні основи слідчої та судової діяльності та розробляти рекомендації психологічного плану з метою покращення боротьби із злочинністю. Так, юристи практично ніколи не відмовлялися від використання можливостей психології. Щодо практичної діяльності, то кожний працівник поліції, слідчий, слідчий суддя, суддя чи прокурор під час своєї роботи часто спираються на можливості психології. Переважно це емпірична, життєва психологія, яка базується на власному досвіді.

Разом з тим, для юридичної практики важливого значення набувають наукові знання, оскільки наукова психологія покликана досліджувати, відтворювати, моделювати психічні явища і процеси, а практична, ставши видом професійної діяльності, трансформує досягнення наукової психології на потреби конкретних практичних проблем, зокрема, у юриспруденції [2, с. 26; 22, с. 627]. Так, В. Коновалова та В. Шепітько вважають, що юридична психологія покликана розробляти загальні закономірності психологічної науки у їхньому специфічному відображенні з точки зору права [3, с. 11]. Питаннями використання можливостей методів психології у юриспруденції, зокрема, у проведенні судово-психологічних експертиз, присвячені роботи М. В. Костицького [5, с. 23–29], В. Кошинець, А. Луцького [15, с. 19], А. Ю. Куликович [7].

Складовою частиною сучасної юридичної психології стала кримінальна психологія. Вона виникла та ефективно розвивається на стику психології та правознавства, у т.ч. кримінології, кримінального права та криміналістики [8, с. 24–26].

На думку Кондрат'єва Я. Ю., Столяренка О. М. у структурі юридичної психології, в тому числі і кримінальної, повинні бути представлені традиційні напрямки, такі, що тільки починають розвиватися, а також перспективні. Відповідно, предмет кримінальної психології складають:

- психолого-правова асоціація;
- психологія генезису протиправної поведінки;
- психологія особистості злочинця;
- психологія кримінального середовища та злочинних груп;
- психологічні особливості різних видів злочинів;
- психологічні причини та умови злочинної поведінки;
- кримінально-психологічний моніторинг і прогнозування [2, с. 61–63].

На сьогоднішній день у юридичній практиці широкого застосування набув психодіагностичний інструментарій, який включає ряд методик виявлення криміногенно важливих якостей особистості. Це, насамперед:

- методики виявлення агресивності (Г. Айзенка, А. Ассінгера, А. Басса-А. Даркі);
- методика виявлення акцентуації;
- методика виявлення бентежності;
- методика виявлення відчуття самотності;
- методика виявлення депресії;
- методика виявлення схильності до ризику;
- методики виявлення конфліктності та стилю поведінки у конфліктній ситуації.

На даний час потребу у використанні спеціальних психологічних знань гостро відчувають фахівці кримінального блоку, які виконують не тільки оперативно-розшукові та профілактичні функції, а і повинні забезпечувати можливості дослідження індивідуально-психологічних особливостей учасників кримінального процесу (підозрюваних, обвинувачених, підсудних, свідків, засуджених, потерпілих, позивачів, відповідачів та ін.), результати яких мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки.

У зв'язку з цим, дедалі актуальнішими для використання стають методи судово-психологічних експертиз, зокрема, у справах щодо заподіяння моральних страждань та відшкодування моральної шкоди.

Таким чином, психологічна наука, досліджуючи залежність психічних явищ від об'єктивних умов життя і діяльності людини з точки зору юриспруденції, предметом

вивчення якої є психологічні аспекти системи «людина-право» розділяється на психологію правопорушної активності та психологію правоохоронної активності.

2. Сутність, правове регулювання та практика визначення розміру компенсації моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням

Уперше у вітчизняному законодавстві поняття моральної шкоди згадується у преамбулі до Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 17 квітня 1991 року, де зазначається, що Верховна Рада України від імені Українського народу визнає той факт, що у період з 1917 по 1991 рр. мільйони людей зазнали репресій, зокрема: «катувань, переслідувань щодо себе та членів своєї сім'ї, інших фізичних чи моральних страждань» [13].

Інститут відшкодування моральної шкоди має цивільно-правову природу, однак її відшкодування характерне не тільки для цивільно-правових відносин, тому норми, щодо відшкодування моральної шкоди містяться у багатьох законодавчих актах, що свідчить про міжгалузевий характер, а відтак трактуються у кожному випадку по-різному, однак не розкриваючи повною мірою ані зміст цього права, ані порядок визначення розміру компенсації моральної шкоди.

У Конституції України міститься лише окремі статті (32, 56, 62, 152), які надають особі право на відшкодування моральної шкоди, однак, не розкривають сутність даного поняття.

Так, відповідно до ст. 56 Конституції України, кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Стаття 62 Конституції України гарантує відшкодування державою матеріальної та моральної шкоди у разі скасування вироку суду як неправосудного [4].

В окремих випадках, зміст поняття моральної шкоди розкрито, проте це стосується лише окремих, регульованих законодавством, галузевих відносин, зокрема, мова йде щодо Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», де під моральною шкодою визнаються страждання, завдані громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру [11].

Положення вказаного закону дають чітке визначення моральної шкоди, однак, з огляду на те, що згаданий нормативно-правовий акт регулює визначене коло суспільних відносин, то поняття моральна шкода у ньому сформульовано відповідно до потреб таких правовідносин. В інших же нормативно-правових актах зміст поняття моральної шкоди не розкривається, йдеться лише про наявність права на її відшкодування.

Аналізуючи Конвенцію Про захист прав людини і основоположних свобод, яка є частиною національного законодавства України, слід звернути увагу на те, що у ній закріплено право потерпілого на справедливую сатисфакцію, якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування. Проте, Конвенція не розкриває зміст поняття «справедлива сатисфакція», що дає ЄСПЛ право в силу наданих йому дискреційних повноважень тлумачити зазначене поняття на власний розсуд [1].

Чинний Цивільний кодекс України (далі ЦКУ) не дає визначення поняття моральної шкоди, однак у ст. 23 зазначається, що особа має право на відшкодування моральної шкоди, яка полягає: у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа

азнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Аналізуючи ст. 23 ЦКУ, можна дійти висновку, про те, що зміст моральної шкоди фізичної особи визначається через поняття «страждання» [20].

Пункт 6 ч. 2 ст. 242 КПК передбачає обов'язкове проведення судової експертизи з метою визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру (моральної шкоди), шкоди довіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням.

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [14].

Відповідно до ст. 243 КПК, експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження.

Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Окрім цього, експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту, з підстав передбачених процесуальним законодавством [6].

Відповідно до положень ст. 127 КПК України, потерпілий від кримінального правопорушення має право на компенсацію заподіяної йому моральної шкоди на будь-якій стадії кримінального провадження, що на думку О. І. Остапенка свідчить про забезпечення захисту прав потерпілої особи зі сторони держави [9, с. 5003–5004].

Відповідно до положень ч. 1 ст. 106 Цивільного процесуального кодексу, учасник справи має право подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення [21].

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень визначає, що об'єктом психологічної експертизи є психічно здорові особи (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, виправданий, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку). Основним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи: індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивовірних чинників психічного життя і поведінки; емоційних реакцій та станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей. Психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки.

Проведення судово-психологічної експертизи дає можливість, зокрема, встановити чи дійсно особі були спричинені страждання (моральна шкода), за умов тієї ситуації, що досліджуються у справі, і якщо особі дійсно була завдана моральна шкода встановити, який можливий розмір становить грошова компенсація за завдані страждання [12].

Згідно з пунктом 6.5. згаданої Інструкції, при проведенні психологічної експертизи для визначення розміру компенсації моральної шкоди у кримінальному провадженні використовуються загальновідомі в науковій практиці психологічні методики і такі, що пройшли державну атестацію, та їх авторські модифікації, що відбираються з урахуванням специфіки експертних досліджень і конкретних питань, поставлених перед психологічною експертизою. Зокрема, такими методиками є: «Методика психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди» (№ 14.1.75 Реєстру методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України), розроблена у 2017 році Харківським НДІСЕ Міністерства юстиції України та «Методика встановлення заподіяння моральної шкоди та метод оцінки розміру компенсації спричинене-

них страждань» (№ 14.1.04 Реєстру методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України), розроблена ще у 1997 році Ерделевським О. М.

Основою вказаної Методики 14.1.75 є «модифікована» Методика встановлення заподіяння моральної шкоди та метод оцінки розміру компенсації спричинених страждань О. М. Ерделевського з його формулою. Разом з тим, з 2016 року застосування Методики Ерделевського О. М. припинено наказом Міністерства юстиції України. Тому, очевидно, що розмір моральної шкоди визначений за вищевказаною методикою є недопустимим.

У Методиці 14.1.75 вбачається та сама суть, що й у Методиці Ерделевського, проте з більш розгалуженою шкалою оцінки ступеня вини особи, яку названо «коефіцієнтом ступеня ініціативи та характеру діяльності спричинювача шкоди у виникненні та динаміці ситуації, що досліджується за справою» [18].

Однак, вказана Методика разом із формулою О. М. Ерделевського в її «доповненому» варіанті, увійшла у значне протиріччя з чинним законодавством України з огляду на наступне:

1) в Методиці використано терміни «психічні страждання» та «презюмована моральна шкода», яких не містить законодавство України. Окрім цього, порушується презумпція невинуватості, як засада кримінального провадження;

2) Методика не несе в собі конкретики та точності визначення;

3) в Методиці представлена «модифікована» таблиця та формула, які тотожна формулі О. М. Ерделевського;

4) в Методику входять питання, які належать до виключної компетенції органів досудового розслідування, суду: визначення протиправності поведінки як потерпілого, так і заподіювача шкоди;

5) Методика повністю суперечить ст. 124 Конституції України, якою передбачено, що делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається;

6) в Методиці 14.1.75 запропоновано надавати: п'ять варіантів ймовірних висновків;

7) авторами Методики надано лише описові діапазони розміру компенсації моральної шкоди;

8) в Методиці фактично ототожені цивільне правопорушення та кримінальний злочин, що є неприпустимим;

9) в Методиці для визначення розміру компенсації моральної шкоди застосовується виключно розмір мінімальної заробітної плати, що суперечить вимогам Закону України № 1774-VIII від 06.12.2016 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України», відповідно до якого мінімальна зарплата після набрання чинності цим законом не застосовується як розрахункова величина.

Так, відповідно до рішення суду першої інстанції у справі № 753/7190/16-ц від 22 березня 2017 року про відшкодування моральної шкоди зазначено, що позивач у справі посилався на розрахунок розміру моральної шкоди на підставі методики професора Ерделевського О. М., однак інформація з реєстру методик проведення судових експертиз, розміщеного на сайті Міністерства юстиції України, яка є загальновідомою та доступною для кожного громадянина, наголошує, що за прийнятим рішенням з 29.01.2016 року застосування методики встановлення заподіяння моральної шкоди та методу оцінки розміру компенсації спричинених страждань розробника професора Ерделевського О.М., реєстраційний код 14.1.04, на території України припинено [16].

У справі № 428/1051/16-ц від 04 липня 2018 року про відшкодування матеріальної та моральної шкоди суд апеляційної інстанції дійшов висновку, що під час визначення суми компенсації моральної шкоди за методикою проф. Ерделевського О. М., місцевий суд для здійснення наведеного у рішенні розрахунку, виходив з встановленого Законом України «Про державний бюджет України на 2018 рік» розміру мінімальної заробітної плати, яка станом на 01 січня 2018 року складала 3.723,00 гривень. Разом з тим, з 01 січня 2017 року набрав чинності Закон України № 1774-VIII від 06 грудня 2016 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України», пунктом 3 Перехідних положень якого встановлено, що мінімальна заробітна плата після набрання чинності цим Законом не застосовується як розрахункова величина для визначення посадових окладів та заробітної плати працівників та інших виплат [10].

Отже, можна зробити висновки про те, що одним зі способів визначення розміру компенсації моральної шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням, є проведення судово-психологічної експертизи потерпілого чи цивільного позивача. Правовою основою залучення експерта-психолога до проведення даного дослідження є Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про судову експертизу», Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень.

Окрім цього, при проведенні психологічної експертизи використовуються загальновідомі в науковій практиці психологічні методики і такі, що пройшли державну атестацію, а також їх авторські модифікації. До таких методик слід віднести «Методику встановлення заподіяння моральної шкоди та метод оцінки розміру компенсації спричинених страждань» авторства Ерделевського О. М., використання якої припинено 2016 року, а також розроблену на її основі Харківським НДІСЕ Міністерства юстиції України «Методику психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди».

Сутність даних методик полягає у тому, що експерт після оцінки емоційно-психологічного стану, реакцій, індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості встановлює чи дійсно

підекспертній особі була заподіяна моральна шкода, після чого за допомогою спеціально розробленої формули визначає розмір грошової компенсації за заподіяну моральну шкоду.

Проте, вказана Методика Харківського НДІСЕ разом із запозиченою формулою О. М. Ерделевського до певної міри суперечить законодавству України, а тому постає необхідність у розробленні та законодавчому закріпленні концептуально нових підходів щодо встановлення факту заподіяння моральної шкоди та визначення розміру її компенсації.

Висновки. Відтак, використання на практиці законодавства щодо відшкодування моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням породжує численні проблеми у зв'язку з недотриманням принципу правової визначеності та наявністю розбіжностей між нормативно-правовими актами, які регулюють порушене питання.

Визначити розмір компенсації моральної шкоди у кримінальному провадженні можливо також шляхом проведення судово-психологічної експертизи, яка проводиться з урахуванням вимог чинного законодавства та розроблених на його основі наукових методик, які передбачають оцінку емоційно-психологічного стану підекспертної особи з подальшим обрахунком розміру грошової компенсації моральної шкоди за допомогою спеціально розробленої формули. Окрім цього, при визначенні розміру компенсації моральної шкоди суди зобов'язані використовувати практику Європейського суду з прав людини.

Таким чином, визначення розміру компенсації моральної шкоди здійснюється судом на підставі внутрішнього переконання суду, закону, а також висновку судово-психологічної експертизи.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top.
2. Кондратьєв Я. Ю. Використання психологічних знань як напрям удосконалення діяльності оперативних підрозділів з розкриття злочинів. Практична психологія та соціальна робота. 2002. № 5. С.61–63.
3. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : навч. посіб. Вид. 2-ге переробл. І допов. Харків : Право, 2008. 240 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

5. Костицький М. В. Трансформація, назви науки, що забезпечує психологічну сторону юридичної діяльності. *Науковий вісник КНУВС. Науково-теоретичний журнал*. 2008. № 5. С. 23–29.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
7. Куликович А. Ю. Кримінологічна характеристика морально-психологічних ознак особи злочинця та жертви злочину : автореф. Дис. на здобуття наук. ступеня к.ю.н. : 12.00.08. Ірпінь, 2020. 18 с.
8. Медведєв В. С. Практична психологія в органах внутрішніх справ України. Сьогодення та перспективи. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 4. С. 24–26.
9. Остапенко О., Чистоклетов Л., Скриньковський Р., Хитра О., Остапенко Л. Про відшкодування моральної шкоди за вчинені адміністративні правопорушення в Україні. *Trajectoriâ Nauki*. 2018. Vol. 4, No. 6, pp. 5001–5009.
10. Постанова Апеляційного суду Луганської області від 04 липня 2018 року, справа № 428/1051/16-ц [Електронний ресурс]. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/75207161/>.
11. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 1 грудня 1994 року № 266/94-ВР [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-vr#Text>.
12. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
13. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років: Закон України від 17 квітня 1991 року № 962-XII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text>.
14. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
15. Психологія судового розгляду кримінальних справ : монографія / Костицький М., Марчак В., Черновський О., Федіна А. Чернівці : Чернівецький нац. ун.-т, 2010. 400 с.
16. Рішення Дарницького районного суду від 22 березня 2017 року, справа № 753/7190/16-ц [Електронний ресурс]. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/65692545>.
17. Стефанчук Р. О. Методика компенсації моральної шкоди: Unus Passus ad Creationem. *Юридичний журнал «Право України»*. 2019. № 1. С. 237–255.
18. Стрельнікова Л. В. Методика 14.1.75 або "плоди отруйного дерева". Протокол: юридичний інтернет-ресурс. 2021. [Електронний ресурс]. URL: https://protocol.ua/ua/metodika_14_1_75_abo_plodi_otruynogo_dereva/.
19. Тімуш І. С. Відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 207 с.
20. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
21. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
22. Sybirna R., Fursykova T., Polishchuk G., Balanutsa O., Marchuk A. Professional training of students of creative professions: methodological aspect. *Laplage em Revista*. 2021. v.7 (3D). P. 623–628.

References:

1. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: ratyfikovano Zakonom [The Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: ratified by Law] № 475/97-VR vid 17.07.97 [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top [in Ukrainian].
2. Kondratiev, Ya.Iu. (2002). Vykorystannia psykholohichnykh znan yak napriam udoskonalennia diialnosti operatyvnykh pidrozdiliv z rozkryttia zlochyniv [The use of psychological knowledge as a direction for improving the activities of operational units for solving crimes]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota – Practical Psychology and Social Work*. № 5. S.61–63 [in Ukrainian].
3. Konovalova, V.O., & Shepitko, V.Iu. (2008). Yurydychna psykholohiia : navch. posib. [Legal psychology: academic. manual]. Vyd. 2-he pererobl. I dopov. Kharkiv : Pravo. 240 s. [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 roku [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].
5. Kostytskyi, M.V. (2008). Transformatsiia, nazvy nauky, shcho zabezpechuie psykholohichnu storonu yurydychnoi diialnosti [Transformation, the name of the science that provides the psychological side of legal

activity]. *Naukovyi visnyk KNUVS. Naukovo-teoretychnyi zhurnal – Scientific Bulletin of KNUVS. Scientific and theoretical journal.* № 5. S.23–29 [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

7. Kulykovych, A.Iu. (2020). Kryminolohichna kharakterystyka moralno-psykholohichnykh oznak osoby zlochyntsia ta zhertvy zlochyntsu [Criminological characteristics of the moral and psychological characteristics of the person of the criminal and the victim of the crime]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Irpin. 18 s. [in Ukrainian].

8. Medvediev, V.S. (2002). Praktychna psykholohiia v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy. Sohodennia ta perspektyvy [Practical psychology in internal affairs bodies of Ukraine. Present and prospects]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota – Practical Psychology and Social Work.* № 4. S.24–26 [in Ukrainian].

9. Ostapenko, O., Chystokletov, L., Skrynkovskyi, R., Khytra, O., & Ostapenko, L. (2018). Pro vidshkoduvannia moralnoi shkody za vchyneni administratyvni pravoporushennia v Ukraini [About compensation for moral damages for committed administrative offenses in Ukraine]. *Trajectoriâ Nauki – Trajectory of Science.* Vol. 4, No. 6, pp. 5001–5009 [in Ukrainian].

10. Postanova Apeliatsiinoho sudu Luhanskoi oblasti [Ruling of the Appellate Court of Luhansk Oblast] vid 04 lypnia 2018 roku, sprava № 428/1051/16-ts [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/75207161/> [in Ukrainian].

11. Pro poriadok vidshkoduvannia shkody, zavdanoi hromadianynovi nezakonnymy diiamy orhaniv, shcho zdiisniuuiu operativno-rozshukovu diialnist, orhaniv dosudovoho rozsliduvannia, prokuratury i sudu: Zakon Ukrainy [On the procedure for compensation for damage caused to a citizen by illegal actions of bodies carrying out investigative activities, pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office and the court: Law of Ukraine] vid 1 hrudnia 1994 roku № 266/94-VR [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-vr#Text> [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidgotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy [On the approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies: Order of the Ministry of Justice of Ukraine] vid 08.10.98 № 53/5 [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].

13. Pro reabilitatsiiu zhertv represii komunistychnoho totalitarnoho rezhymu 1917–1991 rokiv: Zakon Ukrainy [On rehabilitation of victims of repressions of the communist totalitarian regime of 1917-1991: Law of Ukraine] vid 17 kvitnia 1991 roku № 962-XII [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> [in Ukrainian].

14. Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy [On forensic examination: Law of Ukraine] vid 25 liutoho 1994 roku № 4038-XII [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> [in Ukrainian].

15. Psykholohiia sudovoho rozghliadu kryminalnykh sprav : monohrafiia (2010). [Psychology of judicial review of criminal cases: a monograph] / Kostytskyi, M., Marchak, V., Chernovskyi, O., Fedina, A. Chernivtsi : Chernivetskyi nats. un.-t. 400 s. [in Ukrainian].

16. Rishennia Darnytskoho raionnoho sudu [Decision of the Darnytskyi District Court] vid 22 bereznia 2017 roku, sprava № 753/7190/16-ts [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: <https://verdictum.ligazakon.net/document/65692545> [in Ukrainian].

17. Stefanchuk, R.O. (2019). Metodyka kompensatsii moralnoi shkody: Unus Passus ad Creationem [The method of compensation for moral damage: Unus Passus ad Creationem]. *Yurydychnyi zhurnal «Pravo Ukrainy» – Legal journal "Law of Ukraine".* № 1. S. 237–255 [in Ukrainian].

18. Strelnikova, L.V. (2021). Metodyka 14.1.75 abo "plody otruinoho dereva" [Methodology 14.1.75 or "fruits of a poisonous tree"]. *Protokol: yurydychnyi internet-resurs – Protocol: legal online resource.* [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: https://protocol.ua/ua/metodika_14_1_75_abo_plodi_otruynogo_dereva/ [in Ukrainian].

19. Timush, I.S. (2017). Vidshkoduvannia moralnoi shkody u deliktnykh zoboviazanniakh [Compensation for moral damage in tortious obligations]. *Candidate's thesis.* Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv. 207 s. [in Ukrainian].

20. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

21. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] vid 18 bereznia 2004 roku № 1618-IV [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].

22. Sybirna, R., Fursykova, T., Polishchuk, G., Balanutsa, O., & Marchuk, A. (2021). Professional training of students of creative professions: methodological aspect. *Laplage em Revista.* v.7 (3D). P. 623–628 [in English].

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-15>

Бориславський Ростислав Андрійович,

доктор філософії,
викладач кафедри теорії права, конституційного та приватного права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8941-7942>

Кучер Віталій Орестович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії права, конституційного та приватного права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0877-5735>

Парасюк Василь Михайлович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8195-7597>

Онишко Оксана Богданівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5165-1810>

ЗАХИСТ ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Ефективна реалізація норм цивільного права в соціально орієнтованій ринковій економіці ґрунтується на ретельному врахуванні та захисті різноманітних індивідуальних і суспільних інтересів, що вимагає правової бази, яка адекватно врегулює конфлікти та можливу конкуренцію.

Дане дослідження має на меті оцінити роль категорії «інтерес» як самостійного об'єкта охорони та захисту в контексті Цивільного кодексу України, дослідивши її наслідки для осіб та організацій, які звертаються до суду за відновленням своїх порушених прав.

Дослідження використовує всебічний правовий аналіз, вивчаючи відповідні закони, судові рішення та наукову літературу для з'ясування концептуальних засад та практичного застосування категорії «інтерес» у судочинстві.

Даним дослідженням встановлено, що визнання категорії «інтерес» у Цивільному кодексі України є суттєвим кроком до надання особам та організаціям засобів захисту не лише своїх суб'єктивних прав, а й своїх ширших громадянських інтересів. У дослідженні проаналізовано багатоаспектність соціальних інтересів, що підлягають правовому регулюванню, наголошено на необхідності їх належного визначення та захисту. Крім того, дослідження синтезувало уявлення про гармонійну інтеграцію правових механізмів із інтересами суспільства, підкреслюючи ключову роль права як соціального регулятора та організатора суспільного життя.

Дане дослідження має практичне значення для громадян та організацій в Україні, які, усвідомлюючи порушення своїх громадянських інтересів, тепер можуть звертатися до суду не лише за суб'єктивні права, а й задля захисту ширших інтересів. Крім того, професіонали в галузі права, політики та вчені в галузі цивільного права можуть отримати вигоду з розуміння, наданого в навігації в мінливому ландшафті цивільних інтересів та їх захисту в рамках соціально орієнтованої ринкової економіки.

Ключові слова: інтерес, суб'єктивні права особи, законний інтерес, способи захисту інтересу, правозастосування, цивільний процес.

Boryslavskiy Rostyslav, Kucher Vitalii, Parasiuk Vasyl, Onyshko Oksana. Protection of legitimate interests: certain issues of law enforcement

The effective implementation of civil law norms in a socially oriented market economy relies on the thorough consideration and protection of diverse individual and societal interests, necessitating a legal framework that adequately addresses conflicts and potential competition. This study aims to evaluate the role of the "interest" category as an independent object of protection and defense in the context of the Civil Code of Ukraine, exploring its implications for individuals and organizations seeking legal redress for violations of their civil interests. The research employs a comprehensive legal analysis, examining relevant statutes, judicial decisions, and scholarly literature to elucidate the conceptual foundations and practical applications of the "interest" category in legal proceedings.

Through meticulous investigation, it was established that the recognition of the "interest" category in the Civil Code of Ukraine represents a significant step toward providing individuals and organizations with the means to protect not only their subjective rights but also their broader civil interests. The study further analyzed the multifaceted nature of social interests subject to legal regulation, emphasizing the need for their proper identification and protection. Additionally, the research synthesized insights into the harmonious integration of legal mechanisms with societal interests, underscoring the pivotal role of the law as a social regulator and organizer of communal life.

This research holds practical significance for individuals and organizations in Ukraine who, perceiving a violation of their civil interests, can now seek legal recourse not only for subjective rights but also for the safeguarding of broader interests. Furthermore, legal professionals, policymakers, and scholars in the field of civil law can benefit from the insights provided in navigating the evolving landscape of civil interests and their protection within a socially oriented market economy.

Key words: interest, subjective rights of a person, legitimate interest, methods of protecting interest, law enforcement, civil process.

Вступ. Категорія «інтерес» є актуальним питанням для науки теорії держави та права та галузей правової системи. Інтерес нерідко стає предметом наукових досліджень різних галузей наук, що пояснюється міжгалузевим характером даного терміну.

Також, в законодавстві України поняття законного інтересу не визначено, хоча юридична конструкція використовується досить часто. Це ускладнює захист інтересів суб'єктів правовідносин.

Тому законний інтерес, як категорія цивільного процесуального права, має важливе теоретико-правове та практичне значення.

Матеріали та метод. Враховуючи відсутність узгоджених наукових позицій щодо законного інтересу як юридичної категорії, проблематика інтересу досліджувалася в працях науковців теорії держави та права, цивільного, трудового, адміністративного та інших

галузей права. Серед науковців, які торкалися проблематики законного інтересу, можна виокремити О. Барабаш, Н. Болотіну, О. Єськова, С. Іванова, Л. Наливайко, А. Петровського, Є. Харитонов, В. Щавінського, В. Щербину, М. Ярошевського та ін.

Зважаючи на складність і багатогранність поняття «законного інтересу», доводиться констатувати про нагальну потребу у подальших наукових розвідках даної категорії в цивільному процесі.

Під час написання статті використано ряд загально-наукових та спеціальних методів наукового пізнання, серед яких можна виокремити діалектичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий та інші методи.

Результати. Загальнонаукова категорія «інтерес» дає уявлення про нього як про причину дій індивідів, соціальних спільнот (класу, нації, професійної групи), які визна-

час їхня поведінка. Це свого роду мотив, що спонукає суб'єкта реалізовувати або, навпаки, не реалізовувати свої суб'єктивні права або обов'язки [1, с. 91]. Категорія юридичного інтересу являє собою якусь еластичну, «каучукову» правову конструкцію, яка дозволяє охопити різні потреби, що виникають у результаті постійної динамічної зміни суспільних відносин, дозволяє забезпечити дієвість права в умовах сучасного світу [1, с. 93].

Інтерес в правовій сфері має певні додаткові ознаки, що надають йому правову якість. Кількість інтересів, які потребують правотворчої конкретизації і безпосередньої охорони, набагато ширша норм, що складають правову основу регулювання суспільних відносин. Право є більш статичним, ніж регульовані їм відносини [2, с. 97].

Законний інтерес тісно взаємопов'язаний із суб'єктивним правом. Законодавець досить часто використовує поняття законного інтересу у його логічно-смысловому зв'язку із суб'єктивним правом [3, с. 111].

В. Новосад аналізував поняття «законний інтерес» та «охоронюваний законом інтерес» в цивільному праві і звернув увагу, що перший термін вживається тоді, коли бажання особи можна задовольнити, виходячи із норм цивільного законодавства України. Тоді як «охоронюваний законом інтерес» виникає вже на етапі спору, який у деяких випадках може бути представлений у таких видах: а) досудовому врегулюванню спору; б) невиконанні стороною свого обов'язку перед іншою (в тому числі не виконання та/або неналежне виконання обов'язків суб'єктом владних повноважень); в) юрисдикційний (судовий) [4, с. 136].

Розглянемо питання захисту законного інтересу в цивільному процесі. Відповідно до ст. 4 ЦПК України кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів.

Окреме провадження об'єднує групу досить різноманітних справ. Вони характеризуються відсутністю спору про право, підвідомчого судовим органам. У відповідності

до ч. 6 ст. 294 ЦПК України [5], якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

Законодавець у ч. 2 ст. 293 ЦПК України наводить перелік категорій справ, які розглядаються в порядку окремого провадження.

В справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою, обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи предметом судового захисту є інтерес саме заявника. При зверненні заявника до суду в даних випадках не переслідується мета захисту суб'єктивного матеріального права особи заявника на визнання фізичної особи недієздатною і т.д. оскільки дане суб'єктивне матеріальне право не існує взагалі. У заявника є інтерес у встановленні даної обставини, який задовольняється ухваленням судового рішення, що підтверджує наявність цієї обставини.

Крім інтересу заявника, в справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи предметом судового захисту є інтерес особи, чиє правове становище визначається судом. Обмежуючи негідну поведінку особи, суд діє в його інтересах, сприяє створенню необхідних йому соціальних умов.

Так, ухвалою Кіровоградського районного суду м. Кіровограда [6] за заявою про визнання особи недієздатною, призначення опікуна та встановлення над нею опіки було замінено неналежного заявника належним. Суд аргументував своє рішення тим, що заява про визнання фізичної особи недієздатною може бути подана членами її сім'ї, близькими родичами, незалежно від їх спільного проживання, органом опіки та піклування, психіатричним закладом відповідно до ч. 3 ст. 237 ЦПК України.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України № 3 від 28.03.1972 р., зазначається,

що суд повинен, не закриваючи провадження в справі, обговорити питання про заміну неналежного заявника належним, якщо під час розгляду справи буде встановлено, що заява подана неправомочною особою [7].

У відповідності до цього суд прийняв рішення про заміну неналежного заявника на належного. Орган опіки та піклування виконавчого комітету Кіровської районної ради в м. Кіровограді, оскільки заявник не є особою, яка може звернутися до суду із заявою про визнання фізичної особи недієздатною.

Однак, в даному випадку суд прийняв незаконне рішення у даній справі. Суд, при прийнятті рішення керувався положенням абз. 3 п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 3 від 28.03.1972 р. (із змінами і доповненнями), згідно із вимогами ст.105 ЦПК України 1963 року. Вищезазначена ухвала була постановлена 14 січня 2014 року у справі № 404/7833/13-ц з порушенням вимог чинного ЦПК України, оскільки даний закон не передбачає процедури заміни неналежного заявника (позивача) належним.

Згідно із ч. 1 ст. 2 ЦПК України судовому захисту підлягають порушені, невизнані, оспорювані права, свободи чи інтереси фізичних осіб. Даний широкий підхід, набуває своєї конкретизації у справах окремого провадження, зокрема при розгляді справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.

Згідно із ч. 1 ст. 301 ЦПК України право звертатися до суду з даною заявою мають неповнолітні особи, після досягнення ними 16-ти річного віку. У такий спосіб вперше виникає спеціальна процесуальна норма, при якій неповнолітні особи, після досягнення ними 16-ти річного віку, отримують право на захист свого інтересу через надання їм повної цивільної дієздатності у судовому порядку.

З якими ж вимогами законодавця щодо підстав, можуть стикнутися особи, які бажають звернутися до суду в порядку окремого провадження? Серед таких вимог є те, що особа, після досягнення 16-ти річного віку, повинна за трудовим договором працювати або має бути запис матір'ю чи батьком дитини.

Беручи за приклад рішення Дружківського міського суду Донецької області за заявою неповнолітньої особи у віці 16-ти років у якої народилась дитина, їй було надано повної цивільної дієздатності. Суд, при прийнятті рішення про задоволення заяви мотивував тим, що надавши неповнолітній матері (заявнику) повної цивільної дієздатності відповідатиме як інтересам неповнолітньої матері, так і інтересам дитини [8]. Серед інших умов для розгляду такої категорії справ є відсутність згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальників про надання особі, яка вже досягла 16 років, повної цивільної дієздатності (ст. 35 ЦК України [9]).

Таким чином, у неповнолітніх осіб і їх батьків утворюється не спір про право, а конфлікт інтересів, даний конфлікт стосується особистого статусу неповнолітніх осіб у зв'язку із їх працевлаштуванням за трудовим договором або записом матір'ю чи батьком дитини. Тому такі неповнолітні особи (заявники) при зверненні до суду докладають зусиль для дострокового отримання статусу особи із повною цивільною дієздатністю, тому, що повна цивільна дієздатність набувається особою лише після досягнення нею 18-ти років.

Для забезпечення стабільних та гармонійних умов життя дитини, усиновлення в Україні здійснюється у її найвищих інтересах. Процедура щодо усиновлення дитини сьогодні досить ґрунтовно описана в ЦПК України.

Інститут усиновлення є одним із основних напрямів державної політики в питаннях захисту інтересів дітей, які залишилися без батьківського піклування. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ в порядку цивільного судочинства за 2022 рік показує, що на розгляді перебувало 2001 справа про усиновлення, з яких ухвалено рішення у 1572 справах і з яких ухвалено рішення із задоволенням заяви у 1563 справах [10].

Варто зауважити, що така категорія справ як усиновлення відноситься до справ непозовного провадження, виходячи з цього, в них немає спору про право. В даному випадку має місце встановлення юридичного факту,

який базується перш за все на інтересі дітей і з'ясуванні питань щодо доцільності факту самого усиновлення та відповідності усиновлення інтересам дитини. Домінуючим за даною категорією справ є інтерес дитини, тому суди зобов'язані встановлювати додаткові обставини, а саме, необхідність усиновлення, чи існують підстави, які унеможливають усиновлення, у яких відносинах перебувають майбутні усиновлювачі та усиновлений. Слід звернути увагу, що особа, яка бажає звернутися до суду із такою заявою, не повинна бажати настання інших правових наслідків ніж усиновлення (фіктивне усиновлення) [11].

В справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, не відбувається безпосереднього захисту суб'єктивного матеріального права. Суд не визнає наявності у заявника суб'єктивного матеріального права, не зобов'язує інших осіб до вчинення дій в інтересах заявника. Він лише обмежується констатацією певного факту, який має юридичне значення.

Предметом судового захисту в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, є інтерес заявника, який носить матеріально-правовий характер, але за своїм змістом дещо інший, ніж інтерес позивача в позовному провадженні, а також інтерес стягувача в справах наказного провадження. В справах позовного провадження, в справах наказного провадження, захист судом інтересу являє собою кінцеву мету, рівнозначну захисту суб'єктивного права. В справах окремого провадження захист інтересу слугує проміжною ланкою для здійснення або набуття суб'єктивного права. Встановлення правових обставин безпосередньої матеріальної переваги особі не дає. Воно лише служить ступенем до задоволення матеріального інтересу, ступенем, породженої правовим регулюванням.

В справах про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі предметом судового захисту також виступає інтерес заявників, який за своїм змістом аналогічний інтересу заявників в справах про

встановлення фактів, що мають юридичне значення. Інтерес задовольняється визнанням втраченого документа недійсним.

По-іншому має бути вирішено питання про предмет судового захисту в справах про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність. Якщо б суд в цих справах обмежувався констатацією того факту, що майно визнається безхазяйним, а питання про передачу майна у комунальну власність вирішувалося іншим органом, можна було визнати, що мова йде про захист інтересу, але не суб'єктивного права. Але суд не обмежується одною лише констатацією факту. Він одночасно вирішує питання про передачу майна у комунальну власність, що свідчить про захист суб'єктивного матеріального права, але не інтересу в посвідченні певних обставин в цілях подальшого набуття або здійснення прав.

Правовий дует норм цивільного права та норм цивільного процесуального права, створюють основу для захисту інтересів осіб у справах про визнання спадщини відумерлою. Якщо в науці цивільного права достатньо праць з питань захисту майнових прав особи, то наукових розвідок з цивільного процесу, в яких досліджувався б захист інтересів осіб при визнанні спадщини відумерлою, обмаль.

В 2004 році законодавець ввів до справ окремого провадження справи про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, проте в державі немає належного обліку хворих на психічні захворювання. Варто зауважити, що госпіталізація особи до психіатричного закладу у примусовому порядку є граничним заходом як правового, так і медичного характеру.

Звіт судів першої інстанції про розгляд справ в порядку цивільного судочинства за 2022 рік показує, що на розгляді перебувало 1517 справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, з яких ухвалено рішення у 1415 справах і з яких ухвалено рішення із задоволенням заяви у 1363 справах [10].

В державі сьогодні на правовому рівні немає чітких критеріїв, які б зазначали, в яких

випадках суд має право направити особу для надання їй психіатричної допомоги у примусовому порядку та в якому виді закладу така особа повинна отримати відповідне лікування.

Усвідомленої згоди особи або згоди її законного представника не вимагається для проведення психіатричного огляду особи. Рішення про проведення психіатричного огляду завжди приймається лікарем-психіатром і у такому разі огляд проводиться негайно. Лише лікар-психіатр має право на звернення до суду з питання примусового психіатричного огляду відповідно до Закону України «Про психіатричну допомогу» [12]. Такі приписи Закону є об'єктивними та їх сприймає судова практика.

В повсякденному житті трапляються випадки, коли психічно хворі люди просто тероризують своїх близьких, сусідів, а лікуватися в примусовому порядку не бажають. Тому потрібно вирішити питання про розширення кола осіб, які вправі звертатися до суду з вимогою про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку. Вбачаємо за доцільне внести зміни до ч. 1 ст. 339 ЦПК України і серед суб'єктів, які мають право на подання заяви про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, визначити близьких родичів (батьки, подружжя, діти), органи місцевого самоврядування, прокурора.

Іншою правовою, соціальною та медичною проблемою є проблема туберкульозу. Особа, яка хворіє на заразну форму туберкульозу підлягає примусовій госпіталізації, згідно із ст. 11 Закону України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» [13]. Справи про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу було віднесено до справ окремого провадження при ухваленні ЦПК України. ЦПК України не містить норм щодо осіб, які мають право звертатися до суду із заявою про розгляд справ даної категорії. Стаття 343 ЦПК України, яка визначає питання підсудності, не зазначає суб'єктів, які мають право на звернення із заявою до суду у справах щодо примусової госпіталіза-

ції до протитуберкульозного закладу. Згідно із ч. 2 ст. 345 ЦПК України, яка регулює безпосередній розгляд справи, вказує, що участь у розгляді справи представника протитуберкульозного закладу, за заявою якого відкрито провадження у справі та представника особи, стосовно якої вирішується питання про примусову госпіталізацію, є обов'язковою.

Описана дана ситуація щодо неконкретно сформульованого кола суб'єктів даної категорії справ призводить до того, що норми закону не врегульовані і судова практика змушена самостійно відшукувати можливості для вирішення даного питання. З такою заявою згідно із Законом України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» може звернутися до суду представник протитуберкульозного закладу, що здійснює відповідне лікування цього хворого. Поряд з цим відповідне право необхідно надати органам місцевого самоврядування, для представлення своїх інтересів щодо охорони здоров'я територіальної громади.

Тому у ст. 343 ЦПК України необхідно розширити коло суб'єктів права на подання заяви щодо примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу, включивши до нього близьких родичів особи за місцем проживання хворого.

У справах щодо розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб є три види інтересів: 1) законний інтерес банку, який перебуває під охороною закону і пов'язаний із захистом банківської таємниці; 2) законний інтерес особи, який базується на законі і допомагає особі отримати необхідну для неї інформацію; 3) законний інтерес державних установ та їх службових осіб, пов'язаний із виконанням ними своїх службових обов'язків.

Дані інтереси є протилежними, їх не можна вважати рівнозначними. Інтерес банку в частині охорони банківської таємниці забезпечується Законом України «Про банки і банківську діяльність», і саме в цьому законі закріплено той перелік питань, які становлять банківську таємницю [14]. Даний перелік має імперативний характер і є обов'язковим для всіх бан-

ків. Інтерес банків, щодо захисту банківської таємниці охороняється законом. Складною категорією є законний інтерес особи. Законність чи незаконність її інтересу визначається судом на підставі системи доказів, які формує особа і надає їх суду для його переконання. Законний інтерес державних установ та їх службових осіб (прокуратура, служба безпеки, слідчі тощо) пов'язаний із виконанням ними своїх службових обов'язків, із веденням кримінальних проваджень тощо.

У 2017 році законодавець доповнив ЦПК України главою 13 «Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису». В цьому випадку предметом судового захисту є приватний інтерес осіб, які постраждали внаслідок домашнього насильства. Закон містить широке коло осіб, які мають право подати заяву про видачу обмежувального припису для захисту своїх інтересів. Також у ЦПК України (ст. 350-3) зазначено хто є заінтересованими особами – особа стосовно якої подано таку заяву, інші фізичні особи прав та інтересів яких стосується така заява, органи державної влади, органи місцевого самоврядування.

У 2020 році у відповідності до Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» законодавець ввів до справ окремого провадження, ще одну категорію справ – про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх. В даному випадку предметом судового захисту є не лише суспільний інтерес, але й приватний. Всі підстави, які дають суду право на таке обмеження є фінансового характеру, які так чи інакше ставлять особу чи інших осіб у невідгдане матеріальне становище. Дану заяву на таке обмеження мають право подати члени сім'ї 1-го ступеня споріднення або законними представниками такої особи. Вважаємо, що законодавцю не слід обмежувати право на подання такої заяви членами сім'ї лише 1-го

ступеня споріднення, оскільки це обмежує права та законні інтереси осіб інших ступенів споріднення.

Висновки. Сучасне розуміння інтересу сформувалось протягом тривалого історичного періоду як результат широкого узагальнення різноманітних поглядів, представників різних соціальних сфер людської діяльності. Різні історичні умови обумовили різні бачення поняття та природи інтересу, що спричинило неоднозначні підходи до розуміння даної наукової категорії.

Поняття законного інтересу відіграє одну з ключових ролей як в теорії права, так і в практиці правозастосування. Законні інтереси безпосередньо впливають на поведінку суб'єктів права, вважаються такими, що постійно розвиваються, і знаходять своє вираження в правових нормах, зокрема цивільного процесуального законодавства.

Законний інтерес як предмет судового захисту в цивільному судочинстві не тільки забезпечує підтримання правового статусу громадян України, а й виконує превентивну функцію збереження встановленого правового порядку. Тому у змісті законного інтересу – юридична можливість звернутися до суду за захистом збільшує ймовірність існування та реалізації законних інтересів в правовій практиці. У зв'язку цьому висловлено заперечення проти твердження про те, що законні інтереси не наділені захистом з боку держави.

В даний час право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних законних інтересів сформульовано в ст. 4 ЦПК України у вигляді загального дозволу – будь-яка особа має право звернутися до суду за захистом законних інтересів у порядку, встановленому законодавством про цивільне судочинство. Тому захист законних інтересів стає юридичним обов'язком держави в особі органів правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Катренко А. Інтерес як елемент змісту суб'єктивного права та охоронюваного законом інтересу (нематеріальний і матеріальний інтерес). *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 89–94.

2. Брусакова О. В. Законний інтерес як правова цінність. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a1211380-3b23-4d7d-9f39-a99c07144402/content>.
3. Наливайченко Л. Законний інтерес як категорія трудового права. *Науковий вісник ДДУВС*. 2016. № 1. С. 109–116.
4. Новосад В. Поняття «інтерес» у цивільному законодавстві України. *Молодий вчений*. 2023. № 1. С. 132–138.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: офіц. текст від 18.03.2004 р. №1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
6. Ухвала Кіровського районного суду м.Кіровограда від 14.01.2014 р. у справі № 404/7833/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36689241>.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.03.1972 р. № 3 (із змінами і доповненнями) «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-72#Text>.
8. Рішення Дружківського міського суду Донецької області від 22.09.2020 р. у справі № 229/3315/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91695686>
9. Цивільний кодекс України: офіц. текст від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
10. Судова влада України. Інше. Судова статистика. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ в порядку цивільного судочинства за 2022 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022
11. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 р. № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text>
12. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
13. Про протидію захворюванню на туберкульоз: Закон України від 05.07.2001 р. № 2586-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2586-14#Text>
14. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

References:

1. Katrenko, A. (2018). Interes yak element zmistu sub"yektyvnoho prava ta okhoronyvanoho zakonom interesu (nematerial'nyy i material'nyy interes) [Interest as an element of the content of subjective law and interest protected by law (intangible and material interest)]. *Yurydychnyy visnyk*. № 4. S. 89–94 [in Ukrainian].
2. Brusakova, O.V. Zakonnyy interes yak pravova tsinnist' [Legitimate interest as a legal value]. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a1211380-3b23-4d7d-9f39-a99c07144402/content> [in Ukrainian].
3. Nalyvaychenko, L. (2016). Zakonnyy interes yak katehoriya trudovoho prava [Legitimate interest as a category of labor law]. *Naukovyy visnyk DDUVS*. № 1. S. 109–116 [in Ukrainian].
4. Novosad, V. (2023). Ponyattya «interes» u tsyvil'nomu zakonodavstvi Ukrayiny [The concept of "interest" in the civil legislation of Ukraine]. *Molodyy vchenyy*. № 1. S. 132–138 [in Ukrainian].
5. Tsyvilnyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny [Civil Procedure Code of Ukraine]: ofits. tekst vid 18.03.2004 r. №1618-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
6. Ukhvala Kirovs'koho rayonnoho sudu m.Kirovohrada [Decision of the Kirovsky District Court of Kirovohrad] vid 14.01.2014 r. u spravi №404/7833/13-ts Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36689241> [in Ukrainian].
7. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrayiny [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine] vid 28.03.1972 r. № 3 (iz zminamy i dopovnennyamy) «Pro sudovu praktyku v spravakh pro vyznannya hromadyanyna obmezhenno diyezdatnym chy nediyezdatnym». Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-72#Text> [in Ukrainian].
8. Rishennya Druzhkivs'koho mis'koho sudu Donets'koyi oblasti [Decision of the Druzhkivskyi City Court of the Donetsk Region] vid 22.09.2020 r. u spravi № 229/3315/20. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91695686> [in Ukrainian].
9. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny [Civil Code of Ukraine] vid 16.01.2003 r. № 435-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

10. Sudova vlada Ukrainy. Inshe. Sudova statystyka [Judicial power of Ukraine. Other. Judicial statistics.]. Zvit sudiv pershoi instantsiyi pro roz·hlyad sprav v poryadku tsyvil'noho sudochnstva za 2022 rik. Retrieved from: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 [in Ukrainian].
11. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine] vid 30.03.2007 r. № 3 «Pro praktyku zastosuvannya sudamy zakonodavstva pry roz·hlyadi sprav pro usynovlennya i pro pozbavlennya ta ponovlennya bat'kivs'kykh prav». Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text> [in Ukrainian].
12. Pro psykhiatrychnu dopomohu [On psychiatric care]: Zakon Ukrainy vid 22.02.2000 r. № 1489-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> [in Ukrainian].
13. Pro protydyu zakhvoryuvannyu na tuberkul'oz [On prevention of tuberculosis]: Zakon Ukrainy vid 05.07.2001 r. № 2586-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2586-14#Text> [in Ukrainian].
14. Pro banky i bankivs'ku diyal'nist' [On banks and banking activities]: Zakon Ukrainy vid 07.12.2000 r. № 2121-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> [in Ukrainian].

УДК 347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-16>**Долинська Марія Степанівна,**

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
Інституту права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/00000-0003-0352-5470>

**ДО ПИТАННЯ ПОСВІДЧЕННЯ ФІЗИЧНИМИ ОСОБАМИ
ДОВІРНОСТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

Дослідження присвячено актуальним проблемам нотаріального та цивільного законодавства України.

Метою дослідження є аналіз правового регулювання інституту посвідчення довіреностей у незалежній Україні протягом 1991–2023 років, в тому числі тих, що прирівнюються до нотаріально посвідчених в умовах воєнного стану в Україні.

Схарактеризовано розвиток законодавчого регулювання посвідчення органами нотаріату та квазінотаріату від імені фізичних осіб довіреностей, в тому числі прирівняних до нотаріально посвідчених, в Україні протягом 1991–2023 років.

Інститут довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, органами квазінотаріату на українських теренах бере свій початок з другої світової війни та набув нового розвитку у 2022 році у зв'язку розв'язаною росією війною проти України.

Здійснено аналіз нотаріальних та квазінотаріальних органів, уповноважених на посвідчення довіреностей, зокрема, осіб, уповноважених на посвідчення довіреностей, які прирівнюються до нотаріально посвідчених.

Автор виокремлює чотири основні етапи розвитку правового регулювання щодо посвідчення довіреностей в незалежній Україні.

Перший етап складає 1991–1993 роки; другий етап охоплює 2004–2008 роки, третій етап включає 2009–2021 роки, четвертий етап розпочався з березня 2022 року та триває до теперішнього часу.

Характеризуючи історичний досвід щодо компетенції посадових, службових осіб, які вчиняють дії, які прирівняні до нотаріально посвідчених, автор пропонує зберегти надані їм повноваження постановою Кабінету Міністрів України № 164 від 28 лютого 2022 року щодо посвідчення прирівняних до нотаріальних довіреностей також у післявоєнний час.

Надання права укладати довіреності за спрощеною процедурою під час воєнного стану в Україні є одним із важливих способів захисту прав та законних інтересів захисників та захисниць нашої держави.

Електронним доказом посвідчення довіреності, що прирівнюється до нотаріально посвідченої, є її реєстрація в Єдиному реєстрі довіреностей.

Ключові слова: довіреність, нотаріальні органи, квазінотаріальні органи, прирівняні до нотаріальних довіреностей.

Dolynska Mariia. Regarding the issue of certification of powers of attorney by natural persons in the conditions of martial law in Ukraine

The study is devoted to current problems of notarial and civil legislation of Ukraine.

The purpose of the study is to analyze the legal regulation of the institution of certification of powers of attorney in independent Ukraine during the years 1991–2023, including those equivalent to notarized ones in the conditions of martial law in Ukraine.

The development of legislative regulation of certification by notary and quasi-notary bodies on behalf of natural persons of powers of attorney, including powers of attorney equivalent to notarized ones, in Ukraine during 1991–2023 is characterized.

The institution of powers of attorney, equivalent to notarized ones, by quasi-notarial bodies on Ukrainian territory dates back to the Second World War and acquired a new development in 2022 in connection with the war launched by Russia against Ukraine.

An analysis of notarial and quasi-notarial bodies authorized to certify powers of attorney, in particular, persons authorized to certify powers of attorney, which are equivalent to notarized ones, was carried out.

The author singles out four main stages of the development of legal regulation regarding certification of powers of attorney in independent Ukraine.

The first stage is 1991–1993; the second phase covers the years 2004–2008, the third phase includes the years 2009–2021, the fourth phase started from March 2022 and continues until now.

Characterizing the historical experience regarding the competence of officials and officials who perform actions that are equivalent to notarized powers of attorney, the author proposes to preserve the powers granted to them by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 164 of February 28, 2022 regarding the certification of notarized powers of attorney also in the post-war period.

Granting the right to conclude powers of attorney under a simplified procedure during martial law in Ukraine is one of the important ways to protect the rights and legitimate interests of the defenders of our state.

Electronic proof of a power of attorney, equivalent to a notarized one, is its registration in the Unified Register of Powers of Attorney.

Key words: *power of attorney, notarial bodies, quasi-notarial bodies, equivalent to notarial powers of attorney.*

Вступ. Дійсно, діяльність нотаріату є різновидом як правозастосовної, так і юрисдикційної діяльності, торкається найбільш важливих та істотних аспектів здійснення прав громадянами і юридичними особами та підлягає здійсненню в процесуальній формі [1, с. 82], певними органами та особами, уповноваженими на це державою Україною загалом.

Інститут посвідчення довіреностей з давніх часів існував на українських теренах.

Війна в Україні вплинула на все життя держави, суспільства та кожного громадянина, в тому числі на здійснення фізичними особами своїх прав та інтересів у різних сферах (цивільних, спадкових, сімейних) праввідносин та на діяльність нотаріальних органів. Станом на кінець лютого 2022 року, це призвело до фактичного припинення діяльності органів нотаріату та квазінотаріату, зокрема на територіях, де велися військові дії та на окупованих територіях.

Військові події привели до значного збільшення кількості захисників та захисниць держави, тимчасово переміщених осіб, які також потребують захисту прав та інтересів. Постановою Кабінету Міністрів України № 209 від 06.03.2022 року «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» [2] надано право новим квазінотаріальним органам посвідчувати довіреності та заповіти, що прирівнюються до нотаріально посвідчених – лише в умовах воєнного стану.

Враховуючи зміни законодавства щодо становлення нових квазінотаріальних органів держави під час воєнного стану у 2022 році, в тому числі щодо посвідчення ними окремих довіреностей, постала потреба у проведенні цього дослідження.

Наукова розвідка щодо правового регулювання посвідчення нотаріальних довіреностей загалом та довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, сприятиме подальшій еволюції та удосконаленню українського цивільного та нотаріального законодавства.

Мета дослідження – аналіз правового регулювання інституту посвідчення довіреностей у незалежній Україні протягом 1991–2023 років, в тому числі тих, що прирівнюються до нотаріально посвідчених в умовах воєнного стану в Україні.

Матеріали та метод. Проблемам діяльності органів нотаріату та квазінотаріату України присвячено достатньо праць науковців та практиків. Серед них варто виокремити праці: В. Баранкової, М. Дякович, В. Комарова, О. Коротюк, О. Кухарева, А. Серої, С. Фурси, Є. Фурси, Є. Харитонова, О. Харитонovoї та багатьох інших. Однак, у працях науковців недостатньо приділено уваги правовому регулюванню посвідчення довіреностей в умовах воєнного стану в Україні, в тому числі, довіреностей, що прирівнюються до нотаріальних.

При дослідженні порядку посвідчення довіреностей під час воєнного стану в Україні

використано як спеціальні, так і загальнонаукові методи пізнання: діалектичний, історичний, логічний, порівняльно-правовий, системний та інші.

Результати. На час визнання незалежності в Україні, вчинення нотаріальних дій надалі проводилося згідно з вимогами Цивільного кодексу 1963 року та Закон УРСР «Про державний нотаріат» 1974 року.

Органами, які вчиняли нотаріальні дії на той час були державні нотаріальні контори, виконавчі комітети міських та селищних, а також сільських рад народних депутатів.

Також продовжували існувати квазінотаріальні органи, які посвідчували прирівняні до нотаріальних довіреності, які беруть свій початок з другої світової війни, яка привела до різкого скорочення кількості вчинюваних нотаріальних дій, основну масу яких складало засвідчення копій документів [3]. Однак цей період характеризувався тим, що було запроваджено низку спрощених правил під час проведення нотаріальних дій щодо військовослужбовців, у 1942 році було передбачено посвідчення довіреностей, які прирівнювалися до нотаріально посвідчених. Дія вищевказаних правил була перенесена на мирний час та імплементована у норми статті 65 Цивільного кодексу УРСР [4], а згодом перенесено у статтю 16 Закону УРСР «Про державний нотаріат» 1974 року [5].

Очевидно, що протягом першого етапу розвитку правового регулювання щодо посвідчення довіреностей в незалежній Україні (1991–1993 роки), органами, які вправі були посвідчувати нотаріальні та прирівняні до нотаріальних довіреностей виступали:

1. Органи уповноважені на вчинення нотаріальних дій, в тому числі довіреностей:

а) державні нотаріуси, заступники старших державних нотаріусів та старші державні нотаріуси державних нотаріальних контор;

б) голови, заступники голови або секретарі виконавчих комітетів міських та селищних чи сільських рад народних депутатів (де немає державних нотконтор),

2. Квазінотаріальні органи, уповноважені на вчинення прирівняних до нотаріальних

довіреностей, службові особи, що вказані у статті 16 Закону УРСР «Про державний нотаріат».

Вважаємо, що консульські установи СРСР – з моменту проголошення незалежності України, хоча і були передбачені у статті 3 вищевказаного нотаріального Закону, та вчиняли певні нотаріальні дії для громадян України, не слід відносити до нотаріальних органів держави України.

Наступний етап розвитку правового регулювання інституту довіреностей розпочався з прийняттям 2.09.1993 року Закону України «Про нотаріат» [6], який набрав чинності з січня 1994 року. Вищевказаний Закон – надав право вчиняти нотаріальні дії, в тому числі посвідчувати довіреності, крім державних нотаріусів державних нотаріальних контор, також приватним нотаріусами. При цьому зауважуємо, що державні нотаріуси державних нотаріальних архівів вправі видавати лише дублікати довіреностей, що зберігаються в них, а також засвідчують відповідність копій вищевказаних довіреностей.

Хоча посадовим особам виконавчих комітетів міських та селищних чи сільських рад народних депутатів (де немає нотаріусів) було суттєво скорочено нотаріальні повноваження, вони були вправі і надалі посвідчувати доручення, за винятком доручень, призначених для дії за межами кордону держави.

Новопризначеними органами, уповноваженими для вчинення нотаріальних дій, стали консульські установи України, до компетенції яких відповідно до статті 38 вищевказаного закону відносилось також посвідчення доручень. Зауважуємо, що глава XI Консульського статуту України від 2.04.1994 року присвячена правилам вчинення нотаріальних дій.

У статті 40 Закону України «Про нотаріат» встановлено перелік осіб, які уповноважені на посвідчення доручень, що прирівнюються до нотаріально посвідчених (фактично повторена норма статті 16 Закону УРСР «Про державний нотаріат» 1974 року). На допомогу квазінотаріальним органам постановою Кабінету Міністрів України № 419 від 15.06.1994 р. затверджено Порядок посвідчення заповітів

і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених.

Цивільний кодекс України 2003 року також, крім традиційних нотаріальних органів та органів місцевого самоврядування, консульських установ [7], врегулював порядок посвідчення прирівняних до нотаріальних, в тому числі довіреностей – у статті 245 законодавчого акту. Наприклад, у частині четвертій вищевказаної статті передбачено вид довіреностей, які укладаються у простій письмовій формі та підлягають посвідченню відповідною посадовою особою організації, в якій такий довіритель працює, навчається, перебуває на стаціонарному лікуванні, або за місцем його проживання [7]. При цьому зауважуємо, що довіритель також вправі посвідчувати такі довіреності в нотаріальному порядку.

З часом, постановою Кабінету Міністрів України № 940 від 6.07.2006 року затверджено у новій редакції Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених.

О. Нелін стверджує, що Цивільний кодекс України 2003 року та Закон України «Про нотаріат» 1993 року також підтвердили концепцію квазінотаріату [8, с. 20], – наявність органів, посадових чи службових осіб, уповноважених на вчинення прирівняних до нотаріальних дій, зокрема довіреностей.

Детальне дослідження щодо класифікації видів довіреностей та думок вчених з цього питання проведено А. Серою, однак авторкою не достатньо уваги приділено, прирівняним до нотаріальних довіреностей, оскільки авторка вважає їх іншими за процесуальною формою [9, с. 100].

Закон України № 614-VI від 01.10.2008 р. «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» [10], який вважають малою нотаріальною реформою, суттєво звузив компетенцію щодо вчинення нотаріальних дій посадових осіб органів місцевого самоврядування. Так, відповідно у статті 37 Закону посадовим не надано право посвідчувати довіреності [11, с. 150]. Вищевказані новели зазнали негативних відгуків тому 03.03.2009 року прийнято Закони України: № 1055-17 «Про вне-

сення змін до статті 245 Цивільного кодексу України щодо повноважень посадових осіб органів місцевого самоврядування по вчиненню дій, прирівняних до нотаріальних» [12], та № 1054-VI «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо повноважень по вчиненню нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування» [13], де встановлено новий перелік довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, у якому надано право посадовим особам органів місцевого самоврядування посвідчувати окремі довіреності. Тобто, вказаними законодавчими актами від 3 березня 2009 року започатковано наступний третій етап становлення правового регулювання посвідчення довіреностей у сучасній Україні.

Звертаємо увагу на те, що посадові особи органів місцевого самоврядування посвідчуються довіреності лише від громадян, які проживають на території сільської чи селищної ради та не мають право посвідчувати довіреності від юридичних осіб та призначених для дії за межами України [14, с. 197].

Законом України № 1254-VI від 14.04.2009 року «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України щодо діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України» [15], надано право особі, яка тримається в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі, скласти довіреність, яка може бути посвідчена начальником установи виконання покарань чи слідчого ізолятора».

Аналізуючи види посадових та службових осіб України, які посвідчують заповіти та довіреності, що прирівнюються до нотаріально посвідчених посадовими та службовими особами, авторка статті виокремлює десять груп суб'єктів [4, с. 60].

Роз почата 24 лютого 2022 року Росією війна проти незалежної України спричинила прийняття Президентом України Указу № 64 від 24 лютого 2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні». Тому з метою захисту від несанкціонованих дій агресора, робота більшості державних реєстрів була призупи-

нена, чим спочатку паралізувало діяльність як нотаріальних, так і квазінотаріальних органів. Варто зауважити, що все-таки, з певними перебоями, на підконтрольній Україні території, діяли як Реєстр нотаріусів, так і Єдиний реєстр довіреностей та Спадковий реєстр.

Кабінетом Міністрів України прийнято постанову № 164 від 28.02.2022 року «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» [16], яка регулювали особливості провадження нотаріальної діяльності під час воєнного стану в державі, та яка в подальшому зазнала значущих змін та доповнень. Однак у нормативному акті не було врегульовано питання доступу до нотаріальних послуг всіх без винятку громадян України, зокрема захисників та захисниць держави.

Наступна постанова Кабінету Міністрів України № 209 від 06.03.2022 року «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» [2] запровадила суттєві зміни до вищевказаної постанови Кабінету Міністрів України № 164 від 28.02.2022 р., та які, серед іншого, стосувалися питань посвідчення довіреностей та заповітів новими квазінотаріальними органами держави, тобто усунуто пробіли щодо доступу до квазінотаріальних послуг.

Зокрема, доповнено попередню постанову новим пунктом четвертим та встановлено, що «в умовах воєнного стану довіреності, крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, управління та розпорядження корпоративними правами та заповіти військовослужбовців Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також працівників правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави, можуть посвідчуватися командиром (начальником) цих формувань (органів) або іншою уповноваженою таким командиром (начальником) особою з подальшим надсиланням таких заповітів через Генеральний штаб Збройних Сил, Міністерство оборони, відповідний правоохоронний (спеціальний) або інший орган до Міністерства юстиції або його територіального органу для забезпечення їх реєстрації нотаріусами в Єдиному реєстрі довіреностей, Спадковому реєстрі» [2].

На думку О. Кухарєва, що відбулося розширення переліку осіб, що наділені правом посвідчувати заповіти [17].

Вважаємо, що це також стосується посвідчення окремих видів довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених.

Також постановою Кабінету Міністрів України № 209 від 06.03.2022 року дозволено державним та приватним нотаріусам тимчасово посвідчувати довіреності без використання спеціальних бланків нотаріальних документів, тобто на білих аркуша з обов'язковим нанесенням на них за допомогою комп'ютерної техніки реквізитів нотаріуса.

Таким чином, березень 2022 року став відліком нового четвертого етапу становлення правового регулювання інституту довіреностей в незалежній Україні.

На підконтрольній Україні території, і надалі продовжують діяти нотаріальні та квазінотаріальні органи, які вчиняють нотаріальні дії, а також вчиняються прирівняні до нотаріальних дії (зокрема, довіреності та заповіти), встановленими в законодавчому порядку посадовими чи службовими особами, перерахованими у статтях 245, 1252 Цивільного кодексу України та статтях 40, 40-1, 78 Закону України «Про нотаріат», однак з дотриманням законодавства України, яке діє в умовах воєнного стану. Більш детально суб'єкти нотаріального процесу, які уповноважені на посвідчення як нотаріальних, так і прирівняних до нотаріальних довіреностей під час воєнного стану авторкою статті розглянуто у Довіднику «Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених» [18].

Наступні значущі зміни щодо порядку посвідчення окремих видів квазінотаріальних довіреностей, вищевказаними органами

відбулися згідно постанови Кабінету Міністрів № 480 від 19.04.2022 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» [19], якою у новій редакції викладено пункт четвертий постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164.

Аналізуючи вищевказані зміни стосовно посвідчення довіреностей, приходимо до висновку, що: по-перше, заборонено новопризначеним органам квазінотаріату, посвідчувати також довіреності на розпорядження цінними паперами (в додаток до заборони посвідчення довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, управління та розпорядження корпоративними правами); по-друге, зобов'язано осіб, уповноважених на посвідчення довіреностей, укладати їх згідно з вимогами Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених.

Оскільки лише 28 квітня 2022 року вказана постанова набула чинності, тому з 6 березня 2022 року до 27 квітня 2022 року новими вищезазначеними органами квазінотаріату не було обов'язковим до виконання положення вимог Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених [18, с. 39].

Осіб, які вправі скласти довіреності, окрім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, управління і розпорядження цінними паперами, а також корпоративними правами в умовах воєнного стану, згідно з вищевказаними Постановами Кабінету Міністрів, варто поділити на дві окремі групи.

До першої групи відносяться військовослужбовці Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань.

Другу групу складають працівники правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави.

Суб'єктами, які вправі посвідчувати окремі види довіреностей (органи квазінотаріату) від вищевказаних осіб в умовах воєнного стану виступають командир (начальник) або уповноважена таким командиром (начальником) особа Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, а також правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави [18].

Законодавство України, незалежно від того суб'єкта уповноваженого, на посвідчення довіреності (приватного чи державного нотаріуса, консула, посадової особи органу місцевого самоврядування, відповідної посадової чи службової особи, яка вправі посвідчувати окремі види довіреностей у військовий час встановлено однаковий загальний порядок укладення та посвідчення довіреностей. Більш детальний порядок укладення окремих видів довіреностей в умовах воєнного стану в Україні, за участю командирів (начальників) або уповноважених ними осіб Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, а також правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави розглянуто автором статі у вищевказаному Довіднику.

Постановою Кабінету Міністрів України № 719 від 24.06.2022 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану» [20], яка набрала чинності 12.07.2022 року, зокрема, відредаговано порядок передачі посвідчених новими квазінотаріальними органами довіреностей для подальшої їх реєстрації нотаріусами в Єдиному реєстрі довіреностей. Дійсно, посвідчені новими квазінотаріальними органами окремі види довіреностей укладаються у двох примірниках, підлягають реєстрації у реєстрі для реєстрації довіреностей та заповітів, який є паперовим доказом посвідчення

такої довіреності. Другий екземпляр довіреності направляється для реєстрації в Єдиному реєстрі довіреностей, який є електронним доказом її посвідчення.

Постановою Кабінету Міністрів України № 469 від 9.05.2023 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану» [21], тому числі передбачено, що особа, на чие ім'я була укладена довіреність в нотаріальному порядку на чистому аркуші паперу, тобто без нотаріального бланку (відповідно до діючого на той час законодавства), повинна звернутися до нотаріуса, який таку довіреність посвідчив за підтвердження факту її укладення. Також вищевказаною постановою, яка набрала чинність 23 травня 2023 року знову повернуто вчинення нотаріальних дій державними та приватними нотаріуси держави, зокрема, довіреностей – з використанням спеціальних бланків нотаріальних документів.

Оскільки відповідні зміни щодо розширення видів нових суб'єктів, уповноважених на посвідчення окремих видів довіреностей не було внесено до Порядку посвідчення

заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, пропонуємо законодавцю виправити таку ситуацію.

Вважаємо, що зміни щодо переліку осіб, уповноважених на посвідчення окремих видів довіреностей повинні стосуватися як норм статі 245 Цивільного кодексу України, так і норм статті 40 Закону України «Про нотаріат».

Висновки. Надання права укладати довіреності за спрощеною процедурою є одним із важливих способів захисту прав та законних інтересів захисників та захисниць нашої держави.

Характеризуючи історичний досвід щодо компетенції посадових, службових осіб, які вчиняють дії, прирівняні до нотаріально посвідчених, на нашу думку, є необхідність в збереженні їх повноважень при посвідченні прирівняних до нотаріальних довіреностей в подальшому в післявоєнний мирний час.

Посвідчені у порядку постанови Кабінету Міністрів України № 164 від 28 лютого 2022 року посадовими та службовими особами окремі види довіреностей слід вважати прирівняними до нотаріально посвідчених. Посвідчені квазінотаріальні довіреності підлягають подвійній реєстрації, в тому числі в Єдиному реєстрі довіреностей.

Список використаних джерел:

1. Долинська М.С. Особливості реалізації нотаріальної діяльності в незалежній Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2015. Вип. 3. С. 75–84.
2. Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 р. за № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#n2>.
3. Долинська М. С. Особливості провадження нотаріальної діяльності на українських землях під час Другої світової війни. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2017. Вип. 4. С. 118–127.
4. Долинська М. С. До питання компетенції посадових і службових осіб, які вчиняють дії, прирівняні до нотаріально посвідчених. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2017. Вип. 3. С. 55–65.
5. Про державний нотаріат: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 25 грудня 1974 року. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1975. № 1. Ст. 4.
6. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХП. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 39. Ст. 383. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
8. Нелін О. Нотаріат і квазінотаріат в Україні: окремі дискусійні питання. *Юридична Україна.* 2012. № 8. С. 19–22.
9. Серая А. К. Теоретичні та практичні питання класифікації довіреностей. *Право і суспільство.* 2018. № 1. С. 95–101.

10. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»: Закон України від 01.10.2008 р. № 614-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 13. С. 449. Ст. 161.
11. Долинська М. С. Генеза та еволюція нотаріальної діяльності на теренах Львівщини. Львів: Растр-7, 2018. 196 с.
12. Про внесення змін до статті 245 Цивільного кодексу України щодо повноважень посадових осіб органів місцевого самоврядування по вчиненню дій, прирівняних до нотаріальних: Закон України від 03.03.2009 р. № 1055-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1055-17#Text>.
13. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо повноважень по вчиненню нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Закону України № 1054-VI від 03.03.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-17#Text>.
14. Долинська М.С. Особливості вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 53. С. 197–203.
15. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України щодо діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України: Закон України № 1254-VI від 14.04.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1254-17#Text>.
16. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. за № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>.
17. Кухарев Олександр. Проблеми здійснення спадкових прав в умовах воєнного стану. 7 жовтня 2022 року. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/251193-problemi-zdiysnennya-spadkovikh-prav-v-umovakh-voeyennogo-stanu>.
18. Долинська М. С. Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених: довідник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 184 с.
19. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 року за № 480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-2022-%D0%BF#n2>.
20. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану: Постановою Кабінету Міністрів України № 719 від 24.06.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2022-%D0%BF#Text>.
21. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану: Постановою Кабінету Міністрів України № 469 від 9.05.2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469-2023-%D0%BF#n2>.

References:

1. Dolynska, M. (2015). Osobly`vosti realizaciyi notarial`noyi diyal`nosti v nezalezhnij Ukrayini [Peculiarities of implementation of notarial activity in independent Ukraine]. *Naukovyj visnyk Lvivskogo derzhavnogo universytetu vnutrishnix sprav. Seriya yurydychna*, 3, P. 75–84 [in Ukrainian].
2. Deyaki py`tannya derzhavnoyi reyestraciyi ta funkcionuvannya yedy`ny`x ta derzhavny`x reyestriv, derzhatelem yaky`x ye Ministerstvo yusty`ciyi, v umovax voyennogo stanu [Some issues of state registration and functioning of unified and state registers, the holder of which is the Ministry of Justice, in the conditions of martial law: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 06.03.2022 r. No. 209. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#n2> [in Ukrainian].
3. Dolynska, M. (2017). Osobly`vosti provadzhennya notarial`noyi diyal`nosti na ukrayinsky zehmlyah pid chas Drugoyi svitovoyi vijny` [Peculiarities of implementation of notarial activity in independent Ukraine]. *Naukovyj visnyk Lvivskogo derzhavnogo universytetu vnutrishnix sprav. Seriya yurydychna*, No 4, P. 118–127 [in Ukrainian].
4. Dolynska, M. (2017). Do py`tannya kompetencyi posadovyh i sluzhbovyh osib, yaki vchynuyut diyi, pryivnyani do notarialno posvidchenyh [On the issue of the competence of public individuals, official persons who carry out the actions that equal to notarial]. *Naukovyj visnyk Lvivskogo derzhavnogo universytetu vnutrishnix sprav. Seriya yurydychna*. No 3, P. 55–65 [in Ukrainian].
5. Pro derzhavny`j notariat [On the state notary: Law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic]: Zakon Ukrayins`koyi Radyans`koyi Socialisty`chnoyi Respubliky` vid 25 grudnya 1974 roku. *Vidomosti Verxovnoyi Rady` URSR*. 1975 r. No. 1. St. 4 [in Ukrainian].
6. Pro notariat [About the notary: Law of Ukraine]: Zakon Ukrayiny` vid 02.09.1993 r. No. 3425-XII. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> [in Ukrainian].

7. Cyvilnyj kodeks Ukrayiny [The Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 16.01.2003 r. No. 435-IV. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].

8. Nelin, O. (2012). Notariat i kvazinotariat v Ukrayini: okremi dyskusijni pytannya [Notary and quasi-notary in Ukraine: separate discussion issues]. *Yurydychna Ukrayina*, No 8, P. 19–22 [in Ukrainian].

9. Syeraya, A.K. (2018) Teoretychni ta praktychni pytannya klasyfikaciyi dovirenostej [Theoretical and practical issues of classification of powers of attorney]. *Pravo i suspilstvo*, No 1, P. 95–101 [in Ukrainian].

10. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny «Pro notariat» [On amendments to the Law of Ukraine "On Notaries": Law of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 01.10.2008 r. No. 614–V. Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrayiny. 2009 r. No. 13. P. 449. St. 161 [in Ukrainian].

11. Dolynska, M.S. (2018). Geneza ta evolyuciya notarialnoyi diyalnosti na terenax Lvivshhyny: monografiya [The genesis and evolution of notarial activity in the territories of Lviv Region: monograph]. Lviv: Rastr-7. 196 p. [in Ukrainian].

12. Pro vnesennya zmin do statti 245 Cy`vil`nogo kodeksu Ukrayiny` shhodo povnovazhen` posadovyh osib organiv misceвого samovryaduvannya po vchy`nennyu dij, pry`rivnyanyh do notarialnyh [On amendments to Article 245 of the Civil Code of Ukraine regarding the powers of officials of local self-government bodies to perform actions equivalent to notarial actions: Law of Ukraine]: Zakon Ukrayiny` vid 03.03.2009 r. No. 1055-17. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1055-17#Text> [in Ukrainian].

13. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny` «Pro notariat» shhodo povnovazhen` po vchy`nennyu notarial`nyh dij posadovymy osobamy organiv misceвого samovryaduvannya [On amendments to the Law of Ukraine "On Notaries" regarding the powers to perform notarial acts by officials of local self-government bodies: Law of Ukraine]: Zakonu Ukrayiny vid 03.03.2009 r. No. 1054-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-17#Text> [in Ukrainian].

14. Dolynska, M.S. (2011). Osoblyvosti vchynennya notarialnyh dij posadovymy osobamy organiv misceвого samovryaduvannya [Peculiarities of performance of notarial acts by officials of local self-government bodies]. *Visnyk Lvivskogo universytetu. Seriya yurydychna*, No. 53, P. 197–203 [in Ukrainian].

15. Pro vnesennya zmin ta vyznannya takymy, shho vtratyly chynnist, deyakyh zakonodavchyh aktiv Ukrayiny shhodo diyal`nosti Derzhavnoyi kryminalno-vykonavchoyi sluzhby Ukrayiny [On the introduction of changes and recognition as invalid of some legislative acts of Ukraine regarding the activities of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine: Law of Ukraine]: Zakon Ukrayiny vid 14.04.2009 r. No 1254-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1254-17#Text> [in Ukrainian].

16. Deyaki pytannya notariatu v umovax voyennogo stanu [Some issues of the notary under martial law: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 28.02.2022 r. No 164. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

17. Kuxaryev, Oleksandr. (2022). Problemy zdiysnennya spadkovykh prav v umovax voyennogo stanu [Problems of exercising inheritance rights under martial law]. 7 zhovtnya 2022 roku. Retrieved from: <https://sud.ua/uk/news/blog/251193-problemi-zdiysnennya-spadkovykh-prav-v-umovakh-voyennogo-stanu> [in Ukrainian].

18. Dolynska, M.S. (2023). Poryadok posvidchennya dovirenostej ta zapovitiv, pryivnyanyh do notarialno posvidchenykh : dovidnyk [Manual: The procedure for certification of powers of attorney and wills equated to notarized ones]. Lviv : Lvivskiy derzhavnyj universytet vnurishnix sprav. 184 p. [in Ukrainian].

19. Pro vnesennya zmin do deyakyh postanov Kabinetu Ministriv Ukrayiny` shhodo diyal`nosti notariusiv ta funkcionuvannya yedynyh ta derzhavnyh reyestriv, derzhatelem yakyh ye Ministerstvo yustyciyi, v umovax voyennogo stanu [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the activities of notaries and the functioning of unified and state registers, the holder of which is the Ministry of Justice, under martial law]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 19.04.2022 r. No 480. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-2022-%D0%BF#n2> [in Ukrainian].

20. Pro vnesennya zmin do deyakyh postanov Kabinetu Ministriv Ukrayinyh` shhodo notariatu ta derzhavnoyi reyestraciyi v umovax voyennogo stanu [On making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding notary and state registration under martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]: Postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 24.06.2022 r. No 719. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

21. Pro vnesennya zmin do deyakyh postanov Kabinetu Ministriv Ukrayiny shhodo notariatu, derzhavnoyi reyestraciyi ta funkcionuvannya derzhavnyh elektronnyh informacijnyh resursiv v umovax voyennogo stanu [On making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding notary, state registration and the functioning of state electronic information resources under martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]: Postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 9.05.2023 r. No 469. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469-2023-%D0%BF#n2> [in Ukrainian].

УДК 347.634/.637

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-17>

Дутко Альона Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5062-6947>

ВІДПОВІДАЛЬНЕ БАТЬКІВСТВО: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті на підставі аналізу чинного сімейного законодавства розглядаються правові аспекти відповідального батьківства – явища, яке означає, що батьки та інші учасники сімейних правовідносин відповідально підходять до того, щоб виконувати свої обов'язки щодо виховання дитини. Зазначено, що виховання дітей є основним моральним і правовим обов'язком батьків та інших учасників сімейних правовідносин – опікунів, піклувальників, фактичного вихователя, патронатного вихователя, прийомних батьків. Метою статті є виокремлення функцій відповідального батьківства, які закрплені в нормах сімейного права – комунікативної, економічної, охоронної, нормативної, духовної. Ці функції реалізуються з метою правильного визначення потреб дитини, спрямування прав та обов'язків батьків на задоволення найкращих інтересів дитини. Робиться висновок, що відповідальне батьківство – це збалансованість різних сторін виховання та виконання певних обов'язків, наслідками невиконання яких є позбавлення батьківських прав або застосування санкції до батьків-платників аліментів. А це є важливою умовою формування відповідального батьківства в державі, про що зазначає автор у статті. Проаналізовано відповідну судову практику. Автор наголошує, що в Україні поступово формуються та розвиваються засади відповідального батьківства, приймаються необхідні законодавчі акти, позитивно змінюється судова практика. Сформульовано висновок, що відповідальне батьківство – це явище, яке має правовий вимір та полягає у відповідальному ставленні до виховання дітей не лише батьками, але й іншими учасниками сімейних правовідносин, які мають обов'язки щодо виховання дитини, шляхом виконання зазначених функцій.

Ключові слова: відповідальне батьківство, обов'язки батьків, обов'язки щодо виховання дитини, фактичний вихователь, виконання судових рішень, позбавлення батьківських прав.

Dutko Alyona. Responsible parenthood: legal aspect

Based on the analysis of the current family legislation, the article examines the legal aspects of responsible parenthood – a phenomenon that means that parents and other participants in family legal relations take a responsible approach to fulfilling their responsibilities for raising a child. It is noted that raising children is the main moral and legal duty of parents and other participants in family legal relations – guardians, custodians, actual educators, foster educators, foster parents. The purpose of the article is to single out the functions of responsible parenthood, which are enshrined in the norms of family law – communicative, economic, protective, normative, spiritual. These functions are implemented with the aim of correctly determining the needs of the child, directing the rights and obligations of parents to meet the best interests of the child. It is concluded that responsible parenthood is a balance of various aspects of upbringing and the fulfillment of certain duties, the consequences of which are the deprivation of parental rights or the application of sanctions to parents who pay alimony. And this is an important condition for the formation of responsible parenthood in the state, as the author notes in the article. The relevant judicial practice was analyzed. The author emphasizes that the principles of responsible parenthood are gradually being formed and developed in Ukraine, the necessary legislative acts are being adopted, and judicial practice is changing positively. The conclusion is formulated that responsible parenthood is a phenomenon that has a legal dimension and consists in a responsible attitude to the upbringing of children not only by parents, but also by other participants in family legal relations who have responsibilities regarding the upbringing of the child, by performing the specified functions.

Key words: responsible parenthood, parents' responsibilities, child-rearing responsibilities, person raising a child, execution of court decisions, deprivation of parental rights.

Вступ. Декларацією прав дитини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року [1], у принципі проголошено, що дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує

любові і розуміння. Вона повинна, коли це можливо, рости під опікою і відповідальністю своїх батьків і в усякому випадку в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості.

Відповідно до ст. 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року [2], в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Збалансованість різних сторін виховання, високий ступінь довіри у відносинах з дитиною, здатність та бажання підтримувати її матеріально, розвиток особистих якостей дитини – це відповідальне батьківство, яке означає і те, що батьки та інші учасники сімейних правовідносин, відповідально підходять для того, щоб виконувати свої батьківські обов'язки.

Про обов'язки батьків неодноразово зазначали у своїх працях такі вчені, як: Л. М. Баранова, В. І. Борисова, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера, І. В. Жилінкова, Л. В. Красицька, З. В. Ромовська, Л. А. Савченко, Ю. С. Червоний та інші. Проте, це правові питання відповідального батьківства залишаються актуальними.

Метою статті є виокремлення функцій відповідального батьківства, які закріплені в нормах сімейного права.

Матеріали та метод. В процесі написання статті використовувалися наступні методи дослідження формально-логічний метод для аналізу чинних нормативних актів щодо визначення обов'язків учасників сімейних правовідносин; системно-структурний метод застосовувався для визначення функцій відповідального батьківства; прогностичний метод застосовано з метою формулювання висновків щодо вдосконалення правового регулювання відповідального батьківства.

Результати. Конституція України у ст. 51 закріплює положення, згідно якого сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою [3]. Відповідно до ст. 121 СК України, права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом державної реєстрації актів цивільного стану в порядку, встановленому законодавством [4].

Виховання дітей є основним моральним і правовим обов'язком батьків, який закріплений у ст. 150 СК України і полягає в тому, що батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток; батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя. Причому передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї [4].

Слід зазначити, що неповнолітні батьки мають такі ж права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки, і можуть їх здійснювати самостійно (ст. 156 СК України [4]).

Сімейне законодавство закріплює обов'язки щодо виховання дитини і інших учасників сімейних правовідносин, зокрема, опікун, піклувальник зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти (ст. 249 СК України [4]). Патронатний вихователь та особа, яка взяла у свою сім'ю дитину (фактичний вихователь), зобов'язані забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо; створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку (ст. ст. 255, 261 СК України [4]). Прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей на підприємствах, в установах та організаціях без спеціальних на те повноважень, несуть персональну відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток прийомних дітей (п. 17 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» [5]).

В Україні закріплений принцип однакової відповідальності батька та матері за виховання та утримання дитини. Взаємовідносини між батьками не повинні впливати на їх участь в житті дитини. Так, у випадку розірвання шлюбу між батьками або їх окремого проживання, принцип однакової відповідальності залишається незмінним.

За усталеним підходом, під терміном відповідальне батьківство розуміють здатність батьків (дружини та чоловіка) правильно визначати потреби та бажання їх дітей, спрямовувати свої права та обов'язки на задоволення найкращих інтересів дітей.

Відповідальне батьківство складається внаслідок постійної взаємодії, комунікації між батьками та дитиною. При цьому щоб така взаємодія призводила до формування справді відповідального батьківства, батьки повинні керуватися насамперед не своїми власними інтересами, бажаннями чи потребами, а інтересами та потребами самої дитини як особистості. У зв'язку з цим відповідальне батьківство має на увазі наявність такої важливої якості, як розуміння інтересів дитини. Інакше кажучи, відповідальні батьки – це батьки, які мають особливу батьківську компетенцію, тобто розуміння того, що на даному віковому етапі або в даній життєвій ситуації потрібно дитині.

За опитуванням батьків, завданнями відповідального батьківства вони вважають: збереження здоров'я та життя дитини; матеріальне забезпечення – забезпечення дитини одягом, харчуванням, освітою; спільне проведення дозвілля.

На думку фахівців, відповідальне батьківство складається з двох аспектів: зрілість людини та виконання певних функцій. Зрілість передбачає досягнення життєвого статусу – здобуття освіти, наявність роботи, певний рівень матеріальної забезпеченості, тобто, здатність батьків створити умови для народження та виховання дитини.

А функції випливають зі ст. 150 СК України та розяснені в п. 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав»: ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її

фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальноновизнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти. Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками [6].

Тобто, відповідальне батьківство це насамперед збалансованість різних сторін виховання та виконання певних обов'язків, наслідками невиконання яких є позбавлення батьківських прав. Європейський суд з прав людини у своїй прецедентній практиці, яка є частиною національного законодавства України, у рішенні по справі «Хант проти України» від 7 грудня 2006 року (заява № 31111/04) зазначив, що позбавлення батьківських прав має бути виправдане інтересами дитини, і такі інтереси повинні мати переважний характер над інтересами батьків, між інтересами дитини та інтересами батьків має існувати справедлива рівновага [7].

Зупинемося на правовому врегулюванні функцій відповідального батьківства, які повинні реалізовувати не лише батьки, але і інші учасники сімейних відносин, які мають обов'язки щодо виховання дитини.

1. Комунікативна та емоційна функція – це регулярне спілкування з дитиною. Батьки повинні знати, що відбувається в житті дитини – усвідомлювати її інтереси та захоплення. Батьки повинні бути готові не просто слухати дитину і говорити з нею на важливі теми, але виступати в ролі помічника і радника, давати їй можливість обговорювати проблеми і ділитися своїми переживаннями.

Зазвичай позивачі так обґрунтовують свої вимоги щодо позбавлення батьківських прав з приводу невиконання цієї функції: «відповідач проживає окремо від дитини, з сином, ніяких стосунків не підтримує, не спілкується, не виявляє до нього батьківської уваги, турботи, доля

дитини його не цікавить. Відповідач не займається вихованням дитини, не цікавиться її життям, взагалі не виконує батьківських обов'язків, не має наміру бачитись з дитиною, не цікавиться її станом. Таким чином відповідач фактично самоусунувся від виконання своїх батьківських обов'язків щодо дитини» [8].

2. Економічна функція вкрай важлива в умовах сучасного суспільства, де більшість послуг, пов'язаних з освітою та розвитком, надається на платній основі. Тому батьки повинні мати можливість оплачувати навчання дитини, забезпечити її необхідним одягом, кишеньковими грошима, повинні дбати про соціально-побутове та матеріальне благополуччя.

Якщо після розлучення дитина проживає з матір'ю (а таких випадків переважна більшість), батько продовжує брати участь у вихованні та утриманні дитини. Право брати участь у вихованні реалізується шляхом періодичних чи систематичних побачень батька з дитиною, спільного відпочинку, подорожей тощо. Обов'язок утримувати дитину батько виконує шляхом сплати аліментів та інших додаткових витрат.

В Україні існує стереотип, що при окремому проживанні батька від дитини відповідальне батьківство є синонімом своєчасної сплати аліментів у визначеному розмірі. Протягом останніх двох років в законодавстві України з'явилося справді багато положень, які стимулюють батьків-платників аліментів до належного виконання своїх обов'язків щодо утримання дитини [9].

На законодавчому рівні були запроваджені санкції, що застосовуються до боржників з аліментів. На сьогодні закріплені різні види санкцій – від штрафів та арешту коштів боржника до позбавлення права керувати транспортними засобами, обмеження у праві виїзду за кордон, притягнення до суспільно-корисних робіт тощо [9]. Як щазначає Т. Кравцова, «запроваджені санкції дають можливість не лише компенсувати дітям не отримані суми аліментів, але й стимулюють всіх без виключення платників до належної та своєчасної їх сплати. Хоча сплату аліментів

через виконавчу службу важко назвати добровільною, такий спосіб забезпечення інтересів дітей, нехай навіть через залучення державного впливу, є важливою передумовою для формування відповідального батьківства в державі» [9].

3. Життєва, охоронна функція – батьки повинні дбати про збереження та зміцнення здоров'я дитини, що в умовах сучасного українського суспільства стає дуже актуальним; запобігати появі поганих звичок у дітей шляхом розвитку духовних та моральних якостей; повинні прищепити дитині любов до спорту та гарні звички. Зокрема в одній справі позивачка зазначала, що відповідач створив умови, що шкодять інтересам дитини, а саме: ігнорує її, не піклується про дитину, не цікавиться станом здоров'я, не піклується про фізичний розвиток, не забезпечує необхідного харчування, медичного догляду, лікування, що негативно впливає на фізичний розвиток дитини... [10].

В умовах воєнного стану ця функція набуває особливого значення. Діти, що опинилися у зоні проведення бойових дій, не можуть самі про себе подбати. Тому вся відповідальність за них – на дорослих. Відмова батьків чи опікунів евакуювати дитину не допускається. Адже йдеться про її життя.

Відмова батьків, осіб, які їх замінюють, або інших законних представників від обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії, не допускається [11].

4. Нормативна функція – батькам необхідно виступати в ролі експертів, які мають досвід спілкування з соціальними інститутами. Батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень (ст. 154 СК України [4]). Це означає також, що дитину треба вчити дотримуватися правил, встановлених суспільством, в якому вона живе, надати підтримку та захистити її у складних ситуаціях.

5. Духовна функція – здатність прищепити дитині базові духовно-моральні та національні цінності. Батьки повинні навчити дитину цінувати своє життя та здоров'я. Для дитини дуже важливо, щоб у питаннях виховання всі члени сім'ї були вкрай послідовними та постійними. Встановлені правила повинні бути прийняті батьками спільно та дотримуватися всіма членами сім'ї – це закладає фундамент сімейної ієрархії.

За нашим законодавством, той із батьків, хто починає жити окремо від дитини, продовжує реалізовувати свої права та обов'язки щодо неї. На практиці в Україні після розірвання шлюбу дитина частіше залишається жити з матір'ю. Однак, суд зобов'язаний об'єктивно дослідити всі обставини справи, поведінку кожного з батьків, врахувати думку дитини і прийняти рішення, виходячи з найкращих інтересів дитини.

Зауважимо, що презумпція на користь матері, що викладена в Декларації прав дитини (1959 р.) та яка раніше одностайно застосовувалась судами в Україні, більше так не діє. Тобто, якщо зараз суд установить, що найкращим інтересам дитини відповідає проживання з батьком, то рішення має бути прийнято на його користь, що безумовно формує потенціал відповідального батьківства.

Як справедливо зазначає Т. Кравцова «за умов, коли батько та дитина не мають достатнього часу для налагодження близьких сімейних стосунків, не залишаються наодинці, дитина може втратити зв'язок з батьком та перестати сприймати його як повноправного члена своєї сім'ї. Окрім того, така ситуація є загрозливою для правильного розвитку дитини, формування її уявлень про сім'ю та роль батька в ній. Також, за відсутності стабільного та близького спілкування з дитиною, порушуються права батька, який не може повноцінно брати участь у вихованні дитини на рівні з матір'ю та почуває себе другорядною особою. Тому, звертаючись до суду, кожен чоловік має бути готовим відстояти своє право на спілкування з дитиною в такому обсязі, щоб це відповідало як інтересам дитини, так і його власним інтересам» [9].

«Судова практика є одним із елементів, що відображає реальний стан відповідального батьківства в Україні. Можливості й права

чоловіків впливати на потреби та бажання дітей, навіть через судову призму (коли не вдається домовитись із матір'ю дітей), дають підстави вважати що відповідальне батьківство в Україні існує. На жаль, матері нерідко ігнорують навіть судові рішення щодо визначення часу проведення батька з дитиною, що негативно впливає на розвиток відповідального батьківства», – зазначає В. Думанська [12].

Якщо після розірвання шлюбу батькам не вдається домовитись як батько прийматиме участь у вихованні дитини, яким буде графік зустрічей, спір між батьками може вирішити орган опіки та піклування, або (як частіше буває) суд.

На жаль, – як слушно зазначається юристами-практиками, – «судова практика у справах про визначення способу участі у вихованні дитини часто демонструє неоднозначні та дещо сумнівні підходи суддів. Так, українські суди іноді визначають для батька необґрунтовано короткі проміжки часу для зустрічей з дитиною (близько 1 години), призначають зустрічі дуже рідко (2-3 рази на місяць) або обумовлюють зустрічі обов'язковою та постійною присутністю матері. Очевидно, що за таких умов говорити про баланс та рівність прав батька та матері не доводиться» [9].

Висновки. Варто зазначити, що в Україні поступово формуються та розвиваються засади відповідального батьківства, приймаються необхідні законодавчі акти, позитивно змінюється судова практика. Питання відповідального батьківства в Україні буде залишатись актуальним, що призведе до якісних змін законодавства та судової практики.

Відповідальне батьківство – це явище, яке має правовий вимір та полягає у відповідальному ставленні до виховання дітей не лише батьками, але й іншими учасниками сімейних правовідносин, які мають обов'язки щодо виховання дитини, шляхом виконання комунікативної, економічної, духовної, нормативної, охоронної функцій. Для становлення інституту відповідального батьківства вкрай важливим є розвиток і інших складових: соціальних, трудових, репродуктивних, економічних факторів, що є перспективою подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Декларація прав дитини: Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140610__140610.
2. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
5. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 № 565 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text>.
6. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 № 3 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text>.
7. Рішення ЄСПЛ по справі «Хант проти України» від 7 грудня 2006 року (заява № 31111/04) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text.
8. Рішення Конотопського міськрайонного суду Сумської області у справі № 577/2163/20 провадження № 2/577/788/20 08 вересня 2020 року URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91522235>.
9. Кравцова Т. Чи розвивають в Україні потенціал чоловіків до відповідального батьківства? URL: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/responsible_fatherhood_issues_in_ukraine/.
10. Постанова Одеського апеляційного суду від 26.07.2022 року у справі №516/166/21 апеляційне провадження №22-ц/813/6062/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105566354>.
11. Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 р. № 546 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-%D0%BF#Text>.
12. Думанська В. Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3 (25). С. 75–86.

References:

1. Deklaratsiia prav dytyny: Pryiniata rezoliutsiieiu 1386 (KhIV) Heneralnoi Asamblei OON vid 20 lystopada 1959 roku [Declaration of the Rights of the Child: Adopted by Resolution 1386 (XIV) of the UN General Assembly dated November 20, 1959]. Retrieved from: https://zakononline.com.ua/documents/show/140610__140610 [in Ukrainian].
2. Konventsiia OON pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 roku [UN Convention on the Rights of the Child dated November 20, 1989]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 № 2947-III [Family Code of Ukraine dated January 10, 2002 No. 2947-III]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro pryiomnu simiu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 kvitnia 2002 № 565 [On the approval of the Regulations on foster families: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 26, 2002 No. 565]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
6. Pro praktyku zastosuvannia sudamy zakonodavstva pry rozghliadi sprav pro usynovlennia i pro pozbavleniia ta ponovlennia batkivskykh prav: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 30.03.2007 № 3 [On the practice of the application of legislation by courts when considering cases of adoption and deprivation and restoration of parental rights: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated 30.03.2007 No. 3]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text> [in Ukrainian].
7. Rishennia YeSPL po spravi «Khant proty Ukrainy» vid 7 hrudnia 2006 roku (zaiava № 31111/04) [Decision of the ECtHR in the case "Hunt v. Ukraine" dated December 7, 2006 (application No. 31111/04)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text [in Ukrainian].
8. Rishennia Konotopskoho miskraionnoho sudu Sums'koi oblasti u spravi № 577/2163/20 provadzhennia № 2/577/788/20 08 veresnia 2020 roku [Decision of the Konotop city and district court of the Sumy region in case No. 577/2163/20 of proceedings No. 2/577/788/20 on September 8, 2020]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91522235> [in Ukrainian].

9. Kravtsova, T. Chy rozvyvaiut v Ukraini potentsial cholovikiv do vidpovidalnoho batkivstva? [Do they develop the potential of men for responsible parenthood in Ukraine?]. Retrieved from: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/responsible_fatherhood_issues_in_ukraine/ [in Ukrainian].

10. Postanova Odeskoho apeliatsiinoho sudu vid 26.07.2022 roku u spravi № 516/166/21 apeliatsiine provadzhennia № 22-ts/813/6062/22 [Resolution of the Odesa Court of Appeal dated July 26, 2022 in case No. 516/166/21, appeal proceedings No. 22-ts/813/6062/22]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105566354> [in Ukrainian].

11. Pro tymchasove peremishchennia (evakuatsiiu) ditei ta osib, yaki prozhyvaiut abo zarakhovani do zakladiv riznykh typiv, form vlasnosti ta pidporiadkuvannia na tsilodobove perebuvannia, ta yikh povnennia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 chervnia 2023 r. № 546 [On the temporary relocation (evacuation) of children and persons living or enrolled in institutions of various types, forms of ownership and subordination for round-the-clock stay, and their return: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 1, 2023 No. 546]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

12. Dumanska, V. (2015). Vidpovidalne batkivstvo: teoretychnyi aspekt [Responsible parenthood: theoretical aspect]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. 3 (25). p. 75–86 [in Ukrainian].

УДК 347.9:347.963](477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-18>

Грабовська Оксана Олександрівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного процесу
Навчально-наукового інституту права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вулиця Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4590-2000>

ІНТЕРЕС ЯК СКЛАДОВА ПАРАДИГМИ СТАНОВИЩА ПРОКУРОРА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

З часу набуття Україною незалежності, цивільне процесуальне законодавство постійно трансформується. Остання редакція Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), яка була прийнята у 2017 році, також періодично доповнюється новими положеннями на потребу сьогодення. Змін зазнали усі без виключення інститути, серед яких – інститут правосуб'єктності. Змінено не лише традиційні назви груп суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, а й здійснено їх поділ у новий спосіб, шляхом виведення представників зі складу учасників справи (осіб, які беруть участь у справі), доповнено відповідні групи новими учасниками, відкориговано права та обов'язки, умови їх реалізації тощо. На такі перетворення в частині правової регламентації правосуб'єктності вплинув, насамперед, характер інтересу певного учасника судового процесу.

Серед усіх учасників судового процесу в цивільному судочинстві специфічне становище завжди посідали і посідають до сьогодні органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, які покликані виражати волю держави в цивільній процесуальній сфері. До таких органів законодавцем віднесено чимало суб'єктів, для кожного з яких закон передбачає відповідні форми участі в цивільному судочинстві, що пов'язано із виконуваними функціями в сфері захисту цивільних прав, свобод чи інтересів. У складі таких органів й прокуратура.

Аналіз судової практики свідчить про активну роль прокуратури в цивільному судочинстві, особливо у справах, які мають специфічне суспільне, державне значення. Проте, прокурорська активність не завжди сприймається такою, що відповідає ідеології змагальності цивільного судочинства. Подекуди, прокуратура безпідставно перебирає на себе функції органів державної влади, органів місцевого самоврядування в контексті звернення до суду із позовами, невиправдано втручається в хід цивільного судочинства тощо. Тому наявні проблеми теоретичного та практичного характеру, пов'язані із цивільним процесуальним становищем прокурора, об'єктивно потребують наукового аналізу, висновків та пропозицій, спрямованих на оптимізацію захисту цивільних прав, свобод та інтересів за участю прокурора.

У запропонованому дослідженні розкривається зміст однієї з фундаментальних складових становища органів прокуратури в цивільному судочинстві – інтересу. Звертається увага на відсутність наукових досліджень в даному напрямі, тоді як від характеру інтересу залежить не лише регламентація правосуб'єктності цивільним процесуальним законодавством, а й специфіка прокурорського представництва та способи його реалізації. Демонструється певна невідповідність положень статті 131¹ Конституції України положенням частини 2 статті 2, статті 23 Закону України «Про прокуратуру», та статей 56, 57 ЦПК України, положенням підзаконних актів, а, звідси, й підстави наявних у цивільній процесуальній доктрині поглядів чи висновків про характер інтересу прокурора в цивільному судочинстві.

Ключові слова: *цивільне судочинство, інтерес, правосуб'єктність, учасники судового процесу, учасники справи, органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, прокурор, справи про відшкодування шкоди, справи про позбавлення батьківських прав.*

Grabovska O. O. Interest as a component of prosecutor's position paradigm in civil proceedings

Since Ukraine gained independence, civil procedural legislation has been constantly transformed. The latest edition of the Civil Procedure Code of Ukraine (hereinafter – CPC of Ukraine), which was adopted in 2017, is also periodically supplemented with new provisions according to today's needs. All institutions underwent changes, including the legal personality institution. Not only traditional names of groups of subjects of civil procedural legal relations have been changed, but also their division has been carried out in a new way, by removing

representatives from the participants in the case (persons participating in the case), the corresponding groups have been supplemented with new participants, the rights and obligations have been adjusted connections, conditions of their implementation, etc. Such transformations in part of the legal regulation of legal personality were influenced, first of all, by the nature of the interest of a certain participant in the legal process.

Among all the participants in the judicial process in civil proceedings, a specific position has always been held by bodies and persons who are granted the right to appeal to the court in the interests of other persons, who are called to express the will of the state in the civil procedural sphere. Legislator includes many subjects to such bodies, for each of which the law provides for appropriate forms of participation in civil proceedings, which is related to the performed functions in the field of protection of civil rights, freedoms or interests. The prosecutor's office is part of such bodies.

The court practice analysis shows the active role of the prosecutor's office in civil proceedings, especially in cases that have a specific social and state significance. However, prosecutorial activity is not always perceived as corresponding to the ideology of competitive civil justice. In some cases, the prosecutor's office unjustifiably takes over the functions of state authorities, local self-government bodies in the context of filing lawsuits, interferes in the course of civil proceedings, etc. Therefore, existing theoretical and practical problems related to the civil procedural position of the prosecutor objectively require scientific analysis, conclusions and proposals aimed at optimizing the protection of civil rights, freedoms and interests with the participation of the prosecutor.

The proposed study reveals the content of one of the fundamental components of the position of the prosecutor's office in civil proceedings – interest. Attention is drawn to the lack of scientific research in this direction, while the nature of interest depends not only on the regulation of legal personality by civil procedural legislation, but also on the specifics of prosecutorial representation and methods of its implementation. A certain inconsistency of the provisions of Article 1311 of the Constitution of Ukraine with the provisions of Part 2 Article 2, Article 23 of the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" and Articles 56, 57 of the CPC of Ukraine, with the provisions of by-laws, and, hence, the basis of views or conclusions in the civil procedural doctrine is demonstrated on the nature of the prosecutor's interest in civil proceedings.

Key words: civil proceedings, interest, legal personality, participants in the legal process, participants in the case, bodies and persons authorized by law to apply to the court in the interests of other persons, prosecutor, damage compensation cases, cases of deprivation of parental rights.

Вступ. Питання правосуб'єктності в цивільному судочинстві, тобто здатності бути суб'єктом цивільних процесуальних відносин, посідати певне місце у складі учасників судового процесу, розпоряджатися передбаченими законом правами та виконувати обов'язки тощо, завжди були предметом уваги теоретиків і практиків. Це пояснюється специфічним місцем інституту правосуб'єктності в системі інститутів цивільного процесуального права та його значенням в контексті виконання завдань та досягнення мети цивільного судочинства, закріплених у частині 1 статті 2 ЦПК України.

В усіх дослідженнях, присвячених проблематиці правосуб'єктності в цивільному судочинстві, класифікації учасників судового процесу, становища конкретного суб'єкта тощо, як правило, в першу чергу, звертається увага на характер інтересу відповідного суб'єкта у судовій діяльності.

Інтерес – категорія багатоаспектна. Інтерес є компонентом людського свідомого буття.

Будь-яка людська діяльність, незалежно від того, чи зумовлена вона власними міркуваннями або потребами, чи функціональними обов'язками в силу виконуваних фахових повноважень, обумовлена інтересом. Інтерес – рушійна сила вжиття певних заходів, їх активізації чи, навпаки, інертності у їх вжитті тощо.

Мотиваційні установки людської психіки обумовлюють різні напрями заінтересованості особистості, в тому числі й правовий. Зокрема, в цивільному судочинстві у кожного учасника судового процесу інтерес є специфічним і залежить від багатьох факторів. Специфічним є він й у прокурора як учасника цивільного судочинства, незважаючи на те, що характер інтересу прокурора часто ототожнюють з інтересом органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших учасників справи, оскільки законодавець і прокурора, і органи, й інших суб'єктів, об'єднав у підгрупі учасників справи під назвою «органи та особи, яким законом

надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб» (частина 3 статті 42 ЦПК України). Це зумовлює потребу у дослідженні характеру інтересу прокурора в цивільному судочинстві, виявлення його специфічних ознак, і, як наслідок, обґрунтованості віднесення прокурора до складу учасників справи. Необхідним видається також пошук відповіді на питання про вплив інтересу прокурора на реалізацію ним прав та обов'язків в цивільному судочинстві.

Матеріали та методи. Аналіз наукових та навчальних праць свідчить про те, що питанням характеру інтересу прокурора як учасника провадження у цивільних справах, належної уваги не приділяється. Проте, у спеціальних дослідженнях категорію «правовий інтерес» обґрунтовано пов'язують з процесом вирішення завдань, що постають перед сучасними державними та правовими інституціями, і розуміють як «формально визначену та гарантовану державою необхідність суб'єктів права передбаченими законом засобами та способами обирати модель своєї суспільної поведінки задля задоволення власних потреб і досягнення цілей, яка реалізуються ними у формі правових відносин» [1, с. 1, 5].

З огляду на специфіку цивільної процесуальної діяльності інтерес її учасників – це викликані потребами певного роду міркування, пов'язані з нормативним регулюванням права на судовий захист, які зумовлюють прагнення досягти відповідної мети, що спонукає до вжиття відповідних заходів, активної поведінки задля досягнення прийняттого результату правосуддя.

Категорія «інтерес» є фундаментальною для правового регулювання цивільних процесуальних відносин, оскільки обумовлює регламентацію правосуб'єктності в цивільному судочинстві цивільним процесуальним законом, зумовлює віднесення того чи іншого суб'єкта до певної групи та підгрупи суб'єктів, визначає специфіку прав та обов'язків, способи, тактику цивільної процесуальної діяльності тощо. Тому метою дослідження стало виявлення специфіки інтересу прокурора в цивільному судочинстві та його взаємозв'язки

із регламентацією правосуб'єктності прокурора цивільним процесуальним законодавством, причини, що зумовлюють розбіжності у наукових висновках щодо права прокурора здійснювати представництво не лише суспільних чи державних інтересів, а й інтереси окремих приватних осіб. На підставі аналізу законодавства та судової практики, завданням було також розробка теоретичних положень щодо характеру інтересу прокуратури в цивільному судочинстві як передумови реалізації ним прав та виконання обов'язків.

Задля отримання результатів використувалися різноманітні методи наукового пізнання, зокрема, *емпіричний*, який дозволив проаналізувати сучасні наукові погляди та висновки про становище прокурора в цивільному судочинстві як учасника справи, зробити коректні висновки, обробити та осмислити одержані дані, запропонувати власні підходи; *системний метод* дозволив розглянути питання природи інтересу прокурора у взаємозв'язках із різними складовими цивільного судочинства: основоположними засадами (принципами), змістом прокурорського представництва як конституційної функції прокуратури, формами (способами) участі прокурора, що дозволило виявити закономірності та причини розбіжностей; *порівняльний метод* дозволив стисло продемонструвати генезу правового регулювання участі прокурора в цивільному судочинстві та розвиток наукової думки у цьому напрямі, тощо.

Результати. Коло учасників судового процесу в цивільному судочинстві є досить великим та різноманітним: у справах позовного провадження це сторони, треті особи, заявники та заінтересовані особи в справах окремого провадження, стягувачі та боржники в справах наказного провадження тощо. Кожен з них має власний специфічний інтерес у цивільному судочинстві. Приміром, позивач – приватна особа, відповідно, має й приватний характер заінтересованості, й вживає усіх заходів, аби досягти прийняттого результату правосуддя безпосередньо для себе.

У експертів, спеціалістів, свідків, інших учасників судового процесу, яких законо-

давець об'єднав у групу під назвою «Інші учасники судового процесу» в статті 65 ЦПК України, приватно-правовий інтерес у процесі, в рішенні суду, взагалі відсутній. Зокрема, експерт у цивільному судочинстві виконує свої професійні обов'язки, пов'язані із підготовкою експертного висновку як засобу доказування та інформаційного джерела щодо встановлюваних судом фактів.

Що ж стосується характеру інтересу такого учасника судового процесу як прокурор, то він явно відрізняється в силу багатьох факторів, серед яких, зокрема, специфіка виконуваних прокурорами повноважень в системі правоохоронної діяльності, характер представництва у цивільному судочинстві, співвідношення змагальних засад цивільного судочинства в Україні та участі прокурора у такому форматі процесу тощо.

У даному сенсі, насамперед, звертає на себе увагу та обставина, що ані в Конституції, ані в Законі України «Про прокуратуру», ані в цивільному процесуальному законодавстві України про інтерес будь-якого суб'єкта, як правову категорію, не йдеться. Це питання процесуальної доктрини. Водночас, ЦПК України відносить прокурора до складу основних учасників судового процесу – учасників справи (стаття 42). Об'єднання законодавцем різних за своєю правовою природою учасників суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин в одній статті під назвою «учасники справи» не є випадковим. І хоча в ЦПК України не міститься положення, яке б розкривало критерії об'єднання осіб, зазначених у статті 42, кожному процесуалісту відомо, що головним таким критерієм є наявність правового інтересу.

Для розуміння характеру інтересу прокурора в цивільному судочинстві, видається логічним, насамперед, звернутися до змісту функції прокуратури в даній сфері суспільних відносин.

Згідно із частиною 3 статті 131¹ Конституції України, прокуратура у суді здійснює **представництво** інтересів держави у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

У частині 2 статті 2, статті 23 Закону України «Про прокуратуру» йдеться про

функцію представництва інтересів громадянина або держави в цивільному судочинстві, а частина 1 розкриває зміст представництва: представництво прокурором інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом. Отже, в Конституції України йдеться лише про інтереси держави, а у Законі України «Про прокуратуру» – й про захист інтересів громадянина як предметний напрям прокурорської діяльності.

ЦПК України не містить положень, у яких йшлося б про прокурорське представництво як функцію в цивільному судочинстві, не розкривається його зміст, закріплено лише способи реалізації представництва, які прийнято називати «формами участі прокурора в цивільному судочинстві». Такими способами, відповідно до частини 3 статті 56 ЦПК України є: 1) звернення до суду з позовною заявою; 2) вступ у вже відкрите провадження. Про те, в чий інтересах прокурор має право звернутися до суду, або вступити у вже відкрите провадження, не йдеться. Водночас, законодавча теза частини 3 статті 56 ЦПК України про те, що звернення прокурора з позовом до суду, або вступ у вже відкрите провадження можливі у «визначених законом випадках», дає привід для демонстрації положення, закріпленого у частині 2 статті 23 Закону України «Про прокуратуру», який є базовим для діяльності прокуратури в Україні: прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист.

Отже, у предметному регулюванні способів реалізації представницької функції проку-

ратурою в цивільному судочинстві цивільним процесуальним законом, також одночасно фігурують й інтереси особи, й інтереси держави. Проте, очевидними є й законодавчі обмеження, причому як у представництві інтересів особи, так і інтересів держави, адже й представництво інтересів держави в суді, відповідно до частини 3 статті 23 Закону України «Про прокуратуру», здійснюється прокурором у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесення повноваження, а також у разі відсутності такого органу.

В контексті співвідношення інтересів держави та інтересів особи як складової становища прокурора в цивільному судочинстві, не можна оминати й статтю 57 ЦПК України, якою встановлено права прокурора в цивільному судочинстві. Та оскільки положення цієї статті наводитимуться далі, наразі видається обґрунтованим зазначити про таке: у частинах 1–3 статті 57 ЦПК України йдеться про представництво прокурором інтересів особи.

Слід відмітити, що для реалізації прокурами своєї функції значення мають не лише Конституція України, Закон України «Про прокуратуру», ЦПК України, інші кодифіковані акти та закони, а й Накази Генерального прокурора.

Так, у пункті 2 Наказу Генерального прокурора № 389 від 21.08.2020 р. «Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді» зазначено, що завданнями здійснення представництва в суді визначити захист інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду.

Як бачимо, Наказ також акцентує увагу прокурорів виключно на інтересах держави. Вірогідно, таке становище пояснюється тенденцією, яка набула поширення в останній період часу, та згідно із якою права, свободи та інтереси певної особи підлягають захисту, насамперед, органом держави, який уповноважений на це законом. Прокуратура ж перебирає на себе повноваження органу, якщо він не виконує своїх обов'язків, або ж виконує у неналежний спосіб [2, с. 37–46]. Водночас, аналіз положень законодавчих актів, які є основними у регулюванні функції прокурорського представництва в цивільному судочинстві, дають підставу для висновку про право прокурора представляти інтереси особи та інтереси держави, але таке представництво має обмеження. До того ж, у будь-якому разі, не зважаючи на способи реалізації своєї функції у суді, прокурор діє від імені держави, і такого роду представництво не слід ототожнювати із представництвом, яке здійснюється, приміром, адвокатом. Оскільки, зокрема, незалежно від підстав, передумов, причин тощо здійснення прокурором представництва в цивільному судочинстві, цивільний процесуальний закон застережує про відсутність у прокурора права укладати мирову угоду, а відмова прокурора від поданої ним заяви або зміна позовних вимог не позбавляє особу, на захист прав, свобод та інтересів якої подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі. До того ж, якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлених вимог, суд залишає заяву без розгляду (частини 1, 2, 3 статті 57 ЦПК України). Що ж стосується адвоката, то довіритель має право у виданій адвокату довіреності обмежити адвоката у вчиненні певних процесуальних дій, подати до суду заяву про припинення представництва або обмеження повноважень адвоката (стаття 64 ЦПК України).

Вертаючись до питання про місце прокурора у складі учасників справи з точки зору характеру заінтересованості, видається доречним зазначити, що науковцями абсо-

лютно обґрунтовано дана група учасників судового процесу сприймається такою, що посідає специфічне становище у порівнянні із іншими групами учасників, й специфічність ця зумовлена, насамперед, наявністю правового інтересу.

Водночас, з огляду на проблематику становища прокурора в цивільному судочинстві та природи його інтересу, привертає увагу досить розповсюджена думка про те, що «учасники справи – це особи, спір про права та обов'язки яких вирішуються під час розгляду справи судом» [3, с. 92].

Таке твердження є вірним лише стосовно сторін, третіх осіб тощо, у яких наявний приватний характер інтересу. Прокурор же, як учасник справи, такими якостями законодавцем не наділений. І у разі подання ним позову чи заяви до суду, і у разі вступу у вже відкрите провадження, він не є стороною спору в матеріальному сенсі, а діє як представник з публічно-процесуальним характером інтересу. Власне, й у самій назві підгрупи учасників судового процесу «органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб», до якої віднесено прокурора частиною 4 статті 42 ЦПК України, законодавець відбив ідеологічну складову участі таких учасників цивільного судочинства.

Таке розуміння становища прокурора домінувало у цивільній процесуальній доктрині здавна. Правило про те, що у цивільному судочинстві позивачем є той, в інтересах кого відкрито провадження у справі і здійснюється судочинство, є своєрідною аксіомою, адже навіть у разі ініціювання цивільного провадження прокурором, процес здійснюється від імені і на захист прав, свобод чи інтересів певної особи, громади, держави тощо, рішення ухвалюється щодо прав та обов'язків сторін а не прокурора.

З цього приводу ще у 1954 році представник київської школи цивілістики Штутін Я.Л. писав, що «прокурора не можна розглядати як сторону в цивільному процесі ні в процесуальному, ні в матеріально-правовому відношенні» [4, с. 129].

Наведена точка зору може бути піддана критичному осмисленню в частині процесуального інтересу прокурора, але що стосується матеріального аспекту видається, що й сьогодні наведена думка є актуальною, оскільки відповідає загальній ідеології становища прокурора в цивільному судочинстві, особливо у справах позовного провадження, яке є основним у зв'язку із тим, що більшість цивільних справ розглядається судами саме в цьому порядку, до того ж, дія положень цивільного процесуального закону, якими урегульовано порядок вирішення справ позовного провадження, розповсюджується на інші види проваджень, з окремими винятками та доповненнями.

Водночас, розробники останньої редакції ЦПК України дещо відійшли від сталих доктринальних установок. В контексті питання про те, хто є позивачем у цивільній справі в разі подання прокурором позову до суду, законодавцем запропоновано наступне: 1) у разі відкриття провадження за позовною заявою особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (крім прокурора), особа, в чій інтересах подано позов, набуває статусу позивача; 2) у разі відкриття провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача; 3) статусу позивача прокурор набуває лише у разі відсутності органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду (частина 5 статті 56 ЦПК України).

Як бачимо, розробниками чинної редакції ЦПК України оминато питання про те, хто є позивачем у разі, якщо процес ініційовано прокурором в інтересах певної особи, приміром, малолітнього. Очевидно, на це вплинуло положення частини 3 статті 131¹ Конституції України. До того ж, останнє положення дещо вибивається з загальноприйнятої аксіоми, про яку йшлося вище. Ймовірно, воно зумовлено потребами чи проблемами судової практики, або ж припущенням про можливість виникнення таких ситуацій у судах.

У даному випадку видається, що питання про становище прокурора в цивільному судочинстві, в будь-якому його аспекті, в тому числі й щодо характеру юридичної заінтересованості, цікаво і доцільно розглядати крізь призму судової практики, а судова практика свідчить про те, що в окремих випадках невизначеність характеру інтересу прокурора впливає на виникнення та хід судового процесу, а отже, на захист прав, свобод та інтересів. Прикладом може слугувати, зокрема, справа про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення природоохоронного законодавства, ініційована першим заступником керівника Білоцерківської місцевої прокуратури Київської області у Володарському районному суді Київської області в інтересах держави в особі Лобачівської сільської ради Володарського району Київської області.

В обґрунтування позову прокурор зазначив, що «вироком Володарського районного суду Київської області відповідача було визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого статтею 246 Кримінального кодексу України та встановлено, що на ділянці лісового фонду, яка знаходиться в адміністративних межах Лобачівської сільської ради Володарського району Київської області, за межами населеного пункту, розпорядником якої є Київська обласна державна адміністрація, відповідачем здійснено незаконну порубку дерев».

Посилаючись на статтю 1166 Цивільного кодексу України, прокурор просив суд стягнути з відповідача в інтересах Лобачівської сільської ради Володарського району Київської області завдану майнову шкоду, а також понесені ним судові витрати. Рішенням суду першої інстанції позовні вимоги прокурора було задоволено.

Апеляційним судом рішення районного суду було скасовано та ухвалено нове рішення про відмову у позові прокурора.

Мотиви апеляційного суду були наступними: прокурором не надано суду належних та допустимих доказів порушення відповідачем прав, інтересів чи завдання шкоди саме сільській раді, оскільки матеріальна шкода заподіяна державі в особі Київської облас-

ної державної адміністрації, а ліс та земельна ділянка відносяться до лісового фонду, постійним користувачем якої є Держлісгосп України, вона знаходиться за межами населеного пункту Лобачів Володарського району Київської області. Прокурором також не надано доказів того, що Лобачівська сільська рада Володарського району Київської області є розпорядником чи власником незаконно порубаних відповідачем дерев та земельної ділянки, на якій вони були розміщені, а також, що сільська рада визнана потерпілою стороною у кримінальній справі.

Прокурор оскаржив рішення апеляційного суду до суду касаційної інстанції. Касаційну скаргу було задоволено.

У своїй постанові, окрім іншого, Верховний Суд зазначив, що скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи у задоволенні позову прокурора, апеляційний суд виходив із того, що Лобачівська сільська рада Володарського району Київської області є неналежним позивачем у справі, так як така шкода за вироком суду має бути відшкодована Київській обласній державній адміністрації. Проте апеляційний суд не врахував, зокрема, що пунктом 4 частини 1 статті 69-1 Бюджетного кодексу України встановлено, що до надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів належить 70 відсотків грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності, в тому числі: до сільських, селищних, міських бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад – 50 відсотків, обласних бюджетів та бюджету АР Крим – 20 відсотків, бюджетів міст Києва та Севастополя – 70 відсотків. Таким чином, шкода, заподіяна порушенням природоохоронного законодавства, відшкодовується шляхом перерахування коштів на єдиний розподільчий каначейський рахунок відповідної місцевої ради, на адміністративній території якої скоєно правопорушення, на користь зведеного бюджету, із якого місцевим органом Держав-

ної казначейської служби України в подальшому розподіляються конкретні суми коштів до Державного, обласного та місцевого бюджетів у вказаному вище співвідношенні.

У підсумку Верховний Суд зазначив, що Лобачівська сільська рада Володарського району Київської області є належним позивачем, оскільки відповідач здійснив незаконну порубку дерев на її території, розподілення коштів до Державного, обласного та місцевого бюджетів здійснюватиметься згідно вимог статей 29, 69-1 Бюджетного кодексу України [4].

Наведений приклад засвідчує важливість для судової практики правильного висновку у питаннях про те, в інтересах якого суб'єкта чи суб'єктів прокурором подано позов до суду та проблеми, які можуть виникнути. Окрім того, наведений висновок Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, підтверджує наведену вище тезу про те, що у разі подання прокурором до суду позову, позивачем, як правило, є особа (громада, суспільство та держава), в інтересах яких прокурором подається позов чи заява до суду, при цьому прокурор виконує представницьку функцію, передбачену Конституцією України.

Справи про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства, є специфічними з багатьох точок зору, й, зокрема, з точки зору заінтересованості у них не лише окремої громади, а й усього суспільства в цілому, інтерес тут носить глобальний характер, а у деяких випадках може виходити за межі інтересів однієї держави. Втім, прокурор уповноважений законом реагувати не лише на порушення вимог закону такого роду, а й на інші.

Візьмем, до прикладу, справи про позбавлення батьків батьківських прав, про відібрання дитини від матері, батька, від інших осіб, з якими проживає дитина.

Частина 1 статті 165, частини 2 та 5 статті 170 Сімейного кодексу України передбачають право прокурора на звернення до суду з позовами про позбавлення батьків батьківських прав, про відібрання дитини від матері, батька, від інших осіб, з якими проживає дитина.

Немає сумніву у тому, що у таких випадках прокурор діє, насамперед, в інтересах дитини. Водночас, суспільні інтереси тут також є очевидними, адже суспільству не байдуже в яких умовах зростають діти, якими громадянами вони стануть у майбутньому тощо. Тобто, і у таких випадках інтереси окремих приватних осіб переплітаються з суспільними, державними.

Діяльність прокурора переважно в інтересах дитини у таких категоріях цивільних справ, не може не викликати міркування про співвідношення висновків про те, що в усіх випадках звернення прокурора до суду із позовом, позивачем є особа, в інтересах якої його подано, адже позивачем, згідно частини 1 статті 47 ЦПК України може бути повнолітня фізична особа. Тобто наявною є певна колізія. Водночас, думка про те, що саме особа, громада, суспільство та держава в цілому, в інтересах яких подано позов до суду, і мають посідати процесуальне становище позивачів, підкріплюється положеннями статті 57 ЦПК України, яка встановлює процесуальні права прокурора. Так, згідно із частиною 1 зазначеної статті, прокурор має процесуальні права та обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укладати мирову угоду. Отже, права та обов'язки прокурора безпосередньо пов'язані з суб'єктом, в інтересах якого він діє у суді. Обмеження ж прокурора у праві на розпорядження таким класичним диспозитивним правом як право укладати мирову угоду, також переконує у думці про те, що прокурор не є стороною, адже укладення мирової угоди – виключне право сторін, оскільки, згідно із частиною 1 статті 207 ЦПК України, мирова угода має стосуватися лише прав та обов'язків сторін.

Підтвердженням того, що позивачем є саме та особа, в інтересах якої прокурором подано позов до суду, є й положення, закріплене у частині 2 статті 57 ЦПК України: відмова прокурора, який звернувся в інтересах інших осіб, від поданої ним заяви або зміна позовних вимог не позбавляє особу, на захист прав, свобод та інтересів якої подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги в повному обсязі.

Окрім того, якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлених позовних вимог, суд залишає заяву без розгляду (частина 3 статті 57 ЦПК України).

Наведені міркування з приводу можливості вважати прокурора позивачем у разі подання ним позову в інтересах інших осіб, державних чи суспільних інтересах, зобов'язує звернути також увагу на ту обставину, що законодавцем у статті 42 ЦПК України, якою встановлено склад учасників справи, у частині 1 йдеться про сторони та третіх осіб у справах позовного провадження, у частині 2 – про заявника та боржника у справах наказного провадження, у частині 3 – про заявників, інших заінтересованих осіб у справах окремого провадження. У частині ж 4 сформульовано наступне положення: у справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. І у цьому прикладі законодавчої регламентації правосуб'єктності в цивільному судочинстві відбився статус прокурора як можливого учасника справи, тоді як, приміром, позивач та відповідач у справах позовного провадження є обов'язковими суб'єктами.

Наведені вище положення законодавства, міркування про інтерес прокурора в цивільному судочинстві, який впливає на його становище й у разі подання ним позову, й у разі вступу у вже відкрите провадження між сторонами, в інтересах інших осіб, суспільних чи державних інтересах, видається в цілому обґрунтованою позиція законодавця, який прокурора називає «органом, якому законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб». Водночас, характер інтересу прокурора в цивільному судочинстві зумовлює очевидність потреби в її уточненні, додавши й інтереси суспільства та держави, які, безумовно, взаємопов'язані.

Висновки. Таким чином, з огляду на зазначене, видаються обґрунтованими наступні висновки:

1. Інтерес прокурора в цивільному судочинстві – це переконання, потреба, прагнення, які зумовлені передбаченим законом місцем прокуратури в системі державних органів, на які покладається функція представництва (захисту прав), та досягається у способи, які в цивільній процесуальній доктрині прийнято називати «формами участі прокурора» в цивільному судочинстві.

2. Правовий інтерес прокурора в цивільному судочинстві має комплексний характер, оскільки інтереси окремої особи, суспільні чи державні інтереси взаємопов'язані та взаємообумовлені.

3. Підставою наукових висновків про те, що прокуратура у сучасному цивільному судочинстві, у зв'язку із розвитком змагального процесу, діє виключно в інтересах держави, а приватні інтереси не підпадають під її захист, є положення статті 131¹ Конституції України, відповідно до якої прокуратура здійснює представництво держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

4. Конституційне положення про діяльність прокурора в інтересах держави, що передбачено статтею 131¹ Конституції України, – не є абстрактним, у кожному конкретному випадку воно конкретизується. Тому конструкція «діяльність прокурора в інтересах держави в особі...», якою оперує судова практика, є прийнятною з огляду на специфіку змісту становища прокуратури в цивільному судочинстві.

5. Державний характер прокурорського представництва в цивільному судочинстві зумовлює висновок про те, що позивачем у справах, ініційованих прокурором, є особа (громада, суспільство, держава), в інтересах яких подано позов, за винятком, встановленим частиною 5 статті 56 ЦПК України.

Список використаних джерел:

1. Солдатенко С. В. Правовий інтерес: загальнотеоретична характеристика. Автореф. дис. канд. юрид. наук. Харків. 2014. С. 1, 5.
2. Грабовська О. О. Співвідношення прав (обов'язків) органів державної влади, органів місцевого самоврядування та прокуратури в контексті звернення до суду з позовами про відшкодування шкоди,

завданій порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Випуск 6. 2022. С. 37–46.

3. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. За заг. ред. Василюк Н. В., Гулька Б. І., Кота О. О. Київ. ВД «Дакор», 2021. С.92.

4. Штутін Я. Л. Лекції з радянського цивільного процесу. Вид-во Київського держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. С. 129.

5. Постанова Верховного Суду у справі № 364/1080/16-ц.

References:

1. Soldatenko, S.V. (2014). Pravovyi interes: zahalnoteoretychna kharakterystyka [Legal interest: general theoretical characteristic]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. P. 1, 5 [in Ukrainian].

2. Hrabovska, O. (2022). Spivvidnoshennia prav (obov'iazkiv) orhaniv derzhavnoi vlady, orhaniv mistsevoho samovriaduvannia ta prokuratury v konteksti zvernennia do sudu z pozovamy pro vidshkoduvannia shkody, zavdanoi porushenniam zakonodavstva pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha [Correlation of rights (obligations) of state authorities, local self-government bodies and the prosecutor's office in the context of applying to court with claims for damage compensation caused by violations of environmental protection legislation]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence*. Issue 6. P. 37–46 [in Ukrainian].

3. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar (2021) [Civil Procedure Code of Ukraine: scientific and practical commentary]. (Vasylun, N.V., Gulka, B.I, Kota, O.O. Eds.). Kyiv. VD "Dakor", P. 92 [in Ukrainian].

4. Shtutin, Y.L. Lektsii z radianskoho tsyvilnoho protsesu [Lectures on the Soviet civil process]. Type of Kyiv T.G. Shevchenko state university. P. 129 [in Ukrainian].

5. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 364/1080/16-ts [Resolution of the Supreme Court in case No. 364/1080/16-ts] [in Ukrainian].

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-19>

Усманов Руслан Абдішекурович,
заступник начальника Головного управління
Національної поліції в Запорізькій області,
начальник слідчого управління,
вулиця Дмитра Апухтіна, 29, Запоріжжя, 69005, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4033-7276>

ШАХРАЙСТВО З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Проведений аналіз свідчить про відсутність сталої судової практики щодо кримінально-правової кваліфікації шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій з використанням комп'ютерної техніки. Близькі за обставинами вчинення випадки отримують різну кримінально-правову оцінку. Це стосується головним чином шахрайства під час продажу товарів або послуг з використанням комп'ютерних мереж, несанкціонованих транзакцій з використанням платіжних карток або їх реквізитів. При цьому, кримінально-правове реагування на випадки шахрайства, вчиненого з використанням комп'ютерної техніки, є значно ліберальнішим ніж реагування на шахрайство в цілому та реагування на кримінальні правопорушення проти власності. Означена особливість потребує окремої уваги в контексті тенденції істотного збільшення кількості кримінальних проваджень, облікованих за ознаками шахрайства, після початку повномасштабної збройної агресії рф проти України.

Ключові слова: інформаційна безпека, шахрайство, кримінальна відповідальність, судова практика, «комп'ютерне» шахрайство.

Usmanov Ruslan. Fraud using electronic computing technology: analysis of judicial practice

The conducted analysis shows the lack of consistent judicial practice regarding the criminal legal qualification of fraud committed through illegal operations using computer equipment. Cases committed in similar circumstances receive different criminal legal assessments. This mainly concerns fraud during the sale of goods or services using computer networks, unauthorized transactions using payment cards or their details. At the same time, the criminal legal response to cases of fraud committed using computer equipment is significantly more liberal than the response to fraud in general and the response to criminal offenses against property. This particular feature requires separate attention in the context of the tendency of a significant increase in the number of criminal cases registered on the grounds of fraud after the start of a full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

Key words: information security, fraud, criminal liability, judicial practice, "computer" fraud.

Вступ. Технології розвиваються надзвичайно швидко, відповідно розширяється сфера їх застосування. Ці, в цілому позитивні, процеси супроводжуються появою принципово нових видів загроз, які вимагають застосування кримінально-правових засобів. Крім нових загроз спостерігається істотне оновлення «традиційних» злочинних посягань. Так, однією з проблем сучасної діяльності правоохоронних органів є пошук ефективних засобів протидії злочинам проти власності, що вчиняються з використанням комп'ютерної техніки.

В науці кримінального права триває дискусія щодо відображення тенденцій інфор-

матизації взагалі та стосовно кримінально-правової оцінки посягань на власність, вчинюваних з використанням комп'ютерів, зокрема. Аналіз здійснених в Україні досліджень з означеної проблематики свідчить про: наявність різних підходів до визначення понять «комп'ютерний злочин» та «кіберзлочин» [16; 30; 3; 18; 21;]; недостатність дослідження проблеми відмежування шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій з використанням комп'ютерної техніки, від злочинів в сфері використання інформаційних технологій [22; 27; 4; 20; 23; 25; 26; 28]; відсутність чіткої позиції щодо кримінально-правової кваліфікації несанкціонованих тран-

закцій у платіжних системах [17; 29; 24]. Такий стан наукових досліджень разом із очевидним збільшенням кількості посягань на власність, що вчиняються з використанням інформаційних технологій, робить актуальним та затребуваним дослідження відповідної судової практики.

Метою цієї роботи є встановлення тенденцій та закономірностей формування національної судової практики щодо шахрайства, яке вчиняється шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Матеріали та методи. Для досягнення цієї мети нами в першу чергу було здійснено відбір та аналіз релевантних судових рішень. У Єдиному державному реєстрі судових рішень було виявлено 1338 вироків, які стосувалися шахрайства та містили слова «електронний» або спільнокореневі. Далі було визначено такі, де суд кваліфікував дії винних осіб як шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Також до релевантних ми віднесли судові рішення, не пов'язані з використанням досліджуваної кваліфікуючої ознаки шахрайства, але пов'язані з кримінально-правовою кваліфікацією дій, подібних до таких, які іншими судовими рішеннями визнавалися шахрайством, вчиненим шляхом незаконних операцій з використанням комп'ютерної техніки. Наприклад, як ми покажемо далі, у деяких випадках пропозиція продажу товарів через спеціалізовані інтернет-майданчики за умови відсутності таких товарів та з метою привласнити передплату, в одних випадках кваліфікувалася судами як шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, в інших – як просте шахрайство. Враховуючи таку особливість судової практики, до сукупності релевантних вироків ми включали як перші так і другі судові рішення. До нерелевантних судових рішень було віднесено ті, що не характеризуються означеними обставинами і потрапили до результатів автоматизованого відбору через наявність у змісті рішень слів «електронний», «електронна».

Наприклад, випадки, коли шахрай та потерпіла особа використовували для комунікації електронну пошту або винна особа звинувачувалася в отриманні споживчого кредиту для придбання побутової електроніки шляхом представлення підроблених документів тощо. В результаті означеної роботи до релевантних судових рішень нами було віднесено 671 обвинувальних вироків.

Результати. Отриману сукупність судових рішень слід вважати не тільки релевантною, але й репрезентативною добіркою. Як добре відомо, загальною тенденцією протидії злочинності в Україні протягом останніх 10 років є щорічне зменшення кількості засуджених осіб. Аналогічною, за даними інтерактивного довідника М. В. Карчевського [19], є й динаміка кількості засуджених за шахрайство. Розподіл за часом ухвалення сукупності судових рішень з отриманої нами добірки, демонструє аналогічну тенденцію: найбільша кількість вироків відноситься до 2014 та 2015 років, у подальші роки кількість вироків зменшується (таблиця 2).

Таким чином, репрезентативність обраної для аналізу сукупності судових рішень забезпечується організаційно-технічними засадами функціонування Єдиного державного реєстру судових рішень, можливістю здійснювати з його використанням автоматизований контекстний пошук. Водночас, встановлена нами відповідність ознак, властивих генеральній сукупності судових рішень (зменшення кількості засуджених осіб), та ознак досліджуваної добірки, додатково підтверджує висновок щодо репрезентативності.

Отримані судові рішення було поділено за особливостями кримінально протиправної поведінки на шість категорій: «продаж товарів або надання послуг», «несанкціоновані транзакції», «протиправна діяльність працівників банків», «незаконне отримання кредитів», «вішинг», «інше».

Кількісний розподіл судових рішень за даними категоріями виглядає наступним чином (таблиця 1).

Розподіл визначеної сукупності релевантних судових рішень за категоріями та роками постановлення рішень представлено у таблиці 2.

Найбільш поширеними, відповідно до отриманих нами даних, виявилися судові рішення, віднесені до категорій «продаж товарів або надання послуг» (438 вироків або 65,3%) та «несанкціоновані транзакції» (157 вироків або 23,4%).

До категорії «продаж товарів або надання послуг» нами було віднесено випадки пропозиції товарів або послуг через інтернет-майданчики без фактичної можливості їх надати та з метою привласнення коштів, які винна

особа переказує як часткову або повну передплату. Як правило подібні дії стосувалися «продажу» одягу або електроніки. Також мали місце випадки «пропозиції» послуг із виготовлення меблів, «оренди» квартир, «продажу» туристичних путівок, «допомоги» у працевлаштуванні за кордоном, збуту «наркотиків» тощо. Для здійснення такої діяльності як правило використовувалися загальнодоступні спеціалізовані ресурси інтернет. Водночас, мали місце випадки, коли винні особи самостійно створювали окремих власний сайт або кілька сайтів, для подальшого здійснення шахрайської діяльності.

Таблиця 1

Види шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, представлені у матеріалах судової практики

Номер за порядком	Категорія	Кількість судових рішень	Частка у відсотках
1	Продаж товарів або надання послуг	438	65,3
2	Несанкціоновані транзакції	157	23,4
3	Протиправна діяльність працівників банків	37	5,5
4	Незаконне отримання кредитів	15	2,2
5	Використання соціального інжинірингу	11	1,6
6	Інше	13	1,9
7	Разом	673	100

Таблиця 2

Розподіл релевантних судових рішень за роками та категоріями

Категорія	Рік постановлення судового рішення													Разом
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
продаж товарів або надання послуг	7	23	50	58	82	64	68	53	17	3	6	5	2	438
несанкціоновані транзакції	10	6	23	30	18	19	16	17	10	2	4	1	1	157
протиправна діяльність працівників банків	1	1	8	12	6	4	1	3	1					37
незаконне отримання кредитів		1	1	1	1	2	1	5	3					15
інше		2	1	1	1	2	1	1	1	2		1		13
використання соціального інжинірингу				3	2		2	3				1		11
Загальний підсумок	19	33	85	105	110	91	89	84	32	7	10	9	3	671

У категорії «несанкціоновані транзакції» нами було об'єднано випадки ініціації несанкціонованих транзакцій у платіжних системах особами, які не є власниками карткових рахунків та, відповідно не можуть здійснювати подібні дії. Наприклад, вироком Суворовського районного суду м. Одеси від 22.07.2018 [12] було засуджено особу, яка маючи реквізити платіжних карток інших осіб, за допомогою сервісу онлайн переказів, перераховувала безготівкові гроші з карткового рахунку потерпілих на картковий рахунок співника. Останній отримував готівкові гроші використовуючи банкомати. До даної категорії нами також було віднесено випадки виготовлення та використання підроблених платіжних карток [8], встановлення та використання скімінгових пристроїв [14], отримання в процесі телефонних розмов з потерпілою особою реквізитів для операцій без картки (наприклад, «Екстрені гроші») з їх подальших здійсненням [13], здійснення транзакцій з попереднім замовленням копій сім-карт мобільних фінансових телефонів потерпілих [10] тощо.

У категорії «протиправова діяльність працівників банків» ми об'єднали випадки, пов'язані з порушеннями, які вчиняють працівники фінансових установ з метою отримання можливості розпоряджатися коштами, облікованими на рахунках клієнтів таких установ. Наприклад, вироком Голосіївського районного суду міста Києва від 23.06.2014 [15], засуджено працівника банківської установи, який без відома клієнтів банку випускав додаткові платіжні картки для доступу до їх рахунків та використовував ці картки для заволодіння активами цих осіб.

До категорії «незаконне отримання кредитів» нами було віднесено отримання кредитів на потерпілих осіб без їх відома або замовлення матеріальних цінностей від імені таких осіб. Так, як замах на шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, було кваліфіковано направлення електронних копій підроблених документів для отримання кредиту [7].

Проблема соціального інжинірингу розглядається як самостійний сегмент інформаційної безпеки [2]. У контексті шахрайства, він представляє собою психологічне маніпулювання потерпілими для отримання від них інформації або примушування них до вчинення певних дій [1, с. 17]. Соціальний інжиніринг базується на використанні психологічних механізмів та вразливостей людської натури для досягнення особистої користі. Судові рішення, віднесені нами до категорії «використання соціального інжинірингу», стосуються саме таких випадків.

Так, вироком Жовтневого районного суду м. Дніпро від 20.05.2022 [5] засуджено особу, яка використовуючи сайт для знайомств онлайн створила фіктивний профіль та почала спілкуватися з метою створення довірливих відносин. В процесі спілкування отримувала інформацію про потерпілих, їх побут, коло спілкування, близьких родичів та матеріальне забезпечення, а після цього під різноманітними вигаданими обставинами, починала просити у потерпілих грошові кошти у борг, насправді не маючи намір повертати їх.

У інших випадках судові рішення стосуються штучного створення ситуацій, які викликають страх або паніку, та пропозиції потерпілим варіантів «рятування» у вигляді передачі коштів. Наприклад, вироком Перевальського районного суду Луганської області від 03.04.2014 [9] засуджено особу, яка знаходячись у місцях позбавлення волі зателефонувала потерпілій та повідомила, що начебто її син затриманий за підозрою у скоєні злочину, під приводом вирішення питання щодо не притягнення її сина до кримінальної відповідальності, висунув вимогу передати йому гроші, які потрібно було перерахувати на банківський рахунок.

У категорії «інше» об'єднано випадки, які не відповідають іншим групам, але є релевантними та, відповідно, представляють інтерес. Наприклад, вироком Кіровського районного суду м. Дніпропетровська було засуджено осіб, які використовуючи уразливість програмного забезпечення банківської установи, ініціювали транзакції чужих безготівкових грошей на під-

контрольні їм банківські рахунки [6]. Вироком Корабельного районного суду м. Миколаєва від 17.06.2014 засуджено особу, яка шляхом маніпуляцій з комп'ютеризованими вагами, що використовувалися для зважування вантажів у порті, намагалася створити необліковані надлишки та заволодіти ними [11].

В подальшому ми проаналізували кожну групу для того, щоб дослідити питання кримінально-правової кваліфікації, встановити особливості призначення покарання, визначити тенденції застосування звільнення від покарання з випробуванням.

У судових рішеннях, віднесених нами до категорії «продаж товарів», дії винних осіб не завжди отримували кримінально-правову оцінку як шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням комп'ютерної техніки. За умови близьких обставин вчинення кримінальних правопорушень, з 439 судових рішень означеної категорії, названу кваліфікуючу ознаку було інкриміновано у 292 (67%). У третині досліджених вироків, дії осіб, які використовували для вчинення шахрайства торгівельні інтернет-майданчики пропонуючи неіснуючі товари

та послуги з метою подальшого заволодіння передплатою, було кваліфіковано як звичайне шахрайство. Для більш детального аналізу ми розподіли досліджувані судові рішення за роками їх ухвалення та отримали наступні результати (таблиця 3, рисунок 1).

Лінія тренду на рисунку 1 наочно свідчить про наявність тенденції поступової відмови судів від кримінально-правової кваліфікації шахрайства, яке ми відносимо до категорії «продаж товарів», як шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. При цьому, 14% (21 вирок з 146) судових рішень даної категорії, у яких кваліфікуючу ознаку «шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки» не інкриміновано, містять додаткове обґрунтування позиції суду. В цих випадках органи досудового слідства кваліфікували дії винних осіб як шахрайство шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, але суди з такою кваліфікацією не погоджувалися.

Дослідження особливостей кримінально-правової кваліфікації у судових рішеннях

Таблиця 3

Інкримінування кваліфікуючої ознаки «вчинене шляхом незаконних операцій з використання електронно-обчислювальної техніки» у досліджених судових рішеннях категорії «продаж товарів»

Судові рішення, у яких кваліфікуючу ознаку «шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки»:	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Вся сукупність судових рішень
не інкриміновано	1	6	15	23	29	17	29	14	7	1	1	2	1	146
Інкриміновано	6	17	35	35	53	47	39	39	10	2	5	3	1	292
Частка судових рішень у яких ознаку інкриміновано серед рішень категорії «продаж товарів» певного року (%)	86	74	70	60	65	73	57	74	59	67	83	60	50	67



Рис. 1.

наступної категорії, «несанкціоновані транзакції», також виявило різну правову оцінку схожих за обставинами кримінальних правопорушень. Серед 157 судових рішень даної категорії у 20 (13%) випадках суди не кваліфікували здійснені винними особами транзакції як шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Водночас, більшої уваги заслуговує практика кваліфікації дій, віднесених нами до категорії «несанкціоновані транзакції», не як шахрайства, а як крадіжки. Для оцінки даної тенденції судової практики нами спочатку було здійснено автоматизований відбір судових на підставі пошукового запиту, потім – уточнення отриманої сукупності судових рішень на підставі аналізу їх змісту. Було сформовано запит до Єдиного державного реєстру судових рішень за наступними параметрами: форма судового рішення – вирок; форма судочинства – кримінальне; категорія справи – кримінальні справи / кримінальні правопорушення проти власності / крадіжка; пошук за контекстом – всі документи, які містять слова «картка», «платіжна», «банківська» або спільно кореневі. На підставі такого запиту нами було отримано дані про 1257 вироків, які містяться у Єдиному реєстрі та відповідають наведеним вимогам. В подальшому, шляхом вибіркової оцінки змісту судових рішень, було встановлено ори-

єнтовну кількість рішень, пов'язаних з кримінально-правовою оцінкою посягань категорії «несанкціоновані транзакції» як крадіжки. Так, досліджено зміст 276 вироків (22% від вироків, отриманих шляхом автоматизованого пошукового запиту) та встановлено, що 191 (69%) з них містить оцінку протиправної транзакції коштів потерпілої особи з її карткового рахунку як крадіжки. Таким чином, обґрунтовано слід вважати наступну оцінку: серед вироків, отриманих шляхом автоматизованого запиту, 870 (69%) судових рішень категорії «несанкціоновані транзакції», у яких дії винних осіб кваліфіковані як крадіжка.

Єдність використаної методології, автоматизований пошук з подальшим уточненням отриманої сукупності на підставі аналізу змісту рішення, дає можливість оцінити поширеність кримінально-правової оцінки діянь категорії «несанкціоновані транзакції» як шахрайства або як крадіжки у національній судовій практиці. Так, нами було встановлено 158 вироків даної категорії, які містили кримінальну правову кваліфікацію означених діянь як шахрайства. Кількість вироків з кваліфікацією подібних діянь як крадіжки оцінено як 870. Відповідно, можемо сформулювати наступний висновок: діяння, які полягають у здійсненні несанкціонованих транзакцій з грошових коштів потерпілих з використанням їх платіжних карток або реквізитів їх банківських рахунків, у 85% випадків отримують

кримінально-правову оцінку як крадіжка, у 15% – як шахрайство; коли означені дії кваліфіковані як шахрайство, ознака «вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки» не інкримінується у 13% випадків.

Категорія «протиправна діяльність працівників банків» є менш чисельною (37 вироків), однак і для випадків даної категорії властивою є неоднорідність рішень судів щодо інкримінування кваліфікуючої ознаки «шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки». У переважній більшості випадків дану ознаку інкриміновано (27 вироків, 73%). Водночас, непоодинокими є випадки, коли за умови близьких за змістом ознак вчиненого, дії винної особи отримували кримінально-правову оцінку за ч. 1 або ч. 2 ст. 190 КК.

Категорії «незаконне отримання кредитів», «використання соціального інжинірингу» та «інше» є значно меншими за обсягом. Щодо особливостей кримінально-правової кваліфікації тут варто відзначити, що практично всі судові рішення містять інкримінування кваліфікуючої ознаки «шляхом незаконних операцій з використанням комп'ютерної техніки».

Використовуючи зібрану та класифіковану сукупність релевантних судових рішень розглянемо також особливості кримінально-правових наслідків, пов'язаних з досліджуваним видом шахрайства.

Отримані дані ми узагальнили у Таблиці 4.

Висновки. Основний висновок, який можна зробити із запропонованого узагальнення полягає у тому, що у досліджуваних випадках суди переважно використовували позбавлення волі. Що не менш важливо, рівень ліберальної форми реалізації кримінальної відповідальності складає 59%. Для того щоб оцінити цей показник використаємо інтерактивний довідник М. В. Карчевського [19]. За даними веб-застосунку, середнє значення частки ліберальної форми реалізації кримінальної відповідальності у період з 2013 по 2022 рік склало 42%. Для кримінальних правопорушень проти власності аналогічний показник також складає 42%, для шахрайства – 32 %.

Для продовження дискусії. Проведений нами аналіз судових рішень наочно свідчить про відсутність сталої судової практики щодо кримінально-правової кваліфікації шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій з використанням комп'ютерної техніки. Близькі за обставинами вчинення випадки заволодіння чужими цінностями шляхом обману або зловживання довірою під час продажу товарів та послуг з використанням інтернет-майданчиків отримують кримінально-правову оцінку як шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням комп'ютерної техніки, у 67% випадків, у 33% – як звичайне шахрайство. Випадки несанкціонованих транзакцій з використанням платіжних карток або їх реквізитів у

Таблиця 4

Розподіл кримінально-правових наслідків у сукупності релевантних судових рішень

Види кримінально-правових наслідків	Кількість осіб до яких застосовано	Звільнено від покарання з випробуванням (ст. 75 КК)	Амністія
Кримінальна відповідальність			
Арешт	2		
виправні роботи	1		
громадські роботи	16		1
Штраф	83		
обмеження волі	40	20	
позбавлення волі	527	375	
Звільнення від кримінальної відповідальності			
дійове каяття	1		
примирення	1		
Загальний підсумок	671	395	1

15% випадків суди кваліфікують як шахрайство, у 85% – як крадіжку. Водночас, коли такі дії кваліфіковано як шахрайство, ознака «вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки» не інкримінується у 13% випадків. Неоднозначною є й судова практика щодо оцінки в контексті шахрайства діяльності працівників банків та осіб, які використовують техніки соціального інжинірингу.

Водночас маємо зазначити, що реалізація кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинене з використанням комп'ютерної техніки (звільнення від покарання – 59%), є значно ліберальнішою ніж реагування на шахрайство в цілому (32%), ніж реагування на кримінальні правопорушення проти власності (42%), а також істотно перевищує середній рівень використання звільнення від покарання (42%).

Чи є такий підхід обґрунтованим? Достатньо складне питання особливо з огляду на тенденції, які продемонструвала злочинність у 2022 році. Добре відомо, що перший рік повномасштабної збройної агресії РФ проти України став важким випробуванням для кожного громадянина, суспільства та держави. На фоні незначної динаміки інших кримінальних правопорушень проти власності, одним з викликів стало істотне зростання кримінальних проваджень, облікованих за ознаками шахрайства: з 23847 у 2021 році до 32086 у 2022 [19], збільшення на 35%. Національна поліція України докладає вагомих зусиль, щодо розслідування, попередження та профілактики такої протиправної діяльності. Водночас додаткового дослідження, на нашу думку, потребує питання ефективності засобів кримінально-правового реагування на шахрайство, вчинене шляхом використання комп'ютерної техніки.

Список використаних джерел:

1. Anderson Ross J. Security engineering: a guide to building dependable distributed systems (2 ed.). Indianapolis, IN: Wiley. p. 1040. 2008. ISBN 978-0-470-06852-6.
2. Hadnagy, C. Social engineering: The art of human hacking. John Wiley & Sons. 2010.
3. Азаров Д. С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження) : монографія. К.: Атіка, 2007. 304 с.
4. Бельський Ю. А. Кримінальна відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку : Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2017. 253 с.
5. Вирок по справі № 199/3015/17 від 20.05.2022. Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104513473>
6. Вирок по справі № 203/4383/15-к від 12.01.2016. Кіровський районний суд м. Дніпропетровська. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54882818>
7. Вирок по справі № 299/1169/13-к від 28.05.2013. Виноградівський районний суд Закарпатської області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/31501462>
8. Вирок по справі № 331/1761/14-к від 28.05.2014. Жовтневий районний суд м. Запоріжжя. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39274951>
9. Вирок по справі № 422/2128/14-к від 03.06.2014. Перевальський районний суд Луганської області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39148923>
10. Вирок по справі № 442/3925/17 від 13.07.2018. Дрогобицький міськрайонний суд Львівської області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75286407>
11. Вирок по справі № 488/2497/14-к від 17.06.2014. Корабельний районний суд м. Миколаєва. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40396864>
12. Вирок по справі № 523/7978/17 від 22.07.2018. Суворовський районний суд м. Одеси. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72548283>
13. Вирок по справі № 592/9048/14-к від 16.10.2018. Ковпаківський районний суд м. Суми. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77239091>
14. Вирок по справі № 712/9535/14-к від 21.10.2015. Соснівський районний суд м. Черкаси. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52533810>
15. Вирок по справі № 752/13250/13-к від 23.06.2014. Голосіївський районний суд міста Києва. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39609762>

16. Карчевський М. В. Злочин у сфері використання інформаційних технологій: визначення поняття. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2013. № 4. С. 77–86.
17. Карчевський М. В., Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової кваліфікації злочинів проти власності, вчинюваних із використанням платіжних карток або їх реквізитів. *Кримінальне судочинство. Судова практика у кримінальних справах*. 2014. № 1.
18. Карчевський М. В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України : монографія. Луганськ, 2012. 528 с.
19. Карчевський М. Протидія злочинності в Україні : інфорграфіка : інтерактивний довідник. Версія 3.0. 2023. URL : <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>
20. Кирбят'єв О. О. Кримінальна відповідальність за створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут : Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 200 с.
21. Кравцова М. О. Кіберзлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 16 с.
22. Лефтеров Л. В. Запобігання підрозділами Національної поліції шахрайству, що вчиняється з використанням засобів електронних комунікацій [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2019. 20 с.
23. Міхайліна Т. В. Кримінальна відповідальність за створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2011. 20 с.
24. Навроцький В. О. Кримінально-правова оцінка заволодіння чужими коштами шляхом використання через банкомат викраденої банківської платіжної картки. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 жовт. 2013 р. Редкол. В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред..) та ін. Х.: Право, 2013 С. 489–493.
25. Орлов С. О. Кримінально-правова охорона інформації в комп'ютерних системах та телекомунікаційних мережах : Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2004. 213 с.
26. Плугатир М. В. Імплементация Україною міжнародно-правових зобов'язань щодо відповідальності за злочини у сфері комп'ютерної інформації : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2010. 18 с.
27. Карчевський М. В., Коваленко В. В., Комлев В. Є. та ін.; за ред. Карчевського М. В. Протидія злочинам у сфері використання інформаційних технологій : інтегр. навч.-практ. посіб. Харків : Право, 2019. 188 с.
28. Розенфельд Н. А. Кримінально-правова характеристика незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2003. 222 с.
29. Розовський Б. Г. Крадіжка або шахрайство: за та проти (репліка під час дискусії). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2014. № 1. С. 109–115.
30. Шапочка С. В. Запобігання шахрайству, що вчиняється з використанням комп'ютерних мереж: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Доньк. юрид. ін.-т. Кривий Ріг, 2018. 302 с.

References:

1. Anderson, Ross J. (2008). *Security engineering: a guide to building dependable distributed systems* (2 ed.). Indianapolis, IN: Wiley. p. 1040. ISBN 978-0-470-06852-6 [in English].
2. Hadnagy, C. (2010). *Social engineering: The art of human hacking*. John Wiley & Sons [in English].
3. Azarov, D.S. (2007). *Zlochyny u sferi kompiuternoї informatsii (kryminalno-pravove doslidzhennia) : monohrafiia [Crimes in the field of computer information (criminal law investigation): a monograph]*. K.: Atika. 304 s. [in Ukrainian].
4. Belskyi, Yu.A. (2017). *Kryminalna vidpovidalnist za nesanktsionovane vtruchannia v robotu elektronno-obchysliuvalnykh mashyn (kompiuteriv), avtomatyzovanykh system, kompiuternykh merezh chy merezh elektrozv'iazku [Criminal liability for unauthorized interference with the operation of electronic computers (computers), automated systems, computer networks or telecommunication networks]*. *Candidate's thesis*. K. 253 p. [in Ukrainian].
5. *Vyrok po spravi № 199/3015/17 vid 20.05.2022. Zhovtnevyi raionnyi sud m. Dnipropetrovska [Verdict in case No. 199/3015/17 dated May 20, 2022. Zhovtnevy District Court of Dnipro City]*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104513473> [in Ukrainian].
6. *Vyrok po spravi № 203/4383/15-k vid 12.01.2016. Kirovskiy raionnyi sud m. Dnipropetrovska [Verdict in case No. 203/4383/15-k dated January 12, 2016. Kirovsky District Court of Dnipro City]*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54882818> [in Ukrainian].

7. Vyrok po spravi № 299/1169/13-k vid 28.05.2013. Vynohradivskiyi raionnyi sud Zakarpatskoi oblasti [Verdict in case No. 299/1169/13-k dated May 28, 2013. Vynohradiv District Court of Zakarpattia Region]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/31501462> [in Ukrainian].
8. Vyrok po spravi № 331/1761/14-k vid 28.05.2014. Zhovtnevyi raionnyi sud m. Zaporizhzhia [Verdict in case No. 331/1761/14-k dated May 28, 2014. Zhovtnevy District Court of Zaporizhzhia City]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39274951> [in Ukrainian].
9. Vyrok po spravi № 422/2128/14-k vid 03.06.2014. Perevalskiyi raionnyi sud Luhanskoi oblasti [Verdict in case No. 422/2128/14-k dated June 3, 2014. Perevalsky District Court of Luhansk Region]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39148923> [in Ukrainian].
10. Vyrok po spravi № 442/3925/17 vid 13.07.2018. Drohobytskyi miskraionnyi sud Lvivskoi oblasti [Verdict in case No. 442/3925/17 dated July 13, 2018. Drohobych City District Court of Lviv Region]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75286407> [in Ukrainian].
11. Vyrok po spravi № 488/2497/14-k vid 17.06.2014. Korabelnyi raionnyi sud m. Mykolaieva [Verdict in case No. 488/2497/14-k dated June 17, 2014. Shipyard District Court of Mykolaiv City]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40396864> [in Ukrainian].
12. Vyrok po spravi № 523/7978/17 vid 22.07.2018. Suvorovskiyi raionnyi sud m. Odesy [Verdict in case No. 523/7978/17 dated July 22, 2018. Suvorovsky District Court of Odessa City]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72548283> [in Ukrainian].
13. Vyrok po spravi № 592/9048/14-k vid 16.10.2018. Kovpakivskiyi raionnyi sud m. Sumy [Verdict in case No. 592/9048/14-k dated October 16, 2018. Kovpakivsky District Court of Sumy City]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77239091> [in Ukrainian].
14. Vyrok po spravi № 712/9535/14-k vid 21.10.2015. Sosnivskiyi raionnyi sud m. Cherkasy [Verdict in case No. 712/9535/14-k dated October 21, 2015. Sosnivsky District Court of Cherkasy City]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52533810> [in Ukrainian].
15. Vyrok po spravi № 752/13250/13-k vid 23.06.2014. Holosiiivskiyi raionnyi sud mista Kyieva [Verdict in case No. 752/13250/13-k dated June 23, 2014. Holosiiivsky District Court of Kyiv City]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39609762> [in Ukrainian].
16. Karchevskiyi, M.V. (2013). Zlochyn u sferi vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii: vyznachennia poniattia [Crime in the field of information technology: definition of the concept]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka – Bulletin of the E.O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs*. 4. S. 77–86 [in Ukrainian].
17. Karchevskiyi, M.V., & Dudorov, O.O. (2014). Problemy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii zlochyniv proty vlasnosti, vchyniuvanykh iz vykorystanniam platizhnykh kartok abo yikh rekvizyiv [Issues of criminal law qualification of crimes against property committed using payment cards or their details]. *Kryminalne sudochynstvo. Sudova praktyka u kryminalnykh spravakh – Criminal procedure. Judicial practice in criminal cases*. 1 [in Ukrainian].
18. Karchevskiyi, M.V. (2012). *Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky Ukrainy : monohrafiia [Problems of criminal law qualification of crimes against property committed using payment cards or their details. Criminal procedure. Judicial practice in criminal cases]*. Luhansk. 528 s. [in Ukrainian].
19. Karchevskiyi, M. (2023). Protydiia zlochynnosti v Ukraini : inforhrafika : interaktyvnyi dovidnyk [Crime Prevention in Ukraine: Infographics: Interactive Guide]. Versiia 3.0. Retrieved from: <https://karchevskiyi.com/i-dovidnyk/> [in Ukrainian].
20. Kyrbiatiev, O.O. (2015). Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia z metoiu vykorystannia, rozpovsiudzhennia abo zbutu shkidlyvykh prohramnykh chy tekhnichnykh zasobiv, a takozh yikh rozpovsiudzhennia abo zbut [Criminal liability for the creation with the purpose of use, distribution, or sale of harmful software or technical tools, as well as their distribution or sale]. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia. 200 s. [in Ukrainian].
21. Kravtsova, M.O. (2016). Kiberzlochynnist: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia orhanamy vnutrishnikh sprav [Cybercrime: criminological characteristics and prevention by law enforcement agencies]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. 16 s. [in Ukrainian].
22. Lefterov, L.V. (2019). Zapobihannia pidrozdilamy Natsionalnoi politsii shakhraistvu, sheho vchyniaietsia z vykorystanniam zasobiv elektronnykh komunikatsii [Tekst] [Prevention by units of the National Police of fraud committed using electronic communication means [Text]]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odes. derzh. un-t vnutr. sprav. Odesa. 20 s. [in Ukrainian].
23. Mikhailina, T.V. (2011). Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia z metoiu vykorystannia, rozpovsiudzhennia abo zbutu shkidlyvykh prohramnykh chy tekhnichnykh zasobiv, a takozh yikh rozpovsiudzhennia abo zbut [Criminal liability for the creation with the purpose of use, distribution, or sale

of harmful software or technical tools, as well as their distribution or sale]. *Extended abstract of candidate's thesis*. K. 20 p. [in Ukrainian].

24. Navrotskyi, V.O. (2013). Kryminalno-pravova otsinka zavolodinnia chuzhymy koshtamy shliakhom vykorystannia cherez bankomat vykradenoj bankivskoi platizhnoi kartky [Criminal legal assessment of misappropriation of funds through the use of a stolen bank payment card at an ATM]. Aktualni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 10-11 zhovt. 2013 r. (Current issues of criminal liability: materials of the international scientific-practical conference, October 10-11, 2013). Redkol. V.Ia. Tatsii (holov.red.), V.I. Borysov (zast. holov. red.) ta in. Kh.: Pravo. S. 489–49 [in Ukrainian].

25. Orlov, S.O. (2004). Kryminalno-pravova okhorona informatsii v kompiuternykh systemakh ta telekomunikatsiinykh merezhakh [Criminal legal protection of information in computer systems and telecommunication networks]. *Candidate's thesis*. Kh. 213 p. [in Ukrainian].

26. Pluhaty, M.V. (2010). Implementatsiia Ukrainoiu mizhnarodno-pravovykh zoboviazan shchodo vidpovidalnosti za zlochyny u sferi kompiuternoj informatsii [Implementation by Ukraine of international legal obligations regarding responsibility for crimes in the field of computer information]. *Extended abstract of candidate's thesis*. K. 18 p. [in Ukrainian].

27. Karchevskiy, M.V., Kovalenko, V.V., & Komliev, V. Ye., et al. (2019). Protydiia zlochynam u sferi vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii : intehr. navch.-prakt. posib [Counteraction to crimes in the field of information technology: integrated educational and practical manual]. (Karchevskiy, M.V. Eds.). Kharkiv : Pravo. 188 p. [in Ukrainian].

28. Rozenfeld, N.A. (2003). Kryminalno-pravova kharakterystyka nezakonnoho vtruchannia v robotu elektronno-obchysliuvalnykh mashyn (kompiuteriv), system ta kompiuternykh merezh [Criminal law characterization of unauthorized interference with the operation of electronic computers (computers), systems, and computer networks]. *Doctor's thesis*. K. 222 p. [in Ukrainian].

29. Rozovskyi, B.H. (2014). Kradizhka abo shakhraistvo: za ta proty (replika pid chas dyskusii) [Theft or fraud: pros and cons (rebuttal during the discussion)]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka – Bulletin of E.O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs*.1. S. 109–115 [in Ukrainian].

30. Shapochka, S.V. (2018). Zapobihannia shakhraistvu, shcho vchyniaetsia z vykorystanniam kompiuternykh [Prevention of fraud committed using computer networks]. *Candidate's thesis*. Donsk. yuryd. in.-t. Kryvyi Rih. 302 p. [in Ukrainian].

ТЕОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.142

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-20>

Кобко-Одарій Вікторія Сергіївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальної теорії права та держави
Національний університет «Одеська юридична академія»
вулиця Академічна 2, Одеса, 65009, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9302-472X>

ОСНОВНІ ІСТОРИЧНІ МЕТОДИКИ ІНТЕРПРИТАЦІЇ ПРАВА: ІУДЕЙСЬКА ТА РИМСЬКА ШКОЛИ

Стаття присвячена дослідженню основних історичних методик тлумачення права. Зокрема, увага приділяється іудейській та римській історичним школам. Ця тема є досить актуальною в наш час, оскільки це питання є недостатньо розробленим у вітчизняній науці. Існує велика кількість робіт, в яких досліджуються сучасні методи тлумачення права, але дуже мало уваги приділяється вивченню історичних витоків тлумачення права. Вивчення цієї теми дозволить глибше дослідити феномен історичних способів тлумачення, проаналізувати причини їх виникнення та розвитку, а також збагатить юридичну науку новими ідеями та теоріями.

Автором встановлено, що найбільший вплив на сучасну інтерпретацію права мала іудейська та римська думки. Тлумачення права в цих соціальних спільнотах було значною мірою зумовлене і пов'язане з сакральним началом, яке виробило власні методи тлумачення.

Автор виведено припущення, що ці школи тлумачення права не є тотожними, вони стоять окремо і мають свої специфічні відмінності. Для більш детального аналізу порушених питань нами також наведено низку реальних прикладів та обставин із тогочасних джерел права, які слугують доказовою базою для кожного типу вищезазначених методик.

На основі отриманих даних з'ясовано, що іудейське тлумачення права має більш теологічний характер і ґрунтується на релігійних текстах. А римське тлумачення права спочатку мало сакральний характер, але дуже швидко відійшло від своїх витоків і почало розвиватися іншим шляхом, а саме, віддаючи перевагу законам і тлумаченням видатних юристів того часу.

Автор доходить висновку, що в сукупності вищезазначені історичні школи тлумачення права заклали підвалини власне тлумачення права і багато тисячоліть тому сформували методи тлумачення права, які й досі успішно застосовуються як в теорії, так і на практиці.

Ключові слова: право, тлумачення права, інтерпретація права, іудейська школа тлумачення, римська школа тлумачення, методика, методи тлумачення права.

Kobko-Odarii Viktoriia. The main historical methods of legal interpretation: Jewish and Roman schools

The article is devoted to the study of the main historical methods of law interpretation. Specifically, attention is paid to the Jewish and Roman historical schools. This topic is quite relevant in our time, since this issue is not sufficiently developed in the national science. There are a large number of works that study modern methods of legal interpretation, but very little attention is paid to the study of the historical origins of legal interpretation. The study of this topic will allow for a deeper exploration of the phenomenon of historical methods of interpretation, analysis of the reasons for their origin and development, and will also enrich legal science with new ideas and theories.

The author establishes that Jewish and Roman thought had the greatest influence on the modern interpretation of law. Interpretation of law within these social communities was largely conditioned and linked to the sacred principle which developed its own methods of interpretation.

The author suggests that these schools of legal interpretation are not identical, they stand apart and have their own specific differences. The author also provides a number of real-life examples and circumstances from the contemporary sources of law for a more detailed analysis of the issues raised, which serves as an evidence base for each type of the above methods.

Based on the data obtained, the author found that the Jewish interpretation of law is more theological in nature and is based on religious texts. And the Roman interpretation of law was initially sacred in nature, but very quickly departed from its origins and began to develop in a different way, namely, giving preference to the laws and interpretations of prominent lawyers of the time.

The author concludes that, in the aggregate, the above historical schools of legal interpretation laid the foundations of legal interpretation itself and, many millennia ago, formed the methods of legal interpretation which are still successfully used both in theory and in practice.

Key words: law, interpretation of law, interpretation of law, Jewish school of interpretation, Roman school of interpretation, methods, methods of interpretation of law.

Вступ. Сучасна правова наука має в своєму розпорядженні велику систему методів тлумачення права, розроблену такою мірою, що під впливом прогресивного динамічного духу часу її вивчення більшою мірою виявляється орієнтованим на майбутнє, ніж на облік досвіду минулого. Тим часом, виявлення історичних коренів правової інтерпретації дозволяє простежити передумови та динаміку розвитку права в цілому, а значить становить великий науковий інтерес. А також допоможе зрозуміти яким чином і як саме зародились взагалі наукові методи, що надасть змогу все більш ширше розкрити тему методології інтерпретації права.

Матеріали та методи. Поставлена тематика роботи повсякчас привертає увагу різних науковців. Так наприклад, можна навести праці таких вітчизняних науковців як, Ю. Л. Власова, В. В. Гончарова, В. Г. Ротаня, І. Л. Самсіна та інші. Разом із тим залишаються питання, які не знайшли свого наукового повного висвітлення в працях вчених, а отже становлять науковий інтерес для майбутніх досліджень. До таких питань відноситься і заявлена нами проблематика.

Дослідження проведено завдяки таким методам наукового пізнання як: історичний, порівняльно-правовий, герменевтичний, феноменологічний, аксіологічний та інші.

Метою нашого дослідження виступає аналіз основних історичних методик інтерпретації права на основі таких авторитетних шкіл як іудейська та римська, аналіз їх відмінних рис та визначення ролі у сучасній інтерпретації права.

Слід зауважити, що серед усіх найдавніших цивілізацій найбільший внесок у розвиток методик інтерпретації було внесено

іудейською, грецькою та римською думками. Тлумачення права в рамках цих соціальних спільностей було багато в чому обумовлене і пов'язане сакральним початком, який виробляв власні методи інтерпретації.

Результати. Сучасні методики інтерпретації вимагають окремого дослідницького підходу, а тому ця робота буде сконцентрована на розгляді іудейської та римської інтерпретації як систем, зв'язок яких із тлумаченням права найбільш безпосередній і очевидний. При цьому дослідженню піддаються конкретно ті історично передуючі прийоми тлумачення, які мали правовий характер або визначальний вплив на розвиток тлумачення права.

Іудейська правова система, як зазначає Цвігун Л. А., «є однією з прадавніх, багато сучасних правових систем сформувалися під її прямим або опосередкованим впливом. Саме тому вивчення правил тлумачення, що сформувалися у рамках цієї системи представляє особливий науковий інтерес» [1, с. 257].

Так, найпотужніший імпульс розвитку інтерпретаційного процесу у стародавньому іудаїзмі був заданий Старим Заветом (Торою) – найвищим за силою регулятором суспільних відносин у Стародавньому Ізраїлі. Святе Письмо стало джерелом розвитку давньоіудейської інтерпретації як самостійної, науково обґрунтованої діяльності та значно визначило становлення юридичного тлумачення. Будучи первинним та основним об'єктом інтерпретації, Тора вже у своєму текстуальному викладі та структурі закладала причини та необхідність її тлумачення (невизначеність тексту, поєднання абстрактності та казуїстичності у викладі норм, відсутність хронології), які в сукупності з численними зовнішніми факторами стимулювали розвиток інтерпретації.

Наявність у Старому Завіті, окрім етичних і релігійних, великої кількості норм правового характеру, що також потребували тлумачення, сприяла розвитку правової інтерпретації та формування наступної системи методів (вважаємо за необхідне розглянути види методик тлумачення норм права на прикладах із релігійних текстів :

1. Висновок за аналогією.

Так, у Виході (21: 26, 27) говориться, що якщо хтось вдарить свого раба або рабину і пошкодить їм око або виб'є зуб, то як компенсацію він зобов'язаний відпустити їх на волю. Звідси впливає неясність, чи повинно звільняти раба у разі заподіяння йому інших фізичних каліцтв, оскільки очевидно, що око і зуб є не єдиними важливими елементами людського організму. Іудейське тлумачення у разі йшло шляхом виділення тотожних понять, тобто органів, співвідносних за значимістю з очима і зубами. До таких ставилися очевидно пальці рук і ніг, кінцівки загалом, і навіть ймовірно ніс [2, с. 325].

2. Висновки з тотожних понять створювали прецеденти, що дозволяли застосовувати наступний метод тлумачення – конструювання загальної посилки для кількох регулятивних норм. У контексті наведеного вище прикладу такою посилкою став обов'язок звільнення рабів у випадках ушкодження ним тих органів, які не здатні регенерувати.

3. Обмежувальне тлумачення.

Коли законодавче формулювання давалося у такій узагальненій формі, що її буквально застосування суперечило канонам здорового глузду, сенс норми конкретизували і звужували у вигляді тлумачення. Наприклад, регулювання Писань інституту розлучення передбачало чоловікові необхідність дати дружині «розвідний папір», тобто письмовий документ про розлучення. Однак основа видачі «розвідного паперу» залишалася вкрай невизначеною: «якщо він знаходить у ній щось неприємне» (Втор. 24: 1). Єврейський термін «erwat dabar», що вживається тут, має значення «неналежний», «непристойний» [2, с. 335]. Різні юдейські школи тлумачення (гілеліти та шамаїти) тлумачили його по-різному. Застосо-

вуючи розширювальне тлумачення, гілеліти підводили під «неналежну» практично будь-яку провину, включаючи навіть зіпсовану дружиною обід. Шамаїти, навпаки, з властивим їм обмежувальним інтерпретаційним ухилом вказували на «непристойність» як на протилежну моральність. Звідси випливало, що це не може бути таке тяжке правопорушення, як перелюб (дружня зрада) дружини, бо за неї Старий Завіт передбачав покарання смертю. У зв'язку з цим, виходячи з традицій іудаїзму, шамаїти визначали, що «неналежним» є знаходження заміжньої жінки в публічному місці з непокритою головою або оголеними руками.

4. Розширювальне тлумачення.

Цей спосіб інтерпретації був одним з найбільш широко застосовуваних, поряд з обмежувальним тлумаченням, і застосовувався із розширенням сенсу нормативного розпорядження. Так, норма книги Виходу «не виконуй жодної роботи в суботній день» (Вих. 20:8 – 11) закономірно викликає питання, що саме вкладається в поняття «роботи». Спочатку інтерпретація йшла шляхом розширювального тлумачення, коли в нього включали і такі види розважальної за своїм характером діяльності, як верхова їзда і заняття танцями. Надалі таке трактування було скасовано, і «робота» почала визначатися як важка фізична діяльність.

5. Порівняння паралельних уривків Святого Письма.

Зазначений спосіб застосовувався у разі виявлення в Торі норм, що суперечать одна одній. У такому разі іудейські інтерпретатори вважали, що дозвіл колізії можливий лише шляхом знаходження третьої норми, яка узгоджує дві попередні. Примітним у цьому плані є приклад із правовим становищем жінки-рабині. Вихід (21: 7) встановлює заборону на її звільнення: «якщо хтось продасть дочку свою в рабині, то вона не може вийти так, як виходять раби». З цього випливає, що Біблія чітко розмежовує статеву приналежність стосовно поняття «раба», яке в даному випадку не може бути узагальнюючим, як це нерідко буває в інших історичних пам'ятках доби рабовласництва. Однак у Повторенні Закону

ми знаходимо протилежну норму, яка передбачає обов'язок відпускати на волю рабів обох статей єврейського походження, які відпрацювали шість років у служінні (Втор. 15: 12–14). Умови звільнення, як і наслідки небажання раба піти на волю, однакові для чоловіків і жінок. Суперечність між Виходом та Повторенням закону очевидна. У цій ситуації іудейське тлумачення вдається до уривку з книги Левіт, який говоритиме про необхідність розрізняти рабів-єдиновірців, які мають статус «найманців», «поселенців», і рабів з-поміж інших народів, якими можна володіти вічно (Лев. 25: 39, 44–46). Звідси робиться закономірний висновок, що книга Виходу говорить про частку рабині-іноземки, тоді як ізраїльтянка, яка потрапила до рабства, може і має бути відпущена на загальних підставах [3, с. 271].

6. Прийом доведення до абсурду.

Цей метод тлумачення часто використовувався іудейськими інтерпретаторами з метою пом'якшення та гуманізації норм Святого Письма, що стосуються кримінальної відповідальності та покарань. Так, Старий Заповіт не уповноважує батьків на самостійне розпорядження життям і смертю їхніх дітей, однак проголошує їхнє право вимагати умертвіння непокірних синів: «якщо у кого буде син буйний і непокірний, не підкоряючись голосу батька свого та голосу матері своєї, і вони карали його, але він не слухає їх», батьки мають право привести його до старійшин міста і публічно звинуватити в непокорі, після чого мешканці заб'ють його камінням до смерті (Втор. 21: 18–21) [3, с. 326].

Формулювання цієї норми стосовно «буйства і непокорі» настільки широке, що при розширювальному і навіть буквальному підході могло виправдати застосування страти практично в будь-якій ситуації. Щоб уникнути цього при тлумаченні зазначеної норми для її застосування виводили кілька доданків: син повинен бути молодшим за певний вік, тобто до «змушніння», обидва батьки мають бути живі і обидва згодні на умертвіння непокірного. На додаток до всього батьки мали право висунути звинувачення лише за рівно-

сті їхнього соціального походження (мають бути «гідними один одного») та наявності у них однакового тембру голосу. Останнє є ні що інше, як доведення сенсу норми до абсурду, проте зумовлене доброю метою – прагненням зберегти людське життя.

Всі перелічені вище прийоми тлумачення використовувалися для пристосування норм Святого Письма до змін, що змінилися соціально-економічним реаліям, облік яких у сукупності з потребами суспільства, що трансформувалися був неможливий при строгому дотриманні догматів Тори. Фактичній зміні правових розпоряджень і тим самим динаміці розвитку права сприяв прийом запровадження символічних фікцій, творцем яких в іудейській правовій системі вважається видатний інтерпретатор Гіллель.

Під фікцією розумілася певна дія, що уособлювала собою наявність юридичного факту, що не існував насправді. З часом виконання окремих біблійних законів ставало скрутним і було пов'язане з великими незручностями на практиці, у зв'язку з чим виникала необхідність обмеження меж їхньої дії або взагалі скасування. Це стало можливим за допомогою фікцій, що дозволяли змінити норму Святого Письма, не скасовуючи і не перетворюючи її формально.

Справедливо вказує Л. А. Цвігун, щодо того, що «тлумачення (головним чином правового тлумачення) релігійних іудейських текстів була викликана багатьма причинами: можливістю різної інтерпретації деяких біблейських віршів або термінів; незрозумілістю слів, що вийшли із вживання; казуальністю викладу закону в Біблії без вказівки загального принципу або, навпаки, формулювання закону в загальних, недостатньо визначених виразах; невизначеністю кількісних даних; протиріччями між різними місцями в Писанні. Проте головним мотивом, що спонукав законовчителів займатися тлумаченням релігійних текстів, притому іноді в повній незгоді з їх буквальним змістом, були зміни в устрої життя і в соціально-економічних умовах існування суспільства» [1, с. 259].

Виділяючи особливості давньоіудейської інтерпретації, слід зазначити, що вона

дозволяла створювати як нові норми, поряд з положеннями Тори, так і здійснювати тлумачення в межах старозавітних розпоряджень. Останнє ріднить іудейську інтерпретацію із сучасним правовим тлумаченням. Однак при цьому необхідно відзначити й унікальні риси, притаманні винятково іудейській інтерпретації – це породження нею феномену «тлумачень на тлумачення», коли чергові результати інтерпретації норм Тори ставали одночасно причиною та об'єктом подальшого тлумачення. Саме така інтерпретаційна методика стала головним фактором динаміки іудейської правової системи, що сприяло подоланню зайвого догматизму поряд із збереженням та повагою давніх традицій. Слід також наголосити, що хоча Святе Письмо сформувало традицію тлумачення і в грецькій думці, але становлення юридичного напрямку інтерпретації відбулося саме в рамках іудаїзму.

Не можна не погодитись із твердженням відомого вченого Р. Давида, який вірно відмічає, що іудейське право за своєю природою і характером відрізняється від інших правових систем, не утворює разом з ними окремої правової системи. Знаходячись в певному взаємозв'язку і взаємодії з іншими правовими системами, іудейське право радикально відрізняється від них і зберігає «особливий характер» [4, с. 46]. Вчений навіть виділяє іудейське право в окрему правову сім'ю.

Поряд із Стародавнім Ізраїлем визначальний вплив на розвиток методичних основ тлумачення права справила інтерпретація Стародавнього Риму, яка хоч і сформувалася під впливом сакрального елемента, але досить швидко набула явно вираженого правового характеру.

За часів архаїчної епохи у Римі не було джерел регулювання подібних до іудейської Тори. Розвиток інтерпретаційного процесу відбувався під впливом кількох інших причин, часто як результат подолання факторів, що його стримували. Головною причиною інтерпретації була саме відсутність необхідних регулятивних норм, у зв'язку з чим давньоримським жерцям часто доводилося вдаватися до тлумачення небагатьох релі-

гійних приписів. Якщо спочатку цей процес мав спонтанний характер, то надалі з'явилися письмові збірки, які містили окремі, напрацьовані досвідом методичні вказівки щодо інтерпретації сакральних норм, призначені для вузького жрецького користування.

Суворо формалізація судового процесу та актів укладання угод також відіграла роль причини розвитку тлумачення, оскільки кожен казус необхідно було грамотно підвести під дію вузької норми, щоб не програти судову справу або не обмежити права сторони під час угоди.

Починаючи з V ст. н. е., основним об'єктом римської інтерпретації стали Закони XII таблиць. На відміну від норм Старого Завіту, їм не була властива ознака непорушності, тому тлумаченню Стародавнього Риму при врахуванні існуючих законодавчих положень був властивий той дух вільної творчості, який культивований римськими юристами класичного періоду, що дозволив не просто здійснювати інтерпретацію, а й через неї створювати нові норми права. При цьому поряд із «правоутворюючим» римська юриспруденція застосовувала і тлумачення у межах норми. Ця обставина разом із домінуючим правовим характером римської інтерпретації визначила таку систему використання нею методів:

1. Широке застосування логічної та граматичної інтерпретації.

Відмінність логіки міркування можна простежити на прикладі двох відомих юридичних шкіл – прокулеанської та сабініанської. Вирішуючи питання про право власності під час виробництва вази з чужого матеріалу, сабініанці виходили з того, що доля додаткової речі визначається за долею головної, де як така виступає вихідний матеріал. Відповідно, право власності має визнаватись за власником матеріалу. Прокулеанці ж звертали увагу на витрати праці під час виробництва і на цій підставі надавали право власності специфікату. При цьому вироблену вазу вони розглядали як річ, якої ніхто раніше не мав, оскільки вона тільки з'явилася на світ у вигляді вази, будучи раніше безформним матеріалом, наприклад, глиною. У зв'язку з цим, керуючись принци-

пом «річ, яка нікому не належить, переходить у власність того, хто її оволодів уперше», вони знову ж таки визнавали право власності на вазу за тим, хто її зробив [5, с. 57].

2. Обґрунтування на основі аргументів попередників.

Дане положення отримало своє офіційне закріплення в законах «Про цитування» 426 р., згідно з якими обґрунтовувати інтерпретацію можна було лише думками *veteres* (республіканських юристів) та п'яти класичних юристів, які мали офіційне право тлумачення (Папініана, Павла, Ульпіана, Моде та Гая).

3. Виведення з наявних норм загального принципу для підведення під нього інших однакових положень.

Даний метод зародився ще в жрецькій практиці з виведених понтифіками збірних понять, і його можна назвати специфічним виразом аналогії як юридико-технічного прийому у древніх римлян. Так, наприклад, норму Законів XII таблиць про те, що власник дерева, з якого жолуді падають на чуже подвір'я, має право на їх безперешкодний збір на подвір'ї сусіда, понтифіки підводили під загальне поняття «плоду», куди включали вже не лише жолуді, але й інші фрукти яблука, сливи тощо.

4. Застосування юридичних фікцій.

Цей прийом бере початок у діяльності жреців і переходить від фікції суто ритуального характеру до власне правових. Наприклад, коли з часом невизнання римським правом громадянської правоздатності за іноземцями стало створювати перешкоди у розвитку торговельного обороту, набула широкого поширення фікція, за якою на суді іноземець розглядався так, начебто він був римським громадянином.

5. Тлумачення з урахуванням загальних принципів права.

Вирішальним орієнтиром тлумачення для юристів, починаючи з республіканського періоду, були основоположні принципи права, серед яких насамперед виділяється принцип «обліку природи речей». Виходячи з розуміння природи людини, тварин, предметів матеріального світу і навіть природи відно-

син давалися різні тлумачення. Так, Ульпіан вважав згодним із природою відносин те, що вони повинні припинятися тим самим способом, що були встановлені [6, с. 99].

Іншим основним принципом тлумачення був принцип справедливості (*aequitas*), який служив засобом доповнення правових норм та заповнення пропусків у регулюванні. За зауваженням вченого Т. Кіппа, «жоден із найблискупіших положень римського права не забезпечувало за ним так право на безсмертя, як його ставлення до *aequitas*» [7, с. 45]. Вона була тією «максимою», якою керувалися під час інтерпретації права. Остання грала роль посередниці між правом і *aequitas*. Саме принцип справедливості змушував римлян відступати від букви закону і дошукуватися волі законодавця, прихованого у словесному формулюванні норми. Більш детальний розвиток принцип справедливості отримував у принципах обліку «загального блага» та «рівномірного розподілу прав та обов'язків сторін».

Серед розглянутих методів інтерпретації можна виділити як безпосередньо пов'язані з «правотворчим» тлумаченням (посилання на аргументи попередників), так і до інтерпретації в межах норми (виведення загального принципу з наявних нормативних приписів).

Слід зауважити, що вкрай важливу роль в давньоримській інтерпретації права відігравали такі методи як історичний і системний. Про ці методи у своїх працях згадують такі відомі грецькі юристи як Гай (*Gaius* – свідчень про когномен або прізвище немає; ?107–180), Юлій Павел (*Julius Paulus*, роки розквіту діяльності: 205–220 н. е.), Луцій Анней Сенека (*Lucius Annaeus Seneca minor*; 4 до н. е. – 65) та інші.

До прикладу – найдокладніше обґрунтував історичну інтерпретаційну технологію відомий римський юрист Юлій Павел (*Julius Paulus*; роки розквіту діяльності: 205–220 н. е.): «Якщо справа йде про тлумачення закону, то передусім насамперед необхідно з'ясувати яким правом користувалася держава раніше у випадках подібного роду; бо звичай є кращим тлумачем закону (*optima enim est legume*

interpretes consuetudine)» (Paul. D. 1. 3. 37) [8, с. 114]. Павел також згадує це правило в положенні про те, що «попередні закони поширювалися на наступні» (Paul. D. 1. 3. 26) [8, с. 112].

Про засади системного тлумачення писав давньоримський філософ і державний діяч Луцій Анней Сенека Lucius Annaeus Seneca minor; 4 до н. е. – 65): «Усе (...) пізнається легше, якщо (...) розчленоване на частини не надто дрібні (...). У надмірної дрібності той самий порок, що в нерозчленованій. Що подрібнено на пил, те позбавлене порядку» («Листи до Луцилія», 89, 3) [9, с. 197].

Висновки. Зіставлення іудейської та давньоримської інтерпретації дозволяє зробити висновок про схожість більшості вироблених ними методик тлумачення права. Принципова відмінність, однак, полягає у використанні інтерпретаторами раніше даних тлумачень. Якщо в Стародавньому Римі інтерпретації авторитетних юристів практично не отримували

свого подальшого смислового розвитку в працях наступних поколінь і служили аналогами законодавчих норм, просте посилення на які було достатнім аргументом у суперечці, то судження іудейських інтерпретаторів як правило тлумачилось. У стародавньому іудаїзмі розвиток інтерпретаційних положень та зіставлення їх з текстами Тори стало традицією, яка сформувала цілу систему актів тлумачення, яка, тим не менш, більшою мірою дотримувалася нормативних меж священних текстів, ніж римська інтерпретація. Тому іудейській правовій системі в контексті дотримання традицій предків більш властивий дух консерватизму, ніж стародавньому римському праву, що розвивалося. Однак за певних відмінностей двох даних інтерпретаційних традицій безсумнівно можна вважати, що в сукупності саме вони заклали основи власне юридичної інтерпретації і багато тисячоліть тому сформували методи тлумачення права, які до цього часу застосовуються.

Список використаних джерел:

1. Цвігун Л. А. Правила тлумачення Галахи (Єврейського релігійного права). Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Алєнін та ін.; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 43. С. 257–267.
2. Еврейська енциклопедія: в 16 т. Т. 8. А-Аллемар. Вид. Брокгауз-Ефрон, [1908-1913]. 967 с. Режим доступу <http://resource.history.org.ua/item/0013417>.
3. Lifshitz B. Israel Law and Jewish Law. *Israel Law. Forty Years*. 1990. 507 p.
4. Rene David. Les grands systems de droit contemporains. Universite Pantheon-Assas. Paris. 1992. 400 p.
5. Garcia Garrido M.H. Roman private law: Cases, claims, institutions. 2005. 812 p.
6. Sanfilippo C. Course of Roman private law: textbook / Cesare Sanfilippo. М.: БЕК, 2002. 400 p.
7. Kipp T. History of the sources of Roman law. 1908. 152 p.
8. Digesty Yustiniana / translation from Latin executive editor L. L. Kofanov. К. : Statut, 1998. Т. I. 584 s.
9. Lutsiy Anney Seneka. Lutsiliy moral letters / translation from Latin executive editor S. A. Osherova. К. : Nauka, 1977. 384 p.

References:

1. Tsvihun, L.A. (2011) Pravyly tлумachennia Halakhy (Ievreiskoho relihiinoho prava) [Rules for interpreting halakhah (Jewish religious law)]. *Current policy issues*. Vol. 43. Pp. 257–267 [in Ukrainian].
2. Evreiska entsyklopediia (1908-1913). Publisher Brockhaus-Efron, Vol.16, Vol.8. access mode: <http://resource.history.org.ua/item/0013417> [in Hebrew].
3. Lifshitz B. (1990). Israel Law and Jewish Law. *Israel Law. Forty Years* [in English].
4. Rene David (1992). Les grands systems de droit contemporains. Universite Pantheon-Assas. Paris. 400p. [in Franch].
5. Garcia Garrido, M.H. (2005). Roman private law: Cases, claims, institutions [in English].
6. Sanfilippo, C.(2002). Course of Roman private law: textbook / Cesare Sanfilippo. М.: БЕК [in English].
7. Kipp, T. (1908). History of the sources of Roman law [in English].
8. Digesty Yustiniana (1998). Translation from Latin executive editor L. L. Kofanov. К. : Statut, Vol 1 [in English].
9. Lutsiy Anney Seneka (1977). Lutsiliy moral letters / translation from Latin executive editor S. A. Osherova. К.: Nauka [in English].

УДК 355.541.2 : 351.74

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-21>**Крушельницька Катерина Олександрівна,**

майстер спорту України,
старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5984-496X>

Савич Олег Михайлович,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
факультету № 3 ПФПНП
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1019-3091>

Гречанюк Андрій Олексійович,

старший викладач кафедри
тактико-спеціальної підготовки
факультету № 3 ПФПНП
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7054-4391>

Алембець Микола Михайлович,

старший викладач кафедри
тактико-спеціальної підготовки
факультету № 3 ПФПНП
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6741-3948>

РОЛЬ МІЛІТАРІ ФІТНЕСУ ДЛЯ СТРІЛЕЦЬКОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВООХОРОНЦІВ

У статті розглядаються результати дослідження щодо ролі спеціальних підготовчих вправ з елементами мілітарі фітнесу в підготовчій частині практичного заняття навчальної дисципліни «вогнева підготовка». Автором розроблено методіку виконання підготовчих базових вправ спрямованих на вироблення навичок необхідних для виконання практичних вправ правоохоронцями. Перелік фізичних якостей, які досліджувалися та їх розвиток описано в статті.

Основою дослідження стало спостереження за здобувачами освіти, які виконують нормативи та вправи зі стрільби відповідно до Курсу стрільб для поліцейських.

Метою є розробка, теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка майстерності майбутніх правоохоронців виконання нормативів, швидкісних вправ зі збереженням якості влучень.

Результати дослідження свідчать, що особи студентського віку, які добре здали вступні іспити з фізичної підготовки, а також регулярно займаються фітнесом або іншими активними видами спорту, більш адаптовані до навантажень та мають рівень виконання практичних вправ не нижче, ніж добре.

Відомо, що хороша стрілецька підготовка вимагає від правоохоронця не лише фізичних показників, але й стан нервової системи та психіки в цілому.

Проведено дослідження здобувачів освіти під час проведення занять в межах вивчення навчальної дисципліни «вогнева підготовка» за період навчання першого семестру навчального року. Проведено спостереження експериментальної групи за допомогою анкетування, опитування, аналізу результатів виконання нормативів та стрілецької майстерності здобувачів освіти віком від 18 до 20 років.

Ключові слова: мілітарі фітнес, поліцейський, вогнева підготовка, практична стрільба, швидкісна стрільба з пістолета, військова підготовка працівника поліції, спорядження магазину.

Krushelnytska Kateryna, Savych Oleh, Hrechaniuk Andrii, Alembets Mykola. THE ROLE OF MILITARY FITNESS IN THE SHOOTING TRAINING OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS

The article examines the results of research on the role of special preparatory exercises with elements of military fitness in the preparatory part of the practical training of the educational discipline "fire training". The author has developed a methodology for performing basic preparatory exercises aimed at developing the skills necessary for the performance of practical exercises by law enforcement officers. The list of physical qualities that were studied and their development is described in the article.

The basis of the study was the observation of students who perform the standards and shooting exercises in accordance with the Shooting Course for police officers.

The goal is the development, theoretical justification and experimental verification of the skills of future law enforcement officers in the implementation of standards, high-speed exercises while maintaining the quality of hits.

The results of the study show that students of student age, who have passed the entrance exams in physical training, and also regularly engage in fitness or other active sports, are more adapted to loads and have a level of performance of practical exercises no lower than good.

It is known that good marksmanship training requires a law enforcement officer not only physical indicators, but also the state of the nervous system and psyche as a whole.

A study of education seekers during classes within the scope of studying the academic discipline "fire training" during the study period of the first semester of the academic year was conducted. Observation of the experimental group was carried out with the help of questionnaires, surveys, analysis of the results of the implementation of standards and marksmanship of students aged 18 to 20 years.

Key words: *military fitness, police officer, fire training, practical shooting, rapid fire from a pistol, military training of a police officer, store equipment.*

Вступ. Події, які відбуваються в Україні, демонструють потребу в удосконаленні не лише стрілецької майстерності правоохоронців, але й фізичної підготовки загалом. Протягом останніх років, спостерігається ускладнений процес виконання нормативів здобувачами освіти та до фізичних навантажень під час викання вправ зі стрільби [1, с. 54].

Виклики, які приймають сьогодні молоді правоохоронці висунули цілу низку проблем, однією з яких є низький рівень фізичної підготовки, що відображається у діях під час поводження зі зброєю: споряджанні магазину, приведення зброї в бойову готовність тощо. У ході проведення підготовчих та спеціальних вправ формуються навички, які використовуються індивідом протягом виконання вправ, передбачених курсом стрільб для поліцейських [2, с. 71; 3, с. 2]. Саме тому включення вправ мілітарі фітнесу автор розглядає як процес накопичення адаптивних якостей індивідом.

Актуальними питаннями стрілецької підготовки є: покращення здобувачів освіти, які навчаються в закладах вищої освіти системи МВС зі специфічними умовами навчання швидко приводити зброю в бойову готовність, виконувати влучний постріл або ж

декілька пострілів підряд одночасно з переміщенням та зміною положень, швидко замінювати магазин, а також виконувати вправи зі стрільби із фізичним навантаженням та засобами індивідуального бронезахисту. Саме тому, на сьогоднішній день, мілітарі фітнес є найактуальнішим видом фізичної активності для правоохоронців.

Розминка із використанням вправ на покращення координації рухів, зміцненню повільних м'язів та тренуванням нервової системи сприяють ефективнішій роботі стрільця під час виконання практичних вправ. Інструкторам слід використовувати різні види активності, які є найпривабливішими для молодого покоління. Тривалий час науковці досліджували ефективність фізичного виховання та елементи зміцнення здоров'я здобувачів освіти у вищих навчальних закладах [4]. Запровадження нових стандартів у систему освіти сприятиме змінам в навчальному процесі загалом. Спостереження за здобувачами освіти під час виконання нормативів, настановує до висновку, що частина майбутніх поліцейських не здатна виконати норматив «споряджання магазину патронами» [2, с. 97] через недостатні фізичні якості. Звісно, що поліцейські перед вступом до лав Національної полі-

ції демонструють показники фізичних якостей. Однак, такого виду вправи здебільшого не використовуються під час виконання нормативів чи елементів виконання пострілу [5]. Тобто, можна зробити висновок, що окремі групи м'язів, які використовуються індивідом під час відпрацювання практичних навичок не розвинуті в потрібній для цього мірі.

Аналіз актуальних досліджень. Отримані результати нашого дослідження свідчать, що здобувачі освіти студентського віку, які мають знання в галузі фізичної культури та спорту та регулярно займаються покращенням показників своїх фізичних можливостей, більше адаптовані до фізичних навантажень, а також мають відмінні та добрі результати виконання практичних вправ та нормативів вогневої підготовки [6, с. 58]. З метою покращення навиків виконання нормативів та вдосконаленню стрілецької майстерності, необхідно розвивати фізичні якості, які застосовуються для виконання стрілецьких вправ. Для реалізації такої мети, потрібно включати елементи мілітарі фітнесу до вступної частини практичних занять з навчальної дисципліни «вогнева підготовка» [7, с. 26].

Завдання елементів мілітарі фітнесу у вогневій підготовці:

- розвиток специфічних рухових здібностей стрільців та створення умов для формування навичок у стрільбі;
- підвищення загальної витривалості здобувача освіти;
- покращення вегетативних функцій здобувачів освіти у несприятливих нестандартних умовах (полігонні умови в несприятливу погоду);
- розвиток та вдосконалення морально-вольових та психологічних якостей майбутніх правоохоронців;
- підготовка здобувачів освіти до несприятливих умов несення служби та довготривалого перебування у засобах індивідуального бронезахисту під час несення служби.

Для виконання службових обов'язків, правоохоронець повинен володіти високою працездатністю, досить розвинутою м'язовою системою і витривалістю до значних наван-

тажень. Координувати рухи власного тіла, оскільки є необхідність вміти розслабляти певні групи м'язів під час виконання пострілу, наприклад м'язи зап'ястя та частково передпліччя. Під час практичних занять, стрілець має оволодіти навичками контролю рівноваги при зміні положень із неухильним дотриманням заходів безпеки. Швидко та неупереджено реагувати на команди керівника стрільби, виконуючи дії зі зброєю в умовах підвищеного рівня емоційного напруження [2, с. 12].

Виконання лише стрілецьких вправ обмежує результати стрільця. Ефективність виконання вправ значно підвищує якщо своєчасно використовувати спеціальні підготовчі вправи, що впливають на техніку стрільця та на його психологічний стан загалом. Підготовчі вправи не повинні обмежуватися лише стрільбою без патрона чи відпрацюванням швидкої заміни магазину.

Такі вимоги можуть бути досягнені якщо є високий рівень загальної та спеціалізованої фізичної підготовленості індивіда. В загальну фізичну підготовку стрільця можна включити наявність достатніх показників сили, швидкості, витривалості, координації рухів.

Сила – здатність долати зовнішній опір або протидіяти йому завдяки напруженим м'язам. Роль цієї фізичної якості у стрілецькій підготовці визначає здатність правоохоронця утримувати зброю, що забезпечує її стабільне положення. Також сила необхідна під час споряджання магазину патронами, виконання нормативів, досилання патрона в патронник та ін. Без достатньо розвинутої сили, (зокрема пальців рук) зусилля, які використовують стрільці для утримання зброї та дій із нею, призводять проявів втоми. Як наслідок такі дії як «отримання вогнепальної зброї», де передбачено споряджання патронами двох магазинів, виконати важко [8].

Можна вважати, що втома та слабкість окремих груп м'язів змушують правоохоронця шукати «легкого» виходу із ситуації та нехтувати діями перевірки патрона в патроннику, що призводить до випадкового пострілу.

Швидкість – це здатність людини здійснювати дії в мінімальний проміжок часу. Відповідно до курсу стрільб, стрільцю необхідно вміти швидко провести заміну магазину та змінити положення необхідне для виконання вправи. Така фізична якість залежить від рухливості нервових процесів у центральній нервовій системі. Високий ступінь їхньої рухливості гарантує швидкість рухової реакції на будь-який зовнішній подразник.

Координація рухів – це здібність людини раціонально організувати рухи в просторі, за часом і ступенем м'язової напруги, відтворювати або перебудувати їх в залежності від оперативної ситуації [9].

В ході виконання практичних вправ, стрільцю доводиться змінювати напрямки цілі та положення тіла. Особливо, якщо після заміни магазину необхідно продовжити стрільбу, забрати вказівний палець зі спускового гачка при переміщенні пістолета в іншу мішень чи використати тактичний ліхтарик [2, с. 48]. В такому виді роботи, слід звертати увагу на моторику індивіда та включати вправи в підготовчу частину тренування (заняття) для її покращення.

Під час планування науково-педагогічним працівником практичного заняття, доцільно дотримуватися структури заняття [10, с. 8].

У вступній частині практичного заняття, на якому здобувачі освіти мають здобути практичні навички, необхідно перевірити наявність особового складу, зовнішній вигляд, готовність до заняття. Відповідно до «Інструкції заходів безпеки при поводженні зі зброєю», цільовий інструктаж завершується опитуванням здобувачів освіти рівня знань про що зазначається у відповідній документації [8]. Контрольне опитування може проводитися методом словесно-наочним, письмово або комбіновано. Питання мають змушувати здобувачів освіти думати в умовах обмеженого часу. Використовуючи метод спостереження, стало помітно, що на швидкість та правильність виконання вправ зі зброєю істотно впливає проведення розминки, яка включає в себе підготовчі вправи, спрямовані на активізацію дрібної моторики

та координації рухів. Час для виконання відповідних вправ має тривати не більше 10–12 хв.

Під час спостереження, стало відомо, що відпрацювання фізичних вправ після тривалого нерухомого стану усуває сонливість та акумулює здобувача освіти до повноцінної роботи на практичному занятті. Як наслідок, покращення концентрації уваги забезпечує неухильне дотримання правил поведінки зі зброєю та активну роботу протягом усього заняття.

Для встановлення причинно-наслідкового зв'язку між попередньо вивченими темами, фізичну діяльність було комбіновано із теоретичними питаннями, які стосуються умов виконання вправи, заходів безпеки при поводженні зі зброєю та правових підстав її застосування. Після виконання елементів вправ мілітарі фітнесу, здобувачі освіти активніше відповідають на запитання, якісніше виконують нормативи, швидше проводять заміну магазину та змінюють положення до стрільби. Загалом результати виконання стрілецьких вправ покращується.

Проведене дослідження під час проведення занять з вогневої підготовки зі здобувачами освіти у 2023 р. експериментальної групи, за допомогою анкетування, опитування, аналізу результатів стрільби та виконання нормативів показало наступні результати (рис.1): Виконання вправ та нормативів за умовами Курсу стрільб «відмінно» – 68% курсантів, 22% – «добре» та 10% – «задовільно». Дослідження проведенні з групою здобувачів освіти, де не проводилися підготовчі стрілецькі вправи та елементи мілітарі фітнесу суттєво відрізняються від експериментальної групи за аналогічними параметрами показало результати: 25% здобувачів освіти – виконують вимоги на рівень «відмінно», 39% – «добре» та 36% – «задовільно». В експерименті брало участь 50 осіб: по 25 в кожній групі, гендерний коефіцієнт 60/40 в перевагу осіб чоловічої статі; 1 науково-педагогічний працівник.

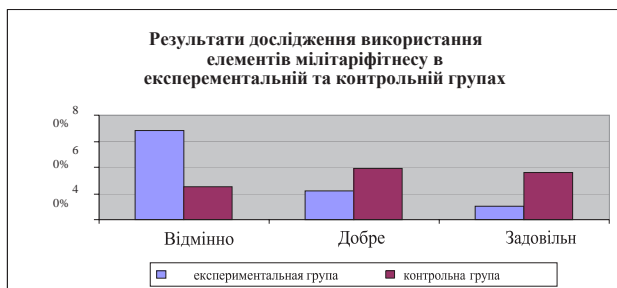


Рис. 1. Результати дослідження використання елементів мілітаріфітнесу в експериментальній та контрольній групах

Проведений нами експеримент, який полягав в визначенні роді використання елементів мілітарі фітнесу в підготовчій частині занять з навчальної дисципліни «вогнева підготовка» у вищих навчальних закладах системи МВС. Як стало відомо, на результати стрільби можна впливати за допомогою комплексу вправ та систематичного їх виконання під час навчального процесу, допомагаючи здобувачам освіти вдосконалити свої навички при

поводженні зі зброєю. Показники оцінювання на рівень «задовільно» свідчать про недостатню фізичну підготовленість та психологічну стійкість курсантів. Існує ймовірність того, що даний контингент не здатний виконувати вправи другої категорії, який передбачено Курсом стрільб для поліцейських.

Висновки. Після виконання вправ елементів мілітарі фітнесу, здобувачі освіти активніше відповідають на запитання, якісніше виконують нормативи, швидше проводять заміну магазину та змінюють положення до стрільби.

За результатами педагогічного експерименту в експериментальній групі 43% осіб більше мають показники рівня знань «відмінно», на 17% менше – «добре» та на 26% «задовільно», ніж у контрольній групі. Відповідно у контрольній групі за аналогічними параметрами показало результати, що 25% молодих людей – результати «відмінно», 39% – «добре» та 36% «задовільно».

Список використаних джерел:

1. Завидівська Н., Ханікянц О. Реорганізація системи фізичного виховання студентів вищої школи: проблеми й перспективи. *Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення*. Львівський державний університет фізичної культури. Львів. 2016. С. 51–56.
2. Виноградський Б., Демічковський А. Теорія і методика спортивної стрільби з пістолета: навч. посіб. Львів: ДДУФК ім. Івана Боберського, 2022. 172 с.
3. Наказ МВС України «Про затвердження Курсу стрільб для поліцейських та Норм витрат боєприпасів, пострілів, вибухових пакетів і гранат поліцейськими під час проведення практичних стрільб» від 26.04.2019 року № 334.
4. Стрюк К., Азарова Н. Розвиток фізичної культури і спорту в сучасних умовах. *Наукові конференції*. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2117>.
5. Наказ МВС України «Про затвердження Змін до Положення з організації перевірки рівня фізичної підготовленості кандидатів до вступу на службу в Національну поліцію України» від 01.12.2021 № 888.
6. Друзь В. А., Єрмаков С. С., Носко М. О., Шестерова Л. Ю., Новицька Н. А. Проблеми індивідуалізації фізичної підготовки студентів. *Педагогіка Психологія Медико-Біологічні Проблеми фізичного виховання і спорту*. 2017. № 21 (2). С. 51–59.
7. Вовк І. В., Гуцул Н. З. Основні елементи збереження й зміцнення здоров'я студентів вищих навчальних закладів. Таврійський національний університет ім. В.І.Верняндського. Загальноузівська кафедра фізичного виховання спорту та здоров'я людини. *Міжнародна науково-практична конференція*. Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 24–29.
8. Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю» від 01.02.2016 року № 70.
9. Худолій О. М. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання: Навчальний посібник. Харків: ОВС, 2008.
10. Методичні рекомендації для підготовки до практичних занять з освітньої компоненти «Технології навчання дорослих»: для здобувачів магістерського рівня вищої освіти. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2023. 70 с. 3.

References:

1. Zavydivska, N., & Khanikiants, O. (2016). Reorganizatsiia systemy fizychnoho vykhovannia studentiv vyshchoi shkoly : problemy u perspektyvy [Reorganization of the system of physical education of students of higher school: problems and prospects]. *Fizychna kultura, fizyчне vykhovannia riznykh hrup naselennia – Physical culture, physical education of different population groups*. Lvivskyi derzhavnyi universytet fizychnoi kultury. Lviv. S. 51–56 [in Ukrainian].
2. Vynohradskyi, B., & Demichkovskiy, A. (2022). *Teoriia i metodyka sportyvnoi strilby z pistoleta : navch.posib [Theory and technique of sports shooting with a pistol: training manual]*. Lviv : DDUFK im. Ivana Boberskoho. 172 s. [in Ukrainian].
3. Nakaz MVS Ukrainy «Pro zatverdzhennia Kursu strilb dlia politseiskyykh ta Norm vytrat boieprypasiv, postriliv, vybukhovokh paketiv i hranat politseiskymy pilchas provedenniia praktychnykh strilb» vid 26.04.2019 roku № 334 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On the approval of the shooting course for police officers and norms for the consumption of ammunition, shots, explosive packages and grenades by police officers during practice shootings" dated April 26, 2019 No. 334] [in Ukrainian].
4. Striuk, K., & Azarova, N. Rozvytok fizychnoi kultury i sportu v suchasnykh umovakh [Development of physical culture and sports in modern conditions]. *Naukovi konferentsii – Scientific conferences*. Retrieved from: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2117> [in Ukrainian].
5. Nakaz MVS Ukrainy «Pro zatverdzhennia Zmin do Polozhennia z orhanizatsii perevirky rivnia fizychnoi pidhotovlenosti kandydativ do vstupu na sluzhbu v Natsionalnu politsiuu Ukrainy» vid 01.12.2021 № 888 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine “On the approval of the Amendments to the Regulation on the organization of checking the level of physical fitness of candidates to join the National Police of Ukraine” dated 01.12.2021 No. 888] [in Ukrainian].
6. Druz, V.A., Yermakov, S.S., Nosko, M.O., Shesterova, L.Yu., & Novytska, N.A. (2017). Problemy indyvidualizatsii fizychnoi pidhotovky studentiv [Problems of individualization of physical training of students]. *Pedahohika Psykholohiia Medyko-Biolohichni Problemy fizychnoho vykhovannia i sportu – Pedagogy Psychology Medical-Biological Problems of physical education and sports*. № 21 (2). S. 51–59 [in Ukrainian].
7. Vovk, I.V., & Hutsul, N.Z. (2020). Osnovni elementy zberezhenntia y zmitsnennia zdorovia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [The main elements of preserving and strengthening the health of students of higher educational institutions]. *Tavriiskyi natsionalnyi universytet im. VI.Verniandskoho. Zahalnovuzivska kafedra fizychnoho vykhovannia sportu ta zdorovia liudyny. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia (University department of physical education of sports and human health. International scientific and practical conference)*. Vydavnychiy dim «Helvetyka». S. 24–29 [in Ukrainian].
8. Nakaz MVS Ukrainy «Pro zatverdzhennia Instruktсии iz zakhodiv bezpeky pry povodzhenni zi zbroieiu» vid 01.02.2016 roku № 70 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine “On approval of the Instruction on safety measures when handling weapons” dated February 1, 2016 No. 70] [in Ukrainian].
9. Khudolii, O.M. (2008). *Zahalni osnovy teorii i metodyky fizychnoho vykhovannia: Navchalnyi posibnyk [General basics of the theory and methods of physical education: Training manual]*. Kharkiv: OVS [in Ukrainian].
10. Metodychni rekomendatsii dlia pidhotovky do praktychnykh zaniat z osvithnoi komponenty «Tekhnolohii navchannia doroslykh»: dlia zdobuvachiv mahisterskoho rivnia vyshchoi osvity (2023). [Methodological recommendations for preparation for practical classes from the educational component "Technology of adult education" for students of the second (master's) level of higher education"]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 70 s. [in Ukrainian].

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-22>**Риндюк Віра Іванівна,**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теоретичної юриспруденції ННІ «Юридичний інститут
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
вулиця Юрія Ілленка, 81, Київ, 04050, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7803-7039>

Кучинська Ольга Юріївна,

аспірантка кафедри теоретичної юриспруденції ННІ «Юридичний інститут
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
вулиця Юрія Ілленка, 81, Київ, 04050, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1656-0278>

ЮРИДИКО-ТЕХНІЧНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

*Дослідження присвячено юридико-технічним питанням адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Акцентується увага на тому, що адаптація законодавства України до законодавства ЄС в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та впровадження *acquis* ЄС у національне законодавство в рамках переговорного процесу з Україною як державою-кандидатом щодо вступу до ЄС – це два окремі самостійні процеси, хоча і тісно пов'язані між собою. Ці процеси ґрунтуються на різних правових засадах, мають різні завдання та специфічні юридико-технічні методи та процедури їх реалізації.*

*Адаптація законодавства України до законодавства ЄС відповідно до Угоди про асоціацію передбачає поступове наближення національного законодавства до відповідних частин *acquis* ЄС, тобто гармонізацію національного законодавства з *acquis* ЄС. Переговорний процес з державою-кандидатом щодо вступу до ЄС – це фактично питання адаптації національного законодавства до *acquis* ЄС. Суть переговорного процесу полягає в тому, що держава-кандидат має досягти домовленості з державами-членами ЄС щодо конкретних питань транспозиції *acquis* ЄС у національне законодавство, що і є її умовами вступу до ЄС. Відповідно Методології розширення 2020 року переговорний процес організовано за 6 кластерами *acquis* ЄС, кожен із яких має певну кількість розділів для переговорів.*

*Зроблено висновок, що розроблення та прийняття проектів нормативно-правових актів, що наближують національне законодавство до *acquis* ЄС, в межах нормотворчого процесу органів державної влади характеризується певною юридико-технічною специфікою. Це дає підстави виокремити адаптацію законодавства, як процес цілеспрямованого приведення національного законодавства у відповідність з правом ЄС, в окрему самостійну функцію нормотворчої діяльності. Відповідно, адаптації законодавства України до *acquis* ЄС як функція нормотворчості реалізується за допомогою спеціальних техніко-юридичних процедур та має свою нормопроектну техніку адаптації законодавства. Зокрема, проекти нормативно-правових актів, що наближують національне законодавство до *acquis* ЄС, повинні розроблятися згідно з основними стандартами верховенства права, що передбачає визначеність (прозорість), передбачуваність, виконаність (застосовність), пропорційність, узгодженість та послідовність законодавства.*

Ключові слова: адаптація законодавства, національне законодавство, право ЄС, функції нормотворчої діяльності, техніка нормопроектнування.

Ryndiuk Vira, Kuchynska Olga. Legal-technical aspects of the adaptation of the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union

*The study is devoted to legal and technical issues of adaptation of the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union. Attention is drawn to the fact that the adaptation of the legislation of Ukraine to the legislation of the EU within the framework of the Association Agreement between Ukraine and the EU, and the introduction of the EU *acquis* into national legislation within the framework of the negotiation process with Ukraine as a candidate*

state for EU accession – these are two separate independent processes, although they are closely related to each other. These processes are based on different legal foundations, have different tasks and specific legal and technical methods and procedures for their implementation.

Adaptation of Ukrainian legislation to EU legislation in accordance with the Association Agreement involves gradual approximation of national legislation to relevant parts of the EU acquis, i.e. harmonization of national legislation with EU acquis. The negotiation process with the candidate state regarding the accession to the EU is actually a matter of adapting the national legislation to the EU acquis. The essence of the negotiation process is that the candidate state must reach an agreement with the EU member states on specific issues of the transposition of the EU acquis into national legislation, which are its conditions for joining the EU. In accordance with the 2020 Enlargement Methodology, the negotiation process is organized according to 6 clusters of the EU acquis, each of which has a certain number of sections for negotiations.

It was concluded that the development and adoption of draft legal acts bringing national legislation closer to the EU acquis within the framework of the rule-making process of state authorities is characterized by certain legal-technical specifics. This gives reason to single out the adaptation of legislation, as a process of purposeful bringing national legislation into compliance with EU law, into a separate independent function of rule-making activity. Accordingly, the adaptation of Ukrainian legislation to the EU acquis as a function of rule-making is implemented with the help of special technical-legal procedures and has its own normative-project technique for adapting legislation. In particular, projects of normative legal acts bringing national legislation closer to the EU acquis should be developed in accordance with the basic standards of the rule of law, which provides for certainty (transparency), predictability, enforceability (applicability), proportionality, coherence and consistency of legislation.

Key words: adaptation of legislation, national legislation, EU law, functions of rule-making activity, technique of norm-designing.

Вступ. Актуальність дослідження питання адаптації законодавства України до законодавства ЄС сьогодні не викликає заперечень. 23 червня 2022 року Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС, а 14 грудня 2023 року лідери ЄС ухвалили історичне рішення про початок переговорів з Україною щодо вступу до ЄС. Правові підстави вступу держави до ЄС визначені Договором про ЄС, а також Копенгагенськими та Мадридськими критеріями. Будь-яка європейська держава, яка поважає цінності, на яких ґрунтується ЄС, та віддана їх поширенню, може подати заявку на набуття членства у ЄС. ЄС засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків (ст. ст. 2, 49 Договору про ЄС) [1].

На саміті Європейської Ради в Копенгагені у 1993 році були прийняті Копенгагенські критерії вступу до ЄС, які згодом були поглиблені та розширені Мадридськими. Копенгагенські критерії передбачають: 1) стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховен-

ство права, права людини та повагу і захист меншин (політичні критерії); 2) наявність дієвої ринкової економіки, а також здатність справлятися з конкурентним тиском і ринковими силами всередині ЄС (економічні критерії); 3) здатність взяти на себе зобов'язання щодо членства (критерії acquis) [2, с. 10–11]. За вимогами Мадридських критеріїв країна-кандидат повинна володіти наявністю публічних інституцій, а також судових органів, які забезпечать реалізацію прав і свобод людини та громадянина, демократизм і верховенство права [3, с. 400–401].

Так званий, третій критерій (критерій членства) полягає у здатності держави-кандидата взяти на себе зобов'язання щодо членства в ЄС [3, с. 401-402]. Критерії acquis вимагають від країни-кандидата впровадження acquis у національне законодавство та ефективної імплементації цього законодавства за допомогою відповідних адміністративних структур і судової системи. У 1995 році Копенгагенські критерії були посилені і відтоді особлива увага приділяється адміністративній спроможності країни-кандидата до імплементації acquis [2, с. 11]. Отже, інтеграція законодавства ЄС у національне законодавство, адаптація законодавства України до законодавства ЄС є одним

ключових моментів офіційно розпочатої процедури набуття Україною членства в ЄС.

Метою статті є аналіз юридико-технічного аспекту процесу адаптації законодавства України до законодавства ЄС як однієї із функцій (одного із напрямків) нормотворчої діяльності органів державної влади в Україні.

Матеріали та методи. Дослідження базується на таких джерелах правової інформації як міжнародні правові документи, *acquis* ЄС, національне законодавство, а також наукових та аналітичних публікаціях щодо питання наближення національних законодавств до права ЄС. Методологією дослідження є комплексне використання таких методів наукового пізнання як діалектичний, історичний, формально-юридичний та порівняльно-правовий.

Результати. Україна вперше взяла на себе зобов'язання щодо наближення законодавства до права ЄС згідно з Угодою про партнерство та співробітництво (УПС) між Україною та ЄС (була чинна з 1 березня 1998 року), яка вже на сьогодні втратила юридичну силу після набуття чинності Угодою про асоціацію (УА) між Україною та ЄС (повністю вступила в силу 1 вересня 2017 року) [4]. УПС передбачала «м'яке» наближення законодавства України до права ЄС. Це було просто зобов'язання докласти всіх можливих зусиль, або, інакше кажучи, зобов'язання діяти, а не досягати певного результату. Крім того, УПС не містила чітких вимог стосовно ступеня наближення українського законодавства та не визначала конкретних актів права ЄС і строків їх імплементації Україною [5, с. 10]. Ст. 51 УПС містила положення про важливість зближення існуючого і майбутнього законодавства України з *acquis* ЄС та закріплювала перелік пріоритетних галузей наближення [6]. Для практичної реалізації цього процесу було затверджено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС [7], яка конкретизувала інституційний та техніко-юридичний механізм процесу адаптації законодавства України до *acquis* ЄС.

УА порівняно з УПС поклала на Україну більші зобов'язання, що стосується набли-

ження національного законодавства до *acquis* ЄС; в УА зазначено акти та/або частини актів права ЄС, що до них Україна повинна наближити законодавство і що їх вона повинна імплементувати; викладені у відповідних главах УА умови визначають строки імплементації та необхідний рівень наближення; відповідні зобов'язання містяться як безпосередньо в основній частині (статтях) УА, так і в додатках до неї; багато положень УА, що стосуються наближення законодавства, різняться як за змістом, ступенем деталізації, так і за необхідним рівнем наближення. Слід зазначити, що УА передбачає «динамічне наближення», тобто наближення фактично ніколи не закінчується: щоразу коли відповідне право ЄС змінюється або замінюється новим законодавством [5, с. 11–15]. Наприклад, Додаток XVII «Нормативно-правове наближення» до УА стосується нормативно-правового наближення у таких секторах послуг як фінансові, телекомунікаційні, поштові та кур'єрські та послуги з міжнародних морських перевезень. У п. 2 ст. 2 Додатку XVII зазначено, що відповідні законодавчі акти ЄС мають стати частиною національного законодавства України таким чином: 1) якщо законодавчий акт є Регламентом або Рішенням ЄС, то він повинен стати, як такий, частиною національного законодавства України; 2) якщо законодавчий акт є Директивою ЄС, то за компетентними органами України залишається право вибору форми та способу його імплементації [4].

Разом з тим, адаптація законодавства України до законодавства ЄС в рамках Угоди про асоціацію та впровадження *acquis* у національне законодавство в рамках переговорного процесу щодо вступу до ЄС – це два окремі процеси, які ґрунтуються на різних правових засадах і мають різні завдання, хоча і тісно пов'язані між собою та в ході переговорів з ЄС зливаються майже в один процес. У той час як асоціація з ЄС передбачає поступове наближення національного законодавства до відповідних частин *acquis*, як того вимагає УА, переговорний процес має справу з конкретними проблемами транспозиції *acquis* [2, с. 11]. Ефективність та скоордино-

ваність цих процесів мають забезпечувати як функціонування відповідних інституцій, так і належна нормопроектна техніка адаптації законодавства.

Щодо процесу адаптації національного законодавства в межах Угоди про асоціацію, то Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС визначила механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в ЄС у визначених пріоритетних сферах адаптації. Зокрема, техніко-юридична процедура адаптації передбачає такі стадії як визначення актів *acquis communautaire*, які регулюють правовідносини у відповідній сфері; їх переклад на українську мову; комплексний порівняльний аналіз регулювання правовідносин у визначених сферах в Україні та ЄС; розроблення рекомендацій щодо приведення законодавства України у відповідність з *acquis* ЄС, підготовка відповідних проектів нормативно-правових актів та їх прийняття; моніторинг наслідків реалізації цих рекомендацій. Важливим елементом адаптації законодавства стала експертиза проектів нормативно-правових актів на їх відповідність *acquis* ЄС з метою недопущення прийняття актів, які суперечать праву ЄС.

Щодо процесу впровадження *acquis* у національне законодавство в рамках переговорного процесу щодо вступу до ЄС, то вступ до ЄС – це фактично питання адаптації національного законодавства до *acquis* ЄС. Нова Методологія розширення ЄС, ухвалена в лютому 2020 року, відрізняється від минулої, коли переговори ґрунтувалися на логіці «розділ за розділом». Нинішнє покоління переговорів відбуватиметься за принципом переговорних кластерів: 35 розділів *acquis* об'єднані у шість логічно пов'язаних тематичних кластерів: 1) фундаментальні засади, включаючи принцип верховенства права; 2) внутрішній ринок; 3) конкурентоспроможність та інклюзивне зростання; 4) зелений курс та сталий зв'язок; 5) ресурси, сільське господарство та згуртованість; 6) зовнішні відносини. Переговори за певним кластером

можуть бути відкриті лише тоді, коли будуть виконані всі умови для відкриття всіх відповідних переговорних розділів у рамках цього кластера. Під час цього процесу Європейська Комісія та держава-кандидат роблять скринінг законодавства держави-кандидата за кожним розділом *acquis* ЄС. Метою переговорів є досягнення згоди щодо точних умов членства, включаючи винятки з *acquis*. Існує два типи можливих винятків: 1) перехідний період є найбільш поширеним і дозволяє тимчасово звільнити країну-кандидата від застосування *acquis*; 2) відступ від *acquis* дозволяє звільнити країну кандидата від застосування *acquis* на постійній основі. Процес переговорів завершується, коли держава-кандидат і ЄС досягають згоди за всіма «розділами» переговорів [2, с. 11–21].

Щодо юридико-технічних способів наближення національного законодавства до *acquis* ЄС, то залежно від виду правових актів ЄС може бути використано як пряме копіювання, так і транспозиція. Загалом метод прямого копіювання не рекомендується, оскільки він може призвести до ухвалення національного законодавства, що залишиться тільки на папері. Скопійовані положення можуть виявитись чужорідними системі, незрозумілими тим, хто їх виконує та застосовує [5, с. 17]. Поняття «транспозиція» походить від лат. «*transpositio*» (перенесення, перестановка, транспортування). Під «транспозицією» права розуміють перенесення *acquis* ЄС у правові системи третіх країн з метою зближення національного права з *acquis* ЄС. Транспозиція права – це процес переносу так званих правових «трансплантів», який має наслідком кардинальну зміну чи перегляд національного права у відповідності до правової моделі, яка транспонується в національну правову систему. Процес транспозиції має відбуватися з урахуванням національної правової культури та спадщини [8, с. 70–76].

Відповідно до ст. 288 Договору про функціонування ЄС, правовими актами ЄС є регламенти, директиви, рішення, а також рекомендації та висновки [9]. Регламент має загальне застосування. Він є обов'язковим у

повному обов'язі та повинен прямо застосовуватися в усіх державах-членах. Саме в цьому випадку допускається пряме копіювання в рамках УА при наближенні національного законодавства України до регламентів ЄС, що спрямовані на вироблення єдиного стандарту і є прямо застосовними в національних правових системах держав-членів ЄС. Разом з тим, держави-члени не транспонують регламенти в національні правові системи. Регламенти в повному обов'язі мають обов'язкову силу та прямо застосовуються у всіх державах-членах. Положення регламентів не повинні копіюватись або повторюватись у національному законодавстві держав-членів ЄС. Функція регламентів полягає в уніфікації законодавства всіх держав-членів. Однак, регламенти ЄС не будуть прямо застосовними в Україні до дати її вступу в ЄС, тобто для дотримання зобов'язань, що випливають з УА, українське законодавство повинне бути приведені у відповідність до них [5, с. 17–38].

Директива є обов'язковою щодо результату, якого необхідно досягти, для кожної держави-члена, якій її адресовано, проте залишає національним органам влади вибір форми та засобів (ст. 288 Договору про функціонування ЄС) [9]. Отже, директиви завжди вимагають транспозиції до національного законодавства. На відміну від регламентів ЄС, директиви не є прямо застосовними. Їхні положення зазвичай більш загальні, а отже, залишають державам-членам певну свободу дій. Директиви завжди містять строк транспозиції, протягом якого національний законодавчий орган повинен привести національне законодавство у повну відповідність. Вибір національних правових інструментів, найбільш відповідних форм та методів забезпечення ефективного виконання директив що використовуються для їх транспонування, залишається на розсуд держав-членів. Членство в ЄС вимагає наближення національного законодавства до всіх директив, якщо тільки окремі директиви не будуть тимчасово виключені на час перехідних періодів, погоджених під час переговорів про вступ [5, с. 39–40].

Відповідно до ст. 288 Договору про функціонування ЄС рішення є обов'язковим у

повному обов'язі. Якщо рішення визначає тих, кому воно адресовано, воно є обов'язковим лише для них [9]. Рішення переважно є актами індивідуального характеру, що адресовані окремій державі-члену або фізичній чи юридичній особі В деяких окремих випадках рішення можуть містити загальнообов'язкові норми для всіх держав-членів. Беручи до уваги природу рішень ЄС, зазвичай вказується, що вони схожі на національні адміністративні рішення. Хоча це переважно так, деякі рішення застосовні для всіх і можуть потребувати національних імплементаційних заходів [5, с. 42].

Проекти нормативно-правових актів, що наближують національне законодавство до *acquis* ЄС, розробляються та приймаються в межах нормотворчого процесу органів державної влади з використанням спеціальних техніко-юридичних процедур. Наприклад, важливою передумовою переговорного процесу щодо вступу України до ЄС є аналіз відповідності норм українського законодавства законодавству ЄС, що, зокрема, був проведений на виконання Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (*acquis* ЄС)» від 28 лютого 2023 р. Складовою нормотворчого процесу є експертиза нормативно-правових актів на відповідність *acquis* ЄС. Так, проекти законів України та інших нормативно-правових актів, які за предметом правового регулювання належать до сфер, правовідносини в яких регулюються правом ЄС, в обов'язковому порядку проходять експертизу на відповідність *acquis* [7].

Проектування нормативно-правових актів, що наближують національне законодавство до *acquis* ЄС, відбувається з дотриманням всіх стандартних вимог техніки нормопроєктування – сукупності техніко-правових засобів, способів, прийомів та методів, за допомогою яких створюється проект нормативно-правового акта. Основні стандарти техніки нормопроєктування визначені в Законі України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 р. (ст. ст. 31–42). Зокрема, це наступні вимогами

техніки нормопроекування до змісту положень нормативно-правового акта є: 1) однозначність їх розуміння (ясність, точність, доступність для розуміння та реалізації); 2) передбачуваність (прогнозованість) результатів їх реалізації; 3) їх відповідність нормативно-правовим актам вищої юридичної сили та узгодженість з нормативно-правовими актами рівної юридичної сили; 4) уніфікованість вжитої в них термінології; 5) спорідненість та логічна послідовність їх викладення (ст. 34) [10].

В контексті нормопроектної техніки адаптації законодавства ці вимоги уточнюються наступними. У процесі наближення національного законодавства до права ЄС усі нормативно-правові акти повинні розроблятися згідно з основними стандартами верховенства права, що передбачає визначеність (прозорість), передбачуваність, виконанність (застосовність), пропорційність, узгодженість та послідовність законодавства. Зокрема, визначеність (прозорість) є одним із найважливіших критеріїв якості законодавства та означає, що будь-яка особа, на яку воно поширюється, може його прочитати і зрозуміти його зміст. Норми законодавства повинні бути сформульовані просто, зрозуміло і стисло. Наближення законодавства до права ЄС без використання точних формулювань та правильної техніки часто призводить до неможливості застосування правової норми або до її довільного застосування, оскільки суб'єкти, що її виконують, не можуть правильно її зрозуміти. Також законодавство має бути практичним, тобто будь-який нормативно-правовий акт повинен бути розроблений таким чином, щоб його могли впроваджувати/застосовувати у повсякденній практиці всі особи, що беруть участь у його виконанні. Найбільш амбіцій-

ний і прогресивний закон нічого не вартий, якщо його неможливо виконати через високі вимоги, складність, нездійсненні цілі, фінансові наслідки або низькі інституційні можливості. Пропорційність є ще одним ключовим елементом законодавства. Вона означає, що всі зобов'язання та обмеження завжди повинні бути пропорційними поставленій меті і такими, що їх може реально виконати цільова група (як кажуть: «не коліть горіхи кувалдою») [5, с. 59–62].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що розроблення та прийняття проектів нормативно-правових актів, що наближують національне законодавство до *acquis* ЄС, в межах нормотворчого процесу органів державної влади характеризується певною юридико-технічною специфікою. Це дає підстави виокремити адаптацію законодавства, як процес цілеспрямованого приведення національного законодавства у відповідність з правом ЄС, в окрему самостійну функцію (напрямок) нормотворчої діяльності. Функціональна характеристика нормотворчої діяльності органів публічної влади має виходити з її реального змістовного наповнення, яке відображає сучасний стан розвитку правової системи держави. Отже поряд з такими традиційними функціями нормотворчості як первинне регулювання суспільних відносин, удосконалення, упорядкування (систематизація), конкретизація (деталізація) законодавства, сьогодні слід виокремлювати таку функцію нормотворчості як адаптація національного законодавства до *acquis* ЄС. Відповідно, процес адаптації законодавства України до *acquis* ЄС як самостійний напрям нормотворчості реалізується за допомогою спеціальних техніко-юридичних процедур та має свою нормопроектну техніку адаптації законодавства.

Список використаних джерел:

1. Консолідована версія Договору про Європейський Союз від 07.02.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.
2. Процес вступу України до ЄС у контексті регіонального та місцевого розвитку. Аналітичний документ. ULEAD з Європою. 2023. URL: <https://u-lead.org.ua/storage/admin/files/c63b0eb665fdf3266d87a52bf3de8ec9.pdf>.
3. Солодкова К.А., Бойчук Д.С. Копенгагенські та Мадридські критерії вступу до Європейського Союзу: перспективи для України. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 400–403. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-88>.

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

5. Рекомендації для українських органів державного управління щодо наближення українського законодавства до права ЄС. 2018. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/law/rekomendatsiyi-shhodo-nablyzhennya-ukrayinskogo-zakonodavstva-do-prava-yes/>.

6. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#o267.

7. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р. (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#n17>.

8. Петров Р. А. Поняття «транспозиція» права, як складова процесу приведення законодавства України у відповідність до «acquis» Європейського Союзу. *Право України*. 2013. № 6. С. 70–76.

9. Консолідована версія Договору про функціонування Європейського Союзу від 25.03.1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

10. Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.

References:

1. Konsolidovana versiiia Dohovoru pro Yevropeyskyi Soiuz vid 07.02.1992 r. [Consolidated version of the Treaty on the European Union dated February 7, 1992]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text [in Ukrainian].

2. Protses vstupu Ukrainy do YeS u konteksti rehionalnoho ta mistsevoho rozvytku. Analytychnyi dokument [The process of Ukraine's accession to the EU in the context of regional and local development. Analytical document]. ULEAD with Europe. 2023. Retrieved from: <https://u-lead.org.ua/storage/admin/files/c63b0eb665fdf3266d87a52bf3de8ec9.pdf>. [in Ukrainian].

3. Solodkova, K.A., & Boychuk, D.S. (2019). Kopenhahenski ta Madrydski kryterii vstupu do Yevropeiskoho Soiuzu: perspektyvy dlia Ukrainy [Copenhagen and Madrid entry criteria to the European Union: prospects for Ukraine]. *Molodyi vchenyi*, 11 (75), 400–403. Retrieved from: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-88> [in Ukrainian].

4. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 27.06.2014 r. [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, dated June 27, 2014.]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

5. Rekomendatsii dlia ukrainskykh orhaniv derzhavnoho upravlinnia shhodo nablyzhennia ukrainskoho zakonodavstva do prava YeS [Recommendations for Ukrainian state administration bodies regarding approximation of Ukrainian legislation to EU law]. 2018. Retrieved from: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/law/rekomendatsiyi-shhodo-nablyzhennya-ukrayinskogo-zakonodavstva-do-prava-yes/> [in Ukrainian].

6. Uhoda pro partnerstvo i spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu i Yevropeiskymy Spivtovarystvamy ta yikh derzhavamy-chlenamy vid 14.06.1994 r. [Agreement on partnership and cooperation between Ukraine and the European Communities and their member states dated June 14, 1994]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#o267 [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy «Pro Zahalnodержавnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu» vid 18.03.2004 r. (iz zminyamy) [The Law of Ukraine "On the Nationwide Program for the Adaptation of the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union" dated March 18, 2004 (with amendments)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#n17> [in Ukrainian].

8. Petrov, R.A. (2013). Poniattia «transpozysiiia» prava, yak skladova protsesu pryvedennia zakonodavstva Ukrainy u vidpovidnist do «acquis» Yevropeiskoho Soiuzu [The concept of "transposition" of law as a component of the process of bringing the legislation of Ukraine into compliance with the "acquis" of the European Union]. *Pravo Ukrainy*, 6, 70–76 [in Ukrainian].

9. Konsolidovana versiiia Dohovoru pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu vid 25.03.1957 r. [Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union dated March 25, 1957]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy «Pro pravotvorchu diialnist» vid 24.08.2023 r. [Law of Ukraine "On Law-Making Activity" dated August 24, 2023]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> [in Ukrainian].

УДК [37.016:34]:316.772

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-23>

Сковронська Ірина Юріївна,

кандидат філологічних наук, доцент,
професорка кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення,
Львівський державний університет внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6261-3393>

МОВНО-КОМУНІКАТИВНІ ОРІЄНТИРИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ПРАВНИКІВ І ПРАВООХОРОНЦІВ

Проблема ефективної розмовної комунікації особливо актуальна в правовій та правоохоронній сферах. Юрист у сучасному суспільстві – спеціаліст, навчений професійно вирішувати соціальні конфлікти з позиції права. Ідея права і справедливості, а також міра дозволеного знаходять свій прояв в юридичній практиці лише в словесних формах. Наприклад, захисник або прокурор досягають власної професійної мети в ході активної розмовної комунікації, завдяки якій виграють або програють справу. Те ж стосується і правоохоронців: комунікація в правоохоронній сфері вимагає високого рівня мовно-комунікативних навичок від працівників. В обвинувальній і захисній промовах має бути моральне підтвердження та мотив, розгляд і оцінка доказів, а сама промова повинна бути образною і хвилюючою, прямою і достатньо лаконічною. Це, без сумніву, потребує майстерності, тому що в судах вирішуються долі людей. Ось чому саме розмовне спілкування є головним інструментом юридичної діяльності.

Соціальна ситуація міняється, і попит на професіоналізм, комунікативну компетентність спеціалістів росте як в політичному, так і в соціально-економічному плані. Розвиток нової системи взаємовідносин між державами, організаціями і громадянами потребує більш широкого використання різноманітних способів розмовної діяльності, і питання про комунікативну підготовку юристів набуває ще більшої актуальності. Навчання юристів професійних комунікативних навичок є особливо необхідним в період формування правової системи нового типу, коли інтенсивне збільшення об'ємів правотворчості і правозастосування призвело до деформації словесного виразу права, до великої кількості юридичних помилок і непорозумінь, до суб'єктивної і довільної оцінки сенсу правових норм.

Професійна діяльність юриста, крім високих спеціальних кваліфікуючих ознак, умінь, вимагає наявності розвинутих комунікативних навичок. На сьогодні не викликає сумніву те, що розвинуті комунікативні якості необхідні всім, хто має справу з людьми, хто покликаний впливати на них, на їх свідомість і поведінку. Проблема комунікативної компетенції сучасного юриста видається досить важливою, перш за все з практичної точки зору, оскільки саме розмовна комунікація зумовлює успіх діяльності правника будь-якої спеціалізації.

У процесі розмовного спілкування недостатньо тільки знати мову, слід дотримуватися певних правил, принципів ведення бесіди, діалогу, полілогу тощо. Правник чи правоохоронець, виконуючи професійні обов'язки, змушений щось обговорювати, консультувати, вести перемови, ставити запитання і відповідати на них. Це потребує наявності відповідних знань, напрацювання необхідних навичок розмовної комунікації. Від того, наскільки вмів правник, правоохоронець здійснюють власну розмовну діяльність, залежить успіх їх роботи у професійній сфері, перспективи кар'єрного росту, можливість виконувати складні комунікативні завдання.

Ключові слова: спілкування, правова сфера, правоохоронна сфера, розмовна комунікація, комунікативні засоби, юридична практика.

Skovronska Iryna. Linguo-communicative guidelines in the professional training of lawyers and law enforcement officers

The problem of effective conversational communication is especially relevant in the legal and law enforcement spheres. A lawyer in modern society is a specialist, professionally trained to solve social conflicts from the standpoint of law. The idea of law and justice, as well as the measure of what is permitted, are expressed in legal practice only in verbal forms. For example, a defense attorney or a prosecutor achieves their own professional goal in the course of active conversational communication, thanks to which they win or lose a case. The same applies to law enforcement officers: communication in the law enforcement field requires a high level of language and

communication skills from employees. In the accusatory and defensive speeches, there should be moral confirmation and motive, consideration and evaluation of the evidence, and the speech itself should be figurative and exciting, direct and sufficiently concise. This, no doubt, requires skill, because people's fates are decided in courts. That is why conversational communication is the main tool of legal activity.

The social situation is changing, and the demand for professionalism and communicative competence of specialists is growing both in political and socio-economic terms. The development of a new system of relations between states, organizations and citizens requires a wider use of various methods of conversational activity, and the issue of communicative training of lawyers is becoming even more active. The training of lawyers in professional communication skills is especially necessary in the period of the formation of a new type of legal system, when the intensive increase in the volume of law-making and law enforcement has led to the deformation of the verbal expression of law, to a large number of legal errors and misunderstandings, to a subjective and arbitrary assessment of the meaning of legal norms.

The professional activity of a lawyer, in addition to high special qualifying features and skills, requires the presence of developed communication skills. Today, there is no doubt that developed communication skills are necessary for everyone who deals with people, who is called to influence them, their consciousness and behavior. The problem of the communicative competence of a modern lawyer seems to be quite important, first of all from a practical point of view, since it is conversational communication that determines the success of a lawyer of any specialization.

In the process of spoken communication, it is not enough to just know the language, you should follow certain rules, principles of conversation, dialogue, polylogue, etc. A lawyer or a law enforcement officer, performing professional duties, is forced to discuss something, consult, conduct negotiations, ask questions and answer them. This requires the availability of relevant knowledge and the development of the necessary conversational communication skills. The success of their activities in the professional sphere, prospects for career growth, and the ability to perform complex communicative tasks depends on how skillfully a lawyer and a law enforcement officer carry out their own conversational activities.

Key words: communication, legal sphere, law enforcement sphere, conversational communication, communication tools, legal practice.

Вступ. Не дивлячись на впровадження у всі ланки правової та правоохоронної системи комп'ютерної техніки, теле- і відео апаратури, основним засобом професійної юридичної діяльності все ще залишається слово. Праця юристів більшості спеціальностей пов'язана з постійним спілкуванням. Саме тому комунікативна функція, яка полягає у спілкуванні в умовах правового регулювання, є однією з головних сторін діяльності юриста.

Розмовне спілкування супроводжує увесь процес підготовки, видання і публікації правових актів, уточнення і роз'яснення правових норм, їх подальшу систематизацію і реалізацію. Виконання закону буде успішним тоді, коли він буде зрозумілим і доступним для усіх, хто до нього апелює. Знаємо, що одні і ті ж слова можуть по-різному передати зміст і значення одного і того ж правового акту, а при використанні одних і тих самих документів можна прийти до протилежних висновків відносно їх змісту. За допомогою розмовних комунікативних засобів фахівець правової чи правоохоронної сфери нівелює цю двознач-

ність, керує учасниками соціально-правової, правоохоронної практики і виносить продуктивні й якісні рішення з цілого ряду питань, які регулюються правом. Уся професійна діяльність правника і правоохоронця здійснюється в результаті взаємодії з іншими людьми. Для професії правника і правоохоронця закономірним вважається застосування широкої розмовної практики, необхідність використання точних словесних виразів правових понять, категорій і сполучена з підготовкою та оформленням великої кількості правових документів, із передачею і отриманням інформації в усній чи письмовій формі. Навчання майбутніх правоохоронців здійснюється з метою їх успішної подальшої самореалізації у професійній діяльності. Практична складова частина підготовки передбачає функціонування курсантів у ситуаціях, які збігаються з тими, що виникають під час виконання їхніх службових обов'язків [1, с. 230]. Варто нагадати, що будь-який текст, написаний правником, чи то проект угод, чи вирок суду, чи проект нормативного акту, у підсумку, пови-

нен бути виголошений, доведений до відома, узгоджений, вироблений спільно.

Матеріали та метод. Враховуючи, що окремі аспекти розмовної комунікації в юридичній практиці досліджувалися і в зарубіжній юридичній науці, ми взяли до уваги наукові погляди таких вчених, як У. О. Барр, Е. Гросс, У. Проберт, Ф. Філбрік, У. Шрам та інших. Слід зазначити, що вітчизняні дослідження у цій сфері активно провадять А. С. Токарська, О. М. Балинська, В. А. Бондаренко, О. Л. Чорнобай та інші.

Оскільки досліджувана проблема пов'язана з необхідністю вивчення також психологічних аспектів теорії комунікації, тому опрацьовано окремі наукові публікації О. Я. Гойхман, Е. Н. Зарецької, Л. І. Кузьо, Х. І. Вербицької, З. Я. Ковальчук та інших.

Сфера дослідження розмовної комунікації має, як відомо, багату і загально визнану традицію. У той самий час вона відкрита як для переосмислення традиційних питань на базі наших сьгоднішніх знань і потреб. Розмовна комунікація – це актуальна проблема ХХІ століття. Бо якщо в Давній Греції і Давньому Римі розмовне спілкування вивчалось в рамках риторики, евристики і діалектики [2], то в наші дні розмовна комунікація, і зокрема юридична, вивчається з точки зору цілого ряду інших наук: соціології, соціолінгвістики, психолінгвістики, загальної психології, юридичної психології, кожна з яких розглядає ту чи іншу грань цієї комплексної проблеми.

У науковій літературі комунікація, розмовна комунікація, комунікативна поведінка, комунікативне навчання, тренінг – поняття відносно нові, недостатньо відрефлексовані. Вони не отримала поки однозначної назви як, зрештою, і вся галузь знань, яка вивчає людську комунікацію. У низці термінів, які «пробуються» на сьогодні можна почути такі, як «комунікативістика», «комунікативні дисципліни», «комунікативна наука», «теорія комунікації» тощо.

На сьогодні у вітчизняній науці поки не сформульовано самостійний науковий напрям з комунікативних дисциплін, немає спеціальних досліджень, присвячених розмовній юри-

дичній комунікації. У літературі практично відсутні наукові роботи, які систематизують різноманітні форми, способи і засоби, які використовують у практиці розмовної юридичної комунікації, що пояснюється складністю дослідження у цій царині, яка має комплексний характер.

Водночас у середовищі соціальних наук Заходу ця сфера соціально-наукового знання займає окреме місце і відома як «Communication» або «Communication Studies», (що визначається як теорія комунікації). Комунікативна підготовка в зарубіжних університетах здійснюється у вигляді основних курсів по комунікації, які є обов'язковими для спеціалістів різних напрямів. Логіка такого обов'язкового для всіх викладання є проста: в сучасному діловому професійному світі комунікативні навички вважаються ключовими. Практично всі західні вчені кажуть про те, що серед усіх професійних якостей, навички спілкування – слухати, говорити, переконувати, працювати з різного роду інформацією, проводити переговори, координувати свої дії з діями партнерів, працювати в команді тощо – найбільш значущі.

Ми живемо у суспільстві та пов'язані з ним тисячами ниток. Будь-які відношення в суспільному житті: юридичні, економічні, політичні, сімейні – це, у кінцевому результаті, відносини конкретних людей або груп. Людина як окремий індивід, і як родове, соціальне створіння не може жити, не спілкуючись з іншими людьми, не брати участь в процесі розмовної комунікації. Здавалося б, якщо розмовна комунікація така універсальна в людському житті, то що може бути простіше за неї? Однак просте на перший погляд нерідко виявляється насправді найскладнішим у сутності. Це твердження можна повною мірою віднести до феномена розмовної комунікації. Саме в процесі комунікації, як у фокусі, як у краплі води, відображені основні характеристики людського буття.

Проблема розмовної комунікації привертає до себе увагу ще зі стародавніх часів. Спроби першого раціонального усвідомлення соці-

альної природи розмовної комунікації, розмовного спілкування сходяться до найбільш ранніх періодів розвитку людства.

На основі археологічних знахідок вченим вдалося встановити, що єдиним засобом словесного виразу знання членів ранньої родової спільноти була усна промова. Відповідно, пізнавальна інформація повинна була зберігатися і передаватися з уст в уста у такий самий спосіб, як інформація передається у фольклорі. Усі найдревніші ритуали мали діалогічну структуру. Тексти з записами таких ритуалів, які збереглися з давніх давен, часто являють собою послідовність питань і відповідей. Сфера усного слова, живого спілкування протягом довгого часу відіграє вирішальну роль у розвитку наукового знання.

Розквіт культури усного слова припав на IV ст. до н. е. в Греції. У класичній Греції істинна мудрість невіддільна від здатності до впливу й обґрунтування, від уміння переконувати і захищатися, а це означає, і від стихії усної промови. Становлення і найбільш активний ріст комунікації як самостійної сфери знання та як академічної дисципліни відбувається, на думку автора, в 60-ті роки XX століття в США. До кінця 70-х років комунікація, стає одним із головних напрямів вивчення психології. Вивченням ефективності розмовної комунікації займалися вчені-лінгвопрагматики: Дж. Остін, Х. Грайс, Дж. Ліч та інші. І зараз дослідження розмовної комунікації відбувається в рамках багатьох наук – психології, соціології, лінгвістики, соціальної психології, лінгвопсихології, риторики.

Зараз поряд із перекладом зарубіжної літератури виходять у світ і вітчизняні монографічні та навчальні видання, створюються центри, робочі групи щодо змін в праві, пов'язані з активним нормотворчим процесом, протиріччями в законодавстві і правозастосовчій практиці, із створенням нових галузей, підгалузей, інститутів права і прийняттям зарубіжного досвіду зумовили: 1) вузьку спеціалізацію юристів – створення безліч напрямів юридичної діяльності; 2) необхідність в постійному освоєнні нової юридичної інформації та оновлення знань; 3) ще більший роз-

рив між юридичною наукою і практикою. У цьому зв'язку необхідно шукати шляхи підвищення комунікативної освіти юристів. Юриспруденція належить до лінгвоінтенсивних спеціальностей, юридична діяльність належить до сфери підвищеної розмовної відповідальності. Володіння усним і письмовим словом стає вагомою ознакою ділової комунікації юриста.

Мова і право належать до найвищих здобутків людства і до найбільших цінностей культури. Їх значення для життя людини важко переоцінити. Саме мова виокремлює людину з-поміж інших живих створінь. За допомогою словесних форм систематизується досвід освоєння навколишнього світу, і народжуються думки. Доведено, що правова комунікація є ключовим аспектом юридичної професії, оскільки охоплює широкий спектр способів комунікації, що використовуються в різних правових контекстах [3, с. 15]. Право створюється для затвердження і захисту єдиного справедливого порядку, який забезпечує всім суб'єктам суспільних відносин рівну міру свободи. Американський дослідник в галузі мови і права У. Проберт у своїй книзі «Право, мова і комунікація» інтерпретує право як комунікацію. Він пропонує концепцію права як «юридичної мови». Це поняття на відміну від «мови права», передбачує комунікативну динаміку. Проберт пропонує визначити право як «юридичну мову і її наслідки» [4, с. 77].

За основу вивчення права необхідно брати не норми, а юридичні відносини. Тільки вивчення юридичних відносин, а не тлумачення окремих законодавчих постанов дає узагальнене і систематичне знання права. Людське спілкування може приймати досить різноманітні форми, і головна відмінність між ними полягає в тому, як вони виникають, поза волею людей, або в силу їх свідомої згоди. Багато юридичних відносин виникають із приводу речей, але, у кінці кінців, завжди є відносини між особами.

Право є авторитетним регулятором правових взаємин людей, які наділені волею і свідомістю. Право впливає на соціальні взаємозв'язки загалом. Його регулятивне при-

значення формує не тільки поведінку людей, але й функцію мови, оскільки правові норми не можуть існувати інакше ніж у певних розмовних формах, та формулах. Право і мова взаємопов'язані. У правовій сфері слово ніколи не буває порожнім звуком, за різноманітними юридичними поняттями завжди стоять реальні люди, їх діяльність, благополуччя, а часом і життя.

Обов'язковою компонентою професійної підготовки правників і правоохоронців є розмовна комунікація. Розмовна діяльність поряд з аналітичною посідає чільне місце і становить лівову частку у їх роботі. Особливо вагомим є досконале володіння різними видами розмовної діяльності, навичками інтерв'ювання, ведення бесіди, консультативної роботи, переговорів. Тільки в процесі розмовної комунікації здійснюються переговори з зацікавленими особами, розглядаються судові справи, доводяться до відома адресатів думки і рішення юристів тощо.

Дійсність і необхідність розмовної комунікації в правовій та правоохоронній практиці визначена колективною діяльністю: щоб жити люди зобов'язані взаємодіяти. У процес спілкування включається активна людина, діяльність якої перетинається з діяльністю інших людей. Правникові і правоохоронцю у своїй професійній діяльності постійно доводиться комунікувати іншими людьми. У ході порушення кримінальних справ і розв'язання суперечок між громадянами та установами правник і правоохоронець бувають досить часто і конфіденційними співрозмовниками. Їм доводиться спілкуватися з людьми найрізноманітніших професій, різного культурного та освітнього рівнів. У кожному конкретному випадку потрібно знаходити необхідну тональність, добирати слова, для того щоб спілкування або вже підготовлена промова були зрозумілими і правильно сприймалися.

Розмовна комунікація юриста здійснюється у встановленій формі, обмежена в просторі та часі, визначається процедурними правовими нормами та має вимушений характер. Ми досліджуємо розмовну комунікацію в юридичній практиці, і вона неодмінно має юридичну

природу, так як здійснюється юристом у своїх професійній діяльності, а юридична практика сама опосередкована (врегульована) правом та іншими соціальними нормами. Для формування цілісної комунікативної компетентності правника / правоохоронця цілком виправдано до вже науково доведених методологічних засад юридичної практики долучити вербальний біхевіоризм як напрям, що вивчає вплив на співрозмовника, розуміння мовленнєвого прояву його внутрішніх переживань і здатне формувати поведінкове реагування на зовнішні стимули правової реальності [5, с. 34].

Деякі вчені розуміють юридичну практику як об'єктивований досвід індивідуально-правової діяльності компетентних органів (судів, інших органів, які здійснюють застосування норм права). Юридична практика охоплює всю предметно-практичну діяльність суспільства та держави зі створення норм і їх переведення у площину реальних правових відносин. Вона охоплює процеси правотворчості і формування права, правозастосування і реалізації норм права діями громадян та інших суб'єктів суспільства, які скеровані на виникнення, зміну або припинення конкретних правових відносин. Можна розуміти юридичну практику як діяльність з видання (тлумачення, реалізації і тощо) юридичних приписів, яка взята в єдності з накопиченим соціально-правовим досвідом. Юридична діяльність загалом окреслює відповідні форми співпраці між її суб'єктами та учасниками, обмін інформацією і результатами. Юридична практика – це структурна частина соціальної практики, діяльності, яка направлена на перевірку, зміну суспільних відносин. Юридична практика являє собою єдність юридичної діяльності та об'єктивованого досвіду цієї діяльності. Потрібно визначати такі основні форми юридичної практики: правотворчість, застосування права та юридичну діяльність учасників правовідносин.

Під юридичною практикою можна розуміти діяльність компетентних органів і посадових осіб з видання і застосування норм права, а також накопичений та об'єктивований досвід такої діяльності.

Розглядаючи категорію «розмовна комунікація» як соціально-психологічний процес, на який спирається функціонально-рольова діяльність юриста, можна дати наступне визначення. Розмовна юридична комунікація, на наш погляд, – це багатогранний процес розвитку спілкування між людьми у вербальній формі під час створення, тлумачення та виконання правових норм, які породжені необхідністю колективної діяльності, і які охоплюють обмін інформацією, сприйняття та розуміння однією людиною іншої, формування єдиної стратегії і тактики взаємодії в професійній юридичній діяльності.

Загалом під юридичною комунікацією в юридичній практиці треба розуміти усвідомлене бажання однієї людини за допомогою слова викликати прагнення у іншій діяти, змінювати певні аспекти в певній ситуації або встановити нові відносини між учасниками процесу. Розмовна комунікація в широкому значенні цього поняття – це взаємодія сторін, які спілкуються, обмін в процесі бесіди не тільки вербально, але й за допомогою дій, вчинків. Коли говорять про розмовну комунікацію у вузькому сенсі цього поняття, то насамперед, мають на увазі той факт, що у ході спільної діяльності люди обмінюються між собою різноманітним баченням, ідеями, зацікавленнями, настроями.

Зауважимо, що акт комунікації в юридичній практиці не зводиться тільки до повідомлення і передачі важливої соціальної інформації. Розмовна юридична комунікація – це особливий комплекс і процедура передачі інформаційних конструкцій і норм визначення зовнішньої діяльності й активності осіб. Водночас загальний характер такої інформації та нормування на практиці виявляється максимально «звільненим» від суб'єктивного сприйняття того чи іншого прояву зовнішньої психологічної реальності. Цьому потрібно вчитися. Як стверджують дослідники даної проблеми Х. Вербицька і Л. Кузьо, включення студентів в активну позицію забезпечують метод дебатів при вирішенні навчальних і професійних задач, що істотно підвищує рівень сформованості комунікативної компетентності і якості

навчання в цілому. За допомогою методу студентських тематичних онлайн-дебатів можна розвинути у студентів такі компетентності: готовність до роботи в колективі, здатність до узагальнення, аналізу та адекватного сприйняття інформації, уміння спілкуватись відповідно до мовних норм, аргументовано і ясно будувати усне і письмове мовлення. Дебати допомагають розвинути навички, необхідні для ефективної взаємодії як у професійній сфері діяльності, так і в повсякденному житті, розвинути здатність до критичного мислення, вміння працювати в команді та зосередитися на суті проблеми [6, с. 133].

Комунікація в професійній діяльності правників і правоохоронців є статусно-орієнтованою, точніше, інституційною юридичною. Розмовна правова комунікація виникає в ході юридичної (правової) практики, діяльності відповідних установ суспільства і держави. Інституційна комунікація – це спеціалізована різновидність спілкування між людьми, які можуть не знати одне одного, але повинні комунікувати відповідно до норм цього соціуму.

Результати. Розмовна комунікація має свої функції. Функції розмовної юридичної комунікації – це ті ролі та завдання, які виконує розмовна комунікація в процесі професійної діяльності юриста. У розмовній юридичній комунікації можна виділити такі функції: інформаційну (передача інформації), інтерактивну (взаємодія) та експресивну (емоції). Розмовна комунікація, яка розглядається в єдності цих функцій, виступає як спосіб організації спільної юридичної діяльності і встановлення взаємовідносин людей, які включені в неї.

Дуже важливо, щоб розмовне спілкування в юридичній практиці відповідало вимогам правової культури. Розмовна юридична комунікація тісно пов'язана з правовою культурою. Правова культура здійснює комунікативну діяльність, забезпечуючи спілкування громадян в юридичній царині, вона існує завдяки цьому спілкуванню і є його породженням. Правове спілкування виступає як форма міжсуб'єктних взаємодій вільних та унікальних особистостей у сфері права.

Викладене вище підтверджує, яку величезну роль відіграє розмовна комунікація в професійній діяльності кожного правника й правоохоронця. Розмовна комунікація в юридичній практиці – це нескінченний «великий діалог», словесне спілкування, під час якого відбувається обмін думками, передається інформація за допомогою слова координується спільна діяльність. Юрист зобов'язаний на професійному рівні володіти розмовними фаховими навичками. Спеціальність юриста потребує не тільки професійної майстерності, але й широкої загальної освіти.

Висновки. Отже, уся професійна діяльність правника і правоохоронця – чи складає він законопроект, веде слідство, оголошує вирок, захищає права підсудних – відбувається в процесі розвитку відносин між людьми під час створення, тлумачення і виконання правових норм, виникає необхідність спільної діяльності, яка включає обмін інформацією, сприйняття і розуміння однією людиною іншої, формування єдиної стратегії і тактики взаємодії в професійній правовій та правоохоронній діяльності. Чим вищий рівень розмовної комунікації правника, правоохоронця, тим ефективніше він вирішує різноманітні професійні завдання і виклики.

Список використаних джерел:

1. Сковронська І., Юськів Б. Концепт «правоохоронець» у мовній свідомості народу (англо-український дискурс) *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Журналістика»*. 2021. Том 32 (71). № 5. С. 230–235.
2. Колісниченко А. І. Історія держави і політико-правових вчень Стародавньої Греції та Риму: Навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2002. 274 с.
3. Бондаренко В. А., Федішин О. М. Значення та особливості правової комунікації: зарубіжний досвід. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 15–19.
4. Probert W. Law, language a. Communication. Springfield: Thomas, 1972. XXIX. P. 75–79.
5. Токарська А. С., Балинська О. М. Проблеми формування та реалізації комунікативної компетентності правника / правоохоронця. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 29–34.
6. Вербицька Х. І., Кузьо Л. І. Формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх правоохоронців за допомогою методу тематичних онлайн-дебатів. *Інноваційна педагогіка*. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. 2021. Випуск 42. С. 130–135.

References:

1. Skovronska, I., & Yuskiv, B. (2021). Kontsept «pravookhoronets» u movnii svidomosti narodu (anhlo-ukrainskyi dyskurs) [The concept of "law enforcement officer" in the linguistic consciousness of the people (English-Ukrainian discourse)]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriiia «Filolohiia. Zhurnalistyka» – Scholarly notes of V.I. Vernadskyi Tavra National University. Series "Philology. Journalism"*. Vol. 32 (71). № 5. P. 230–235 [in Ukrainian].
2. Kolisnichenko, A.I. (2002). Istoriia derzhavy i polityko-pravovykh vchen Starodavnoi Hretsii ta Rymu: Navchalnyi posibnyk [History of the state and political and legal teachings Ancient Greece and Rome: Study guide]. Mykolaiv: Vyd-vo MF NaUKMA. 274 p. [in Ukrainian].
3. Bondarenko, V.A., & Fedyshyn, O.M. (2023). Znachennia ta osoblyvosti pravovoi komunikatsii: zarubizhnyi dosvid [Meaning and features of legal communication: foreign experience]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and comparative jurisprudence*. № 1. P. 15–19 [in Ukrainian].
4. Probert, W. (1972). Law, language a. Communication. Springfield: Thomas, XXIX. P. 75–79 [in English].
5. Tokarska, A.S., & Balynska, O.M. (2020). Problemy formuvannia ta realizatsii komunikatyvnoi kompetentnosti pravnyka / pravookhorontsia [Problems of formation and implementation of communicative competence of a lawyer / law enforcement officer]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*. № 4. P. 29–34 [in Ukrainian].
6. Verbytska, Kh.I., & Kuzo L.I. (2021). Formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh pravookhorontsiv za dopomohoiu metodu tematychnykh onlain-debativ. *Innovatsiina pedahohika [Formation of foreign language communicative competence of future law enforcement officers using the method of thematic online debates. Innovative pedagogy]*. *Prychornomorskyi naukovo-doslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii – Black Sea Research Institute of Economics and Innovation*. Vol. 42. P. 130–135 [in Ukrainian].

УДК 34(477):94

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-24>**Церковник Степан Іванович,**

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу організації наукової роботи,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2293-1880>

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ТА СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК ОСВІТНЬОГО ЖІНОЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Жіночий рух та освіта в Україні мають вирішальне значення для забезпечення гендерної рівності та розвитку суспільства. Стаття присвячена аналізу історичного, правового аспекту та сучасному розвитку жіночого руху в Україні. Історичний аспект розглядає роль жіночого руху у формуванні жіночої ідентичності та боротьбі за рівність. Від початку ХХ століття жінки активно виступали за свої права, включаючи доступ до освіти та можливість професійного розвитку. Зроблено огляд ключових подій та особистостей, які вплинули на розвиток жіночого руху в Україні. Правовий аспект аналізує законодавство, що визначає права та можливості жінок у сфері освіти. Розглядаються конституційні норми, закони та міжнародні конвенції, спрямовані на забезпечення гендерної рівності у системі освіти та протидію дискримінації. Аналізуються досягнення та проблеми, пов'язані з правовим захистом жінок у сфері освіти. Сучасний розвиток жіночого руху та освіти в Україні розглядається через призму сучасних ініціатив та проектів, спрямованих на підтримку жінок у сфері освіти, їх лідерського потенціалу та розширення можливостей. Аналізуються сучасні виклики, з якими стикаються жінки, такі як гендерні стереотипи, нерівність у платі за працю та обмежені можливості професійного зростання. Підкреслюється важливість сприяння активній участі жінок у прийнятті рішень у сфері освіти та формуванні політик, спрямованих на забезпечення гендерної рівності. Ключовою метою статті є розкриття історичного, правового та сучасного аспектів жіночого руху та освіти в Україні. Аналізуючи минуле, ми розуміємо складності та досягнення, які дали поштовх до розвитку жіночого руху. Вивчаючи правовий контекст, ми розглядаємо законодавчі засади та виклики, що впливають на рівність у сфері освіти. Підкреслюючи сучасний розвиток, ми акцентуємо увагу на ініціативах та проектах, спрямованих на підтримку жінок у сфері освіти та розвитку їх лідерського потенціалу.

Ключові слова: жіночий рух, освіта, історичний аспект, правовий аспект, гендерна рівність, рівні можливості, жіночі права, гендерна дискримінація.

Tserkovnyk Stepan. Historical and legal dimension and current development of the women's educational movement in Ukraine

Women's movement and education in Ukraine play a crucial role in ensuring gender equality and societal development. This article is dedicated to analyzing the historical and legal aspects, as well as the contemporary development of the women's movement in Ukraine. The historical aspect examines the role of the women's movement in shaping women's identity and advocating for equality. Since the beginning of the 20th century, women have actively fought for their rights, including access to education and professional development. An overview of key events and influential figures that have shaped the development of the women's movement in Ukraine is provided. The legal aspect focuses on analyzing legislation that defines the rights and opportunities for women in the field of education. Constitutional norms, laws, and international conventions aimed at ensuring gender equality in the education system and combating discrimination are discussed. The achievements and challenges related to legal protection of women in the field of education are examined. The contemporary development of the women's movement and education in Ukraine is viewed through the lens of modern initiatives and projects aimed at supporting women in education, enhancing their leadership potential, and expanding opportunities. The analysis also addresses current challenges faced by women, such as gender stereotypes, pay inequality, and limited opportunities for professional growth. Emphasis is placed on the importance of facilitating active participation of women in decision-making processes in the field of education and shaping policies that promote gender equality. The key objective of this article is to explore the historical, legal, and contemporary aspects of the women's movement and education in Ukraine.

By examining the past, we gain insights into the complexities and achievements that have propelled the women's movement forward. Through studying the legal context, we delve into the legislative foundations and challenges impacting equality in education. Highlighting contemporary developments, we focus on initiatives and projects aimed at supporting women in education and fostering their leadership potential.

Key words: *women's movement, education, historical aspect, legal aspect, gender equality, equal opportunities, women's rights, gender discrimination.*

Постановка проблеми. ХХ століття принесло значні зміни у ролі жінок в суспільстві, що супроводжувалося радикальними перетвореннями їхнього соціального та правового статусу. Глобальні проблеми, такі як положення жінок, отримали визнання від світової громадськості, зокрема Організації Об'єднаних Націй та Міжнародної організації праці. Ступінь демократичності та цивілізованості суспільства визначається і, в значній мірі, відображається в ставленні до жінок та їхніх прав. Нерівність між чоловіками та жінками вважається одним з найдавніших видів нерівності. Навіть у сучасному світі статус жінки нерідко супроводжується обмеженнями у порівнянні з чоловіками в різних сферах соціального життя, включаючи трудову діяльність, володіння майном та доходами. Демократичне суспільство є ідеалом для багатьох людей, але навіть тут жінки можуть стикатися з недостатнім визнанням їх інтелектуальних та професійних здібностей. Іноді їхні таланти та можливості неоцінені належним чином, незважаючи на прогрес у досягненні рівності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукове дослідження проблеми жіночого руху та освіти в Україні було здійснено великою кількістю дослідників та вчених. Вагомий внесок у розуміння цієї проблематики внесли такі вчені: Чернета О., яка досліджувала роль жінок у суспільстві та освітній сфері і відзначила внесок жінок у політику, науку, бізнес та культуру України; Краснощок О., яка провела дослідження на тему «Гендерна рівність у системі освіти в Україні», де відзначила важливість створення рівних можливостей для жінок у сфері освіти. Її дослідження підтвердило, що рівний доступ до якісної освіти є ключовим фактором для розвитку жінок і суспільства загалом. Руснак Лариса зосереджується на дослідженнях з гендерної рівності та жіночого руху в Україні і вказує на проблеми,

такі як стереотипи, дискримінація та нерівні умови для жінок у навчанні та професійному зростанні. Коваленко Ірина та Малиновська Оксана, які у своїх роботах відзначають, що ефективна державна політика є ключовою для подальшого розвитку жіночого руху та забезпечення рівних можливостей для всіх, а також вказують на необхідність включення гендерних аспектів у навчальні програми та проведення педагогічних тренінгів для усвідомлення гендерних нерівностей і просування рівноправного суспільства.

Мета статті полягає в глибокому аналізі теоретичних та практичних проблем, що стосуються конституційно-правового статусу жінок, з фокусом на його розвитку та формулюванні рекомендацій для поліпшення чинного законодавства України в сфері державної політики щодо жінок, враховуючи зміни в суспільно-політичних, економічних та інших сферах.

Виклад основного матеріалу. Проблема гендерної нерівності є широко поширеною проблемою у світі, і на жаль, вона також існує в Україні. В історичному контексті жінки були обмежені в соціальному та громадському житті, обмежені роллю в домашньому господарстві та сім'ї, що зробило будь-яку іншу діяльність майже недоступною для них. Проблема нерівності у суспільстві є складною і багатогранною. Вона проявляється у різних сферах, включаючи освіту, де жінки стикаються з викликами та обмеженнями, що перешкоджає їхньому повному професійному та особистому розвитку.

На українському ринку праці спостерігається значна різниця в умовах, і особливістю є наявність дискримінації жінок. Сектори, що зайняті переважно чоловічою робочою силою, мають найвищу оплату праці, тому рівень доходів чоловіків перевищує рівень доходів жінок. Головною причиною гендерної

нерівності в оплаті праці є розподіл галузей і регіонів на «чоловічі» і «жіночі», з перевагою перших [9].

Жінки мають обмежений доступ до високооплачуваних секторів і професій, які переважно займають чоловіки. Внаслідок цього, жінки часто змушені приймати низькооплачувану роботу, що приводить до нерівності у рівні доходів. Такий розподіл галузей веде до дискримінації жінок у сфері праці та перешкоджає досягненню гендерної рівності. Це стало однією з передумов формування гендерної політики.

У 1980-х роках ХХ століття міжнародний рух за права жінок переходить на новий етап розвитку, оскільки міжнародна спільнота вперше в історії визнає необхідність захисту прав жінок як «важливе завдання». Радянський Союз, серед інших держав, прийняв участь у визнанні жіночого руху, ратифікувавши у 1979 році Конвенцію ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» [5, с. 136–150]. Ратифікація цієї конвенції Радянським Союзом підтвердила його зобов'язання виконувати принципи, закріплені в ній, що стосуються гендерної рівності. Це включало заходи для запобігання будь-якій формі дискримінації, гарантування однакових можливостей для жінок у всіх сферах життя, включаючи освіту, працю, політичну участь. Ратифікація Конвенції ООН відображала підтримку жіночого руху і визнання важливості боротьби за рівність та права жінок. Цей крок поклав підвалини для подальших зусиль у вдосконаленні статусу жінок та забезпеченні гендерної рівності.

З початку 1990-х років український жіночий рух почав своє організаційне становлення та ідейне формування, що завершився після проголошення незалежності України у 1991 році. У цей період було сформовано жіночі організації, які виникли перед проголошенням незалежності та в перші роки формування нової держави. Усвідомленням народом України власної національно-культурної ідентичності набуло важливого значення для розвитку та утвердження молодшої самостійної держави. Жіночі організації цього періоду відрізнялися

своєю ідейною спрямованістю та прагненням до самореалізації. Під впливом національно-визвольних ідей, їх основним завданням стала побудова незалежної України та відродження українських звичаїв і традицій. Жіночі організації активно залучалися до національно-патріотичного руху, брали участь у діях громадськості та політичних процесах з метою підтримки національної ідеї та будівництва нової держави [4, с. 91–92].

Цей період став важливим етапом в розвитку жіночого руху в Україні, коли жінки активно долучилися до створення нової свідомості та зміни суспільства. Вони виступали за відсутність гендерної нерівності жінок, підтримували освітні та культурні ініціативи, сприяли відродженню української культури та самосвідомості. Жіночі організації цього періоду стали справжніми проривниками у визнанні голосу та ролі жінок у будівництві суспільства.

Найвизначнішими організаціями цього періоду були Міжнародна організація «Жіноча громада», Спілка жінок України, Всеукраїнське жіноче товариство імені Олени Теліги, які визначили політику та конкретні завдання жіночого руху в умовах активізації боротьби за проголошення незалежності України [4, с. 93–95]. «Жіноча громада» спрямована на підтримку жіночих прав, забезпечення рівних прав та розвиток жіночої ідентичності. Організація активно працювала над самоствердженням жінок та самореалізацією. «Жіноча громада» розвивала мережу жіночих груп та організувала різноманітні заходи, спрямовані на підвищення освіти, правову підтримку та соціальну інтеграцію жінок у суспільство.

Спілка жінок України є національною громадською організацією, метою якої є захист прав жінок, підтримка їхньої участі в політичному, економічному та соціальному житті країни. Організація сприяє формуванню гендерної рівності, бореться з дискримінацією та насильством щодо жінок, пропагує гендерну освіту та усвідомлення жіночих прав. Спілка жінок України також співпрацює з міжнародними організаціями та здійснює лобіювання національних та міжнародних жіночих правових норм.

Всеукраїнське жіноче товариство імені Олени Теліги (ВЖТОТ) є визначним жіночим об'єднанням в Україні. Організація була заснована в 1990 році з метою захисту та підтримки жіночих прав. ВЖТОТ пропагує гендерну рівність, жіноче лідерство та активну участь жінок у суспільному та політичному житті. Організація займається освітніми програмами, проводить тренінги, семінари та конференції для підвищення свідомості жінок та їхньої активної участі у різних сферах суспільства.

У діяльності жіночих організацій спостерігаються дві основні тенденції. Перша тенденція, відома як традиційна, пов'язана з активною роллю жінок у відновленні національних звичаїв, збереженні національної мови, моралі та освіти. Вона використовує поняття «берегиня», яке має історичні коріння в українській культурі. Однак, через загальну патріархальну свідомість, обмежені знання про історію України та особливості жіночого руху, поняття «берегиня» звужується до ролі жінки виключно як домогосподарки. Це призводить до песимістичних прогнозів щодо майбутнього жінок у політичній та інших сферах українського суспільства [3, с. 240]. Однак, важливо зазначити, що не всі жіночі організації підтримують цю традиційну тенденцію. Деякі організації прагнуть змінити цей стереотип і пропагують активну участь жінок у політиці, громадському житті та інших сферах. Вони сприяють розширенню ролі жінок, надають освітні та підтримуючі програми, підкреслюючи важливість їхнього внеску у розвиток України. Ці організації активно працюють над підвищенням усвідомлення гендерної рівності, боротьбою зі стереотипами та дискримінацією, і сприяють формуванню нової жіночої ідентичності, яка базується на активному участі у суспільстві та прийнятті рішень.

Також під час незалежності України були створені такі політичні партії:

- «Жінки України» [2, с. 31–45];
- «Всеукраїнська партія жіночих ініціатив» [6, с. 4];
- «Жіноча народна партія»;

– «Солідарність жінок України» [7, с. 15; 8, с. 11].

Усі ці партії та жіночі організації мали спільну мету та завдання. Вони пропагували активну участь жінок у будівництві нової демократичної держави, виходження України з економічної кризи та припинення всіх форм дискримінації жінок. Ці організації ставили перед собою завдання підвищення усвідомлення жінками їх прав, забезпечення захисту материнства і дитинства, а також виховання нового покоління української молоді, яке здатне будувати нову правову та демократичну державу.

XXI століття є періодом, коли боротьба за права жінок набуває нових особливостей та викликів, які були зумовлено:

– Глобальною свідомістю. Завдяки зростанню доступу до інформації та комунікаційних технологій, жінки всесвітньо мають більшу можливість ознайомитись зі справами інших жінок та приєднатися до міжнародних рухів за права жінок.

– Роллю лідерства. Жінки стають все більш представленими у політиці, діловому світі, наукових галузях та громадському житті. Вони займають посади керівників і впливають на формування політик і законодавства.

– Активна молодь. Молоді жінки грають важливу роль у боротьбі за права жінок. Вони виступають як активні агенти змін, мобілізуються через соціальні медіа та організують протести й акції.

– Міжнародне співробітництво. Жіночі рухи здійснюють активну співпрацю на міжнародному рівні, обмінюючись досвідом, знаннями та стратегіями. Це дозволяє їм зміцнювати свої позиції та впливати на політичні та правові процеси.

– Виклики та протиріччя. Незважаючи на досягнення, боротьба за права жінок стикається зі складнощами, такими як гендерні стереотипи, насильство щодо жінок, нерівна оплата праці та обмежені можливості в професійному розвитку.

Ці характеристики XXI століття відображають активність та наполегливість жіночого руху в боротьбі за рівність та захист прав

жінок. Попри виклики, прогрес досягається завдяки спільним зусиллям та розумінню важливості гендерної рівності для суспільного розвитку.

В ХХІ столітті жіночий рух в Україні виявляється у широкому спектрі активностей, спрямованих на досягнення гендерної рівності, захист прав жінок та посилення їхньої участі в суспільному, політичному та економічному житті. Український жіночий рух активно працює над забезпеченням рівних можливостей для жінок та чоловіків у всіх сферах життя. Це охоплює питання трудових прав, доступу до освіти, охорони здоров'я, політичного представництва та економічного розвитку. Організації жіночого руху працюють над просуванням жінок на лідерські посади, створенням мереж підтримки та наданням освітніх та професійних можливостей. Жіночі організації та активістки грають важливу роль у проведенні масових акцій та протестних рухів. Наприклад, українські жінки брали активну участь у Євромайдані 2013–2014 років та подальших суспільних змінах. Організації та активістки зосереджують свою діяльність на боротьбі за права жінок, включаючи боротьбу проти насильства, сексуального домагання та домашнього насильства. Вони сприяють освіті, консультуванню та підтримці жертв насильства. Жінки активно займаються політичною діяльністю та прагнуть до більшого представництва жінок у політичних структурах. Вони працюють над забезпеченням рівних можливостей для жінок у прийнятті рішень та формуванні політики.

В ХХІ столітті жінки в Україні активно розвивають підприємництво та економічну самостійність. Вони створюють свої бізнеси, співпрацюють у жіночих мережах та сприяють економічному розвитку. Жінки в Україні також відіграють важливу роль у соціальній та культурній сферах. Вони активно займаються благодійною діяльністю, культурними проектами та просувають різноманітні соціальні ініціативи.

Сучасний жіночий рух в Україні охоплює широке коло організацій та ініціатив, спря-

мованих на забезпечення гендерної рівності, захист прав жінок та підвищення їхньої участі в суспільному, політичному та економічному житті.

Однією з найвідоміших організацій, які діють в рамках жіночого руху в Україні є жіноча організація «Феміда». Феміда – це мережа жіночих організацій, що працює над захистом прав жінок та боротьбою з насильством. Вони забезпечують правову підтримку, консультування та психологічну допомогу жертвам насильства, а також займаються популяризацією гендерної рівності.

Жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна» [12]. Центр працює над захистом прав жінок, боротьбою з гендерною дискримінацією та насильством. Вони надають правову допомогу, проводять тренінги, семінари та інші освітні заходи щодо прав жінок.

Жіночий форум «Україна» є платформою для об'єднання жіночих організацій, активісток та експертів з різних сфер [13]. Вони проводять конференції, тренінги та круглі столи, спрямовані на підтримку жінок, розвиток лідерства та обмін досвідом.

Громадська організація «Феміністична Майстерня Львів» [11], спрямована на підтримку жінок та гендерної рівності через проведення досліджень, освітніх заходів та кампаній. Вони працюють над виявленням гендерних стереотипів, насильства.

Жіночий політичний клуб «Зоряні віяння» є платформою для обговорення політичних питань, розвитку лідерства жінок та їхньої участі у прийнятті рішень. Вони організують семінари, тренінги та дискусійні заходи для підвищення політичної грамотності жінок.

Ці організації та ініціативи активно працюють над підтримкою жінок, захистом їхніх прав та просуванням гендерної рівності. Вони займаються правовою підтримкою, освітніми заходами, проведенням досліджень, просуванням жіночих лідерських ролей та залученням участі жінок у прийнятті рішень. В їхніх програмах і проектах акцентується на потребах та викликах, з якими стикаються жінки в Україні, зокрема гендерні стереотипи, насильство та нерівність на ринку праці.

Гендерна нерівність спостерігалась і у галузі освіти (табл. 1). Враховуючи складність проблеми гендерної нерівності в освіті, важливо впроваджувати політики та ініціативи, спрямовані на розширення можливостей та створення сприятливих умов для освіти жінок, а також на пошук шляхів покращення гендерного рівняння в освітніх процесах та просторі.

Упродовж 20-х та 30-х років минулого століття українські жінки мали обмежений доступ до вищої освіти. За великої кількості жіночих шкіл, які надавали освіту підготовки

для сімейного життя та домашньої роботи, вищі освітні заклади забороняли жінкам навчатися в таких спеціальностях, які вважалися традиційно чоловічими.

У другій половині 20 століття ситуація почала змінюватися. З'явилися перші жіночі університети та активніше відкривалися двері для жінок у вищі освітні заклади. Таким чином, з'явилися такі жіночі університети:

– Київський жіночий політехнічний інститут (зараз Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського") – заснований у 1960 році, був одним з перших жіночих політехнічних інститутів у Східній Європі. Він спеціалізувався на навчанні жінок у технічних галузях.

– Львівський державний університет імені Івана Франка (відомий також як Львівський жіночий університет) – заснований у 1940 році. Цей університет був призначений для жінок та спеціалізувався на гуманітарних науках, соціології, праві та педагогіці.

– Жіночий педагогічний інститут у Харкові (зараз Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди) – заснований у 1947 році. Цей інститут надавав освіту в галузі педагогіки, мовознавства, літератури та інших гуманітарних наук для жінок.

– Одеський жіночий медичний інститут (зараз Одеський національний медичний університет) – заснований у 1900 році. Цей інститут спеціалізувався на медичній освіті для жінок.

Ці університети створювалися з метою забезпечити жінкам можливість отримати вищу освіту, проте жінки часто зустрічалися з гендерними стереотипами та обмеженнями у виборі професій, особливо в технічних та наукових галузях. У сучасному ХХІ столітті досягнуті певні позитивні зміни у гендерній рівності в освіті. Жінки мають більший доступ до вищої освіти та можуть обирати ширший спектр спеціальностей. Значна кількість жінок отримує вищу освіту та досягає успіху в різних галузях.

В Україні сьогодні спостерігається чітке розмежування між «чоловічими»

Таблиця 1
Види проблем освіти жінок в Україні

Проблема	Характеристика
Гендерні стереотипи та обмежені вибори	Стереотипи, що обмежують можливості жінок у виборі певних спеціальностей або галузей навчання. Наприклад, традиційно чоловічі професії, які пов'язані з технікою, наукою або інженерією, менш доступні для жінок через соціальний тиск та гендерні стереотипи.
Нерівний доступ до вищої освіти	Жінки стикаються зі складнощами щодо вступу до вищих освітніх закладів, зокрема через обмежену кількість місць або високу конкуренцію. Це впливає на їх можливість отримати якісну освіту та просунутися у професійній кар'єрі.
Дискримінація у навчальних закладах	Дискримінація у навчальних закладах, яка виявляється у вигляді нерівного ставлення, обмеження доступу до ресурсів або недостатньої підтримки в академічних зусиллях.
Нерівність у платі за працю	Після закінчення освіти жінки можуть стикатися з нерівністю у платі за працю порівняно з чоловіками.
Відсутність жіночих лідерів у сфері освіти	Згідно з таким стереотипним уявленням, жінки є «ненадійними» працівницями, яких не слід призначати на відповідальні посади, давати серйозні доручення. Тому роботодавці схильні призначати жінок на радше допоміжні, менш важливі посади, які, відповідно, менш престижні та менше оплачуються [1].

і «жіночими» галузями, спеціальностями та напрямками навчання. За даними 2013/2014 навчального року, жінки склали 52,3% усіх студентів у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації. Найпоширеніші напрями, які вони обирали, включали гуманітарні науки, мистецтво, соціальні науки, медицину, педагогіку та природничі науки. Саме в цих галузях жінки переважали за кількістю серед студентів. У той же час, інформаційні технології та інженерія залишалися пріоритетними для чоловіків [10]. Це свідчить про існування деяких гендерних нерівностей в освіті.

Стан сучасної освіти жінок в Україні відображається на кількох рівнях і має свої особливості. Україна забезпечує рівний доступ до освіти для чоловіків і жінок. Жінки мають можливість отримати вищу освіту в різних галузях, включаючи гуманітарні, природничі, технічні та медичні спеціальності. На сьогоднішній день жінки становлять значну частину студентського контингенту в українських вищих навчальних закладах. Вони активно беруть участь у навчальному процесі та досягають високих результатів у своїх навчальних зусиллях. Вони мають можливість обирати різні професійні шляхи в залежності від своїх інтересів та здібностей, успішно працюють як у традиційно жіночих сферах, так і у сферах, де колись переважали чоловіки, наприклад, у сфері ІТ.

Україна звертає увагу на забезпечення гендерної рівності у системі освіти. Пропагується принцип рівних можливостей для всіх студентів, незалежно від їхньої статі. Вживаються заходи, щоб запобігти дискримінації та стереотипам, що можуть обмежувати можливості жінок у виборі професій або подальшого розвитку. Сучасна освіта акцентує значимість лідерства жінок у різних сферах життя. Жінки активно беруть участь у студентському самоврядуванні, наукових дослідженнях, проектах та інших ініціативах, що сприяють їхньому особистому та професійному розвитку.

Висновки. Для забезпечення ефективного розвитку України як правової, демократичної

та соціальної держави, необхідно гарантувати рівні права для всіх громадян, незалежно від статі. Це важливий аспект з точки зору соціальної справедливості, рівноправності та забезпечення рівних можливостей для всіх українців. Незважаючи на певні позитивні зрушення в останні роки, все ще існують виклики та проблеми, зокрема гендерна нерівність у сфері трудових відносин. Це означає, що жінки часто стикаються з обмеженнями та дискримінацією у доступі до роботи, професійному зростанні та оплаті праці порівняно з чоловіками. Наукові дослідження та статистика підтверджують існування гендерної нерівності на ринку праці в Україні. Жінки частіше займають низькокваліфіковані посади, працюють на неповний робочий день, отримують меншу оплату праці порівняно з чоловіками за виконану роботу однакової вартості. Вони також стикаються зі стереотипами, що обмежують їхні можливості професійного росту та кар'єрного розвитку. Окрім цього, жінки є більш вразливою категорією на ринку праці, зокрема внаслідок вагітності, відпусток по догляду за дітьми та дискримінації на підставі статі. Вони часто стикаються зі складнощами поєднання сімейного життя та кар'єри, відчувають нестачу підтримки та можливостей для розвитку.

Розв'язання проблеми гендерної нерівності в сфері трудових відносин потребує комплексного підходу. Важливо прийняти та змінити законодавство, щоб гарантувати рівні умови праці та рівну оплату за однакову роботу. Необхідно створити сприятливу соціальну та культурну середовище, що сприяє розбудові рівних можливостей для жінок та чоловіків у професійній сфері. Крім того, необхідно проводити інформаційні кампанії, спрямовані на усунення гендерних стереотипів та підвищення усвідомленості суспільства щодо проблем гендерної нерівності.

Забезпечення рівних можливостей та боротьба з гендерною нерівністю в сфері трудових відносин є важливою складовою побудови справедливого та розвинутого суспільства в Україні.

Список використаних джерел:

1. Буткалюк В. А. Вплив неолібералізму на становище трудящих жінок в Україні. *Соціальні виміри суспільства. Збірник наукових праць*. 2015. С. 149–164.
2. Комарова А. І. Жінки і правова держава, громадянське суспільство в Україні: питання методології, теорії і практики. *Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник*. Київ, 2001. Том. 23. С. 648.
3. Патлах І. М. Гендерний баланс як стабілізуючий фактор політичного розвитку суспільства. *Жінка в Україні*. К., 2021. С. 240.
4. Романишин Л. Жіночий рух України кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст. *Наукові записки. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2016. С. 91–95.
5. Конвенція «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» від 18 грудня 1979 року. *Права людини: основні міжнародно-правові документи / Упоряд. Ю. А. Качуренко*. К.: Наукова думка, 1989. С. 136–150.
6. Передвиборча програма Всеукраїнської партії жіночих ініціатив. *Голос України*. 1998. С. 4.
7. Статут регіональної громадсько-політичної спілки жінок «Солідарність»: Проект: Освіта. 1995. С. 15.
8. Хартія жіночої солідарності: Прийнято на III-му з'їзді партії «Солідарність жінок України». *Голос України*. 1999. С. 11.
9. Блага В. В., Благой В. В., Тихомирова А. О. Гендерна дискримінація як перешкода на шляху до розвитку нації. URL: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/26.pdf>.
10. Когут І. Чим відрізняються жінки і чоловіки: про гендерну (не)рівність у вищій освіті. URL: <http://www.cedos.org.ua/uk/discrimination/chym-vidrizniaiutsia-zhinky-i-choloviky-pro-hendernu-nerivnist-u-vyshchii-osviti> від 7.05.2017.
11. Громадська організація «Феміністична Майстерня Львів». URL: <https://femwork.org/>.
12. Жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна». URL: <https://la-strada.org.ua/>.
13. Жіночий форум «Україна». URL: <https://forum.businesswoman.org.ua/>.

References:

1. Butkalyuk, V.A. (2015). Vplyv neoliberalizmu na stanovyshche trudiashchykh zhinok v Ukraini [The Impact of Neoliberalism on the Position of Working Women in Ukraine]. *Sotsialni vymiry suspilstva. Zbirnyk naukovykh prats (Social Dimensions of Society. Collection of Scientific Papers)*. PP. 149–164 [in Ukrainian].
2. Komarova, A.I. (2001). Zhinky i pravova derzhava, hromadianske suspilstvo v Ukraini: pytannia metodolohii, teorii i praktyky [Women and the Rule of Law, Civil Society in Ukraine: Issues of Methodology, Theory, and Practice]. *Analitychni rozrobky, propozyzii naukovykh i praktychnykh pratsivnykiv. Mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk – Analytical Developments, Proposals of Scientific and Practical Workers. Interdisciplinary Scientific Collection*. Vol. 23, p. 648 [in Ukrainian].
3. Patlah, I.M. (2021). Hendernyi balans yak stabilizuiuchy faktor politychnoho rozvytku suspilstva [Gender Balance as a Stabilizing Factor in the Political Development of Society]. *Zhinka v Ukraini – Woman in Ukraine*. P. 240 [in Ukrainian].
4. Romanyshyn, L. (2016). Zhinochyi rukh Ukrainy kintsia 8-kh – pochatku 90-kh rokiv KhKh st. [Women's Movement in Ukraine from the late 8th to the early 90s of the 20th century]. *Naukovi zapysky. Serii: Istorii – Scientific Notes. Series: History*. PP. 91–95. Ternopil: Publishing House of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University [in Ukrainian].
5. Kachurenko, Yu. A. (1989). Konventsiiia «Pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok» vid 18 hrudnia 1979 roku [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, December 18, 1979]. *Prava liudyny: osnovni mizhnarodno-pravovi dokumenty – Human Rights: Basic International Legal Documents*. PP. 136–150. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
6. Peredyborcha prohrama Vseukrainskoi partii zhinochykh initsiatyv. (1998). [Pre-election program of the All-Ukrainian Party of Women's Initiatives. (1998)]. *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*. P. 4 [in Ukrainian].
7. Statut rehionalnoi hromadsko-politychnoi spilky zhinok «Solidarnist»: Proekt. (1995). [Statute of the Regional Public-Political Association of Women "Solidarity": Project. (1995)]. *Osvita – Education*. P. 15 [in Ukrainian].
8. Khartiia zhinochoi solidarnosti: Pryiniato na III-mu zizdi partii «Solidarnist zhinok Ukrainy». (1999). [Charter of Women's Solidarity: Adopted at the III Congress of the Party "Solidarity of Women of Ukraine". (1999)]. *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*. P. 11 [in Ukrainian].
9. Blaha, V.V., Blagoy, V.V., & Tikhomirova, A.O. (2018). Henderna dyskryminatsiia yak pereshkoda na shliakhu do rozvytku natsii. [Gender Discrimination as an Obstacle to the Nation's Development]. Retrieved from: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/26.pdf> [in Ukrainian].

10. Kohut, I. (2017, May 7). Chym vidrizniaiutsia zhinky i choloviky: pro hendernu (ne)rivnist u vyshchii osviti [How Women and Men Differ: About Gender (In)equality in Higher Education]. Retrieved from: <http://www.cedos.org.ua/uk/discrimination/chym-vidrizniaiutsia-zhinky-i-choloviky-pro-hendernu-ne-rivnist-u-vyshchii-osviti> [in Ukrainian].
11. Hromadska orhanizatsiia «Feministychna Maisternia Lviv» [Public Organization "Feminist Workshop Lviv"]. Retrieved from: <https://femwork.org/> [in Ukrainian].
12. Zhinochyi pravozakhysnyi tsentr «La Strada-Ukraina» [Women's Rights Center "La Strada-Ukraine"]. Retrieved from: <https://la-strada.org.ua/> [in Ukrainian].
13. Zhinochyi forum «Ukraina» [Women's Forum "Ukraine"]. Retrieved from: <https://forum.businesswoman.org.ua/> [in Ukrainian].

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-25>

Гловюк Ірина Василівна,

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5685-3702>

АКТУАЛЬНЕ НАУКОВО-ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ З ПИТАНЬ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Рецензія на кн.: Розслідування колабораційної діяльності : практ. посібник / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ: Дакор, 2023. 260 с.

Рецензія підготовлена на практичний посібник «Розслідування колабораційної діяльності», авторами якого є доктор юридичних наук, професор Є. О. Письменський, кандидат юридичних наук, доцент С. В. Головкін, кандидат юридичних наук, доцент А. В. Коваленко та кандидат юридичних наук, професор В. В. Коваленко. Практичний посібник присвячений розгляду ключових питань, які виникають під час досудового розслідування колабораційної діяльності (ст. 111-1 Кримінального кодексу України).

Ключові слова: колабораційна діяльність, кваліфікація, досудове розслідування, криміналістична характеристика, слідчі (розшукові) дії.

Hloviuk Iryna. Actual scientific and practical publication on qualification issues and pre-trial investigation of collaborative activities

The review was prepared for the practical manual "Investigation of collaborative activities", the authors of which are Doctor of Law, Professor Ye. Pysmenskyi, Candidate of Law, Associate Professor S. Holovkin, Candidate of Law, Associate Professor A. Kovalenko and Candidate of Law, Professor V. Kovalenko. The practical manual is dedicated to the consideration of key issues that arise during the pre-trial investigation of collaborative activities (Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine).

Key words: collaborative activity, qualification, pre-trial investigation, forensic characteristics, investigative (search) actions.

03 березня 2022 року на тлі активної фази неспровокованої збройної агресії російської федерації та тимчасової окупації окремих територій на півночі, сході та півдні нашої країни Верховна Рада України ухвалила рішення про запровадження кримінальної відповідальності за окремі прояви взаємодії громадян України з представниками держави-агресора, доповнивши Кримінальний кодекс України статтею 111-1 «Колабораційна

діяльність». Зважаючи на це перед вітчизняними правоохоронцями постало складне завдання розкриття та розслідування нового виду кримінальних правопорушень в умовах небезпеки для свого життя, організаційних труднощів, високого навантаження та відсутності відповідного науково-методичної забезпечення. Зокрема, згідно із статистичними даними Офісу Генерального прокурора протягом 2022–2023 років було обліковано

7058 випадків вчинення діянь, передбачених ст. 111-1 КК України.

За період, який минув з 03 березня 2022 року, з'явилися деякі ґрунтовні видання стосовно кваліфікації та розслідування колабораційної діяльності, зокрема:

– Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олейников, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків: Право, 2022;

– Методичні рекомендації з питань кримінально-правової кваліфікації, оперативнорозшукової діяльності та кримінального провадження за ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» / С. Албул, Т. Волошанівська, А. Марченко, Г. Мудрецька, Г. Резніченко, І. Федоров, І. Чекмарьова. Одеса: ОДУВС, 2022;

– Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практичний порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / О. І. Букрєєв [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Малюка; СБУ, Ін-т підгот. юрид. кадрів для СБУ НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Київ : Правова єдність: Алерта, 2023;

– Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. / [І. В. Гловюк, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2023.

Утім, не усі важливі питання кваліфікації та розслідування колабораційної діяльності були досліджені, а практика виявлення таких фактів змінюється. Тому практичний посібник «Розслідування колабораційної діяльності» колективу авторів Донецького державного університету внутрішніх справ є актуальним та своєчасним виданням, спрямованим на підтримку правозастосовувачів та навчання майбутніх правоохоронців.

Практичний посібник «Розслідування колабораційної діяльності» правильно струк-

турований, він складається з чотирьох розділів, де здійснено послідовний перехід від загальних засад кримінально-правової протидії колабораційної діяльності та її кваліфікації до питань криміналістичної характеристики та організації розслідування.

У першому розділі практичного посібника «Загальні засади кримінально-правової протидії колабораційної діяльності» висвітлено особливості формування та реалізації політики України щодо протидії колабораціонізму, запропоновано авторський підхід до визначення поняття колабораційної діяльності та здійснено її класифікацію.

У межах другого розділу «Кваліфікація колабораційної діяльності» автори розкрили особливості кваліфікації колабораційної діяльності за її окремими ознаками (видами) та відмежували діяння, передбачені ст. 111-1 КК України, від правомірної поведінки та суміжних складів кримінального правопорушення.

У третьому розділі наведено криміналістичну характеристику колабораційної діяльності. Окрему увагу привернуто способам учинення таких діянь, їх типовим слідам, обстановці кримінального правопорушення та особі правопорушника.

Четвертий розділ рецензованої праці присвячений особливостям організації розслідування колабораційної діяльності. Автори розкрили основні джерела відомостей про ознаки таких кримінальних правопорушень, проблемні питання визначення підслідності цих діянь, типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та специфіку тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях за фактами діянь, передбачених ст. 111-1 КК України.

Важливо, що серед додатків до рецензованого видання варто виокремити підготовані авторами зразки процесуальних документів, які складаються під час досудового розслідування колабораційної діяльності: протокол огляду комп'ютерних даних (вебсторінки), постанови про призначення судової експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів, судових портретної та почеркової експертизи.

Автори видання спираються на емпіричну базу – результати стандартизованого інтерв'ювання 4 слідчих та 1 дізнавача НП України, 3 слідчих СБ України, 1 детектива ДБР, які мають практичний досвід розслідування діянь, передбачених ст. 111-1 КК України, а також результати узагальнення близько 300 вироків національних судів за фактами вчинення таких діянь.

Текст посібника характеризується високим науковим та дидактичним рівнем, містить значну кількість посилань на матеріали конкретних кримінальних проваджень (судових справ), думки практиків, за допомогою яких автори ілюструють сформульовані висновки і пропозиції. Посібник викладений доступною мовою, легкою для сприйняття як науковцями, такі і практиками, здобувачами вищої освіти.

У цілому відзначаючи логічність та послідовність побудови посібника, належний науковий та практичний рівень, відмітимо, що доречно було б провести інтерв'ювання

більшої кількості слідчих та прокурорів, які здійснюють досудове розслідування та процесуальне керівництво у цій сфері. На думку рецензентки, могла б бути більш детально аргументована теза про обстановку вчинення колабораційної діяльності за ч. 1 ст. 111-1 КК України (с. 46, 102, 106, 118). Також доречно було б навести положення міжнародного гуманітарного права про режим окупації у контексті кваліфікації за ст. 111-1 КК України.

Отже, практичний посібник «Розслідування колабораційної діяльності» є комплексною, завершеною та ґрунтовною науково-практичною працею, яка буде однаково корисна як практикам, долученим до кваліфікації та досудового розслідування діянь, передбачених ст. 111-1 КК України, так і здобувачам освіти – майбутнім правоохоронцям, які тільки готуються встати до лав Національної поліції, Служби безпеки та прокуратури України, а також усім, хто цікавиться проблематикою кваліфікації та розслідування колабораційної діяльності.

ЗМІСТ

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛІСТИКА; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Bespalko Inna Leonydivna, Romantsova Yana Volodymyrivna, Zelinska Olga Igorivna STANDARDS OF PROOF IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES OF THE COUNTRIES OF ANGLO-SAXON LEGAL SYSTEM.....	3
Бондар Володимир Сергійович ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОТИПРАВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗЛОЧИННИХ СПІЛЬНОТ	14
Бугера Сергій Іванович ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ.....	22
Ляшук Роман Миколайович, Вичавка Валерій Іванович ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВЕРХНЕВОЇ ПЕРЕВІРКИ ОСІБ, РЕЧЕЙ, ТОВАРІВ (ВАНТАЖІВ) І ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ОСОБОВИМ СКЛАДОМ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	28
Навроцький Вячеслав Олександрович, Максимович Роман Львович «РОЗПОВСЮДЖЕННЯ» ЯК НАСКРІЗНЕ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОНЯТТЯ.....	35
Письменський Євген Олександрович ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ДОСЛІДЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ.....	43
Пушкар Олег Анатолійович СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ.....	53
Рішко Василь Васильович ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	60
Чорний Андрій Михайлович ВИРІШЕННЯ ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ, ЯКІ ПЕРЕШКОДЖАЮТЬ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ.....	67

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Йосипів Юрій Романович, Гречанюк Андрій Олексійович, Алембець Микола Михайлович СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ІДЕНТИФІКАЦІЇ ВИБУХОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРЕДМЕТІВ.....	72
Андрусишин Роман Миколайович, Пряхіна Наталія Олексіївна ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	79

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Кучер Віталій Орестович ПРАВА ЛЮДИНИ: ВТРУЧАННЯ У СФЕРУ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	92
--	----

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

- Боровікова Віталіна Станіславівна**
ПУБЛІЧНІ ЕЛЕКТРОННІ РЕЄСТРИ У СИСТЕМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....101
- Сибірна Рома Іллінічна, Гап'як Сергій Степанович**
ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ШЛЯХОМ
ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.....108

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

- Бориславський Ростислав Андрійович, Кучер Віталій Орестович,
Парасюк Василь Михайлович, Онишко Оксана Богданівна**
ЗАХИСТ ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ.....118
- Долинська Марія Степанівна**
ДО ПИТАННЯ ПОСВІДЧЕННЯ ФІЗИЧНИМИ ОСОБАМИ ДОВІРЕНОСТЕЙ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....127
- Дутко Альона Олександрівна**
ВІДПОВІДАЛЬНЕ БАТЬКІВСТВО: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....136
- Грабовська Оксана Олександрівна**
ІНТЕРЕС ЯК СКЛАДОВА ПАРАДИГМИ СТАНОВИЩА ПРОКУРОРА
В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....143
- Усманов Руслан Абдішекурович**
ШАХРАЙСТВО З ВИКОРИСАННЯМ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ:
АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ.....153

ТЕОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

- Кобко-Одарій Вікторія Сергіївна**
ОСНОВНІ ІСТОРИЧНІ МЕТОДИКИ ІНТЕРПРИТАЦІЇ ПРАВА:
ІУДЕЙСЬКА ТА РИМСЬКА ШКОЛИ.....164
- Крушельницька Катерина Олександрівна, Савич Олег Михайлович,
Гречанюк Андрій Олексійович, Алембець Микола Михайлович**
РОЛЬ МІЛІТАРІ ФІТНЕСУ ДЛЯ СТРЕЛЕЦЬКОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВООХОРОНЦІВ.....171
- Риндюк Віра Іванівна, Кучинська Ольга Юріївна**
ЮРИДИКО-ТЕХНІЧНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....177
- Сковронська Ірина Юріївна**
МОВНО-КОМУНІКАТИВНІ ОРІЄНТИРИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ
ПРАВНИКІВ І ПРАВООХОРОНЦІВ.....184
- Церковник Степан Іванович**
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ТА СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК
ОСВІТНЬОГО ЖІНОЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ.....191

РЕЦЕНЗІЇ

- Гловюк Ірина Василівна**
АКТУАЛЬНЕ НАУКОВО-ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ З ПИТАНЬ КВАЛІФІКАЦІЇ
ТА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 200

CONTENTS

CRIMINAL LAW AND PROCESS; CRIMINOLOGY; CRIMINALISTICS; CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

Bespalko Inna, Romantsova Yana, Zelinska Olga STANDARDS OF PROOF IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES OF THE COUNTRIES OF ANGLO-SAXON LEGAL SYSTEM	3
Bondar Volodymyr INFORMATION SECURITY OF TACTICAL OPERATIONS IN THE PRE-JUDICIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL AND ILLEGAL ACTIVITIES OF CRIMINAL COMMUNITIES.....	14
Bugera Sergii ON THE QUESTION OF THE FORMATION OF A SYSTEM OF MEASURES TO PREVENT AND COMBAT CRIME IN THE ECONOMIC SPHERE.....	22
Liashuk Roman, Vychavka Valeriy LEGAL GROUNDS FOR SURFACE INSPECTION OF PERSONS, THINGS, GOODS (CARGO) AND VEHICLES BY PERSONNEL OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE.....	28
Navrotskyi Viacheslav, Maksymovych Roman DISSEMINATION AS A THROUGH CRIMINAL-LEGAL NOTION.....	35
Pysmenskyi Yevhen FORMATION OF CRIMINAL LAW POLICY OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: A STUDY OF NEGATIVE TRENDS	43
Pushkar Oleh PUBLIC DANGER OF ACCEPTANCE OF AN OFFER, PROMISE OR OBTAINING AN IRREGULAR BENEFIT BY AN OFFICIAL PERSON.....	53
Rishko Vasyl USE OF THE LATEST TECHNOLOGIES IN THE COMBAT CRIMES RELATED TO HUMAN TRAFFICKING, UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL....	60
Chornyi Andrii SOLUTION OF THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS THAT HINDER THE PRE-JUDICIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL MISDEMEANOR.....	67

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Yosypiv Yuriy, Hrechanyuk Andriy, Alembets Mykola CONTEMPORARY CHALLENGES OF PROFESSIONAL TRAINING OF POLICE OFFICERS IN THE FIELD OF PERSONAL SAFETY DURING THE IDENTIFICATION OF EXPLOSIVE ITEMS.....	72
Andrusyshyn Roman, Priakhina Natalia PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF CONFLICT RESOLUTION IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF THE PATROL POLICE.....	79

CONSTITUTIONAL LAW

Kucher Vitalii HUMAN RIGHTS: INTERFERENCE IN THE SPHERE OF PRIVATE LIFE UNDER MARTIAL LAW.....	92
---	----

COMMERCIAL LAW

Borovikova Vitalina	
PUBLIC ELECTRONIC REGISTERS IN THE SYSTEM OF RIGHT REGULATION.....	101
Sibirna Roma, Gapyak Serhii	
DETERMINATION OF THE AMOUNT OF MORAL DAMAGE COMPENSATION BY CONDUCT OF FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXAMINATION.....	108

JUDICIAL SYSTEM; PROCURACY AND ADVOCACY

Boryslavskiy Rostyslav, Kucher Vitalii, Parasiuk Vasyl, Onyshko Oksana	
PROTECTION OF LEGITIMATE INTERESTS: CERTAIN ISSUES OF LAW ENFORCEMENT.....	118
Dolynska Mariia	
REGARDING THE ISSUE OF CERTIFICATION OF POWERS OF ATTORNEY BY NATURAL PERSONS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE.....	127
Dutko Alyona	
RESPONSIBLE PARENTHOOD: LEGAL ASPECT.....	136
Hrabovska Oksana	
INTEREST AS A COMPONENT OF PROSECUTOR'S POSITION PARADIGM IN CIVIL PROCEEDINGS.....	143
Usmanov Ruslan	
FRAUD USING ELECTRONIC COMPUTING TECHNOLOGY: ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE.....	153

THEORY, PHILOSOPHY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDENTS

Kobko-Odarii Viktoriia	
THE MAIN HISTORICAL METHODS OF LEGAL INTERPRETATION: JEWISH AND ROMAN SCHOOLS.....	164
Krushelnytska Kateryna, Savych Oleh, Hrechaniuk Andrii, Alembets Mykola	
THE ROLE OF MILITARY FITNESS IN THE SHOOTING TRAINING OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS.....	171
Ryndiuk Vira, Kuchynska Olga	
LEGAL-TECHNICAL ASPECTS OF THE ADAPTATION OF THE LEGISLATION OF UKRAINE TO THE LEGISLATION OF THE EUROPEAN UNION.....	177
Skovronska Iryna	
LINGUO-COMMUNICATIVE GUIDELINES IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF LAWYERS AND LAW ENFORCEMENT OFFICERS.....	184
Tserkovnyk Stepan	
HISTORICAL AND LEGAL DIMENSION AND CURRENT DEVELOPMENT OF THE WOMEN'S EDUCATIONAL MOVEMENT IN UKRAINE.....	191

REVIEWS

Hloviuk Iryna	
ACTUAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL PUBLICATION ON QUALIFICATION ISSUES AND PRE-TRIAL INVESTIGATION OF COLLABORATIVE ACTIVITIES.....	200

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 1

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *М. С. Михальченко*

Підписано до друку 29.03.2024 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 24,18. Зам. № 0324/214
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.